

De opkomst van de Nederlandsche Republiek.

Deel 3

J.L. Motley

vertaling R.C. Bakhuizen van den Brink

bron

J.L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche Republiek. Deel 3* (vert. R.C. Bakhuizen van den Brink). Van Stockum, Den Haag 1879

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/motl001opko03_01/colofon.htm

© 2008 dbnl

Zesde hoofdstuk

Leve de bedelaars

Oranje en graaf Lodewijk in Frankrijk. - Vrede met de Hugenootten. - Memorie van Coligny aan Karel IX over een inval in de Nederlanden. - Orange's heimelijke briefwisseling door tusschenkomst van Paulus Buys. - Hij geeft kaperbrieven uit. - Zijne verordeningen voor de vrijbuiters. - Armoede van den prins. - Zijne kloekheid, opofferingen en ontberingen. - Zijne edelmoedigheid. - Hernieuwing van het geschil tusschen den hertog en de Staten over den tienden en twintigsten penning. - Hevige strijd in den Raad. - Tegenstand van Viglius. - De onmiddellijke inzameling der belasting bij plakkaat bevolen. - Viglius door Alva aangeklaagd. - Bittere klachten van den hertog aan den Koning. - Geheime plannen van Filips tegen Koningin Elisabeth van Engeland. - Ridolfi's aanslag op het leven van Elisabeth door Filips en Pius V ondersteund. - De Koning beveelt Alva, het plan te bevorderen. - Bedenkingen van den hertog. - De aanslag komt aan den dag. - Hardnekkigheid van Filips. - Alva beklaagt zich over den roekeloozen dienst, van hem geeischt. - Aanslagen van Filips op het leven van Elisabeth. - Don Juan van Oostenrijk in den Levant. - Slag bij Lepanto. - Traagheid van Selim. - Aanstelling van Medina Celi. - Worsteling in Brussel tegen de belasting. - Oranje volhardt in zijne pogingen. - Alva's verachting voor den prins. - Hij doet een voorstel om 's prinsen naam te brandmerken. - Sonoy naar Duitschland gezonden. - Merkwaardige stukken door den prins in het licht gegeven. - De 'Harangue'. - Diepe algemeene haat tegen Alva. - Francis de Alava in Brussel. - Zijn ongunstig verslag aan den Koning. - Klachten van den hertog. - Bezending naar Spanje. - Algemeen verzet tegen de belasting. - Alva's wreedheid. - Zijn heimelijk bevel om achttien winkeliers ter dood te brengen. - De inneming van den Briel verhindert zijn opzet. - De Watergeuzen. - Het tweede 'Wild Zwijn der Ardennen'. -

De engelsche regeering verzoent zich met Alva. - De vrijbuiters moeten de engelsche havens verlaten. - De vloot van graaf Lumey van der Marck voor den Briel. - De stad door de Watergeuzen opgeëischt. - Gemachtigden naar de vloot gezonden. - Vlucht van de stedelijke regeering en van de burgerij. - De stad bemachtigd. - Verontwaardiging van Alva. - Uitbundige blijdschap van het volk in Brussel. - Woordspelingen en spotprenten. - Bossu ontvangt bevel om den Briel te heroveren. - Zijne nederlaag. - Hij geraakt binnen Rotterdam. - Slachting in die stad. - Vlissingen in opstand. - Mislukte poging van den bevelhebber om de burgers tot gehoorzaamheid te brengen. - Smaldeel onder Treslong afgezonden om Vlissingen te hulp te komen. - Pacheco door het volk vermoord. - Tseraerts door den prins van Oranje tot stadhouder van Walcheren aangesteld.

Terwijl dit in de jaren 1569 en 1570 voorgevallen was, wanhoopte de prins van Oranje, ofschoon op nieuw balling, toch nog niet. Na zijne troepen te Straatsburg afgedankt en de best mogelijke schikkingen omtrent hunne achterstallige soldij getroffen te hebben, had hij zich bij het leger gevoegd, dat de hertog van Tweekruggen in Duitschland geworven had, om de zaak der Hugenooten in Frankrijk te ondersteunen⁽¹⁾.

Middelertijd had de slag van Jarnac plaats gehad. Het geheele leger der Hugenooten was door de koninklijke troepen, in naam onder bevel van Anjou, geslagen, en het lijk van Condé, aan den staart eener ezelin gebonden, smadelijk door de straten van Jarnac gesleept. Voor de zaak der vrijheid en der Hervorming begon het er in Frankrijk bijna even donker uit te zien, als in de Nederlanden. Kort daarna schaarde Willem van Oranje zich met eene bende van twaalfhonderd ruiters onder de banieren van Coligny. Zijne twee broeders vergezelden hem. De jeugdige Hendrik had de universiteit verlaten om de wapenkans met den prins te deelen; de ontembare Lodewijk was, nadat zijn leger van zeventuizend man verslagen was, naakt de Eems overgezwommen, met den uitroep: Goddank! mijn moed is even frisch en levendig als ooit', en had geen oogenblik verloren laten gaan om nieuwe plannen tegen de spaansche regeering te beramen. Intusschen had hij zich aan de Hugenooten in Frankrijk aangesloten. In den slag van Moncontour, waarin graaf Pieter van Mansfeld, met vijfduizend man door Alva afgezonden, aan de zijde der Koningsgezinden streed, had Lodewijk van Nassau, aan de zijde der Hugenooten, door de volharding en bedreven-

(1) BOR, V. 296. Archives et Correspondance, III, 316.

heid, waarmede hij den aftocht dekte, de onbezonnen drift weder goedgemaakt, waardoor hij den slag verhaast en misschien Coligny's nederlaag veroorzaakt had. De prins van Oranje, wiens tegenwoordigheid in de Nederlanden in den aanvang van den herfst dringend gevorderd werd, woonde den slag niet bij. In boerenkleeding vermomd, door slechts vijf personen vergezeld en met groot gevaar, was hij, door de vijandelijke posten heen, Frankrijk doorgetrokken en vóór den winter in Duitschland aangekomen⁽¹⁾. Graaf Lodewijk bleef bij de Hugenootten. Zoo onmisbaar scheen hij voor hunne zaak en zoo dierbaar was hij geworden aan hunne legers, dat tijdens de zware ziekte van Coligny in den loop van den volgende zomer, aller oogen zich op hem vestigden, als den opvolger van dien grooten man, de eenige steunpilaar der vrijheid, die in Frankrijk nog overbleef.

Coligny herstelde en daarop volgde de noodlottige vrede tusschen de Hugenootten en het hof. In weerwil van zijne schrandereheid en zijn argwaan, liet de admiraal zich met zijne geheele partij afdrijven op den verraderlijken stroom, die hen tot den gruwelijken St. Bartholomeusnacht voeren zou. Om zijn argwaan af te leiden, ging de regeering eene plechtige verbindtenis aan om hulp te zenden aan de Nederlanden. De admiraal zou de hulpbenden bevelen, die de grenzen zouden overtrekken om aan Alva's dwingelandij een einde te maken; Coligny had daarover met de Koningsgezinden menig onderhoud. De Monarch verzocht den admiraal, zijne meening omtrent het raadzaamste ontwerp tot een inval in de Nederlanden op schrift te stellen, en zoo ontstond die vermaarde memorie, onder toezicht van den jeugdigen De Mornay, Heer van Le Plessis, gesteld. Het stuk beriep zich niet op de verhevene gevoelens, waarvoor men onderstellen mag, dat Koningen zoowel als gewone stervelingen vatbaar zijn. Met opgewondenheid werd er in betoogd, dat Frankrijk slechts wanneer het in staat van oorlog was, een natuurlijk en gezond leven leidde; dat men Frankrijk, indien het geen buitenlandschen krijg voerde, niet verhinderen kon het staal in eigen ingewand te boren. Met geestdrift werden de nog niet lang vervlogen dagen in het geheugen teruggeroepen, toen Frankrijk, terwijl het een volmaakte rust binnen zijne grenzen genoot, geregeld langdurige oorlogen buiten 's lands voerde⁽²⁾.

In weerwil van deze krijgszuchtige strekking, was het stuk echter schrandere gesteld. Maar het verzoek om de memorie en de menigvuldige gesprekken over het plan van inval moesten

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives et Correspondance, etc. III. 272, 273, 332.

(2) DE THOU, t. V. 570-573, 584, 627, 638, 639. t. VI, 32-36, VI, liv. XLVII, 279, 280, 342-357.

slechts dienen om de oogen te verblinden; zij waren slechts het gordijn, dat de aanstalten verborgen hield voor het gruwelijke treurspel, dat men eerlang vertoonen zou. Evenzeer misleid en blijmoediger dan ooit, trachtte Lodewijk van Nassau vrienden voor zijne zaak te winnen. Hij verkreeg herhaalde malen gehoor bij den Koning, aan wiens hof hij vermomd gekomen was. Hij maakte een sterken indruk op Sir Francis Walsingham, Elisabeths afgezant aan het fransche hof. Waarschijnlijk echter schonk de graaf in zijne drift om zijne zaak te zien zegevieren zijne goedkeuring aan zekere plannen tot verdeeling der Nederlanden, die zijn broeder zeker nooit goedgevonden zou hebben⁽¹⁾.

Intusschen had Oranje, in den herfst van 1569, Duitschland weder bereikt. Paulus Buys, pensionaris van Leiden, had hem op de hoogte gehouden van den stand van zaken in de Nederlanden. Door zijne tusschenkomst werd er briefwisseling onderhouden met voorname personen in alle deelen des lands. Bovendien had de prins, eer hij in Frankrijk gekomen was, in zijne hoedanigheid van regeerend Vorst, aan verschillende zeevaarders brieven uitgevaardigd, waarbij zij gemachtigd werden op spaansche schepen te kruisen.

De Watergeuzen, zoo als deze vrijbuiters zich zelven noemden, verwierven zich alras een even geduchten naam als de Wilde Geuzen of de Boschgeuzen. De prins, die met admiraal Coligny de belangrijke voordeelen, uit hunne ondernemingen te trekken besproken had, wenschte thans ernstig de onder hen heerschende misbruiken te keer te gaan. De heer van Dolhain, die zich, evenals vele andere uitgeweken edellieden, in het zeerooversbedrijf onderscheiden had, voerde eene poos den titel van 's prinszen admiraal. Daar hij echter weigerde van zijne tochten eenige rekenschap te geven, werd hem de titel ontnomen, en Gillain de Fiennes, Heer van Lumbres, tot zijn opvolger aangesteld. Tevens vaardigde Oranje strenge bevelen uit en verbood hij alle vijandelijkheden ter zee te ondernemen tegen den Keizer of iemand der Rijksvorsten, tegen Zweden, Denemarken, Engeland of tegen eenigen Vorst hoegenaamd, die een beschermer was van de ware christelijke religie⁽²⁾. De hertog van Alva en zijn aanhangers werden als de eenige echte vijanden aangeduid. Daarenboven gaf de prins uitvoerige instructiën betreffende de orde en krijgstucht, die men op de vloot in acht te nemen had. De krijgsartikelen moesten stipt en met kracht gehandhaafd worden; ieder scheepsbevelhebber moest een predikant aan boord

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives et Correspondance, III. 404, 405. Mem. of Walsingham, 143.

(2) BOR, V. 280, 289, 324-326, 333, 334. HOOFT, V. 197, 198. Archives et Correspondance, III. 363, 364.

hebben om Gods woord te verkondigen en christelijke vroomheid onder het scheepsvolk aan te kweeken; niemand, die geen geboren Nederlander was, mocht eenig gezag voeren op de vloot, tenzij hij daartoe uitdrukkelijk door den prins van Oranje gemachtigd was. Alle prijzen moesten naar een vasten regel verdeeld worden; men mocht als matroos of als soldaat, alleen aan boord toelaten, 'volk, dat ter goeder naam stond'; niemand, die een vonnis te zijnen laste had gehad, mocht er onder gedoogd worden. Dit waren de hoofdbepalingen van dat reglement der pasgeboren zeemacht, die in den loop van deze en de volgende eeuwen zoo vele zegepralen behalen zou en waartoe eene machtige en stoute handelsvloot den grond had gelegd. 'De Hollanders', zeide kardinaal Bentivoglio, 'maken van hunne schepen huizen, van hunne huizen scholen. Daar worden zij geboren, opgevoed en tot hun beroep opgeleid. Hunne zeelieden, die van Pool tot Pool zwalken en de zeevaart uitoefenen, zoo ver de zon het aardrijk beschijnt, worden daarin zoo bedreven, dat zij nauwelijks geëvenaard, zekerlijk niet overtroffen kunnen worden door eenige natie der beschaafde wereld'⁽¹⁾.

Nooit had de prins zich in zulk een hopeloozen toestand bevonden, als na zijn terugkeer uit Frankrijk. 'Oranje is ten eenenmale verloren,' zeide een van zijn medestanders⁽²⁾. Niet alleen had hij geen geld om nieuwe wervingen te doen, maar men viel hem ook dagelijks op luidruchtige wijs met dringende vorderingen lastig, ontsproten uit de kosten van het leger, dat hij verplicht was geweest onlangs af te danken. In de Nederlanden had zich het gerucht verspreid, dat hij in den slag van Moncontour gevallen was. 'Indien hij werkelijk weggenomen is,' schreef Viglius, die het nauwelijks waagde aan die gewichtige tijding geloof te slaan, 'dan zullen wij allen wat minder reden hebben om te sidderen'⁽³⁾. Nadat hij echter, zij het dan ook vermagerd en haveloos, zonder geld of krediet, als eene schim zonder leven of kracht, was teruggekeerd, scheen hij Granvelle's spotternij te billijken. '*Vana sine viribus ira*,' placht de kardinaal te zeggen⁽⁴⁾, en het scheen inderdaad, alsof niemand in Duitschland zich meer ten behoeve van den prins zou verroeren, nu de zaak, die hij voorstond, zoo wrak geleeke. De geringen en onderdrukten, zoo in de Nederlanden als in Duitschland, gaven uit hunne armoede nog steeds bijdragen en legden zich zelve eene schatting op, die hunne

(1) BENTIVOGLIO, Guerra di Fiandra, lib. V. 89.

(2) 'Orangius plane periit.' - Languet ad Caner., 101.

(3) VIGLIUS Epist. ad Joach. Hopper, 79.

(4) Correspondance de Philippe II, II. 743. ['Zonder krachten is de gramschap ijdel.']

middelen te boven ging, om ondernemingen te helpen bevorderen tot verlossing der Nederlanden; maar de grooten der aarde, zij, op wie de prins gerekend, aan wie hij zijn hart geopend had, hertogen, Vorsten, Keurvorsten, ‘liepen’ bij dezen noodlottigen omkeer van zijne fortuin ‘als wateren af’⁽¹⁾.

Toch begaf hem de moed niet. Hij schreef aan zijn broeder Jan, dat hij gaarne naar Frankfort wilde gaan, om zich zelven daar in handen te stellen van zijne troepen, als gijzelaar voor de betaling hunner achterstallige soldij. Tevens verzocht hij zijn broeder, zijn uiterste best te doen om ten minste een honderdduizend daalders op te nemen. Kon hij de soldaten slechts één maand soldij bezorgen, dan zouden zij misschien voor een poos tevreden zijn. Ook gaf hij last tot het verkoopen van het overschot van zijn zilverwerk en kleinodiën waarvan het grootste deel reeds vroeger ten behoeve der vrijheidszaak verkocht en verpand was. Hij vond het, over het geheel, het beste, om het overige stuk voor stuk op de kerkmis te laten verkoopen. Zoo zou men er meer geld voor krijgen, dan door alles tegelijk weg te doen⁽²⁾.

Hij was thans verplicht zich in persoon met de geringste huishoudelijke zaken te bemoeien. De man, die met Keizers gemeenzaam had omgegaan, die zelf een regeerend Vorst was, die levenslang in weelde geleefd had en zich door een talrijken stoet van edelen, pages, lijfwachten en bedienden omringd had gezien, schikte zich thans in den staat van een vogelvrij verklaarden balling. Blijmoedig verrichtte hij zelf thans wat zijn stalknechts en kamerdienaars vroeger voor hem deden. Er heerschte een schier aandoenlijke eenvoud in zijn leven, dat zoo onbeduidend en hopeloos geworden scheen. ‘Stuur mij met brenger dezes’, schreef hij, ‘den kleinen telganger, dien de admiraal mij geschonken heeft. Stuur mij ook mijne twee wijde broeken; de eene is bij den kleermaker, om gelapt te worden; de andere zult gij zoo goed zijn om te laten halen uit de plunje, die ik het laatst in Dillenburg gedragen heb. Zij ligt op de tafel bij mijne rusting. Indien de kleine telganger zich daartoe niet in staat bevindt, stuur mij dan den schimmel met korten staart’.

Steeds bleef hij evenwel denken niet alleen aan de groote zaak waaraan hij zijn leven had gewijd, maar ook aan de personen, die hem dienst hadden gedaan. Nooit vergat hij zijne

- (1) HOOFT, V. 199. BOR, V. 312. Zie ook Alva's bittere klachten, dat het volk, hetwelk hem den tienden en twintigsten penning weigerde, vrijwillig veel grooter sommen opbracht tot bevordering der ontwerpen van den prins van Oranje. - Correspondance de Philippe II, II. passim. Archives et Correspondance, III. passim.
- (2) Archives et correspondance de la Maison d'Orange III. 355-360.

vrienden. In zijne diepe ellende herinnerde hij zich de hulp, die hij vroeger van geringe personen ontvangen had. ‘Stuur Hartmann Wolf een bekertje, dat ten minste honderd gulden waard is’, schreef hij aan zijn broeder, ‘gij kunt daartoe het noodige zilver uit den koffer nemen, waarin nog iets over is van dat, hetwelk in mijne kapel gediend heeft’. ‘Gij zult gezien hebben, dat Affenstein mij om een paard schrijft’, schreef hij bij een andere gelegenheid. ‘Eilieve, zoek er een voor hem uit en stuur het mij met opgaaf van den prijs. Ik zal u het geld zenden. Daar hij zich zoo gediensig betoond heeft, behoort men voor hem iets te doen’⁽¹⁾.

Het geschil tusschen den hertog en de Staten over den tienden en twintigsten penning was voor eene poos bijgelegd geworden. De termijn nochtans, gedurende welken men overeengekomen was de belasting door eene andere te vervangen, zou in den herfst van 1571 eindigen⁽²⁾. In het begin van dat jaar werd de strijd hernieuwd met grooter bitterheid dan ooit. De Staten hielden het er voor, dat de Koning minder op de belasting gesteld was, dan de landvoogd. Viglius was overtuigd, dat Alva's macht daalde; ofschoon het zich niet liet aanzien, dat de Koning Alva's jongste maatregelen openlijk afkeuren zou, scheen het echter niet onwaarschijnlijk, dat men het herhaald verzoek van den landvoogd om ontslag zou inwilligen. In deze meening nam de president, die zoo lang het buigzaam werktuig van den dwingeland geweest was, plotseling de rol van een volksman op zich. Aan de worstelingen, tegenkantingen, gispingen, dreigementen in den Raad kwam geen einde. De hertog merkte dat hij te vroeg gejubeld had, toen hij den Koning de eeuwigdurende opbrengst van de winstgevende belasting zegevierend aankondigde. Wel ver dat al de Staten, zooals hij beweerd en aan Filips geschreven had, hunne toestemming zouden gegeven hebben, achtte niet één dier staatslichamen zich tot iets meer gehouden dan tot de opbrengst van zijn bijzonder aandeel over de beide verlopen jaren. Dit werd in den Raad door Berlaymont en andere leden uitdrukkelijk te kennen gegeven. De hertog ontbrandde in toorn, hevig haalde hij Berlaymont door, omdat deze beweerde, of toeliet dat men beweerde, dat de toestemming der Staten twijfelachtig was geweest. Hij verzekerde, dat zij even ondubbelzinnig de invoering der belasting voor altijd hadden goedgevonden, als hij er in bewilligd had, dat men er twee jaren lang eene andere voor in de plaats stelde. Hij was echter de geschillen over de *quota's* [de aandeelen, die de provinciën elk voor zich in de belasting

(1) Ibid. III. 339, 349, 350.

(2) VIGLIU, Comment. super impos. dec. den. s. X.

te betalen hadden] moede: de belasting moest nu terstond geheven worden, en de thesaurier Schetz kreeg bevel zijne maatregelen dienovereenkomstig te nemen.

In eene bijeenkomst op den 29sten Mei vroeg de hertog Viglius naar zijn gevoelen. De president gaf een wijdloopig antwoord, waarin hij op den voorgrond stelde, dat de toestemming der Staten slechts voorwaardelijk geweest was, en zich op de aanwezige leden van den Raad der geldmiddelen beriep, om zijne bewering te staven. Allen bevestigden het. In drift ontstoken, zwoer de hertog, dat zij, die het waagden die verklaring staande te houden, getuchtigd zouden worden. Viglius hernam, dat het altijd gebruikelijk was geweest in den Raad zijn gevoelen te zeggen, zonder bedreigd te worden. Indien Zijne Excellentie er echter aldus over dacht, zouden de raadsheeren best doen met thuis te blijven, den mond te houden en alzoo de tuchting te ontgaan. De hertog betoomde zijn drift, bracht eene verschooning in, dat hij zich zulk eene bedreiging had laten ontvallen, en verzekerde dat het geenszins zijne bedoeling geweest was die te richten tegen de leden van den Raad, die hij steeds aan den Koning aanbevolen had en van wie Zijne Majesteit zulke hooge gedachten koesterde. Bij eene volgende ontmoeting nam de hertog Viglius ter zijde en verzekerde hem, *dat hij geheel en al van zijn gevoelen was. Om zekere redenen echter, drukte hij zich in tegenovergestelden zin uit, daar hij niet gaarne had, dat de overige leden van den Raad zijne verandering van denkwijze zouden merken. Hij wenschte, zeide hij, zijn gevoelen te ontveinzen.* De slimme president kon in het eerste oogenblik de bedoeling van den landvoogd niet raden. Naderhand merkte hij, dat het doel was geweest, hem den mond te stoppen. Blijkbaar vermoedde de hertog dat de president, door deze verzekering in slaap gewiegd, het stilzwijgen zou bewaren, terwijl de andere raadsheeren, in de meening dat de president zich naar de zienswijze van den landvoogd voegde, van gevoelen zouden veranderen, en de Staten, na aldus hun steun in den Raad verloren te hebben, insgelijks spoedig hunne tegensparteling staken zouden. De president liet zich echter met vangen; hij bleef zich vastberaden tegen de belasting verzetten, zich verlatend op de meening des Konings, de gezindheid des volks en het oordeel zijner ambtgenooten.

In de dagelijksche bijeenkomsten van den Raad hield men zich bijna uitsluitend met dit onderwerp bezig. Hoewel de Bloedraad sedert Alva's komst nagenoeg al de werkzaamheden van den Raad van State en van den Raad der geldmiddelen aan zich getrokken had, scheen Alva thans geneigd steun te zoeken bij de andere hooge beambten, al had hij hun gezag ook met voeten getreden. Hij vond echter bij hen noch overeen-

stemming met zijne inzichten, noch gehoorzaamheid. De president zeide hem stoutweg, dat hij tegen den stroom poogde in te zwemmen; dat de belasting het volk beleedigde, en dat de stem des volks de stem van God was. Desniettemin liet de hertog den laatsten Juli een plakkaat afkondigen, waarbij de onmiddellijke heffing van den tienden en twintigsten penning bevolen werd. Het gansche land geraakte in beweging. De Staten der provinciën, de vroedschappen der Steden kwamen bijeen en leverden vertoogen in. De kooplieden schorsten alle zaken, de winkeliers sloten hun winkels; het volk liep te hoop en verklaarde de onwettige en drukkende belasting niet te zullen gedoogen⁽¹⁾. Geen penning werd er ingezameld. De ‘zevenstuiverslieden’⁽²⁾, spionnen der regeering, die zich voor die karige dagelijksche bezoldiging lieten gebruiken om in alle kroegen, winkels, straten, af te luisteren wat naar verraad zweemde, waren nu buiten staat om al de verwenschingen aan te brengen, die men tegen de dwingelandij van den landvoogd uitstiet. Blijkbaar was zijne macht aan het afnemen: de leden van den Raad verzetten zich tegen hem, het gemeene volk tartte hem bijkans uit. Een winkelier, wien hij dertigduizend gulden voor gekochte goederen schuldig was, weigerde zijn winkel te openen, opdat men zijne winkelgoederen niet voor de belasting in beslag zou nemen. De hertog verklaarde zijne schuldvordering verbeurd, gelijk de winkelier voorzien had, maar deze geldelijke opoffering scheen hem verkieselijk boven het lijdelijk berusten in zulk een willekeurigen maatregel.

Niemand groette den landvoogd meer als hij op straat kwam,⁽³⁾ en het volk gaf zich te nauwnood moeite om zijn afkeer van hem te verbergen. Hij van zijn kant werd er des te toorniger door. In eene raadsvergadering, den 25sten September 1571 gehouden, meldde hij, dat de Koning geboden had, het belastingplakkaat onmiddellijk met geweld ten uitvoer te leggen. Viglius merkte aan, dat er tegen den vorm vele bedenkingen bestonden; ook ontkende hij, dat de Staten ooit hunne toestemming gegeven hadden. Alva vroeg den president driftig af, of hij zelf niet vroeger beweerd had, dat de toestemming gegeven was? Viglius hernam, dat hij nooit iets dergelijks beweerd had: hij had gesproken van de voorwaarden en de daaraan verbonden beloften van wege de regeering, waardoor men den Staten een gedeeltelijke toestemming had afgeperst. Nooit kon hij gezegd hebben, dat de toestemming verleend was, daar hij nooit ge-

(1) Ibid. s. XXVII, XXX, XXXV, XXXVIII, XLI. BOR, V. 345-348.

(2) HOOFT, V. 197.

(3) Brief van den Graaf van den Berg aan den prins van Oranje in de Archives et Correspondance de la Maison d'Orange Nassau, III. 409, 410.

loofd had, dat men die verkrijgen kon. Hij was nog niet ver in zijn betoog gevorderd, toen de hertog hem in de rede viel: 'Maar gij hebt het gezegd, gij hebt het toch gezegd,' riep de verbitterde landvoogd met klimmende drift uit. Viglius liet zich door deze tegenspraak niet uit het veld slaan, en luid beklagde zich Alva over den weinigen eerbied, dien Viglius voor zijn gezag betoonde. Tot dusver had hij den president, naar zijn zeggen, goede diensten bewezen bij Zijne Majesteit; maar hij zou zich niet kunnen verantwoorden, indien hij zijn jongste ergerlijk gedrag voor den Koning verborgen hield. Viglius antwoordde, dat hij den landvoogd steeds met eerbied behandeld en getracht had door bereidwilligheid zijne gunst te verdienen. Hij was echter door zijn eed verplicht om in den Raad voor te dragen, wat met zijne eigene overtuiging en de belangen van Zijne Majesteit strookte. Dit had hij dan ook gedaan in de tegenwoordigheid van Keizers Koningen, Koninginnen en Landvoogden, en zij hadden het hem niet ten kwade geduid. Thans beefde hij niet voor zijn grijs hoofd, in de hoop dat Zijne Majesteit hem goedgunstig gehoor zou verleen, alvorens hem te veroordeelen. De krachtige houding van den president deed de verbittering van den landvoogd nog toenemen; met de verklaring, dat hij zijn gezag met geweld kon handhaven, liet hij de vergadering uiteengaan.

Terstond daarop ontving hij een bezoek van zijn zoon, Don Frederik, Vargas en andere vertrouwelingen. Hij verhaalde hun het tooneel, dat plaats gegrepen had, waarbij hij zoo driftig tegen Viglius uitvoer, dat het scheen alsof hij iets ernstigs tegen dezen in den zin had. Het gerucht daarvan verspreidde zich van mond tot mond; zoodat het alras, volgens de woorden van den president zelf door alle baardschrappers en oude wijven in Brussel besproken werd. Zijne vrienden begonnen zich voor zijne veiligheid ongerust te maken, terwijl de burgers zich verheugden, dat hunne zaak zulk een krachtigen verdediger gevonden had. De dreigementen van den hertog bleven zonder gevolg; hij gaf zelfs weldra last, dat vier belangrijke artikelen, koren, vleesch, wijn en bier, van den tienden penning vrij zouden zijn, en ook zou die niet geheven worden van de grondstoffen, die men in de fabrieken gebruikte⁽¹⁾. Door dit toegeven van 's hertogs kant, werden echter de bedenkingen, gegrond op de privilegiën en rechten des lands, niet opgeheven. Men kon Alva niet begrijpelijk maken, waarom de *alcabala*, die zonder zwaarigheid in het stadje Alva geheven werd, in de Nederlanden zooveel tegenstand vinden moest. De Staten, zoo schreef hij den Koning, verwekten onlusten; zij weigerden op den wenk van

(1) VIGLIU, Comm. etc. s. XLV-XLVIII, L, LI. - Zie BOR, V. 345-348.

hun landvoogd hunne toestemming te geven; de reden, die de voornaamsten hiertoe bewoog, was geenszins het belang van handel, nering of visscherij, maar de vrees, *dat zij dan voortaan hun Vorst de wet niet meer zouden kunnen voorschrijven*. De bevolking van dit land, zoo besloot hij, had nog steeds denzelfden aard, als Julius Cesar er in gevonden had.

De hertog kon echter in Madrid niet op veel deelneming hopen. Hovelingen en raadsheeren hadden daar sedert lang met zijne ontwerpen den spot gedreven, en de Koning hield zich met belangrijker zaken bezig. Filips leefde er slechts voor, om dat, wat hij als den wil van God beschouwde, met geweld ten uitvoer te brengen. Terwijl de hertog in de Nederlanden strijd voerde tegen de handhavers der privilegiën en vrijheden, had zijn meester in Spanje een nieuw groot plan in het hoofd: het gold een aanslag op het leven van Koningin Elizabeth van Engeland en het stellen in haar plaats van de gevangen gehouden Maria Stuart, Koningin der Schotten. Dit plan, waarmede natuurlijk de onderwerping van Engeland aan de heerschappij der oude Kerk verbonden was, moest voor Filips wel aantrekkelijk zijn: het omvatte toch eene samenspanning tegen een bevriende mogendheid, een onwaardebaren dienst aan de Kerk en een moordaanslag. Ofschoon de opstand der Mooren in het hart van zijn Rijk nauwelijks gedempt was; ofschoon zijne troepen en vloten een zwaren krijg tegen de Turken te voeren hadden; ofschoon de Nederlanden in hun vijandschap en haat bleven volharden en door de bloem der spaansche krijgsmacht tot onderwerping moesten gedwongen worden - aarzelde hij toch geen oogenblik om zich met het gruwelijk ontwerp in te laten, hem door verachtelijke handen aangeboden.

Een zekere Ridolfi, een Florentijner, die lang in Engeland gewoond had, was als geheim zaakgelastigde van den hertog van Norfolk naar de Nederlanden gezonden. Alva doorzag onmiddellijk zijn karakter en beschreef hem aan Filips als een loszinnigen windbuil⁽¹⁾, ongeschikt om met gewichtige zaken belast te worden. Filips echter, meer op den aanslag dan op de uitvoerders bedacht, verwelkomde den onderhandelaar der samenspanning te Madrid, luisterde oplettend naar de uiteenzetting van zijn plan en, zonder zichzelve door rechtstreeksche beloften te binden, moedigde hij hem in zijn opzet aan.

Op den 12den Juli 1571 gaf Filips aan den hertog van Alva verslag van zijn onderhoud met Roberto Ridolfi. Die zendeling had hem het lijden der Koningin van Schotland verhaald en toen een plan tot hare bevrijding voorgelegd. Indien de Koning

(1) 'Un gran parlachin.' - Correspondance de Philippe II., II. 180, note, 185; 1038. 1041-1051, 1063.

van Spanje den hertog van Norfolk en zijne vrienden wilde ondersteunen, zou het gemakkelijk vallen, de kroon van Engeland op Maria's hoofd te zetten. Zij zou dan met Norfolk in het huwelijk treden, Engeland zou wederom het gezag van Rome eerbiedigen, en de katholieke godsdienst zou alom hersteld worden. Het gunstigste oogenblik ter uitvoering van het plan zou in Augustus of September zijn; want daar Koningin Elizabeth zich omstreeks dien tijd uit Londen naar het land begaf, zou men allicht gelegenheid vinden *om haar in handen te krijgen en te vermoorden*. Pius de Vijfde, aan wie Ridolfi de zaak had blootgelegd, keurde het ontwerp goed en drong met warmte op Filips' medewerking aan. *Ofschoon arm en berooid*, verklaarde de Paus zich toch bereid om zijn kelken en zelfs zijn kleederen te verkoopen, ten einde de kosten der onderneming te bestrijden. Filips had daarop geantwoord, dat er niet veel woorden noodig waren om hem te overreden; vurig wenschte hij het ontwerp te zien gelukken, ondanks de daaraan verbonden bezwaren. Hij wilde er ernstig over nadenken, in de hoop dat *God, wiens zaak het gold*, hem zou voorlichten en ondersteunen. Dit had hij Ridolfi te verstaan gegeven; later deelde hij aan zijn Raad mede, dat hij besloten had het ontwerp ten uitvoer te leggen door zekere middelen, waarvan men den hertog van Alva spoedig verwittigen zou. Het doel, dat men zich voorstelde, was, *Elizabeth om te brengen of gevangen te nemen*, de Koningin van Schotland in vrijheid te stellen en haar de kroon van Engeland op het hoofd te zetten. Tot deze onderneming gelastte de Koning den hertog van Alva in het geheim mede te werken, zonder het tot openbare vijandelijkheden, op zijn naam of dien van zijn Vorst, te laten komen. Hij wenschte te weten, hoeveel Spanjaards de hertog ter beschikking van de samenzweerders stellen kon: zij hadden zesduizend haakbusschutters voor Engeland, tweeduizend voor Schotland en evenveel voor Ierland gevraagd. Behalve deze troepen moest de onderkoning⁽¹⁾ vierduizend haakbussen en tweeduizend borstharnassen gereed houden. Voor de kosten der onderneming zou Filips terstond tweemaal honderdduizend kronen overmaken. Alva moest voorts de zaak voor de leden van zijn Raad geheim houden. Zelfs Hopper wist er in Madrid niets van, terwijl de Koning er zich tegen den Nuncius en Ridolfi, die zich toen reeds naar de Nederlanden op reis begeven had, slechts in algemeene bewoordingen over uitgelaten had. De Koning eindigde zijn brief met te zeggen, dat de

(1) De titel van Onderkoning, hier en daar aan den hertog gegeven, moet natuurlijk niet letterlijk opgevat worden, daar de Nederlanden nooit een koninkrijk hadden uitgemaakt.

hertog uit hetgeen hij thans eigenhandig geschreven had, wel kon opmaken, hoezeer hem de zaak ter harte ging. Het was dus onnoodig er verder over uit te weiden, daar hij zich overtuigd hield, dat de hertog er even groot belang in zou stellen, als hij zelf.

Alva zag al de roekeloosheid van het ontwerp in en begreep dat het hem onmogelijk zou zijn, Filips' bevelen op te volgen. Een leger uit de Nederlanden naar Engeland te zenden, om eene Vorstin, die de liefde van haar volk in hooge mate bezat, te onttroonen en te dooden, en te gelijker tijd zeer vriendschappelijke betrekkingen met dat land te blijven onderhouden, was eene wanhopige onderneming. Eene krijgsmacht van tienduizend Spanjaards, onder Chiappin Vitelli en andere van 's hertogs officieren, kon kwalijk als eene beuzeling over het hoofd gezien worden, en wat zij in Engeland te verrichten zou hebben kon moeielijk voor een vriendschapsdienst doorgaan. De landvoogd verzekerde Filips derhalve, ‘dat hij zijn meester over dit ontwerp ten hoogste moest loven: *hij moest Gode oneindigen dank brengen, dat Hij hem onderdaan gemaakt had van zulk een Vorst*’; hij verhief uitbundig het door Zijne Majesteit genomen besluit; maar goot toen koud water over den gloed. Nadrukkelijk gaf hij te kennen, dat Filips zulk eene onderneming niet behoorde voort te zetten, eer althans de partij van den hertog van Norfolk zich van Elizabeths persoon zou hebben meester gemaakt. Indien de Koning zich ontijdig verklaarde, dan kon hij zich verzekerd houden, dat de Venetianen hun verbond met hem zouden verbreken en met de Turken vrede sluiten, en dat Elizabeth misschien dat huwelijk met den hertog van Alencon voltrekken zou, waarover thans slechts gelachen werd. Bovendien verklaarde hij, geen vertrouwen te stellen in den hertog van Norfolk, dien hij als een nieteling beschouwde en als iemand van zeer weinig moed. Evenmin verborg hij zijn twijfel aan het doorzicht en de bekwaamheid van Don Gueran de Espes, Zijner Majesteits afgezant in Londen.

Het duurde niet lang, of men kreeg in Engeland de lucht van deze geheime aanslagen. De Koningin der Schotten werd nauwer bewaakt, dan ooit, de hertog van Norfolk in hechtenis genomen; doch Filips, wiens aandeel in de samenspanning een geheim gebleven was, liet zich door de gedeeltelijke ontdekking niet ontmoedigen. Hij bleef bij een onmogelijk voornemen volharden met eene hardnekkigheid, die naar waanzin geleek: zijne verplichtingen tegenoverover God brachten, zeide hij, mede om met de heilige zaak door te gaan. Hij zond daarom de beloofde gelden aan den hertog van Alva en spoorde hem dringend aan om met geheimhouding en spoed te handelen.

De onderkoning geraakte door deze zonderlinge lastgevingen

in geen geringe verlegenheid. Alleen een krankzinnige kon voortgaan met samenzweren, nadat de samenzwering reeds aan het licht gekomen was en de samenzweerders in hechtenis genomen waren. Toch werd dit door Zijne katholieke Majesteit van den landvoogd geveerd. Alva beklagde zich, niet zonder reden, over den ongerijmden eisch. Hij mocht geen breuk met Engeland veroorzaken, en toch moest hij een gevangen verrader hulp toezenden; hij moest al zijne handelingen voor den Raad geheim houden, en toch het gansche leger het land uitzenden en aanstalten maken tot een kostbaren veldtocht. Hij spotte met de snoeverij van Ridolfi, die zich verbeeldde dat het een oogenblik werk zou zijn om de Koningin van Engeland gevangen te nemen, de Koningin van Schotland te bevrijden, den Tower van Londen te bemachtigen en de vloot op den Teems te verbranden. *‘Indien Uwe Majesteit en de Koningin van Engeland vereenigd handelden’*, merkte hij op, ‘zelfs dan nog zou de uitvoering van Ridolfi's plan onmogelijk zijn.’ Het grootste gevaar, dat men te vreezen had, dreigde van den kant van Frankrijk en Duitschland: wanneer die landen niet tusschenbeiden kwamen, wilde hij Filips nog vóór den winter in het bezit van Engeland stellen; maar weerstand van die zijde zou de onderneming niet alleen moeielijk, maar onmogelijk maken. Hij verzocht zijn meester niet overhaast te werk te gaan in de gewichtigste aangelegenheid, ooit tusschen menschen besproken, *sedert Christus op aarde gekomen was*. Niets minder, zeide hij, dan het Christelijk geloof stond op het spel; want, indien Zijne Majesteit in deze onderneming niet slagen mocht, *zou er van de oude godsdienst geen steen op den andere blijven*. Hij waarschuwde den Koning andermaal voor het verachtelijk karakter van Ridolfi, wiens onvoorzichtige uitlatingen over de zaak hadden te weeg gebracht, dat men er op de beurs van Antwerpen vol van was; en bij herhaling gaf hij te kennen, geen vertrouwen te stellen in de personen, die bij de onderneming een voorname rol hadden te vervullen.

Zoo toonde de hertog zich steeds afkeerig van de zaak ofschoon hij het misdadig ontwerp zijns meesters nooit bestreed met bedenkingen, op goede trouw, christelijke liefde of gevoel van eer gegrond. De Koningin van Engeland te vermoorden, de wetten van haar Rijk omver te werpen, hare vloten te verbranden en hare onderdanen om te brengen, terwijl men zorg vuldig het masker van vriendschap en achting voorhield: dat alles gaf hij toe, was op zichzelf verdienstelijk; alleen tegen den tijd en de wijs van uitvoering had hij bedenkingen in te brengen. Nooit echter weigerde hij rechtstreeks, zijn aandeel in de onderneming te dragen; doch hij zorgde wel geen vinger te verroeren, voor de keer van zaken in Engeland aan het gansche

ontwerp den bodem insloeg. Van zijn kant onttrok Filips zich nooit bepaaldelijk aan de samenzwering, maar liet hij na oneindig veel geschrijf en overleg de gansche zaak aan Alva's goeddunken over. De eenige, die te lijden had voor Filips' deelneming in den aanslag was de spaansche gezant in Londen, Don Guerao de Espes, die door Koningin Elizabeth uit Engeland verwezen werd, omdat hij den hertog van Alva en Filips tot verraderlijke en vijandelijke plannen had aangespoord; doch dit verhinderde niet, dat de Koningin tevens de hoogste achting voor haren broeder van Spanje te kennen gaf.⁽¹⁾

Tegen het einde des jaars evenwel (December 1571) zond Alva naar Engeland twee andere italiaansche sluipmoordenaars, die hij door de belofte van eene groote belooning had omgekocht, om Elizabeth door vergift of andere middelen in het geheim van kant te helpen. Toen Mondoucet den franschen Koning dit ontwerp berichtte, voegde hij er bij, dat de hertog door de ontdekking der vorige onderneming zoo verbitterd was dat zijn toorn geen grens kende. Het niet slagen van de beide Italianen schrikte den hertog niet af om van tijd tot tijd zijne aanslagen op het leven der Koningin te vernieuwen. Achttien maanden later (in Augustus 1573) kwamen twee door Filips bezoldigde Schotten uit Spanje, met geheimen last om met Alva in overleg te treden. Zij knoopten met den hertog en met zijn geheimschrijver Albornoz onderhandelingen aan, snoefden er op, dat het hun gemakkelijk zou vallen, zich van Elizabeths persoon meester te maken, doch beweerden dat de Koning haar dood wenschte⁽²⁾. Het plan was, volgens Mondoucet, hetzelfde als het vroegere, namelijk, om de Koningin van Engeland te vermoorden en hare kroon over te dragen aan Maria van Schotland, die dan in Filips' macht zou zijn, daar men zich van haren zoon meester maken en hem zoo uithuwelijken zou dat de heerschappij over beide Koninkrijken voor altijd aan den Koning van Spanje zou verzekerd zijn.

Het ligt niet in het bestek dezer geschiedenis, uit te weiden over de vruchteloze verbindtenis, die Filips omstreeks dezen tijd met Venetië en den Heiligen Stoel tegen de Turken sloot. De opstand van Granada was eindelijk na een tweejarige worsteling gedempt en het overschot van den heldhaftigen stam, die eens over het schiereiland gebod, in slavernij gedompeld. De Mooren hadden den ongelijken strijd uitgehouden met eene standvastigheid, die men van zulk een zachtaardig volk niet

(1) Brief van Koningin Elizabeth, in de Correspond. de Philippe II., II. 1069

(2) Correspondance de Charles IX et Mondoucet. Com. Roy. de l'Hist., IV. 340, sqq. Mon maistre a bien eu moyen de faire prisonnier la Royne d'Angleterre, mais il la voullait tuer, etc.

verwacht zon hebben. ‘Indien eene natie, anders zoo mak als een kudde schapen, zoo wakkeren tegenstand kon bieden,’ zeide de prins van Oranje, ‘wat mocht men dan niet verwachten van een volk, zoo hartig als het Nederlandsche?’⁽¹⁾ Don Juan van Oostenrijk was, na niet zeer roemrijke strooptochten in Andaluzië en Granada, tegen vrouwen, kinderen en grijsaards, in Augustus van dit jaar te Napels gekomen, om het bevel over de vereenigde vloot in den Levant op zich te nemen. De slag bij Lepanto had plaats gehad; doch de oneenigheden en twisten onder de bondgenooten maakten die overwinning minder voordeelig dan schitterend. Desniettemin hadden de misslagen der ongeloovigen, Filips reeds vroeger in staat gesteld om zich beter uit de gevaren van den moorschen opstand te redden, dan het zich het aanzien. Ware het toch den opstandelingen gelukt, zich in Granada en in het gebergte van Andaluzië te handhaven, en waren zij, gelijk zij recht hadden dit te verwachten, door de krijgsmacht van den Sultan ondersteund geworden, de strijd zou dan misschien geheel anders en voor Spanje niet zoo zegevierend afgelopen zijn. Had een eerezuchtig en bekwaam Vorst destijds het turksche Rijk bestuurd, dan zou het Filips moeite hebben gekost, om zich in zijn gebied te handhaven, en terwijl hij nu aanslagen smeedde tegen het leven en den troon van Elizabeth, zou hij dan reden hebben gehad om voor zijn eigen leven en heerschappij te vreezen. Gelukkig echter voor Zijne katholieke Majesteit, was Selim voldaan met het gerust bezit van het eiland Cypres met zijne vruchtbare wijngaarden. ‘Het cyprische druivenbloed te plengen,’ waarvan hij zulk een hartstochtelijk liefhebber en kenner was, vond hij een veel vroolijker bezigheid, dan door bloedstorting en ontberingen, het schitterend droombeeld na te jagen der herstelling van een oostersch Kalifaat⁽²⁾.

Den 25sten September 1571 werd de Landvoogdij der Nederlanden eindelijk overgedragen aan Juan de la Cerda, hertog van Medina Celi. Op het herhaalde verzoek van Alva, en mogelijk ook, omdat hij met den loop, dien de gebeurtenissen in den jongsten tijd in de Nederlanden genomen hadden, niet volkomen tevreden was, had Filips eindelijk, na lang aarzelen, in zijn ontslag bewilligd. Zijn opvolger zou evenwel niet onmiddellijk op reis gaan, en intusschen moest Alva in zijne trouwe diensten volharden. Deze diensten beperkten zich voor het oogenblik tot een onophoudelijken en voor hem niet zeer luisterrijken strijd met den Raad, met de Staten en met het volk, over de

(1) Archives et Correspondance, III. 362.

(2) DE THOU, t. VI, liv. L., 50, 226-238 et seq. CABRERA, IX, XXIII, 678 et seq., 692.

verfoeide belasting. Hij stond geheel alleen; zijne medestanders, toen het gold het verbranden van ketters, keerden hem den rug toe nu hij zich aan dezen wanhopigen strijd met de geldmacht had gewaagd. De Koning toonde zich niet gezind om hem te ondersteunen; de leden van den Raad waren veel te slim om zich nog aan het rad vast te houden, waaraan zij zich geklemd hadden, toen het naar boven wentelde. Viglius en Berlaymont, Noircarmes en Aerschot, bestreden en trotseerden schier den man, dien zij zinken zagen, en zorgden dat de Koning onderricht bleef van de ellende, door Alva's financiële maatregelen teweeggebracht⁽¹⁾.

Tegen het einde van het jaar kwam een breed verzoekschrift van de Staten van Brabant in den Raad van State ter tafel. Het was een krachtig vertoog tegen den tienden penning. De Staten drongen op de intrekking aan, op grond dat de heffing den ondergang des lands ten gevolge zou hebben. Alva maakte zich weer woedend: de voorspoed der Nederlanden, zoo betuigde hij, kon der bevolking niet dierbaarder zijn dan hem zelven; bij het kruis en bij het allerheiligste dat in de kerk van St. Gudule bewaard werd, zwoer hij, dat zelfs, als hij nog zulk een ondergeschikt persoon in Spanje geweest was, hij toch, gedreven door de genegenheid, die hij den Nederlanden toedroeg, hen te hulp zou geschoten zijn, indien hunne veiligheid in gevaar was gebracht. Hij voelde zich dus diep gekrenkt, dat zekere boosaardige lieden hem durfden ten laste leggen, dat hij 's lands nadeel wenschte of dwingelandij wilde uitoefenen over de burgers. De tiende penning, ging hij voort, was noodzakelijk voor de verdediging des lands, en veel verkieselijker dan *quota's*. *Het was hoogst onraadzaam, dat de gemeene man te weten kwam, hoeveel er was opgebracht; want iedereen zou, op het vernemen van het bedrag, zich inbeelden, dat hij zelf alles had betaald.* Hij eindigde met te verklaren, dat hij, in zijne gezondheid geknakt en door ouderdom verzwakt, gelijk hij zelf voelde, uiterst verlangend was om terug te keeren en dagelijks smachtte naar de aankomst van den hertog van Medina Celi⁽²⁾.

In den loop van dit jaar had de prins van Oranje zijn aanstalten voortgezet en zijne handlangers allerwege rondgezonden, waar eenige hoop op ondersteuning bestond. Geld verlangde hij natuurlijk het meest van bijzondere personen, terwijl hij openbaren en gewapenden bijstand van de regeeringen te gemoet

(1) Correspond. de Philippe II. II., 1056. Brief van den bisschop van Yperen aan Filips, 1073, 1074. Verslagen, door Don Francis de Alava, van den toestand der provinciën, 1097. Brieven der bisschoppen van Yperen, Gent, Brugge.

(2) VIGLIU, Comm. Dec. Den. s. LX, LXI.

zag. Van lieverlede namen zijne geldmiddelen toe door de mildheid van vele personen van gering aanzien en door de stoute daden der Watergeuzen. Zijne zending naar de noordsche hoven was echter mislukt: in Zweden en Denemarken had men zijne afgevaardigden slechts met ijdele beleefdheden ontvangen⁽¹⁾. Alva gewaagde van den prins nooit anders dan met minachting, zonder te vermoeden dat de berooide balling stil den grond onder de voeten van den Koning weggroef; zonder te droomen, dat de zwakke slagen, die hij verachtte, de aanvang waren van een honderdjarigen strijd; zonder te voorzien, dat, lang vóór het einde van dien kamp, de gewesten tot een groot gemeenebest zouden opgewassen zijn en de naam van den balling bijna goddelijke eer verwerven zou.

Granvelle had reeds aangeraden, den jongen graaf van Buren met zekere landgoederen in Spanje te begiftigen, in ruil voor zijne erfelijke goederen, opdat de naam en de faam van den weerspannigen Willem voor altijd in de Nederlanden zouden worden uitgedelgd⁽²⁾. Met hetzelfde oogmerk stelde de onderkoning thans een nieuw vonnis tegen den prins van Oranje voor, volgens hetwelk men hem plechtig in beeltenis terechtstellen, zijn wapenschild, aan de staart van paarden gebonden, door de straten slepen zou, en na het verbrijzeld en aldus de kenmerken van zijn vorstelijken adel vernietigd te hebben, hem en zijne nakomelingen van den adel onttet, eerloos en onbekwaam verklaren zou om eigendom of goederen te bezitten. Indien een paar bladen van de geschiedenis der toekomst voor den Koning, den kardinaal en den landvoogd, hadden kunnen ontrold worden, zij zouden het lot, dat aan het stamhuis van den weerspanning beschoren was, juist niet met dit plan van uitdelging in overeenstemming hebben bevonden.

Zonder zich te laten ontmoedigen, ging de prins voort met zijne zendelingen naar alle richtingen te sturen. Diederik Sonoy, zijn vertrouwdste zaakgelastigde, die aan het hoofd had gestaan dergenen, die naar de noordsche hoven waren afgevaardigd, was nu druk bezig met Duitschland te doorreizen. Verscheidene merkwaardige staatsstukken van de hand van Oranje moesten dienen om de gouvernementen en bevolkingen aldaar voor zijne zaak te winnen. Een brief, door hem zelven gesteld en onderteekend, verhaalde bondig en krachtig de geschiedenis van zijn veldtocht in 1568 en van zijne verdere bemoeiingen voor de heilige zaak. Het was thans noodig, schreef hij, dat ook anderen in zijne opofferingen deelden.

(1) BOR, V. 334-340. HOOFT, VI. 210.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 959. 1027.

Soortgelijke berichtsschriften werden aan andere zaakgelastigden gegeven, en een stuk, *Harangue* getiteld, volgens zijne aanwijzingen opgesteld, werd wijd en zijd verspreid. Het is eene gewichtige oorkonde voor allen, die in zijne geschiedenis en karakter belang stellen⁽¹⁾. Nog nooit had hij een zendbrief uitgevaardigd, die zoo geheel en al den stempel droeg van de warme godsdienstige overtuiging der Hervormden. Met droefheid, maar zonder, moedeloosheid, herinnerde de *Harangue* aan de onheilen van het verledene, en schilderde zij den donkeren nacht van het heden af; ernstig, maar zonder geestdrijverij, wekte zij op tot hoop en drong aan op hulp voor de toekomst.

Deze oproepingen bleven niet zonder vrucht: langzaam, maar bestendig won de prins in kracht. Intusschen klom het afgrijzen tegen Alva schier tot razernij. In het begin van 1572 kwam Don Frances de Alava, Filips' afgezant in Frankrijk, te Brussel; ingelicht omtrent de gevolgen van Alva's handelingen door het uitwijken van tal van Nederlanders naar Frankrijk, waarvan hij getuige was geweest, had hij, op zijne reis naar Brussel bij Kamerijk Noircarmes ontmoet, en zelfs dat 'wreed gedrocht,' zoo als Hoogstraaten hem noemde, had zich eindelijk door den jammer van het land verontrust, zoo al niet bewogen gevoeld. 'De hertog zal zich nooit van dien leelijken tienden penning laten afbrengen⁽²⁾,' zeide hij tot Alva, en ontroerd sprong hij van zijn stoel op, toen de gezant zinspeelde op de menigte koop- en handwerkslieden, die uit de Nederlanden gevlucht waren, 'Senor Don Frances,' riep hij uit, 'daar zijn er nog wel tienduizend, die gereed staan het land te verlaten, indien de landvoogd zoo voortvaart. God geve, dat er geen onheil uit ontsta, door geen menschelijke macht meer te verhelpen!'

De gezant nam te Brussel zijn intrek in het paleis en vond Alva, pas gekomen van een jichtvlaag, in eene vrij onaangename stemming. De hertog werd driftig, toen Don Frances van de landverhuizing begon te spreken, en verzekerde hem, dat daaromtrent groote misvatting plaats greep. De gezant hernam, dat hij zich moeielijk vergissen kon, daar hij het, om zoo te zeggen, met eigen vingers getast en met eigen oogen gezien had; maar de hertog bleef er bij, dat Don Frances misleid en slecht onderricht was, en bracht het gesprek op andere onderwerpen. Den volgenden dag ontving de gezant bezoeken van Berlaymont en zijn zoon, den heer van Hierges, die hem beurtelings in den arm namen. 'Goddank, dat gij hier gekomen zijt,' betuigden zij hem, nagenoeg met dezelfde woorden, 'opdat

(1) Zie de stukken bij BOR, VI. 362-365.

(2) Correspondance de Philippe II. II., 1073, 1074.

gij den staat der provinciën ten volle begrijpen en Zijne Majesteit zonder uitstel voor het dreigend gevaar waarschuwen moogt.’ Allen, die hem bezochten, drukten dergelijke gevoelens uit. Don Frederik van Toledo maakte hierop de eenige uitzondering, daar hij den gezant verzekerde, dat de maatregelen door zijn vader ten opzichte der geldmiddelen genomen, door Noircarmes en anderen alleen bestreden werden, omdat zij er zich van hun werkkring en invloed door beroofd zagen. Deze taal liet zich verwachten van iemand, omtrent wien de geheimschrijver Albornoz getuigde dat hij de grootste troost van zijn vader en het goddelijkst *genie* was, dat men ooit gekend had⁽¹⁾. Ongelukkig werd dit laatste door niemand anders bevestigd.

Den derden dag kwam Don Frances afscheid nemen. De hertog verzocht hem, Zijne Majesteit van het ongeduld te verwittigen, waarmede hij de aankomst van zijn opvolger afwachtte, en deelde hem vervolgens mede, dat men met de heffing van den tienden penning reeds een aanvang had gemaakt in Brabant, de hardnekkigste van al de provinciën; ‘Wat zegt gij daarvan, Don Frances?’ riep hij jubelend uit. Alava antwoordde, dat hij het er desniettemin voor hield, dat de belasting vele hinderpalen zou ontmoeten, en verzocht hem ernstig na te denken. Hij verzekerde hem bovendien, dat hij zonder eenige terughouding den Koning zijne meening zou bloot leggen. De hertog sprak in denzelden geest als Don Frederik gedaan had over de beweegredenen dergenen, die zich tegen de belasting kantten. ‘Het is mogelijk,’ hernam Don Frances, ‘maar in elk geval zijn allen overeengekomen, denzelfden deun te zingen.’ Wat verbaasd, voegde Alva hem toe: ‘Twijfelt gij er dan aan, of de steden hare beloften zullen houden? Reken er op, dat ik wel een middel zal vinden om ze te dwingen.’ ‘God geve het,’ zeide Alava, ‘maar naar mijn bescheiden meening zult gij al uw doorzicht en al uw gezag wel noodig hebben.’

De gezant wachtte niet, tot dat hij zijn Vorst mondeling bericht kon geven maar zond een uitvoerig verslag van zijne bevindingen naar Spanje. Hij schilderde Filips met levendige kleuren den haat af, dien allen tegen den hertog koesterden; de geheele natie, zoo verzekerde hij Zijne Majesteit, liet als uit éénen mond den kreet hooren: ‘weg met hem, weg met hem⁽²⁾!’ Wat de heffing van den tienden penning betrof, die was, naar de meening van Don Frances, volstrekt ondoenlijk. Hij waarschuwde bovendien Zijne Majesteit, dat Alva bezig was met geheime verbindtenissen aan te gaan met de katholieke Vorsten

(1) ‘El mas divino ingenio.’ - Brief aan Çayas. Correspond. de Philippe II., II. 886.

(2) ‘Todo el pueblo està en *vaya, vaya, vaya!*’ - Ibid. 1074.

van Europa, hetgeen aanleiding moest geven tot verbindtenissen tusschen de Protestanten.

Terwijl de prins van Oranje, door geen nederlagen uit het veld geslagen, in het voorjaar van 1572 onvermoeid de zaak der vrijheid, bleef handhaven, en terwijl terzelfder tijd de steunpilaren van het koninklijk gezag zich eenstemmig bij Filips over de dolzinnigheid van den landvoogd beklagden, waren de brieven van Alva zelf natuurlijk vol van klachten en verwijten. Vergeefs zocht hij, naar zijn zeggen, een vertrouwd raadsman, nu zaken, die hij zoo diep verborgen had willen houden, dat de grond zelf er niet van hooren zou, luide van de gevels en de daken der huizen verkondigd werden. Desniettemin, al zou hij zich ook in stukken laten hakken, Zijne Majesteit moest gehoorzaamd worden, en zoolang hij in leven bleef, zou hij de koninklijke bevelen krachtig handhaven. Niemand was altijd door getrouw geweest, behalve Berlaymont, en zelfs die had zich in de belastingzaak onzijdig gehouden, en daarin noch goede, noch slechte diensten bewezen; maar, zooals Zijner Majesteit bekend was, Berlaymont had volstrekt geen kennis van zaken, en ‘verstond er zich slechts op, een goede kerel te zijn.’ Daarom beval Alva Hierges, den zoon van den *goeden kerel*, als den geschikten persoon aan om tot Stadhouder van Friesland te worden benoemd⁽¹⁾.

De vertegenwoordigers der verschillende provinciën, die met den Koning zelf moesten onderhandelen, werden bij hunne aankomst berispt, omdat zij naar Spanje hadden durven komen zonder verlof. Bij deze berisping bleef het echter. Zij moesten de verzekering hooren, dat de Koning ten hoogste ontevreden was, dat zij het waagden bezwaren in te brengen tegen de belasting; maar Zijne Majesteit zou hun verzoekschrift toch in overweging nemen⁽²⁾.

Zag Alva zich in zijne verwachtingen bedrogen, omdat de tiende penning niet uitdrukkelijk door de koninklijke goedkeuring bekrachtigd was, niet minder werden de provinciën teleurgesteld in hare hoop op eene formeele afkeuring van de belasting.

Andermaal waren de Nederlanden rijp voor eene groote omkeering. ‘Zoo wij thans geld hadden,’ schreef de prins van Oranje, ‘konden wij, met Gods hulp, hopen iets uit te richten: met weinig geld zou men thans veel kunnen doen.’ De burgers kwamen openlijk tegen de belasting op: om te voorkomen dat de tiende penning bij elke verkooping van goederen geheven

(1) Correspondance de Philippe II., II. 1095, 1103.

(2) ‘Verslag van hetgeen er voorgevallen is van de aankomst der afgevaardigde te Madrid tot op den 20sten April 1572.’ Ibid. II. 1105.

werd, nam men het afdoende, doch wanhopige middel te baat, om in het geheel niet te verkoopen. De groothandel was niet alleen gestremd, maar ook al de kleine, voor het dagelijksch leven onontbeerlijke bedrijven en neringen stonden stil. Alle winkels waren gesloten. ‘De brouwers,’ zegt een tijdgenoot, ‘wilden niet brouwen, de bakkers niet bakken: de tappers niet tappen.’ In alle steden zwierven lieden, die, van werk en verdienste beroofd, door de christelijke liefdadigheid leven moesten. De soldaten, woedend omdat Alva reeds sedert vele maanden verzuimd had hunne soldij te voldoen, werden dagelijks onbeschofter: de burgers, door mishandelingen tot razernij geprikkeld en door wanhoop gesterkt, toonden zich steeds hardnekkiger in hun verzet; terwijl de hertog, door de tegenkanting vertoornd, zich verheugde in de ellende, die zijn werk was. ‘De kanker knaagt aan onze ingewanden,’ schreef Viglius⁽¹⁾; ‘ieder lijdt er onder door gebrek aan levensbehoeften. Geheele scharen zijn in de uiterste en hopelooze armoede gedompeld. Het belang, dat ik stel in het welzijn van den Staat, ging hij voort, ‘noopt mij, deze berichten naar Spanje te zenden. Wat mijzelf betreft, vrees ik niets. Door ziekelijkheid en hevige lichaamsspijnen gedrukt, zou ik het leven zonder spijt verlaten.’

De hoofdstad zag er uit alsof de pest er woedde; de dringendste benoodigdheden waren er niet te krijgen; brood, vleesch of bier kon men er niet koopen. De dwingeland, buiten zichzelf van woede om dat hij zich dus getrotseerd zag, ontbood Meester Karel, den scherprechter. Om een heilzaam voorbeeld te stellen, had hij besloten achttien van de voornaamste winkeliers der stad in de deuren hunner winkels zonder vorm van proces te doen ophangen. Meester Karel kreeg bevel, nog den zelfden avond achttien stevige stroppen en even veel ladders van twaalf voet lang in gereedheid te brengen. Op deze eenvoudige manier was Alva van zins den volgenden dag aan de burgers van Brussel voelbaar te maken, dat er voortaan vóór ieders deur recht zou worden gedaan. Hij onderstelde, dat het schouwspel van een anderhalf dozijn slachters en bakkers bengelende in de deuren van hun eigen winkels, die zij niet hadden willen openen, krachtiger helpen zou om handel en nering weer aan den gang te brengen, dan eenige openbare afkondiging. De beul maakte zijne stroppen en ladders gereed. Don Frederik van Toledo had zich met den president Viglius opgesloten, die tamelijk tegen zijn zin 's nachts gewekt was, om de bevelschriften voor de plotselinge terechtstellingen op te maken; Alva wachtte met gramstorig ongeduld op het aanbreken van den dag, waarop men het nieuwe treurspel vertoonen zou, toen een onvoorziene

(1) VIGLIUS Epist. ad JOACH. HOPPER, 126.

gebeurtenis dit plotseling kwam storen: het was de tijding van de bemachtiging van den Briel. De hertog, al het gewicht van deze gebeurtenis beseffende, verschoof de beraamde strafoefening tot op een gelegener tijd, spande alle krachten in om de gevolgen van de nieuwe beweging der opstandelingen af te wenden. De bemachtiging van den Briel was de *Deus ex machina*, die onverwachts den anders niet te ontwarren knoop der omstandigheden, en de stroppen van den beul tevens, losmaakte⁽¹⁾.

Meer dan eens reeds werd er gewag gemaakt van die geduchte partijgangers der vaderlandsche zaak, de op zee omzwervende ballingen. Door de natuur stiefmoederlijk met vasten grond bedeeld en nu door de dwingelandij van hunne smalle landstrook verdreven, zochten de verbannen Hollanders hun heil op zee. Haar grenzeloos gebied, zoo lang reeds door hen beploegd, werd thans vruchtbaarder dan ooit, nu de onderdrukking een vreedzaam zeevolk in vrijbuiters herschapen had. Tot ballingschap en armoede gebracht, lieten vele Nederlanders zich tot misdadig vervoeren. De vaderlandsgezinde partij had sedert lang die eerbiedige houding afgelegd, die den spot der Koningsgezinden opwekte. De Watergeuzen eischten recht bij monde van hun geslacht. Ongelukkigerwijs richtten zij hun eisch maar al te dikwerf zoowel tot vrienden als tot vijanden⁽²⁾. Ieder verloren koopman, ieder gebannen edelman, ieder stoutmoedig matroos, die de handeldrijvende wereld onder schatting stellen wou om zijn berooide zaken te herstellen, kon zonder veel moeite in de eene of andere haven van het Noorden een vaartuig met de noodige bemanning bekomen, onder voorgeven van tegen de regeering van den landvoogd te willen kruisen⁽³⁾. Deze openbare beweegreden was geen louter voorwendsel: krijg tegen Alva was het hoofddoel van al deze vrijbuiters, en zij werden gewoonlijk door den prins van Oranje, in zijne hoedanigheid van regeerend Vorst, van bestellingen voorzien. De prins deed inderdaad zijn uiterste best om een kwaad, uit de gruwelen van dien tijd ontsproten, te temperen. Zijn admiraal Willem van der Marck was echter niet in staat om verheven bedoelingen te begrijpen. Een woest, bloeddorstig, losbandig edelman, die naar oud bataafsch gebruik hoofdhaar en baard ongeschoren liet, totdat de dood van zijn bloedverwant Egmond gewroken zou zijn, een waardige afstammeling van het Wild Zwijn van het Ardennerwoud, scheen deze ruige en woeste zeeroover een levend beeld

(1) STRADA, lib. VII. 357. BOR VI. 361, 362. HOOFT VI. 216.

(2) Brief van den prins van Oranje aan de kerk onder het kruis in Londen, van den 26sten Februari 1573. - Archives de la Maison d'Orange Nassau, IV. 63-66.

(3) GROTH, Annal., lib II. 49.

der wraak. Gezworen had hij op Alva en het Papendom de gruwelen te wreken, aan den nederlandschen adel begaan, en uit de wreedheden, die hij later tegen monniken en priesters pleegde, bleek het den Bloedraad, dat zijn voorbeeld onder de opstandelingen ten minste één waardig leerling gevormd had⁽¹⁾. Thans lag hij met zijne vloot op de zuidkust van Engeland, van waar men hem plotseling verdrijven zou⁽²⁾.

De onderhandelingen tusschen den hertog van Alva en Koningin Elizabeth hadden een vriendschappelijken toon aangenomen en de zaken waren rijp voor eene schikking. Het lag volstrekt niet in de bedoelingen van Elizabeth, om zich in een oorlog met Filips te wikkelen, en Alva's gemachtigden wezen er op hoe de voortdurende onderstand, door de Engelschen aan de nederlandsche vrijbuiters gegeven, onvermijdelijk tot oorlog leiden moest. In het laatst van Maart werd nu een besluit afgekondigd, waarbij van der Marck met de zijnen als in den ban gedaan en uit den lande verwezen werden. Een nadrukkelijk bevel van Elizabeth verbood aan al hare onderdanen, hen van vleesch, brood of bier te voorzien⁽³⁾. Door het stipt opvolgen van dit gebod werd een verder verblijf bij de engelsche kust onmogelijk, en vierentwintig schepen van verschillende grootte, onder bevel van van der Marck, Treslong, Adam van Haren, Brand en andere vermaarde zeeschuimers, staken van Dover in zee⁽⁴⁾.

- (1) BOR, VI. 365. VAN METEREN, 64. HOOFT, 216 en volg., VAN WIJN op WAGENAAR, IV. 86; VAN DER VIJNCKT, II. 127; ULLOA, Comment. I. 60.
- (2) Het gebruik om schepen en goederen te verzekeren spreidde zich uit oorzaak van deze en soortgelijke zeeroovers heinde en ver uit. In het HS. van RENOM DE FRANCE (II. 12) wordt de onderstelling geopperd, dat dit stelsel door antwerpsche kooplieden van dien tijd uitgevonden zou zijn. Het was echter ongetwijfeld reeds in een vroeger tijdstip in Vlaanderen, Engeland, Italië en Spanje bekend. Het 43ste statuut Eliz. c 12, dat hierover loopt, spreekt van een gebruik, sinds onheugelijke tijden vastgesteld onder kooplieden zoowel van Engeland als andere landen, om schepen en goederen te verzekeren. De hertog van Alva stelde, na met de kooplieden geraadpleegd te hebben, een plakkaat op, waarbij contracten van verzekering geregeld werden, met de bepaling, dat de verzekerde som geringer moest wezen dan de eigenlijke en algemeen gangbare waarde van het verzekerde goed, zoodat ten minste een tiende voor rekening van dengene bleef, die zijn goed verzekeren liet. Ook werd daarbij de vorm der verzekeringsacte voorgeschreven. Een openbaar ambtenaar werd aangesteld om een register van deze contracten te houden, die, zoo zij niet in dat register waren ingeschreven, niet geldig waren. Schippers, stuurlieden, matrozen, mochten hun gage noch iets wat hun toebehoorde verzekeren. Bedrog van beide zijden, van de verzekeraars of de verzekerden, werd met dood en verbeurdverklaring gestraft. Deze contracten waren echter geheel ontoereikend ter bescherming van schepen, die dagelijks geplunderd werden door 'ce canaille de corsaires', de zeeschuimers, die elke zee en inham onveilig maakten.
- (3) BOR, VI. 365, 366. WAGENAAR, VI. 340 volg. HOOFT, 216, 217.
- (4) Waarschijnlijk Van Dover. Zie inzonderheid VAN WIJN op WAGENAAR, VI 77; alsmede VAN METEREN, 68.

Daar de Watergeuzen schier uitgehongerd waren, verlangden zij natuurlijk zich van levensmiddelen te voorzien, en zij besloten een inval te doen op de kust van Noord-Holland. Zij zetten bijgevolg koers naar Enkhuizen, om de dubbele reden, dat dit eene rijke zeehaven was en dat de prins er vele heimelijke aanhangers had. Op Palmzondag maakten zij twee spaansche koopvaarders buit; vermits echter kort daarna de wind tegenliep, waren zij buiten staat, den Helder of Texel om te zeilen; zij wendden nu den steven zuidwaarts en lieten op Dinsdag den eersten April voor den breeden Maasmond het anker vallen. Tusschen Den Briel, op den zuidelijken uithoek van die monding en Maaslandsluis, op omtrent eene halve mijl afstands aan de overzijde daagde het smaldeel plotseling omstreeks twee uur in den namiddag op, tot groote verbazing der inwoners van beide plaatsen. De vloot scheen te aanzienlijk om louter uit koopvaarders te bestaan; ook zagen de schepen er niet als spaansche uit. Jan Pietersz. Koppestok, een veerschipper, zeide aan de kooplieden, die hij juist van Maaslandsluis naar den Briel overbracht, dat het de Watergeuzen waren. Die gevreesde naam vervulde zijne hoorders met verslagenheid, en zij wenschten vurig zulk een gevaarlijke nabuurschap te ontkomen. Na het aan wal zetten van de kooplieden, die zich haastten het bericht van den dreigenden inval te verspreiden en tot tegenweer of vlucht aanstalten te maken, roeide de kloeke veerman, die heimelijk de zaak der vrijheid aanhing naar de vloot om hare bedoelingen te vernemen.

Het eerste vaartuig, dat hij begroette, stond onder bevel van jonker Willem Blois van Treslong. Deze edelman, wiens broeder door den hertog van Alva in 1568 ter dood was gebracht⁽¹⁾, had zelf aan de zijde van graaf Lodewijk bij Jemmingen gestreden, en was een der weinigen geweest, die hoewel met wonden bedekt, levend dat afgrijselijk bloedbad ontsnapten. Onder de ballingen, die op zee omzwalkten, had hij zich een naam gemaakt. In den Briel was hij altijd goed bekend geweest, daar zijn vader er het baljuwschap bekleed had. Hij herkende Koppestok terstond en haastte zich hem bij den admiraal aan boord te brengen, terwijl hij Van der Marck de verzekering gaf, dat dit juist de man was, om hun plan te doen gelukken. Het was noodzakelijk eene landing te doen, daar het volk groot gebrek leed. Kapitein Marinus Brand had zoodra de vloot in de Maas ten anker kwam bij Adam van Haren aan boord om levensmiddelen verzocht. 'Ik gaf hem een kaas,' zoo vertelde Adam later, 'met de verzekering, dat dit het laatste voedsel

(1) Sententien van Alva, 73, 74.

aan boord was^{'(1)}. De andere schepen waren evenzeer van alles ontbloot: Treslong die de ware held van dit gedenkwaardig waagstuk geweest is, haalde Van der Marck over om Den Briel op te eischen. Dit was een koene daad van een handvol volks, drie of vierhonderd op zijn hoogst⁽²⁾, die den naam van *Geuzen* niet slechts in overdrachtelijke, maar ook in letterlijke beteekenis, met recht mochten dragen. Den Briel was niet zeer bevolkt, maar goed met wallen en bolwerken versterkt en had bovendien een uitstekende haven. Treslong gaf den veerman Koppestok zijn zegelring en gebod hem, daarmee als met een geloofsbrief voorzien, de opeiseling aan den magistraat over te brengen. Zonder een oogenblik te verliezen, roeide Koppestok naar wal en spoedde zich door het gedrang der burgers, die hem met vragen overlaadden, naar het stadhuis, waar de overheid bijeengekomen was. Hij berichtte dat hij door den admiraal der vloot en door Treslong, hun wel bekend, afgevaardigd was om te vorderen, dat men van wege de stad twee gemachtigden zou zenden, om met de Watergeuzen te onderhandelen. Hij had in last, zeide hij, de verzekering te geven, dat men de afgevaardigden heusch behandelen zou. Het eenige doel van hen, die hem gezonden hadden, was, het land van den tienden penning te verlossen en tegen de dwingelandij van Alva en de Spanjaards te beschermen. Hierop werd hem door de overheid gevraagd, hoe sterk de macht was, die Van der Marck onder zijn bevel had? En de veerman antwoordde in het honderd, dat *zij wel vijfduizend man sterk waren*. Deze grove overdrijving deed op de stadsregeering de verwachte uitwerking; men voelde volstrekt geen lust meer om den vrijbuiters weerstand te bieden; de eenige vraag was, of men met hen in onderhandeling zou treden, dan wel de vlucht nemen. Na alles overwogen te hebben, besloot men tot beide. Niet zonder moeite vond men twee afgevaardigden, koen genoeg om met de Geuzen te gaan onderhandelen, terwijl gedurende hunne afwezigheid de meeste gezeten burgers en ambtenaren toebereidselen maakten tot de vlucht. Van der Marck en Treslong gaven den afgevaardigden de verzekering, dat men de burgers niet in het minst beschadigen of berooven zou; maar de stad moest zich oogenblikkelijk aan Alva's heerschappij onttrekken. Twee uren tijds werd der overheid toegestaan, om te beslissen of zij, al dan niet, de stad wilde

- (1) VAN WIJN op WAGENAAR, VI. 78, uit een dagboek in HS. van Adam van Haren zelf.
- (2) BOR (VI. 366) begroot hun aantal op tweehonderd vijftig, waarin hij door HOOFT gevolgd wordt. MENDOZA (f. III.) zegt, dat zij in alles elfhonderd man bedroegen. De hertog van Alva (in zijn brief van den 26sten April 1572 in de Correspondance de Philippe II. No. 1107) schat hun getal tusschen de zeven en achthonderd. BENTIVOGLIO (lib. V. 88) spreekt van duizend.

overgeven en het gezag van Van der Marck als admiraal van den prins van Oranje erkennen. Men gebruikte deze twee uren tot de vlucht. Het voorbeeld der overheden werd door het grootste deel der burgerij gevolgd. Toen de Watergeuzen, na verloop van den bepaalden tijd, bij de stad verschenen, staarden hen eenige povere inwoners van boven van de wallen aan, maar ontvingen zij geen boodschap van wege de regeering.

De gansche macht der Geuzen werd nu in tweeën gesplitst, en terwijl de eene helft onder Treslong de Zuiderpoort aantastte, rukte de andere onder den admiraal op de Noorderpoort aan. Na een korte worsteling gelukte het Treslong binnen te komen, waarbij hij tevens den rentmeester der stad gevangen nam, die juist op het punt stond om zich uit de voeten te maken. Van der Marck legde met de zijnen een groot vuur aan bij de Noorderpoort, waarna de half verbrande deur met een ouden mast opengeloopen werd: zoo ruw en ras gingen de opstandelingen bij hunne eerste verovering te werk. De beide afdeelingen, die gezamenlijk niet meer dan tweehonderd vijftig man telden, kwamen tegen zonsondergang in het midden der stad bijeen, en de grondslag van het gemeenebest der Nederlanden was gelegd. De vermoeide Genius der Vrijheid had, na lang zwerven te land en ter zee, eindelijk eene rustplaats gevonden, hem door ruwe en onreine handen bereid.

De plotselinge schrik, door de eerste verschijning der vloot teweeggebracht, was zoo groot geweest, dat nauwelijks vijftig burgers in de stad waren gebleven. Al de overigen waren gevlucht, met zooveel van hunne bezittingen als zij konden meevoeren. In naam van den prins van Oranje, als wettige stadhouder van Filips, nam de admiraal de bijkans ontvolkte stad plechtig in bezit. Geenerlei mishandeling werd den inwoners aangedaan; doch zoodra de overwinnaars zich in de beste huizen der stad hadden gelegerd, konden zij den lust om de kerken te plunderen niet bedwingen. De altaren en beelden werden vernield; de kostelijke sieraden en prachtige misgewaden geroofd. Adam van Haren vertoonde zich op het dek van zijn schip, uitgedost in een prachtig misgewaad; Treslong gebruikte in zijne kajuit voortaan geene andere drinkbekers dan de gouden kelken van het Sacrament. Ongelukkig bepaalde hun haat tegen het Pausdom zich niet tot zulke uiterlijke teekenen van vijandschap: dertien monniken en priesters, wie het niet gelukt was te ontvluchten, werden gevat en in de gevangenis geworpen, eenige dagen later werden zij, op bevel van den woesten admiraal met de afschuwelijkste wreedheid ter dood gebracht.⁽¹⁾

(1) BOR, VI. 366, 367. HOOFT, VI. 218. VAN WIJN op WAGENAAR, VI. 84, noot 10.

De tijding van het gewichtig feit van de inneming van Den Briel verspreidde zich met groote snelheid. Alva, wien zij overviel op het oogenblik, dat hij gereed stond zijne woede aan de slachters en winkeliers van Brussel te koelen, verschoof dat woeste voornemen, om tegen de nieuw gerezen moeielijkheid de noodige maatregelen te nemen. Dergelijken uitslag had hij zeker niet verwacht van de bereidwilligheid, waarmede Koningin Elizabeth aan zijn verzoek had voldaan. Zijne woede kende evenmin palen, als de vreugde van het volk. De spotvogels van Brussel zorgden wel, zulk eene gunstige gelegenheid niet te laten ontsnappen; want de naam der stad was vatbaar voor eene woordspeling en de gebeurtenis had plaats gegrepen op Allernarrendag. Het rijmpje:

‘Den eersten dag van April
Verloor Duc d'Alva zijn bril.’

werd een volksdeun. Deze zinspeling op het verlies der stad door de verblinding van den hertog was niet van geestigheid ontbloot. Ook kwam er een spotprent in omloop, waarop van der Marck werd voorgesteld, bezig met den hertog den bril van den neus te stelen, terwijl de landvoogd zich hield aan zijn gewonen uitroep, als hem eenig belangrijk bericht werd gebracht: *No es nada, no es nada* - het is niets, het is niets!⁽¹⁾

Alva verloor echter geen oogenblik om het ongeluk, zoo mogelijk, te herstellen: de graaf van Bossu, die onder hem het stadhouderschap van Holland, Zeeland en Utrecht had bekleed, sedert de prins van Oranje dien post nederlegde, kreeg last de bemachtigde stad terstond te heroveren.

De graaf verzamelde tien vendels uit de bezetting van Utrecht, die juist kort te voren, ter kwader uur voor het spaansch bestuur, voor een gedeelte uit Den Briel derwaarts waren overgebracht. Op Paaschdag stak hij van Maaslandsluis naar het eiland Voorne over en deed Den Briel van de opstandelingen opeischen. De Geuzen waren uit hoofde van hun gering getal in het eerst bevreesd zich buiten de poorten te wagen en de sterke overmacht des vijands aan te tasten. Een stadstimmerman, Rochus Meeuwisz., lang reeds een aanhanger van Oranje, sprong met een bijl in de hand in het water, zwom naar de nieuwlandsche sluis en hakte die met eenige krachtige slagen open. Terstond drong het zeewater binnen en maakte het onmogelijk de stad van de noordzijde te naderen. Nu trok Bossu met zijne Spanjaards naar de Zuiderpoort, doch werd daar zoo krachtig met grof geschut begroet, dat hij deinsde. Ondertusschen waren

(1) Vie du Duc d'Albe, I. 403. VAN DER VIJNCKT, II. 142.

Treslong en Roobol met een deel volks onversaagd naar de schepen geroeid, waarmede de vijand op het eiland gekomen was, bonden er sommigen van los en lieten ze drijven en staken er anderen in brand. De Spanjaards bij de Zuiderpoort werden, toen zij de vlam van hunne schepen opgaan en het zeewater snel langs den dijk wassen zagen, met schrik bevangen, daar zij aldus tusschen vuur en water ingesloten werden, en snelden overhaast voort op het glibberig voetpad en door het modderige water, dat hen dreigde te verzwelgen⁽¹⁾. Velen verdronken of smoorden op de vlucht; maar het grootste deel slaagde er in om te ontkomen in de schepen, die nog te bereiken waren. Nadat dit gevaar aldus was afgewend, riep de admiraal van der Marck al de inwoners op, die waren teruggekeerd, toen de Geuzen zich rustig hielden en vorderde van hen, zoowel als van de geheele bevolking des eilands, den eed van hulde aan den prins van Oranje, als stadhouder van Zijne Majesteit.

De prins was niet bijzonder tevreden geweest over de onderneming van Van der Marck; hij hield die toch voor ontijdig, en betwijfelde of men de plaats wel zou kunnen houden, daar hij zijne zaken in Duitschland nog niet geregeld en de krijgsmacht nog niet op de been had, waarmede hij weder te velde dacht te komen. Vooral echter stelde hij weinig vertrouwen in het karakter van zijn admiraal, en Oranje beoordeelde Van der Marck juist. Het was geenszins het oogmerk van dien vrijbouter geweest, de vest te veroveren of in bezit te houden; nadat de landing geschied was, de schepen van leeftocht voorzien, de kerken geplunderd, de buit in veiligheid gebracht en eenige monniken vermoord waren, had hij bevolen de stad in brand te steken en zich in te schepen om te vertrekken, Treslongs dringende verzoeken behielden echter, doch niet zonder moeite, de overhand. Aan dien stoutmoedigen en schranderen edelman komt meer dan aan iemand anders, de verdienste toe van den hoeksteen der nederlandsche Republiek te hebben gelegd. De onderneming zelf was onvoorbedacht, maar Treslong zag de mogelijkheid in van een duurzame verovering, al droomde de opperbevelhebber van niets dan van een roof- en plundertocht.

Ondertusschen rukte Bossu, in zijn aanslag op Den Briel teleurgesteld, naar Rotterdam. Het was van belang, dat hij althans den afval voorkwam van andere steden, wier trouw de jongste voorspoed der opstandelingen zou kunnen doen wankelen. Hij vond de poorten van Rotterdam gesloten, en de regeering wees zijn verzoek om bezetting voor den Koning in te nemen van

(1) 'Door slijk, door slop, door dik en dun,' is de alledaagsche, maar krachtige uitdrukking van den nederlandschen kronijkschrijver. - BOR, VI. 367.

de hand. Ofschoon goed Koningsgezind, weigerden de inwoners nochtans een hoop bloeddorstige Spanjaards in te laten, die hen met geweld in bedwang zouden willen houden. Tot onderhandelen gedwongen, nam Bossu de toevlucht tot trouwelooze list: hij verzocht verlof voor zijne troepen om de stad door te trekken zonder te rusten. Dit werd door de overheid toegestaan, mits slechts enkele rotten tegelijk zouden binnen gelaten worden. Deze voorwaarden bekrachtigde de graaf van Bossu met zijn handteekening en zegel. Bij het binnenlaten evenwel van het eerste rot werd er door de geheele spaansche krijgsmacht een aanval op de poort gedaan. De burgerij, op geen verraad verdacht, was niet toegerust op krachtigen weerstand. Een kloeke smid, die bijkans alleen aanvallers met zijn hamer te keer ging, werd door Bossu eigenhandig doorstoken. Na zich aldus den toegang geopend te hebben, drongen de soldaten de straten door en maakten iedereen af, die tegenstand bood. Binnen weinige minuten waren vierhonderd burgers vermoord. De vrouwen, aan de mishandelingen van ontmenschte krijgers prijs gegeven, ondergingen een lot erger dan de dood. De inneming van Rotterdam is geschandvlekt door misdaden, die elke spaansche zegepraal in de Nederlanden bezoedelden.

Het belangrijke Vlissingen op het eiland Walcheren was de eerste stad, waartoe de schok, door de verovering van Den Briel veroorzaakt, zich voortplantte. De heer van Erpt, een warm aanhanger van Oranje, spoorde de burgers, op de markt vergaderd aan, om het geringe overschot der spaansche bezetting de stad uit te drijven. Nog dienzelfden dag kwam er eene aanzienlijke versterking voor de wallen. De hertog had, schoon te laat, besloten tot de voltooiing van het kasteel, waarmede men lang te voren een aanvang maakte, en dat deze gewichtige stelling aan den mond der Wester Schelde zou bestrijken. De troepen, die dit te lang verschoven werk zouden hervatten, kwamen juist bij tijds om er getuigen van te zijn, hoe hun makkers uit de stad werden gejaagd. Van Erpt wist de burgers dra te overtuigen, dat de teerling geworpen was en hunne eenige hoop op kloeken weerstand berustte. Het volk stemde er mede in, terwijl een half dronken, half onnoozele kerel uit den hoop, stoutweg aanbood, om voor een kan bier de wallen te beklimmen en een paar stukken geschut op de spaansche schepen te lossen. Het aanbod werd aangenomen, de schooier klom naar boven en stak de stukken af. Het schot, aldus door de hand van een dolleman gelost, dreef de aankomende schepen op de vlucht: een plotselinge schrik maakte zich van de Spanjaards meester, de gansche vloot zette terstond koers naar Middelburg en was spoedig uit het gezicht.

Den volgenden dag echter kwam Alva's stadhouder van het

eiland Walcheren, Anthonis van Bourgondië, in Vlissingen. Hooge gedachten koesterend van zijn redenaarstalent, wilde hij door zijne welsprekendheid de stad herwinnen, die de Spanjaards niet hadden kunnen heroveren met hun geschut. De groote klok werd geluid, de bevolking verzamelde zich op de markt, en Anthonis, staande op de trappen van het stadhuis, sprak een lange rede uit, waarin hij de burgerij onder anderen verzekerde, dat de Koning, *die da goedhartigste Vorst in de geheele Christenheid was*, hun vergrijp vergeven en vergeten zou, indien zij ordentelijk tot hun plicht terugkeerden.

De uitwerking van des stadhouders welsprekendheid werd zeer verminderd door de opmerkingen, die van Erpt en eenige zijner aanhangers er gedurig tusschen wierpen. Zij herinnerden het volk, hoe 's Konings goedhartigheid en vergevensgezindheid gebleken was uit den dood van Egmond en Horne, van Bergen en Montigny, en uit de plakkat en vonnissen, dagelijks, ja bijna ieder uur, van den Bloedraad uitgegaan. De sierlijke volzinnen van den stadhouder werden uitgejouwd; de redevoering miste haar doel. ‘O burgers, burgers!’ jammerde Anthonis eindelijk, ‘hoe luttel weet gij, wat gij doet! Uw bloed kome op uw eigen hoofd, op uw eigen conscientie kome de verantwoordelijkheid van den brand, die uwe steden verteren, van de verwoesting, die uw land ontvolken zal!’ - Bij deze indrukwekkende woorden werd de redenaar gestoord en zonder eenige plichtpleging de stad uitgejaagd. Het bestuur bleef in de handen der bewerkers van den opstand.

Hunne partij was echter minder sterk in krijgsvolk, dan in moed, en zij zonden dus naar den prins van Oranje en naar den admiraal Van der Marck, in Den Briel, om hulp. Toen Van der Marck vernam, dat de inwoners van Vlissingen bereid waren om voor wapenen en kriegsbehoeften te zorgen, stemde hij er in toe, om een kleine macht derwaarts te zenden; en tweehonderd kloeke mannen gingen weldra in drie kleine schepen van den Briel naar Vlissingen onder zeil. Deze woeste, stoute gelukzoekers, onder bevel van Treslong, zagen er uit alsof zij deel moesten nemen aan eene maskerade. Uitgedost in de weidsche misgewaden uit de geplunderde kerken, in glinsterende kazuifels met goud geboord, of in de kap en pij van Capucijnnermonniken, daagden daar die eerste banierdragers op van de vrijheid, verzezen uit de vlammen, die alles verteerden wat den mensch het vaderland dierbaar maakt. En terwijl hunne wilde Geuzenliederen over de stille wateren weergalmden, stevenden zij langs de vreedzame zeeuwsche kusten.

Hun wraakzucht vond spoedig een slachtoffer. Pacheco, Alva's hoofdingenieur, die den hertog op zijn tocht uit Italië vergezeld en sedert een beroemden naam verworven had als bouwmeester

van de antwerpsche citadel, was juist naar Vlissingen afgezonden, om aldaar het kasteel te voltooien, waarvan de bouw zoo lang was opgeschort. De ongelukkige ingenieur kwam, te laat voor zijn werk, te vroeg voor zijne veiligheid, bijna op hetzelfde oogenblik aan, als Treslong met zijne Geuzen.⁽¹⁾ Hij stapte aan wal, onkundig van wat er voorgevallen was, in de verwachting van met dien eerbied behandeld te worden, dien men hem, als bevelhebber der stad, en als iemand, die in het vertrouwen des landvoogds deelde, verschuldigd was. Hij zag zich omringd door een verbitterd en dreigend gemeen. De ongelukkige Italiaan verstond geen woord van de honende taal, de scheldwoorden, die men hem naar 't hoofd wierp; maar hij begreep toch, dat het met het gezag van den hertog uit was. Daar zag hij De Rijk, bevelhebber der partijgangers en vermogend koopman van Amsterdam, die als een wakker en edelmoedig man bekend stond; hij trad op hem toe, trok zijn zegelring van den vinger, bracht dien aan de lippen en overhandigde hem toen aan den Geuzenhopman⁽²⁾. Door deze beweging gaf hij te kennen, er op te rekenen, dat De Rijk hem overeenkomstig zijn rang zou doen behandelen. De Rijk verstond dat beroep en zou hem althans een krijgsmansdood gegund hebben, doch was er niet bij machte toe. Hij nam hem in hechtenis, om hem tegen de woede van het grauw te beschermen; maar Treslong, die thans in Vlissingen bevel voerde, was bijzonder verbitterd op den stichter van de antwerpsche citadel en wilde den moord zijns broeders op den gunsteling van den moordenaar wreken. Pacheco werd veroordeeld om nog den zelfden dag opgehangen te worden. Toen men hem uit de gevangenis haalde, smeekte hij dringend, maar niet laaghartig, om zijn leven: hij bood een aanzienlijken losprijs aan; doch zijne vijanden dorstten naar bloed, niet naar geld. Het was moeilijk, een scherprechter te vinden. De stadsbeul was afwezig en het vooroordeel van het volk tegen dat verachtelijk beroep was zeker niet verminderd gedurende de vijf afgrijselijke jaren van Alva's bewind. Zelfs een ter dood veroordeelde moordenaar, die zich in de stadsgevangenis bevond, weigerde, ofschoon hem genade werd aangeboden, den dienst te verrichten; hij wilde niet, dat men ooit zou kunnen zeggen, dat zijne moeder een beul tot kind had gehad. Toen men hem evenwel zeide, dat de veroordeelde een spaansch bevelhebber was, nam hij de taak op zich, onder

- (1) BOR, VI. 368-370. WAGENAAR, VI. 345-351. VAN WIJN op WAGENAAR, VI. 84, volg. HOOFT, VI. 219-225. VAN METEREN, 66.
- (2) HOOFT, die naderhand den ring ten geschenke ontving van Simon de Rijk, zoon van den bevelhebber, aan wien de ongelukkige Don Pedro de Pacheco dien gegeven had.

voorwaarde dat het hem vergund zou zijn iedereen te dooden die hem later de daad verwijten mocht.

Aan den voet van de galg gekomen, beklagde Pacheco zich bitter over den schandelijken dood, hem bereid. Hij riep uit, dat hij afstamde van een huis, even edel als dat van Egmond en Horne, en dat hij aanspraak had op eene niet minder eerlijke terechtstelling, dan de hunne was geweest. ‘Het zwaard! het zwaard!’ schreeuwde hij, worstelend met zijne bewakers. Men verstond zijne woorden niet, maar de namen van Egmond en Horne deden de woede van het gemeen nog stijgen. Als genade riep hij om het zwaard, maar opzettelijk werd zijn roepen misduid door den baljuw, die zich bij Pacheco's gevangenneming van zijn rapier had meester gemaakt, en er thans mee aan den voet der galg stond. ‘Wees onbezorgd voor uw zwaard, Señor,’ riep hij hem toe, ‘uw zwaard is veilig en in goede handen. Klim de ladder maar op, Señor, uw zwaard hebt gij niet verder noodig.’

Pacheco onderwierp zich aan zijn lot; met vasten tred klom hij de ladder op en hij werd tusschen twee andere spaansche officieren gehangen⁽¹⁾. Zoo kwam een wakker krijgsman en een der uitstekendste ingenieurs van zijn tijd op ellendige wijze om; zijn karakter en begaafdheden hadden hem een beter lot waardig gemaakt⁽²⁾. Maar terwijl wij het wreed gedrag van eenige nederlandsche partijgangers naar verdienste brandmerken, behooren wij toch niet te vergeten, wie het eerst den boozen volkshaat in dit rampzalig land ontketende, en evenmin hoe het groote hoofd van den opstand, door zijn voorbeeld, woorden en geschriften, door smeken, dreigen en straffen den bloeddorst, waardoor sommigen zijner volgelingen de edelste zaak onteerden, onvermoeid te keer ging.

Treslong bleef niet lang binnen Vlissingen bevel voeren: een officier, die in 's prinses vertrouwen deelde, Jeronimus Tseraerts, kwam weldra te Vlissingen met eene lastgeving van graaf

- (1) BOR, VI. 370. HOOFT, VI. 225. WAGENAAR, VI. 352. Verkeerdelijk wordt door BENTIVOGLIO (lib. V. 92), en CABRERA (lib. IX. 705) vermeld, dat Pacheco onthoofd werd. Beide die schrijvers volgen MENDOZA. TASSIS verschilt van al de andere geschiedschrijvers. - ‘Sed suspensum sublime pedibus vitâ privarunt.’ - J.B. DE TASSIS, Comment. de tumultibus Belgicis, XXVI. 149. Er is echter geen twijfel aan, of de ongelukkige edelman is bij den hals, en niet bij de beenen, opgehangen.
- (2) Om de barbaarschheid dezer strafoefening te verzachten, heeft men gezegd, dat men een lijst bij hem vond van een groot aantal personen in de Nederlanden, die de hertog van Alva tot onmiddellijke terechtstelling had gedoemd. Het feit wordt vermeld in het ‘verzoekschrift aan den Koning’ - BOR, VI. 348-369. HOOFT, V. 225. VAN METEREN, 71. - Vergelijk WAGENAAR, VI 352, 353, VAN WIJN op WAGENAAR, VI. 89, 90.

Lodewijk van Nassau, waarbij hij gemachtigd werd als stadhouder van den prins het geheele eiland Walcheren te besturen. Hij bracht een kleinen troep fransch voetvolk mede, terwijl nagenoeg ter zelfder tijd de bezetting nog versterkt werd door de aankomst van een aanzienlijk getal vrijwilligers uit Engeland⁽¹⁾.

(1) BOR, VI. 371.

Zevende hoofdstuk

De bevrijder overwonnen door St Bartholomeus.

Afval van de steden in Holland en Zeeland. - Bijzonderheden, waardoor de beweging zich kenmerkte. - Sonoy door Oranje tot stadhouder over Noord-Holland aangesteld. - Voorloopige regeering. - Instructiën van den prins aan zijne gemachtigden. - Eedformulier. - Bepaling omtrent verdraagzaamheid in het godsdienstige. - Bergen door graaf Lodewijk bij verrassing ingenomen. - Verrichtingen van Antonie Olivier. - Bijzonderheden der inneming van Bergen. - Vergadering der burgers. - Toespraak van Genlis en van graaf Lodewijk. - Alva tegenover de bewegingen. - Don Frederik gelast om Bergen in te sluiten. De hertog verlangt naar zijn ontslag. - Aankomst van Medina Celi. - Hij ontkomt ter nauwernood aan de Zeeuwen. - De lissabonsche vloot vermeesterd. - Geveinsde hartelijkheid tusschen Alva en Medina Celi. - De Koning en de landvoogd geven toe ten aanzien van den tienden penning. - De Staten van Holland komen te Dordrecht bijeen. - Aanvragen om geld door den prins ten behoeve van zijne krijgslichtingen. - Inrichting der provinciale Staten. - Oorsprong en aard van het gezag der Statenvergadering. - Aanspraak van St. Aldegonde. - Mildheid der Staten. - Wederzijdsche verbindtenis tusschen 's prinsen vertegenwoordiger en de vergadering. - De aanstelling van Van der Marck bekrachtigd. - Oranje met onbegrensde macht bekleed. - Hij zelf beperkt die. - Graaf Lodewijk te Bergen. - Genlis brengt versterking uit Frankrijk. - Roekeloosheid van dien bevelhebber. - Zijne nederlaag. - Oranje komt weder te velde. - Inneming van Roermond. - Buitensporigheden door het nederlandsche leger bedreven. - Proclamatie van Oranje omtrent de eerbiediging van alle persoonlijke en godsdienstige rechten. - Zijn antwoord op de vordering des Keizers. - Oranje rukt voort in de Nederlanden. - Bedriegelijke hoop door Frankrijk gegeven. - Karel IX belooft Oranje versterking onder Coligny. - De St. Bartholomeusnacht. - Bijzonderheden daarvan. - Indruk van het bloedbad in Engeland, in Rome en elders. - Uitbundige blijdschap van Filips. - Buitensporige lof, door hem aan Karel IX toegezwaaid. - Filips zendt bevel om alle fransche krijgsgevangenen in de Nederlanden ter dood

te brengen. - Geheime briefwisseling van Karel IX met zijn gezant in de Nederlanden. - Blijdschap der Spanjaards voor Bergen. - De fransche gezant dringt aan op de terechtstelling der Franschen in Bergen. - De prins van Oranje door den moord der Hugenooten diep getroffen. - Alva en Medina in het leger voor Bergen. - Wanhopig ontwerp van den prins om Alva tot een slag te bewegen. - Nachtelijke aanval van Romero. - De prins ontkomt ter nauwernood het gevaar. - Zijn leger slaat aan het muiten en verloopt. - Oranje keert naar Holland terug. - Zijne standvastigheid. - Wanhopige toestand van graaf Lodewijk in Bergen. - Gezindheid van Alva. - Bergen bij verdrag overgegeven. - Heusche bejegening van graaf Lodewijk door de spaansche bevelhebbers. - Hunne geveinsdheid. - Aard van het verdrag der overgaaf. - Schending der vastgestelde voorwaarden. - Noircarmes in Bergen. - In de stad wordt een Bloedraad opgericht. - Terechtstellingen. - Wreedheid en gierigheid van Noircarmes. - Oorspronkelijke bescheiden omtrent deze misdaden in den jongsten tijd aan het licht gebracht. - De afgevalen steden in Brabant en Vlaanderen komen in onderwerping terug. - Mechelen door de Spanjaards geplunderd. - Bijzonderheden van die gebeurtenis.

Het voorbeeld van den Briel en Vlissingen vond snel navolging en de eerste helft van 1572 onderscheidde zich door een reeks van zegepralen, nog gedenkwaardiger geworden door de tegenspoeden, die aan het einde van dat jaar daarop volgden. Plotseling, schier als bij toeval, had men eene kleine, maar belangrijke zeehaven bemachtigd - iets waarop de prins zoo lang reeds had gehoopt. Oogenblikkelijk schudde het halve eiland Walcheren het juk van Alva af, en stond Enkhuizen, de sleutel der Zuiderzee, het voornaamste tuighuis en een der eerste handelssteden in de Nederlanden, tegen den spaanschen admiraal op en plantte de Oranje-banier op hare wallen. De omwenteling in Enkhuizen was louter het werk van het volk, van de matrozen en van de burgers der stad. De overheid werd er afgezet en Alva's gezag verworpen, zonder dat een enkele druppel bloeds gestort, zonder dat één enkele aan lijf of have gekrenkt werd. Door een zelfde aandrift bezield staken bijna al de steden van Holland en Zeeland den standaard op van hem, wien zij als verlosser erkenden. Die omkeer had schier overal onder gelijksoortige omstandigheden plaats; met één krachtigen ruk schudde de natie vol geestdrift hare ketenen af. Oudewater, Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gorkum, Loevestein, Gouda, Medemblik, Hoorn, Alkmaar, Edam, Monnikendam, Purmerende, zoowel als Vlissingen, Veere en Enkhuizen, allen schaarden zich onder

het bestuur van Oranje, als wettig stadhouder des Konings⁽¹⁾.

Maar niet in Holland en Zeeland alleen werden de seinvuren der vrijheid ontstoken. Stad op stad in Gelderland, Overijssel en het Sticht, alle belangrijke plaatsen van Friesland volgden, de eene vroeger, de andere later, en namen zonder eenige tegenkanting, of wel na een kort beleg, sommigen in weerwil van de overheid, anderen bij minnelijke schikking, bezetting in van den prins, terwijl zij zijn gezag erkennen. Uit den bajert, het gevolg van eene langdurige en onnatuurlijke dwingelandij, begonnen de eerste kiemen eener nieuwe en betere wereld zich af te scheiden. Trekken van edelmoedigheid luisterden den omkeer van zaken in sommige plaatsen op, in anderen werd het herstel der vrijheid door wreedheid bevlekt. Het eiland Walcheren, gelijkelijk verdeeld tusschen de beide partijen, leverde een tooneel op van ruwen strijd. Het laat zich moeielijk beslissen, of volkshaat, dan wel wrok uit verschil van godsdienst geboren, het sterkst werkte. Aanhoudend en bloedig werd er gestreden, de gevangenen van weerszijden werden oogenblikkelijk ter dood gebracht. Meer dan eens zag men menschen in koelen bloede hun eigene broeders ophangen, die zij in de vijandelijke gelederen krijgsgevangen hadden gemaakt. Waren de gevangenen te talrijk om hen op te hangen, dan bond men hen rug aan rug, bij paren, en wierp hen zoo in zee⁽²⁾. De inboorlingen van het eiland schepten een woest vermaak in deze gruwelbedrgven; een Spanjaard scheen hun geen mensch meer toe. Eens sneed een wondheeler te Veere een spaanschen gevangene het hart uit het lijf, spijkerde het aan den boegspriet van een vaartuig en noodigde de burgers uit, om er in te bijten, hetgeen velen met woeste gretigheid deden.

In andere deelen des lands werd de omwenteling betrekkelijk rustig tot stand gebracht; zelfs trekken van edelmoedigheid waren niet zeldzaam. De burgemeester van Gouda, lang buigzame handlanger van Alva en den Bloedraad, zocht bij het uitbarsten van den opstand in die stad zijn leven door de vlucht te redden. In het huis van zekere weduwe smeekte hij om eene schuilplaats; de vrouw bracht hem in een afgeschoten kamertje, dat voor kelder diende. ‘Zal ik hier veilig zijn?’ vroeg de vluchteling. ‘O ja, Heer Burgemeester,’ antwoordde de weduwe; ‘hier lag mijn man verborgen, toen gij met uwe gerechtsdienaars huiszoeking deedt, om hem om den godsdienst op het schavot te brengen. Ga maar gerust binnen, Heer; ik sta voor uwe veilig-

(1) BOR, VI. 371-378. HOOFT, VI. 227-248. VAN METEREN, 67-71. WAGENAAR, VI. 363-370.

(2) Dat noemde men, ‘hun de voeten spoelen.’ HOOFT, 227. WAGENAAR, VI. 355.

heid in.' Zoo trouw beschermde de nederige weduwe van een vervolgd Hervormde het leven van den man, die haar huiselijk geluk had gepoogd te verwoesten.

Niet al de veroveringen, met zulk eene snelheid voor de zaak der vrijheid gemaakt, waren duurzaam en geen enkele was er onder, die zich niet door strijd zou moeten bevestigen. De kleine republieken echter, die nu aan den nederlandschen naam zijn voormaligen luister hergaven, zouden een lang en krachtvol leven hebben; uit die smalle landstrook, die voor wind en golven open lag, zou het licht der vrijheid jaren lang voor de worstelende menschheid in Europa blinken, een vuurbaak te midden eener stormachtige zee; en Haarlem, Leiden, Alkmaar - namen, vereeuwigd door heldendaden als niet dikwijls de jaarboeken der geschiedenis hebben verheerlijkt, - dagen nog heden, gelijk Marathon, Thermopylae of Salamis, de dwingelandij als met trompetgeschal ten strijde.

In al de bevrijde steden was door de burgerij de wet veranderd: de nieuwe overheid werd verplicht trouw te zweren aan den Koning van Spanje en aan den prins van Oranje als zijn stadhouder; te beloven, dat zij den hertog van Alva, den tienden penning en de Inquisitie wederstaan, een ieders vrijheid handhaven, de gemeene welvaart beoogen, weduwen, weezen en hulpbehoevenden beschermen en zonder aanzien des persoons recht doen zouden.

Diederik Sonoy kwam den 2den Juni in Enkhuizen, voorzien met een lastbrief, waarbij de prins van Oranje hem tot zijn luitenant en bevelhebber van Enkhuizen, Medenblik en Hoorn, alsmede van de overige steden in Waterland, aangesteld had. Zich van het gezag des Konings tegen dat van Alva bedienende, hernam de prins thans het stadhouderschap over Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht, waarmede hij in 1559 bekleed was. Op die onderstelling, dat namelijk het gezag door Alva uitgeoefend met het Koninklijk gezag in strijd was, berustte de voorloopige staatsregeling van de in opstand gekomen Nederlanden. Hoe het staatsbestuur zich tot de onafhankelijkverklaring en de afzwering van de spaansche heerschappij, allengs ontwikkelde, zal in een volgend hoofdstuk geschetst worden; maar aanvankelijk verlangde het volk geen stipje vrijheid meer dan Filips' kroningseed het verzekerd had. Men wilde Filips niet van de heerschappij ontzetten, maar men had besloten om God volgens de inspraak van het geweten te vereeren en de oude rechten en vrijheden des lands te handhaven. Zoolang Alva regeerde, waren de Bloedraad, de Inquisitie en de oorlogsdwang de eenige wetboeken en gerechtshoven geweest, en was er een streep gehaald door alle handvesten; het herstel van die aloude vrijheden en rechten en het afwerpen van een allerbloedigst bestuur,

ziedaar het doel van prins Willem en van het volk: een omwentelingsbanier werd er niet ontold.

De schriftelijke last, door den prins aan zijn stedehouder Sonoy gegeven⁽¹⁾, hield in ‘dat hij met alle naarstigheit de hand er aan houden zou, dat het woord Gods aldaar verkondigd werd, *zonder nochtans te gedoogen, dat die van de roomsche Kerk eenige overlast aangedaan werd.*’ Hen, die om den godsdienst voortvluchtig of gebannen waren, moest hij terug laten komen en in al hunne goederen en rechten herstellen; ook moest hij allen, die in de Wet of den Raad zaten, allen ambtenaren en overlieden der ambachten, gilden en broederschappen, den eed van trouw afnemen, in het formulier waarvan hem, insgelijks door den prins voorgeschreven, deze, tot zijne eeuwige eer, hetzelfde nadrukkelijke verbod tegen onverdraagzaamheid herhaalde: ‘Insgelijks zullen die van de Religie aan de roomsche kerken geen hinder of letsel doen.’

De prins was nog steeds in Duitschland bezig met krijgsvolk aan te werven en geld bijeen te zamelen; toch bestuurde hij de zaken der afvallige gewesten tot in de geringste bijzonderheden, krachtens die onbepaalde macht, hem zoowel door de tijdsomstandigheden als door den wil des volks opgedragen. Intusschen volvoerde Lodewijk van Nassau, de nederlandsche Bayard⁽²⁾, op het onverwachtst een schitterend wapenfeit. Hij had lang in Frankrijk vertoefd, en daar met de hoofden der Hugenootten en in het geheim ook met het Hof onderhandelingen aangeknoopt. Ieder meende, dat hij zich nog in Frankrijk bevond, toen op eens de tijding doordrong, dat hij de belangrijke stad Bergen bij verrassing had ingenomen⁽³⁾. Deze hoofdstad van Henegouwen, in eene vruchtbare, heuvelachtige schoone landstreek gelegen, door hooge wallen, driedubbele grachten en een sterk kasteel beschermd, was eene der bloeiendste en bevalligste plaatsen in de Nederlanden. Bovendien was haar bezit, door de nabijheid der fransche grenzen, eene allerbelangrijkste aanwinst voor de party der opstandelingen. Het was met de inneming aldus toegegaan: zekere Antonie Olivier, een teekenaar van landkaarten, van Bergen geboortig, had het vertrouwen van Alva weten te verwerven, voor wien hij nu en dan eenige bijzonder welgeslaagde afteekeningen van het land vervaardigd had. Daar hij eene reis naar Frankrijk te doen had, droeg Alva hem op, de handelingen van Lodewijk van Nassau na te sporen en hem verslag te geven van den voortgang der heimelijke onderhandelingen tusschen den graaf en het fransche hof. De

(1) Zie dien last bij BOR, VI. 375, 376.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. VI.

(3) MENDOZA, lib. V. 120, 121.

schilder was evenwel slechts een spion in schijn, en inderdaad de zaak der vrijheid toegedaan en met Oranje en zijne broeders in briefwisseling. Zijn omgang met graaf Lodewijk te Parijs liep dan ook gansch anders uit, dan Alva verwacht had. Men had reeds vele aanhangers binnen de stad gewonnen, en thans werd door graaf Lodewijk met Genlis, de la Noue en andere aanvoerders der Hugenooten een plan beraamd, dat met behulp van den wakkeren en kloeken kunstenaar volvoerd zou worden⁽¹⁾.

Den 23sten Mei verscheen Olivier voor de poorten van Bergen met drie wagens oogenschijnlijk met koopwaren, doch inderdaad met haakbussen beladen. Heimelijk werden deze vuurroeren verdeeld onder de saamgespannenen in de stad. In den loop van den dag naderde graaf Lodewijk met vijfhonderd ruiters en duizend voetknechten, die hij in de dichte bosschen tusschen Maubeuge en Bergen deed post vatten. Tegen den avond zond hij twaalf vertrouwde mannen, als wijnkoopers vermomd, de stad in; zij begaven zich stoutweg naar een herberg, lieten een avondmaaltijd gereed maken, onderhielden zich met den kastelein en vroegen hem als ter loops, hoe laat 's morgens de stadspoorten open gingen, daar zij eenige vaten wijn vóór zonsopgang in de stad wenschten te brengen. Het antwoord luidde dat het openen der poorten gewoonlijk om vier uur 's morgens geschiedde, doch dat zij voor een drinkgeld aan den poortwachter, wel vroeger toegang konden krijgen. Zij verlieten nu de herberg en verschenen den volgenden dag zeer vroeg aan de poort, die de wachter, toen men hem een goede fooi had toegezegd, gewillig opende; nauwelijks echter waren de grendels weggeschoven, of hij werd doodgeslagen, terwijl omtrent vijftig dragonders de stad binnenreden. De graaf en de zijnen reden nu in de morgenschemering de stad door, onder de kreten: 'Frankrijk! Vrijheid! De stad is ons! De prins komt! Weg met den tienden penning! Weg met den bloeddorstigen Alva!' - Als een burger verbaasd het hoofd uit zijn venster stak, werden de karabijnen op hem gelost en de kleine bende maakte zooveel gedruisch en gedroeg zich zoo stout, alsof zij ten minste een duizend man sterk ware geweest.

Intusschen bleven de straten ledig, en geen van wie er in het komplot waren, liet zich zien. Vijftig man konden wel bij verrassing de stad inkomen, maar er zich moeielijk in staande houden. De graaf begon voor een valstrik te vreezen, en toen, bij het aanbreken van den dag, alles in beweging raakte, werd de toestand zijner kleine bende hachelijk. In drift was hij zijn soldaten vooruitgereden, doch hij had hun gelast hem, zoo ras

(1) BENTIVOGLIO, lib. VI. 100.

zij konden, te volgen, en nu zij zoo lang wegbleven, reed hij de stad weer uit om hen te zoeken. Hij vond hen zwervende in de bosschen, waar zij den weg geheel bijster waren geworden. Terstond beval hij dat ieder ruiter een voetknecht achter zich zou opnemen, en snel voerde hij hen naar Bergen terug. Onder weg troffen zij La Noue ‘met den ijzeren arm’⁽¹⁾ en Genlis aan, die vruchteloos gepoogd hadden Valencijn te heroveren, dat binnen eenige uren gewonnen en wederom verloren was geworden. Toen zij de poorten van Bergen weder bereikt hadden, scheelde het weinig of het was te laat; want hunne aanhangers waren niet te voorschijn, de burgers wel in het geweer gekomen, en al de poorten waren gesloten, op een enkele na, waar de poortwachter met een fransch soldaat over een haakbus twist gekregen had. Reeds werd de ophaalbrug over de gracht opgetrokken en aldus de laatste toegang versperd, toen Guitoy de Chaumont, een fransch officier met zijn vlug paard op de omhoog rijzende brug sprong. Dit deed haar weder neervallen, de poort werd vermeesterd en Lodewijk rukte zegevierend de stad binnen⁽²⁾.

De burgerij werd terstond door kloggelui op de markt bijeengeroepen, waar ook de geestelijkheid, de overheid en de Raad zich vervoegden. Genlis hield eene toespraak, waarin hij verklaarde, dat het volstrekt de bedoeling niet was, in het belang van Frankrijk veroveringen te maken. Daarna richtte Lodewijk van Nassau het woord tot de vergadering. ‘De overheid, zeide hij, ‘heeft mijne bedoeling niet begrepen. Ik betuig plechtig, dat ik geen oproerling tegen den Koning ben. Het bewijs daarvan is, dat ik van niemand eenigen nieuwen eed vorder. Houdt u eens aan de gezworen eeden van trouw en hulde; laat de overheid voortgaan met haar ambt uit te oefenen en recht te doen. Ik geloof niet dat iemand een broeder van den prins van Oranje in staat zal achten om de vrijheden des lands te belagen. Wat den katholieken godsdienst betreft, dien neem ik onder mijne bijzondere bescherming. Misschien vraagt gij u af: waarom ik aan het hoofd eener gewapende macht in Bergen gekomen ben; maar is dan iemand onder u onbekend met Alva's wreedheden? De verdrijving van dien dwingeland is evenzeer in het belang van den Koning als van het volk; daarom strijdt niets in mijn gedrag tegen de trouw aan Zijne Majesteit. Alleen tegen Alva heb ik de wapenen opgevat; om u van zijne woede te verlossen,

(1) Hij was in 1570 zwaar gekwetst geworden, en de arm was hem afgezet: doch ‘de bons ouvriers lui firent un bras de fer, dont il a porté depuis le nom.’ - Vie de DE LA NOUE, 63.

(2) DE THOU, VI. 499. MENDOZA, V. 121. DEWEZ, Hist. gén. de la Belg., V. 413-416.

ben ik hier. Om een algemeenen opstand niet te doen voortduren, voer ik krijg tegen hem. Het eenige voorstel, dat ik u te doen heb, is dit: ik vorder, dat gij Alva van Toledo verklaart voor een verrader van den Koning, een beul van het volk, een vijand van het land, onwaardig om langer het bewind te voeren, en mitsdien van alle gezag vervallen⁽¹⁾.

De overheid waagde het niet tot zulk een koen voorstel toe te treden; de breede Raad, die in het stedelijk bestuur het volkselement het meest vertegenwoordigde, was niet ongunstig tegenover Lodewijk van Nassau gestemd; maar desniettemin wees men zijn eisch af. Zijn toestand werd hachelijk: de burgerlijke overheid weigerde zijne troepen te betalen, die daarenboven te gering in getal waren om het beleg, dat onvermijdelijk te wachten was, te kunnen uithouden. De vaderlandsche geestdrift der burgers liet zich evenwel door het gezag der overheid niet uitdoven; vele eigenaars der rijke laken- en zijdefabrieken, om welke Bergen vermaard was, brachten op eigen kosten krijgsvolk en wapens bijeen; ook werden er benden vrijwilligers opgericht en in den wapenhandel geoefend, en de vestingwerken in staat van verdediging gebracht. Geen poging werd er gedaan, om den inwoners den hervormden godsdienst op te dringen; en zelfs Katholieken, die men op geheime verstandhouding met den vijand betrapte, werden door Lodewijk van Nassau zoo zacht behandeld, dat hij zich daardoor van velen der zijnen verwijten op den hals haalde⁽²⁾. Veel zilverwerk, kleinodiën, geld en kostbaarheden, uit verschillende kerken en kloosters naar Bergen gezonden, om ze daar in veiligheid te stellen, werden in beslag genomen, en zoo werd met weinig bloedstorting het bezit van deze belangrijke stad aan de opstandelingen verzekerd. Drie dagen later kwamen tweeduizend man voetvolk, meerendeels Franschen, in de stad. In het begin der volgende maand werd Lodewijk voorts nog versterkt door de aankomst van dertienhonderd voetknechten en twaalfhonderd ruiters, onder bevel van den graaf Montgomery, den vermaarden krijgsbevelhebber, wiens speer in het steekspel Hendrik zoo noodlottig geweest was.

Aldus zag de hertog van Alva zich plotseling aan een storm blootgesteld: de eene donderslag volgde op den andere schier zonder tusschenpoos. Den Briel en Vlissingen waren reeds verloren, Middelburg zoo nauw ingesloten, dat de val op handen

(1) PARIDAENS, *Mons sous les rapports historiques, statistiques, etc.* 68-70 (Mons, 1819). - De toespraak is ontleend uit echte oorkonden, berustende in het archief der stad: 'farde intitulée Pièces relatives à la surprise de Mons; déclarations des Echevins,' etc. - Vergelijk BOR, V. 377; HOOFT, VI. 238.

(2) PARIDAENS, 76, 77.

scheen, en daarmede het gansche eiland Walcheren, de sleutel der Nederlanden, verloren; op den zelfden ochtend⁽¹⁾ had hij den opstand van Enkhuizen en van geheel Waterland vernomen, twee uren later kwam de tijding, dat Valencijn in opstand was, en den dag daarop het verbazingwekkend bericht van Bergen's verovering. Het eene onheil achterhaalde het andere. Hij had er een eed op willen doen, dat die verfoeielijke Lodewijk van Nassau, die hem den laatsten en gevoeligsten slag toebracht, zich op dat oogenblik in Parijs bevond, onder streng toezicht van zijne spionnen, en nochtans was hij plotseling uit den grond verzezen, om hem Bergen te ontrukken en aldus de geheele grens bloot te stellen aan de verraderlijke aanvallen van het trouwelooze Frankrijk. Alva weigerde in het eerst, aan het bericht geloof te slaan, en zwoer er zeker van te zijn, dat men graaf Lodewijk te Parijs in de kaatsbaan gezien had, zoo kort geleden nog, dat hij onmogelijk thans in Henegouwen kon zijn. Eindelijk genoodzaakt om de waarheid van het onwelkome nieuws te erkennen, smeedt hij woedend zijn hoed tegen den grond, onder het uiten van verwenschingen tegen de Koninginne-Moeder van Frankrijk, aan wier trouweloosheid en heimelijke lagen hij het gelukken der onderneming toeschreef, en zwerende dat hij haar spaansche distelen genoeg zou zenden in dank voor de florentijnsche leliën, waarmede zij hem dus overladen had.

Te midden der bezwaren, die zich om hem heen hoopten, verloor de hertog intusschen toch den moed niet. Door de snel op elkander volgende slagen bedwelmd, was hij een poos in het onzekere geweest, werwaarts hij zich te richten had; maar de laatste zoo gevoelige slag bepaalde op eens zijn besluit. Hij vaardigde terstond Don Frederik af om net beleg van Bergen te ondernemen en maakte ijverig aanstalten om zijn leger aanzienlijk te versterken. Don Frederik vermeesterde zonder veel tegenstand het Bethlehems-klooster in de onmiddellijke nabijheid der stad en begon die toen met vierduizend man geregeld in te sluiten.

Reeds sedert lang had Alva vurig gewenscht de Nederlanden te kunnen verlaten. Zelfs hij was nog voor menschelijke aandoeningen vatbaar, en de onophoudelijke verwenschingen verdroten hem. *‘De haat, dien het volk mij toedraagt,’* schreef hij aan Filips, *‘om de tuchtiging, die ik het, hoewel met de grootste gematigdheid ter wereld, heb moeten doen ondergaan, verijdt al mijne pogingen: mijn opvolger zal meer meegaandheid vinden en meer nut doen’*⁽²⁾. Den 10den Juni kwam de hertog van Medina Celi met eene vloot van meer dan veertig zeilen, waaronder twaalf groote biscaaische schepen, voor Blankenburg aan,

(1) MENDOZA, V. 620; VI. 122.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 1107.

om de Schelde op te varen. Ook Juliaan Romero bevond zich met tweeduizend Spanjaards op deze vloot. Men wist er niets van de verandering, die er had plaats gegrepen, en vermoedde niet wat er in Vlissingen beraamd werd. De Zeeuwen hadden, onder admiraal Ewoud Pietersz. Worst, met tien of twaalf lichte oorlogsvaartuigen post gevat voor het sluisgat, waar zij de bakens vernielden en de Spanjaards afwachtten. Toen eenige vaartuigen door hen genomen waren, verspreidde zich ontsteltenis over de gansche vloot. Het gelukte Medina Celi met eenige transportschepen naar Sluis te ontkomen, vanwaar hij zich naar Brussel spoedde. De biscaaische schepen waren echter voor Blankenburg ten anker gebleven, daar al de loodsden, die Medina te Sluis ondervraagd had, het onmogelijk hadden verklaard, om die groote schepen in de haven in veiligheid te brengen. Kort daarna, terwijl er een sterke westen wind kwam opzetten, ontdekten de Biscaaiers met een groote lissabonsche specerij-vloot, waarop zij in aller ijl de ankers lichtten of kapten om gezamenlijk met die vloot zeil te maken. Zij voeren, door den sterk opkomenden wind begunstigd, stoutweg de Hont op, Vlissingen voorbij, zonder zich aan het vuur der sterkten te storen, en liepen eindelijk veilig op de reede van Rammekens aan, vanwaar het krijgsvolk, aldus omtrent ter helfte gered, in een allerhachelijkst oogenblik naar Middelburg werd overgebracht.

De groote lissabonsche vloot volgde de Biscaaiers met minder gunstigen uitslag. Onkundig van den omkeer van zaken op het eiland Walcheren, gaf zij aan het kanonschot om bij te draaien, door de opstandelingen van Vlissingen gelost, gehoor, en al de schepen, op drie of vier na, vielen zoo den Zeeuwen in handen. Het was de rijkste buit, dien de Nederlanders tot dusver te zee of te land bemachtigd hadden; want de schepen waren met specerijen, geld, juweelen en kostbare koopwaren geladen. Vijfhonderdduizend gouden kronen werden mede prijs verklaard, en men rekende de buit voldoende om de oorlogskosten van minstens twee jaren goed te maken. Bovendien waren duizend spaansche soldaten krijgsgevangen, en een aanzienlijke hoeveelheid oorlogsbehoeften genomen. Deze onverwachte gebeurtenis maakte eene verschuiving van de overdracht der landvoogdij noodzakelijk. Medina Celi verklaarde zich met spaansche woordenpraal bereid om als krijzman te dienen onder een veldheer, wien hij zooveel eerbied toedroeg, terwijl Alva last gaf, dat men zijn opvolger denzelfden eerbied bewijzen zou, als aan hemzelve. Onder deze uitwendige beleefdheid lag evenwel van beide kanten kwaadwilligheid verscholen⁽¹⁾.

(1) VAN METEREN, IV. 65, 66. HOOFT, VI. 239, 240, VII. 257. Correspond. de Philippe II., II. 1133, 1177. Archives etc. de la Maison d'Orange, III. 437-442. MENDOZA, VI. 127, 128.

Intusschen zag de hertog van Alva, die zich letterlijk ‘zonder een enkelen reaal’⁽¹⁾ bevond, zich eindelijk genoodzaakt zijn trots te buigen en in de zaak van den tienden penning toe te geven. Den 24sten Juni beschreef hij de Staten van Holland ter dagvaart tegen den 15den der volgende maand. In den zendbrief bewilligde hij uitdrukkelijk in de afschaffing der geheele belasting, onder voorwaarde dat de Staten-Generaal der Nederlanden hem jaarlijks minstens twee millioen gulden zouden opbrengen. Bijna op hetzelfde oogenblik had de Koning de afgevaardigden der Staten uit Madrid laten vertrekken, met de openlijke verzekering, dat de belasting opgeschort zou worden, en de bijzondere kennisgeving, dat, indien zij niet uitdrukkelijk ingetrokken werd, dit alleen was om de waardigheid van den hertog van Alva te redden.

Deze maatregelen kwamen echter te laat om heilzaam te werken. De Staten van Holland vergaderden op den bepaalden dag in Juli, maar niet uit gehoorzaamheid aan Alva's last en wel ten gevolge van eene oproeping van Willem van Oranje. Zij vergaderden ook niet in den Haag, maar te Dordrecht, uitdrukkelijk om maatregelen te nemen ten einde zich van 's hertogs gezag te ontslaan. De eerste Statenvergadering van het nederlandsche gemeenebest betuigde wel is waar nog hare gehechtheid aan de Kroon, doch zij was besloten, zonder aarzelen Oranje's staatkunde te volgen.

De prins had in Duitschland wederom een leger bijeengebracht van vijftienduizend voetknechten en zeventuizend ruiters behalve een drieduizend man Nederlanders, meest Walen.⁽²⁾ Alvorens te velde te komen, was het echter noodzakelijk, ten minste drie maanden soldij aan de troepen te waarborgen. Dit kon de prins niet anders doen dan met een beroep op hollandsche steden die voor hem borg wilden zijn. Hij had derhalve uit eigen naam aan de voornaamste steden brieven gezonden, waarin hij haar met warmte bezwoer, eindelijk indachtig te willen zijn aan hetgeen zij hem, het vaderland en zichzelf verschuldigd waren. ‘Hecht niet zoo veel waarde aan het goud,’ ‘schreef hij in een dier brieven, om daarvoor uw leven, uwe vrouwen en kinderen en al uwe nakomelingen tot de laatste geslachten op te offeren, om zonde en schande over uw eigen hoofd en verderf over ons te brengen, die u zoo vromelijk hebben zoeken te helpen. Bedenkt, welke verachting gij u van vreemde natiën op den hals zult halen, welke misdaad gij tegen God den Heer zult begaan, welk bloedig juk gij voor altijd u en uwen kinderen zult opladen, indien gij thans schoorvoetend terugtreedt, indien gij ons

(1) MENDOZA, VI. 122.

(2) BOR, VI. 384-386. Correspondance de Philippe II., II. 1135. HOOFT, VII. 259; VAN METEREN, IV. 71; BENTIVOGLIO, V. 104.

thaus belet in het veld te komen met de troepen, die wij hebben geworven. En, aan den anderen kant, welk een onuitsprekelijke weldaad gij den lande bewijzen zult, indien gij ons thans helpt het uit de klauwen der spaansche gieren en wolven te verlossen⁽¹⁾.

Deze en soortgelijke brieven, door de provincie Holland rondgezonden, brachten diepen indruk te weeg. Overeenkomstig 's prinsens voorstel kwamen de afgevaardigden van de Ridderschap en van twaalf steden uit Holland den 15den Juli te Dordrecht bijeen. Strikt genomen bestonden de Staten, de regeering der provincie, of het lichaam dat het geheele volk vertegenwoordigde, uit de ridderschap en zes groote steden. Bij deze gelegenheid echter kon Amsterdam, nog steeds in de macht des Konings, geen afgevaardigden zenden, terwijl daarentegen al de kleinere steden uitgenoodigd werden om zich op de vergadering te laten vertegenwoordigen. Acht harer namen het voorstel aan; de overigen toonden zich ongezind om gemachtigden te zenden, deels uit geldgebrek, deels uit schroomvalligheid⁽²⁾.

De Staten waren de wettige vertegenwoordigers des volks, doch zonder wetgevende macht. Het volk had nooit aanspraak gemaakt op het oppergezag, en evenmin verlangde het dit thans te doen. De bron, waaruit de regeering der Nederlanden ondersteld werd te ontspruiten, was en bleef Gods genade. Thans nog gaven de Staten, gelijk zij steeds hadden gedaan, het recht van den landsheer op de hoogste wetgevende en uitvoerende macht stilzwijgend toe. Op Filips van Spanje, als vertegenwoordiger van Graaf Dirk I van Holland, was langs vele kronkelingen het goddelijk recht gevallen, oorspronkelijk door Karel de Eenvoudige van Frankrijk verleend. Deze van boven neergedaalde macht werd geenszins betwist, maar met eene zinrijke wending tegen den Vorst gekeerd. Het koninklijk gezag werd ingeroepen tegen den Koning zelf, in den persoon van den prins van Oranje, aan wien dertien jaren geleden een deel van dat goddelijk recht overgedragen was. De Staten van Holland kwamen bijeen, als vertegenwoordigers des volks, doch opgeroepen door Oranje, die in 1559 door den Koning tot stadhouder aangesteld en als zoodanig in sommige provinciën met de hoogste wetgevende en uitvoerende macht bekleed was. Op dit beginsel berustte de voorloopige regeering⁽³⁾, die van dit tijdstip af een aanvang nam. De prins vertegenwoordigde het koninklijk gezag; de Ridder-

(1) Deze gedenkwaardige brief is te vinden in KLUIT, Historie der Holl. Staatsreg. Deel I. bl. 376-379 (Bijlagen).

(2) KLUIT, Hist. der Holl. Staatsreg. I bl. 46 en volgg., en Bijlagen, bl. 374 volgg. BOR, VI. 381, 386 en volgg. WAGENAAR, Vaderl Hist. VI. 377-380.

(3) BOR, VI. 388. KLUIT, I. 10-17, 48 volgg. en 374 volgg.

schap deels zichzelf, deels de bewoners ten platten lande; terwijl de twaalf steden opkwamen voor de gansche burgerij. Gezamenlijk werden zij ondersteld de dragers te zijn van alle, zoowel goddelijk als menschelijk gezag, dat eene vergadering kon uitoefenen. Zoo werd de opstand geheel gericht tegen Alva en tegen den graaf van Bossu, die door Alva tot stadhouder benoemd was in de plaats van Oranje. Lang nog zou Filips' naam prijken aan het hoofd van openlijke oorkonden, krachtens welke belasting geheven en krijgsvolk geworven werd, bestemd om tegen hemzelf krijg te voeren op leven en dood.

Op den zelfden dag waarop de Staten waren bijeengekomen, den 15den Juli, werd Paulus Buys, pensionaris van Leiden, de beproefde en vertrouwde vriend van Oranje, tot advocaat van Holland benoemd⁽¹⁾. De vergadering werd daarop verdaagd tot den 18den, toen St. Aldegonde voor haar verscheen met volmacht om voorloopig voor Zijne Hoogheid te handelen.

De aanzienlijke gevolmachtigde hield eene lange en krachtige toespraak. Hij herinnerde aan de opofferingen, die de prins zich in de jongste jaren getroost, aan de pogingen, die hij beproefd had. Hij vestigde de aandacht op den noodlottigen veldtocht van 1568, toen de prins vol verwachting aan het hoofd van een wakker leger was opgedaagd, doch zich na korten tijd genoodzaakt had gezien om dat leger op te breken, daar geen stad hem de poorten geopend, geen Nederlander voor de zaak der vrijheid een vinger verroerd had. Desniettemin had hij den moed niet verloren gegeven, noch zijn hart dichtgesloten; en thans, nu het Gode behaagd had de oogen der ingezetenen te openen, en vele steden zich tegen den dwingeland hadden verklaard, was de prins door een diep medelijden over de ellende des volks bewogen. Hoewel hij zijn eigen vermogen voor de goede zaak had opgeofferd, was het hem onmogelijk geweest aan den dagelijks wassenden stroom van smeekbeden om andermaal te komen opdagen weerstand te bieden. Wederom had hij zijne vrienden en magen aangesproken, en met groote inspanning op nieuw een wel toegerust leger van ruiters en knechten te velde gebracht. De betaaldag was op handen; daarom verzocht hij ernstig over Oranje's hoofd geen eeuwige schande, over het vaderland geen eeuwig verderf en jammer te brengen door te aarzelen de noodige gelden te verstrekken; gezamenlijk, ieder naar zijn vermogen, moesten zij zich bereid toonen om hem uit dezen nood te helpen. 'Welaan dan,' riep de spreker met geestdrift uit, 'roept uw eigen ijver en dien der andere steden wakker! Grijpt de gelegenheid bij de haren, nooit was zij gunstiger dan thans'⁽²⁾.

(1) Resolutie van Holl., 14 Sept. 1574, fo. 93. WAGENAAR, VI. 376-380.

(2) BOR, VI. 386 volg. en HOOFT, VI. 248 volg. bevatten de rede in haar geheel.

De vurige welsprekendheid van St. Aldegonde maakte diepen indruk. De mannen, die Alva's eischen hardnekkig van de hand gewezen hadden, besloten thans eenstemmig goed en bloed op te zetten waar Oranje het vroeg. 'Waarlijk', zoo schreef de hertog kort daarna, 'het doet mij schier het verstand verliezen, als ik zie, toe moeilijk de belastingen voor Uwe Majesteit geheven worden en hoe vrijgevig zij leven en have ter beschikking stellen van dezen oproerling⁽¹⁾.' Het scheen den landvoogd vreemd, dat het volk zijn verlosser met grooter bereidwilligheid steunde, dan waarmede het zijn onderdrukker diende! - Men besloot het vereischte bedrag te vinden uit de gewone belastingen en loopende *beden*, uit leeningen van de rijken, de geestelijkheid, de gilden en de broederschappen, uit den verkoop van kerksieraden en andere kostbaarheden en voorwerpen van weelde. Men gaf last, onmiddellijk inschrijvingen te openen door het gansche land, om goud- en zilverwerk, kleinodiën, edelgesteenten en kostbaarheden vrijwillig op te brengen, waarvoor de overheden der steden *inventaris* en *recepis* zouden afleveren. Door den verkoop of de verpanding van die voorwerpen zou men het noodige geld zien te krijgen⁽²⁾. De grootste geestdrift en bereidwilligheid heerschten er: allen schenen besloten, om liever alles aan den prins, dan den tienden penning aan Alva op te brengen⁽³⁾.

Voorts verklaarden de Staten eenstemmig, den prins als 's Konings wettigen stadhouder over Holland, Zeeland, West-Friesland en het Sticht te erkennen, en zich met andere provinciën te willen verstaan, om hem tot hoofd en beschermer des lands, bij afwezigheid van Zijne Koninklijke Majesteit, te benoemen. Men verzocht Zijne Excellentie een admiraal aan te stellen, wien men, te zamen met gevolmachtigden uit de watersteden, het beleid van den oorlog ter zee zou opdragen. Die van Dordrecht, Leiden en Enkhuizen werden gemachtigd om met den graaf Van der Marck het beleid te hebben van den oorlog te land. Insgelijks verbonden zich de Staten ter eene en 's prinsen gemachtigde ter andere zijde, om geen verdrag met den Koning aan te gaan, dan met elkanders volkomen goedvinden en medewerking. Wat den godsdienst betreft, stelde men volgens 's prinsen bedoeling en wensch, nadrukkelijk vast, dat niet slechts aan de hervormde maar ook aan de roomsch katholieke Kerk vrijheid tot openbare godsvereering verleend en de geestelijkheid van beide partijen tegen allen overlast beschermd zou worden.

(1) Correspondance de Philippe II, II. 1198.

(2) WAGENAAR, VI. 378-380.

(3) 'Tanto flagrant odio dominatus', zegt GROTIUS (Annal. II. 58), 'omnia dabant ne decimum darent'.

Nu verscheen de graaf Van der Marck in de vergadering; en zijn lastbrief werd door de afgevaardigden gelezen en bekrachtigd. De prins machtigde in die oorkonde zijn ‘lieven en welbeminden neef’, als zijn Overste in Holland, om zooveel krijgsvolk aan te nemen, als hij tot verzekering van den lande oorbaar achten zou, om de steden, die hem zouden bijvallen of die hij innemen zou, den eed af te nemen van trouw aan den Koning en aan den prins van Oranje; om de plaatsen, waar hij het noodig mocht oordeelen, van bezetting te voorzien; om alle stedelijke wetten, rechten en privilegiën, die door de spaansche dwingelandij geschonden waren, te herstellen en weder in werking te brengen. *Hij moest zich ook wachten en anderen op hooge straffen verbieden, zich te onderwinden om welgezinde Katholieken of geestelijken aan lijf of goed te benadeelen.* Alle verbeurdverklaarde goederen moest hij den wettigen eigenaren weder ter hand stellen. Met goedvinden van de hem toegevoegde Raden, kon hij eindelijk de overheden in de steden op het kussen houden of afstellen, al naar zij voor de zaak der vrijheid gunstig of ongunstig gestemd waren⁽¹⁾.

De prins was werkelijk bekleed met eene dictatoriale en zelfs koninklijke macht, hem opgedrongen door den volkswensch; maar hij legde volstrekt geen begeerte daarnaar aan den dag, toen hij den moeievollen post aanvaardde. Drager van het oppergezag in de noordelijke provinciën, was het hem veel minder om regeeringsstelsels te doen, dan om de middelen waardoor het land kon verlost worden van den dwingeland, die vijf jaren lang het volk verbrand en vermoord had. Het was zijn stellig besluit om het vreemde krijgsvolk uit het land te verjagen, en daartoe moest hij tegen den vijand te velde trekken. Maar zoo weinig was hij gezind om zijne eigene persoonlijke macht te vergrooten, dat hij die veeleer vrijwillig binnen zekere grenzen beperkte, door eene acte, die een aanhangsel vormt van de handelingen der dordtsche vergadering. In die gewichtige Ordonnantie, een ontwerp van voorloopige regeering behelzende,⁽²⁾ kondigde hij openlijk aan, ‘*dat hij niets wilde doen en verordenen*, dan met goedvinden van de Staten, nademaal zij het best met de omstandigheden en den inborst der inwoners bekend waren’. Hij gebood den Staten ontvangers aan te stellen voor alle openlijke inkomsten, en verordende dat alle krijgsbevelhebbers aan hem als stadhouder en *aan de Staten van Holland* trouw en gehoorzaamheid zouden zweren, ten einde het land van de dwingelandij

(1) De Commissie en Instructie bij BOR, VI. 379-381.

(2) ‘Ordonnantie ende Instructie van den Prince van Orange, voor die van Hollandt, om bij provisie 't Landt daernaer geregeert te worden’. - Groot Placcaetboek, Deel III. bl. 32. KLUIT, Hist. der Holl. Staatsr. I. 69. volg.

van Alva en de Spanjaards te bevrijden, *ten dienste van Zijne Koninklijke Majesteit als Graaf van Holland*. Die voorloopige staatsregeling, aldus door een onafhankelijk Vorst en onbeperkt gezagvoerder ontworpen, was zeker even belangeloos als schrander.

Intusschen was de oorlog in Henegouwen met kracht begonnen. Nauwelijks zag Lodewijk van Nassau zich in het bezit van Bergen, of hij had Genlis naar Frankrijk gezonden om de versterking, hem door den Koning zelven toegezegd, te gaan halen. Don Frederik hield de stad nauw ingesloten; bijna dagelijks grepen er voor de wallen gevechten plaats, en het was klaar te voorzien dat Lodewijk buiten staat zou zijn om zich in de stad te handhaven, waarin hij zich zoo ridderlijk geworpen had, tenzij hij spoedig onderstand kreeg. De noodige versterking was weldra op weg; Genlis had zich met zijne lichterling gehaast en weldra vernam men dat hij Henegouwen binnenrukte met een korps Hugenoeten, wier getal op tienduizend werd begroot⁽¹⁾. Lodewijk zond zijn bondgenoot de ernstige waarschuwing om de uiterste behoedzaamheid te plegen; en bovenal vermaande hij hem dringend, om alvorens versterking in de stad te willen werpen, zich eerst te vereenigen met den prins van Oranje, die met zijn nieuw leger den Rijn reeds overgetrokken was.

Genlis, vol verwaten zelfvertrouwen en gretig om zich den roem van het ontzet der stad toe te eigenen, sloeg dezen raad in den wind, en zijne roekeloosheid strekte hem ten verderve en deed de zaak der vrijheid tijdelijk het onderspit delven. Haastig was hij de fransche grenzen overgetrokken en kwam tegen het midden van Juli tot binnen twee mijlen afstands van Bergen aan. De Spanjaards waren van zijne nadering verwittigd en goed toegerust om zijn ontwerp te verijdelen. Den 19den bevond hij zich op eene cirkelvormige vlakte van omtrent eene mijl in omtrek, door kreupelhout en bosschen omgeven en hier en daar met boerderijen en moestuinen bezet⁽²⁾. Hij hield er halt en zond een troep op verkenning uit. Die kleine bende zag zich echter spoedig genoodzaakt terug te trekken, met het bericht, dat Don Frederik van Toledo met tienduizend man aanrukte. De spaansche krijgsmagt bedroeg inderdaad vierduizend voetknechten en vijftienhonderd ruiters; maar Don Frederik had drieduizend gewapende boeren aangenomen, om zijn leger grooter vertoon te doen maken. De krijgslust gelukte; zoodra het eerste alarm onder de Franschen verspreid was, kwam Noircarmes aan het hoofd zijner ruiterbenden op hen aan. Terstond volgde het voetvolk, en de Hugenoeten werden even ras verslagen als

(1) BOR, VI. 397. HOOFT, VI. 251. - Vergelijk MENDOZA, VI. 141. BENTIVOGLIO, V. 102.

(2) MENDOZA, VI. 139.

gezien. Groot was het verlies onder de Franschen: van de Spanjaards viel slechts een onbeduidend getal. Chiappin Vitelli was de held van den dag: aan zijne meesterlijke schikkingen vóór den slag en aan zijn wakker gedrag in den strijd had men de overwinning te danken. Nog vóór weinige dagen zwaar gekwetst in de dij, liet hij zich, op een draagzetel⁽¹⁾ gelegen, aan de spits zijner troepen brengen, die hij tot wakkerheid aanspoorde, terwijl hij zich, zoo kreupel als hij was, aan de gevaren van het gevecht blootstelde. Hem was de overwinning bijkans noodlottig geworden, die Don Frederiks roem verhoogde. Vitelli's hevige inspanning had bij zijn hachelijken toestand een gevaarlijke ontsteking ten gevolge, waaraan hij bijna bezweek; terwijl Alva's zoon zich wijd en zijd naam maakte door de verdelging van de in den krijg geharde Hugenooten, die men eer aan zijn onderbevelhebber en aan Juliaan Romero te danken had.

Minstens twaalf honderd gesneuvelden lieten de Franschen op de vlakte achter, maar een veel aanzienlijker getal werd, her en der verstrooid, door het landvolk afgemaakt, terwijl zij een schuilplaats zochten, want de boeren hadden de gruwelen nog niet vergeten, door de landgenooten der vluchtelingen in den vorigen oorlog gepleegd. Vele officieren werden gevangen gemaakt en onder hen bevond zich ook de opperbevelhebber Genlis, die zijne roekeloosheid en stijfhoofdigheid met zijn leven boeten zou. Op de citadel van Antwerpen gebracht, werd hij zestien maanden later op last van Alva heimelijk geworgd, terwijl men het gerucht uitstrooide, dat hij een natuurlijken dood gestorven was⁽²⁾. Aan honderd man van het voetvolk gelukte het binnen Bergen te komen, en dit was nu de eenige hulp, die graaf Lodewijk ontvangen zou van Frankrijk, waarvan hij zulke hooge verwachtingen had gekoesterd.

De prins was middelerwijl, den 17den Juli bij Duisburg den Rijn overgetrokken, met veertienduizend voetknechten en zeventuizend ruiters, in Duitschland geworven, benevens drieduizend Walen. Den 23sten Juli nam hij, na eene hevige beschieting, Roermond in, waar zijne troepen de heilige zaak, onder wier banier zij zich geschaard hadden, begonnen te schandvlekken door de wreedheid hunner tegenpartij na te volgen. De burgers en hunne bezittingen werden wel is waar, op weinige uitzonderingen na, ontzien, maar vele priesters en monniken daarentegen op gruwelijke wijs ter dood gebracht. De prins, vertoornd, doch buiten staat om zijn gezag met klem te doen gelden over troepen, wier soldij hij nog niet ten volle betalen kon, vaardigde

(1) STRADA, VII. 364.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 1283.

eene proclamatie uit, waarbij dergelijke buitensporigheden veroordeeld werden en zijn volgelingen op straffe des doods bevolen werd, de rechten van alle bijzondere personen, Roomsche of Onroomsche, te ontzien en de openbare godsdienstoefeningen zoowel in de katholieke als in de hervormde kerken te beschermen⁽¹⁾.

Het liet zich niet verwachten, dat de troepen, door den prins geworven in Duitschland, dat groote magazijn van huurlingen, waaruit ook Alva jaarlijks toevoer kreeg, veel zouden verschillen van de Duitschers, die onder de spaansche banieren dienst deden; maar groot was het contrast tusschen de karakters der aanvoerders. De een stelde roof, schennis en moord, *als plichten* voor, en gaf uitdrukkelijk bevel, 'elk moederskind' in de steden, die hij bemachtigde, te slachten; de andere beteugelde naar zijn uiterste vermogen alle buitensporigheden en nam niet slechts het leven en de bezittingen der personen, maar zelfs het uitoefenen van den ouden godsdienst in bescherming.

Keizer Maximiliaan had op nieuw bevelen uitgevaardigd ter belemmering van Oranje's krijgsbewegingen. Door vele familiebanden aan den Koning van Spanje verbonden, want hij was Filips' neef, schoonbroeder en schoonvader te gelijk, viel het hem moeielijk, een houding te bewaren, passend aan het opperhoofd van het duitsche Rijk, waaraan het verdrag van Passau vrijheid van godsdienst gewaarborgd had. Men wist echter thans volkomen, dat alle vermaningen en verzoeken tot Filips gericht op den adem van den wind verstoven, en dat men dus van den prins onmogelijk vergen kon, stil te blijven zitten, op grond van toegezegde bemiddeling. Nog dwazer klonk de eisch, dat hij zich van vijandelijkheden zou onthouden omdat de Nederlanden tot het duitsche Rijk behoorden en bijgevolg door het verdrag van Passau en den augsburgschen godsdienstvrede beschermd werden. Toch beantwoordde de prins de eischen van Zijne Majesteit op bezadigden, krachtigen toon, in een brief, dien hij hem uit zijn leger toezond⁽²⁾, en waarin hij schreef dat elke tusschenkomst gebleken was vruchteloos te zijn en dus alleen het zwaard de Nederlanden verlossen kon.

De prins had zich een maand lang in Roermond moeten ophouden, omdat hij, zooals hij zelf het uitdrukte, 'geen enkelen stuiver bezat'⁽³⁾, en zijne troepen weigerden verder in de Nederlanden te rukken. Toen hij eindelijk van de hollandsche steden de noodige borgtochten voor drie maanden soldij ont-

(1) BOR, VI. 399, 400. HOOFT; VII. 259, 260.

(2) Zie den brief bij GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 63. etc.

(3) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. III. 490.

vangen had, trok hij den 27sten Augustus, den dag waarop hij den Keizer zijn brief toezond, over de Maas en vervolgens langs een grooten omweg door Diest, Thienen, Sichein, Leuven, Mechelen, Dendermonde, Oudenaarden en Nivelles. Vele steden en dorpen erkenden zijn gezag en namen bezetting van hem in; de aanzienlijkste stad was Mechelen, waar hij een deel zijner troepen post deed vatten; maar van dat oogenblik af was haar doemvonnis gewezen. Alva kon dat vaderlandslievend bedrijf niet vergeven aan eene stad, die nog zoo kort geleden zijne troepen buitengesloten had. ‘Het is zoo goed alsof God zelf ons rechtstreeks verlof geeft’, zoo schreef hij, ‘om Mechelen naar verdienste voor den beeldstorm en andere misdaden te straffen, tijdens het bewind der hertogin van Parma begaan en die de Heer zeker niet ongestraft heeft willen laten voorbijgaan⁽¹⁾.’

Terwijl de prins zijn tocht voortzette, kocht Leuven zijne onzijdigheid voor zestienduizend dukaten; maar weigerde Brussel hardnekkig hem gehoor te geven, terwijl het te sterk was, om het met geweld te kunnen aantasten. Andere steden, door de welsprekende taal der proclamatiën medegesleept, die de prins verspreiden liet, schaarden zich vrijwillig en zelfs met geestdrift aan zijne zijde. Hoe geheel verschillend zou de uitkomst van zijn veldtocht geweest zijn, zonder den daverenden schok, die den grond onder de gansche Christenheid waggelen deed en al zijne welgerijpte plannen en gegronde verwachtingen in rook vervlieden deed. Na op God en zijn vroomheid had hij vooral op fransche hulp gerekend. Hoewel Genlis door zijn verkeerd beleid zijn leger en zichzelf in het verderf had gebracht, bleef de prins echter nog, en niet zonder reden, op de staatkunde van het fransche Hof hopen. De papieren, die men bij den gevangen Genlis gevonden had, ademden allen denzelfden geest: ‘Gij zoudt verbaasd staan’, schreef Alva's geheimschrijver, ‘als gij een brief zaagt die zich thans in mijn bezit bevindt, *door den Koning van Frankrijk aan Lodewijk van Nassau, geschreven*⁽²⁾. ‘In dien brief had de Koning verklaard dat het zijn vast voornemen was, om al de macht door God in zijne handen gelegd te gebruiken, ten einde de Nederlanden van de onderdrukking, waaronder zij zuchtten, te verlossen. Met den geest en de taal der fransche regeering stemde ook de toon van Coligny overeen in zijne briefwisseling met Oranje; want de admiraal verzekerde den prins, dat het niet te betwijfelen viel, of 's Konings betuigingen ten gunste der Nederlanden waren ernstig gemeend, en hij deelde hem, onder aanbeveling van de uiterste behoedzaamheid mede, hoe hij hoopte zich binnen eenige

(1) BOR, VI. 400-402. HOOFT, VII. 260 volg.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 1146, 1156.

dagen, aan het hoofd van twaalfduizend fransche harkebusiers en minstens drieduizend ruiters, bij hem te komen aansluiten. Wel mocht de prins toen zegevierend uitroepen, dat Nederland vrij en Alva in zijne macht was; wel mocht hij de blijdeste verwachtingen koesteren, want alleen een wonder kon zijne hoop den bodem inslaan. Helaas! dat wonder gebeurde: een wonder was het van verraderlijken moord, waarvan de wereld, hoe gewoon zij ook steeds aan bloedvergieten geweest was en in de toekomst blijven zou, de weergade nog niet aanschouwd had. Op den 11den Augustus had Coligny zoo bemoedigend geschreven over den bijstand, dien hij aan de Nederlanden dacht te brengen, *onder goedkeuring en met behulp van den Koning*, en veertien dagen later greep de parijsche *Bloedbruiloft* plaats, en werd de admiraal met duizenden zijner geloofsgenooten, tot vertrouwen uitgelokt door eene verraderij, die alle menschelijk begrip te boven ging, en in slaap gewiegd, door het vroolijk klokkengeluid der huwelijksfeesten plotseling in de straten van Parijs op last en door handlangers des Konings vermoord.

Bij het eerste vernemen van de verpletterende tijding, was de prins overtuigd, dat het lot van zijn veldtocht onherroepelijk beslist en Bergen reddeloos verloren was. Hij was, om zijn eigen woorden te bezigen, ‘als door een knodsslag⁽¹⁾’ ter aarde geworpen; en geen mindere beteekenis werd er door den vijand aan deze ontzettende gebeurtenis gehecht.

De misdaad was niet in geheime verstandhouding met de spaansche regeering gepleegd; integendeel, de twee Hoven waren op dat oogenblik vijandig tegen elkander gezind. In het begin van den zomer waren Karel IX met zijn raadslieden even valsch geweest tegen Filips, als zij op het einde van den zomer verraderlijk handelen zonden tegenover Coligny en Oranje. Het bloedbad der Hugenooten bezat niet eens de verdienste van een wel doordacht en verstandig uitgevoerd plan. Wij hebben gezien hoe standvastig, zeven jaren vroeger, Catharina de Medici Alva's voorstellen verworpen had tot het beramen van een algemeen plan om alle ketters in Frankrijk en de Nederlanden in één en hetzelfde oogenblik te verdelgen; wij hebben gezien, hoe misnoegd Alva den rampzaligen jongen Koning te Bayonne verliet, toen deze verklaarde dat er volstrekt niet aan te denken viel tegen zijne eigene onderdanen de wapenen op te vatten, daar dit slechts een algemeenen ondergang ten gevolge hebben kon. ‘Het is gemakkelijk te zien, dat men hem goed de les gelezen heeft’⁽²⁾, schreef Alva toen aan zijn meester. Ongelukkig had diezelfde moeder, die den franschen Koning toen

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives, III. 496-507, en IV. CII.

(2) Correspondance de Philippe II, II. 1158. HOOFT, VII. 262.

die geveinsde welwillendheid had ingeprent, thans op het laaghartig, maar wreed karakter van haren zoon met geheel andere bedoeling haar invloed doen gelden. De half volbrachte aanslag op het leven van Coligny, de vrees voor geduchte wraak van de zijde der Hugenooten, de noodzakelijkheid om in den doodelijken worstelstrijd de eerste aanvaller te zijn: al deze beweegredenen werden met Mediceesche geslepenheid en met goeden uitslag aangewend. De Koning werd tot waanzins toe geprikkeld; met een gil van woede en schrik sprong hij op en riep: 'Ik bewillig in het plan, mits geen enkele Hugenoot in Frankrijk in leven blijve, om mij de zaak te verwijten⁽¹⁾.'

Dien nacht begon het bloedbad. De lang te voren bedachte misdaad werd ten volle uitgevoerd. De Koning, die eenige dagen te voren eigenhandig aan Lodewijk van Nassau zijn vast besluit gemeld had, om de zaak der Protestanten, zoowel in Frankrijk als in de Nederlanden te ondersteunen; die bij de regeling zijner plannen Coligny geraadpleegd en Genlis en La Noue met fransche troepen afgezonden had om hunne geloofsgenooten in Vlaanderen te helpen, gaf thans het teeken tot de algemeene slachting der Protestanten en schoot eigenhandig uit zijn paleis met een haakbus op zijne eigene onderdanen, als waren het wilde beesten geweest.

Tusschen Zondag en Dinsdag werden, volgens eene der gematigste berekeningen, vijftienduizend inwoners van Parijs uit allerlei stand vermoord. Het aantal slachtoffers binnen het gansche rijk werd van vijftientwintig tot honderdduizend begroot⁽²⁾. Het bloed stolde het protestantsch Europa van afgrijzen in de aderen. De Koningin van Engeland trok rouwgewaad aan en weigerde met verachting gehoor aan wat de fransche gezant tot verdediging aanvoerde⁽³⁾. Te Rome integendeel wekte de tijding van het bloedbad grenzelooze blijdschap. De Paus begaf zich, van zijne kardinaals vergezeld, in statigen optocht naar de St. Marcuskerk om God voor de genade te danken, die Hij aldus in het bijzonder aan den Heiligen Stoel en aan de gansche Christenheid bewezen had, en de tempelwanden weergalmden van het plechtig *Te Deum*, in de tegenwoordigheid dier aanzienlijke vergadering aangeheven⁽⁴⁾.

Niets evenwel kon de voldoening te boven gaan, die Filips ondervond. Zoo was er dan nu een eind aan allen onderstand

- (1) VON RAUMER, *Geschichte Europas seit dem Ende des fünfzehnten Jahrhunderts* (Leipzig, 1833), II. 256.
- (2) VON RAUMER, II. 260. - Vergelijk DE THOU, t. VI. 430; BOR, VI. 402, 403; VAN METEREN, IV. 74.
- (3) VON RAUMER, II. 263.
- (4) DE THOU, t. VI. 442.

van de nederlandsche Protestanten door de fransche regeering gekomen. ‘De tijding van het gebeurde op St. Bartholomeusdag,’ schreef de fransche gezant te Madrid, St. Goard, aan Karel IX, ‘kwam den 7den September aan. De Koning toonde, op het ontvangen van het bericht, tegen zijne gewoonte, zooveel blijdschap, dat hij er meer mede ingenomen scheen, dan met eenigen voorspoed of gelukkig toeval, hem ooit te voren overkomen. Hij riep al zijne vertrouwelingen bij zich om hun te verzekeren, dat Uwe Majesteit zijn goede broeder was en dat niemand beter den titel van allerchristelijksten Koning verdiende. Hij liet mij door zijn geheimschrijver Cayas met de gebeurtenis geluk wenschen en kennis geven, dat hij gereed stond om zich naar de kerk van St. Hieronymus te begeven, ten einde God te danken en voor Uwe Majesteit in deze gewichtige zaak den goddelijken bijstand af te smeeken. Den volgenden ochtend ging ik hem mijne opwachting maken, en nauwelijks verscheen ik in zijne tegenwoordigheid of *hij begon te lachen* en Uwe Majesteit met alle teekenen van de hoogste tevredenheid te prijzen en den titel van Allerchristelijkste waardig te keuren, zeggende dat geen Koning zich *in onversaagdheid of in beleid* met Uwe Majesteit vergelijken kon. Hij prees de standvastigheid en de lange geheimhouding bij zulk eene groote onderneming, iets, wat zeker iedereen niet in staat zou zijn te waardeeren. ‘Ik bedankte hem,’ vervolgde de gezant, ‘en zeide, dat ik God loofde, die Uwe Majesteit in staat had gesteld, om *aan den Meester te bewijzen dat zijn leerling het ambacht goed geleerd had* en zijn titel van Allerchristelijkste Koning waardig was. Ik voegde er bij, dat hij bekennen moest, het behoud der Nederlanden aan Uwe Majesteit verschuldigd te zijn⁽¹⁾.’

Bij de bezorgdheid waarin Filips verkeerde, kon zeker niets verblijdender voor hem zijn, dan dit zoo onverwacht en zoo ter rechter tijd ontvangen bericht. Karel IX, van wiens bedekten handel in de Nederlanden hij sedert lang kennis droeg, was door dit ontzettend gruwelstuk op eens in zijn machtigsten bondgenoot herschapen, terwijl tevens de Protestanten in Europa zouden leeren, dat er een gekroond hoofd in de Christenheid was, die nog meer hun afgrijzen verdiende, dan hij. Hij schreef onmiddellijk aan Alva⁽²⁾ om hem zijne tevredenheid te kennen te geven, dat de Koning van Frankrijk zich van zulke verderfelijke mannen ontslagen had, en nu ook verplicht zou zijn om de vriendschap met Spanje aan te houden, daar noch de engelsche Koningin, noch de duitsche Protestanten hem voortaan

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. Supplément, 125.

(2) De brief uitgegeven door GACHARD. ‘Particularités inédites sur la Saint Barthélémy.’ - Bulletins de l'Acad. Royale de Belg., XVI.

konden vertrouwen. Hij verwittigde den hertog bovendien, dat de fransche gezant, Saint Goard, bij hem aangedrongen had om Genlis met zijne makkers, die gevangen waren genomen, en evenzoo al de Franschen, die men binnen Bergen vinden zou, terstond ter dood te doen brengen; welke maatregel hem, Filips, volkomen gepast voorkwam. ‘Hoe spoediger,’ meende hij, ‘deze verderfelijke planten van de aarde worden uitgeroeid, des te minder behoeft men te vreezen, dat ze weer zullen opkomen.’ En daarom voegde de Koning er nog deze woorden bij: *‘ik verlang dat gij, zoo gij er de wereld nog niet van verlost hebt, dit onmiddellijk doen en er mij bericht van zenden zult; want ik zie volstrekt geen reden om het uit te stellen’*⁽¹⁾.

Ziedaar hoe èn de fransche gezant èn Filips zelf de duivelachtige vreugde schetste, die de spaansche Monarch gevoelde over den moord, door zijn Allerchristelijksten broeder op vijfen-twintigduizend zijner onderdanen gepleegd. Even koelbloedig beval Zijne katholieke Majesteit nog eenige duizenden Hugenootten bovendien ter dood te brengen, ten einde de wandaad van zijn koninklijken broeder nog grooter te maken, en nochtans verstoutte Filips zich, van zichzelf te getuigen, ‘dat de geheele wereld de zachtmoedigheid van zijn karakter en de liefderijkheid zijner bedoelingen erkende’⁽²⁾.

Inderdaad was de raad, door Saint Goard gegeven omtrent de fransche krijgsgevangenen, die zich in Alva's macht bevonden, een natuurlijk gevolg van den St. Bartholomeusnacht. Hier gold het bevelhebbers en soldaten, door Karel IX zelf in de Nederlanden gezonden *om voor de zaak der Protestanten tegen Filips en Alva te strijden*. Reeds hadden de bij hen gevonden papieren hem in verlegenheid gebracht en zijne dubbelhartigheid aan de spaansche regeering verraden, vóórdat het groote bloedbad zijn vergrijp voor goed uitwischte. Hij had zijn gezant in de Nederlanden, Mondoucet, bevolen om tot het uiterste te veinzen, zijne heimelijke onderhandelingen met de Protestanten voort te zetten en toch stoutweg alle verstandhouding met hen te loochenen. ‘Ik zie dat men de papieren, die bij Genlis gevonden zijn’, dus schreef hij⁽³⁾ twaalf dagen vóór het bloedbad, ‘aan Assonleville ter hand gesteld heeft, en dat men er dus kennis van draagt, dat al wat Genlis gedaan heeft met mijne

(1) Brief van Filips, van den 18den Septemher 1572, boven aangehaald.

(2) Brief aan den Keizer. GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. Supplem. 46.

(3) Deze gedenkwaardige briefwisseling tusschen Karel IX en Mondoucet is dezer dagen in het licht gegeven door M. Emile Gachet (chef du bureau paléographique aux Archives de Belgique) naar een handschrift door hem in de bibliotheek van Reims ontdekt. - Compte rendu de la Comm. Royale d'Hist., IV. 340 sqq.

toestemming is geschied. Desniettemin moet gij den hertog van Alva zeggen, *dat dit leugens zijn, die men verzonnen heeft om mij bij hem verdacht te maken*. Gij moet hem ook van tijd tot tijd van 's vijands zaken bericht geven, ten einde hem aan uwe eerlijkheid geloof te doen slaan. Zelfs indien hij u niet gelooven mocht, zal ik toch mijn doel bereikt hebben, mits gij dit behendig ten uitvoer brengt. Ter zelfder tijd moet gij *bestendig briefwisseling houden met den prins van Oranje*, en de uiterste zorg dragen *om te verhinderen, dat uwe verstandhouding met hem ontdekt wordt*⁽¹⁾.

Was niet die meesterlijke geveinsdheid den Koning waardig, die als kind reeds van zijn moeder Macchiavelli's *Principe* te bestudeeren gekregen, en als met de moedermelk ingezogen had het beginsel, destijds zoo vaak in praktijk gebracht, 'dat de regeeringskunst bestond in de kunst om te liegen'⁽²⁾?

De vreugde in het spaansche leger voor Bergen kende geen palen: het scheen wel alsof het eenige bolwerk, dat de nederlandsche opstandelingen van hun verdelging scheidde, plotseling geslecht was. Met plechtige lofzangen in de kerk van St. Gudule⁽³⁾, met vuurwerk, feestelijke verlichting, gebulder van het geschut, trompetgeschal en fluit, werd aan het hof en in het leger, het feest gevierd ter eere van den gruwelijken moord, door den allerchristelijksten Koning op zijne christelijke onderdanen gepleegd, en men liet geen oogenblik verloren gaan om de Hugenooten, met Lodewijk van Nassau in de belegerde stad ingesloten, te verwittigen van de ontzettende gebeurtenis, die al hun dapperheid vruchteloos maken zou. 'Het was eene tuchting', 'zeide een spaansch soldaat, die met uitstekenden moed voor Bergen streed en naderhand het beleg uitvoerig beschreef, 'alleszins eenen Koning waardig, die den titel van Allerchristelijkste draagt, en nog eervoller was het, die daad, zoo als hij het deed, met eigen hand te voltrekken'⁽⁴⁾. Deze opmerking was geen spot, gelijk men zou kunnen meenen, maar de rondborstige meening van een man, even bekend om de bedrevenheid, waarmede hij den degen, als om die waarmede hij de pen te hanteeren wist.

De fransche gezant in de Nederlanden kreeg natuurlijk door zijn meester onmiddellijk bericht van de groote gebeurtenis; Karel IX gaf hem een zeer kernachtig verslag van het voorgevallene. 'Om de onderneming te verijdelen, door den admiraal

(1) 'Encores qu'il n'y adjouste foy, toutesfois cela servira à mon intention, pourveu que le faciez destrement.' - Ibid.

(2) 'Qui nescit dissimulare nescit regnare.'

(3) Brief van Mondoucet, t.a. pl. STRADA, VII. 366.

(4) MENDOZA, VII. 146.

beraamd', dus schreef de Koning den 26sten Augustus, terwijl zijne handen nog rookten van het vergoten bloed en toen het moorden door geheel Frankrijk zijn hoogste toppunt bereikt had, 'ben ik verplicht geweest om aan de Guises te vergunnen de hand te slaan aan gezegden admiraal⁽¹⁾, hetwelk zij gedaan hebben, zoodat gezegde admiraal met al de zijnen is omgebracht. Ook is een groot getal dergenen, die van de nieuwe religie zijn, vermoord en afgemaakt. Waarschijnlijk zal de aldus ontstoken brand zich door al de steden van mijn rijk verspreiden en zal men allen, die van de gezegde religie zijn, van kant helpen.' Niet dikwijls voorzeker heeft een Christelijk Koning zoo koelbloedig over de slachting zijner onderdanen gesproken, terwijl dat beulenwerk overal om hem heen nog aan den gang was. Daarenboven kon hier zelfs niet de dweepzucht, waarmede men zulke gruwelen tracht te verschoonen, worden bijgebracht; Catharina toch had in vroeger tijd de Hugenooten evenzeer begunstigd als de Katholieken, terwijl Karel, tot op het oogenblik dat hij de misdaad pleegde, met de ketters in Frankrijk en in de Nederlanden in nauwe betrekking stond en de ontwerpen van Oranje en Lodewijk van Nassau hielp bevorderen. Wat meer is, op hetzelfde oogenblik en in denzelfden brief, waarin hij bericht van het bloedbad gaf, gelastte hij zijn gezant *om met den prins van Oranje in de nauwste doch geheimste verstandhouding te blijven*, en de meest mogelijke zorg te dragen, dat de hertog van Alva van deze betrekking niets te weten kwam. Het spreekt van zelf, dat hij hiermede beoogde, den prins te sterken in zijne ontwerpen ten aanzien van de Nederlanden, opdat hij in Frankrijk geen onrust zou komen stoken. Nu de daad volbracht was, wilde de Koning ook de vruchten der misdaad inoogsten. 'Welnu, M. de Mondoucet', schreef hij voort, 'in dergelijke zaken is het noodig bedacht te zijn op al wat er zou kunnen voorvallen. Ik weet, dat deze tijding den hertog van Alva alleraangenaamst zal zijn; want zij is uiterst bevorderlijk voor zijne oogmerken. Tevens wil ik echter niet, dat hij alleen er de vrucht van inzamelen zal. Ik verkies niet, dat hij, naar zijne loffelijke gewoonte, de zaak zoo aanlegt, dat hij mij den prins van Oranje op den hals schuift en daarenboven Genlis en de andere krijgsgevangenen, zoowel als de Franschen, die thans in Bergen opgesloten zijn, weder naar Frankrijk zendt'.

Deze aanduiding was te duidelijk dan dat zij door Mondoucet verkeerd zou kunnen begrepen worden. 'Geef zorgvuldig acht, hoe de hertog zich houdt, als gij hem deze tijding overbrengt', voegde de Koning er bij, 'en laat mij zijn antwoord weten'.

(1) 'J'ay esté contraint permettre et donner moyen ausdits de Guise de courir sus audit Amiral,' etc. - Correspondance de Mondoucet, etc. ubi supra.

Opdat er echter geen misverstand mocht ontstaan, schreef Karel vijf dagen later nogmaals aan zijn gezant om hem uitdrukkelijk te kennen te geven, hoezeer het hem spijten zou, als Alva Bergen niet innemen, of wel een verdrag met die stad aangaan zou. 'Zeg den hertog', zoo schreef hij, 'dat het voor den dienst van zijn meester en van God van het hoogste belang is, dat die Franschen en de overigen in Bergen van kant worden gemaakt'. Nog dienzelfden dag, zoozeer liet hij zich aan de zaak gelegen liggen, schreef hij andermaal aan den gezant en gelastte hem Alva de noodzakelijkheid in te scherpen om die oproerlingen tegen de fransche kroon te straffen. 'Zoo hij u zeggen mocht', ging Karel voort, 'dat dit zoo goed is alsof men van hem vorderde om al de fransche krijgsgevangenen, die thans in zijne handen zijn, ter dood te doen brengen en de geheele bevolking van Bergen over de kling te doen jagen, dan moet gij hem zeggen, dat dit juist is wat hij behoort te doen, en dat hij de Christenheid grootelijks verongelijken zou met anders te handelen'. Voorzeker kon de hertog, na zulke uitdrukkelijke bevelen zoowel van zijn eigen meester als van Zijne Christelijke Majesteit, zich voldoende gemachtigd rekenen om het doodvonnis te voltrekken; maar het was hem toch onmogelijk, dien gruwzamen last volkomen ten uitvoer te leggen. De krijgsgevangenen, die reeds in zijne macht waren, zouden wel is waar den dood niet ontgaan; doch de stad Bergen bleek, om Alva's eigen woorden te bezigen, 'scherper tanden te hebben, dan hij gedacht had⁽¹⁾'.

Mondoucet verzuimde niet Alva de dringende noodzakelijkheid voor te houden om de slachting te volvoeren. 'Het antwoord van den hertog was', zoo schreef de gezant aan zijn Vorst, 'dat hij van zijne gevangenen er dagelijks ter dood laat brengen, en dat er nog slechts weinigen over zijn. Met dat al heeft hij om redenen, die hij verzwijgt, de voornaamste edelen en opperhoofden tot dusver gespaard⁽²⁾'. Later meldde Mondoucet zijn meester, dat Genlis, Jumelles en de overige aanvoerders zich verbonden hadden, om indien Alva hen voor een redelijk losgeld in vrijheid stellen wilde, de Franschen in Bergen te bewegen om de stad te verlaten; maar dat de hertog, al klonk zijne taal ook minder stout dan vroeger, nog steeds hoopte de stad stormerderhand te veroveren. 'Ik heb bij hem aangedrongen', voegde Mondoucet er bij, 'om hen allen ter dood te laten brengen, met de verzekering dat, zoo hij anders handelde, de gevolgen voor zijne rekening zouden zijn'. - 'Waarom', vroeg Alva, 'beveelt uw meester deze Franschen uit Bergen

(1) Mondoucet aan Karel IX, van den 15den September 1572.

(2) Brief van Mondoucet aan Karel IX, van den 5den September 1572.

niet bij hem te komen, mits zij zich vooraf onder eede verbinden, geen onrust te stoken? Dan kon ik over mijne gevangenen naar goedvinden beschikken en de stad nemen'. - *'Omdat zij, antwoordde de gezant, 'Zijne Allerchristelijkste Majesteit niet zullen vertrouwen en liever in Bergen zullen willen omkomen'*⁽¹⁾.

Dit was zeker een allerverstandigst antwoord, en leerzaam is het, de onbeschaamdheid na te gaan, waarmede de gezant deze rol voor zijn meester op zich neemt, en met de grootste koelheid verslag geeft van zulk een onderhoud.

Zoo was de toestand, toen de prins van Oranje te Peronne aankwam, tusschen Binch en de verschaningen van den hertog van Alva. In het spaansche kamp weerklonken beroemde namen: tot dusver had Don Frederik van Toledo het bevel gevoerd; maar den 27sten Augustus waren de hertogen van Medina Celi en van Alva in het leger aangekomen⁽²⁾, en terstond daarop verscheen er de krijgshaftige aartsbisschop van Keulen, aan het hoofd van tweeduizend ruiters⁽³⁾. Er was slechts één kans voor den prins van Oranje, en de ondervinding van vier jaren geleden had hem geleerd, hoe hachelijk die was: misschien zou het hem gelukken, zijne tegenpartij tot een geregelden veldslag uit te lokken. De uitkomst daarvan gaf hij Gode over, of, om zijne eigene woorden te gebruiken, 'hij vertrouwde steeds dat de God der heirscharen met hem was en te midden der zijnen strijden zou'⁽⁴⁾. Zoolang Alva in zijn onneembaar kamp verschanst bleef, was het onmogelijk hem aan te vallen of in Bergen versterking te brengen, en spoedig zag de prins in, dat Alva veel te verstandig was om zijne stelling door een onnoodig gevecht in gevaar te brengen. De hertog wist, dat 's prinsen ruitery sterker was dan de zijne, en verklaarde zich geheel ongezind om den prins in de hand te spelen, in plaats van zelf het spel, dat niet twijfelachtig stond, te winnen. De hugenootsche soldaten binnen Bergen morden en muiten; Lodewijk van Nassau lag aan een gevaarlijke koorts; Genlis was gevangen en zijn leger in de pan gehakt; Coligny vermoord en het protestantsche Frankrijk verlamd; de troepen van Oranje, slechts voor drie maanden in dienst genomen, begonnen reeds oproerig te worden en zouden zeker tot muiterij overslaan, zoodra de gevolgen van het parijsche bloedbad hun duidelijk zouden worden. Er waren dus zelfs nog dringender redenen, dan in 1568, waarom Alva zich stil moest houden, terwijl de

(1) Ibid. 15 Sept. 1572.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 1158. HOOFT, VII. 257, 262.

(3) BOR, VI. 402.

(4) Brief aan Jan van Nassau. Archives etc. III. 461.

macht van zijn vijand van oogenblik tot oogenblik zou versmelten. De dappere aartsbisschop van Keulen haakte naar den slag; dagelijks reed hij, geharnast en met de pistolen in de holsters, geheel gewapend en uitgerust als zijne ruiters, met den hertog rond en drong er op aan dat men den prins slag leveren zou. Alva prees de geestdrift van den kerkvoogd, maar liet er zich niet door medeslepen. ‘Hij ziet er goed uit met zijn kolder en pistolen,’ schreef Alva aan Filips, ‘en betuigt groote genegenheid tot Uwer Majesteits dienst’⁽¹⁾.

De uitkomst van den veldtocht was onvermijdelijk. Den 11den September sloeg Don Frederik met vierduizend man zijn kwartier op te St. Florian, een dorp dicht bij de Havrechpoort, terwijl de prins zich, op eene halve mijl afstands van daar te Hermigny gelegd had, vanwaar hij beproefde versterking in de stad te brengen. In den nacht tusschen den 11den en 12den waagde Don Frederik eene poging om het vijandelijke leger te overrompelen, waarin hij bij uitnemendheid slaagde en bijna den prins zelf in handen gekregen had. Eene uitgelezen bende van zeshonderd haakschutters, die volgens de gewoonte bij dergelijke nachtelijke ondernemingen, over hunne wapenrusting hunne hemden hadden aangetrokken, om elkander in de duisternis te kunnen herkennen, werd door Juliaan Romero binnen de vijandelijke verschanzingen gevoerd. De schildwachten werden nedergehouden, het overvallen leger was voor een oogenblik machteloos; de Spanjaards richtten twee uren lang, van één tot drie uur in den ochtend, een groote slachting aan onder hunne vijanden, die, nauwelijks uit den slaap opgeschoten, niet wisten met welk een kleine bende zij aldus plotseling te doen kregen en in de verwarring buiten staat waren vrienden van vijanden te onderkennen. De stoutmoedigsten der aanvallers gingen, door Juliaan in persoon aangevoerd, op de tent van den prins los; zijne wachten waren even als hij zelf in diepen slaap gedompeld; maar een klein spagnolethondje, dat gedurende den nacht steeds op zijn bed lag, toonde zich een trouwer schildwacht. Het beest sprong op, blafte woedend op het geluid van voetstappen en krabde zijn meester in het gezicht⁽²⁾. De prins had slechts even den tijd om een paard te bestijgen, dat gezadeld gereed stond, en in de duisternis te ontsnappen, vóór zijne vijanden de tent insprongen. Zijne bedienden werden nedergehouden; ook zijn stalmeester en twee zijner geheimschrijvers, die een oogenblik later te paard stegen, schoten er het leven bij in, en zonder de waakzaamheid van het hondje zou Willem van Oranje, op wiens schouders het lot van Nederland rustte, binnen

(1) Correspondance de Philippe II., II. 1158.

(2) MENDOZA, VII. 157. STRADA, VII. 367, 368. HOOFT, VII. 263, 264.

een week een smadelijken dood hebben moeten ondergaan. Tot aan zijn dood hield de prins voortaan een spagnolet van hetzelfde ras bij zich in zijn slaapkamer⁽¹⁾. De slachting werd intusschen voortgezet, maar in hunne woede staken de Spanjaards de tenten in brand, en het schijnsel der vlammen toonde aan Oranje's volk, welk eene zwakke bende het overrompeld had. Vóór men zich echter had kunnen vereenigen, trok Romero met zijne harquebusiers af, waarvan ieder ten minste één man voor zijne rekening genomen had. Zeshonderd man van 's prinses leger waren over de kling gejaagd, terwijl vele anderen op hun leger verbrand of in de beek, die langs de legerplaats stroomde, gesmoord waren. Het verlies der Spanjaards beliep slechts zestig man⁽²⁾.

Deze tegenspoed bracht in 's prinses plannen geen verandering te weeg; want zij waren reeds verijdeld: de kracht zijner onderneming was vernietigd geworden door den St. Bartholomeusnacht. Oranje trok naar Peronne en Nivelles terug, terwijl een sluipmoordenaar, Heist genaamd, een Duitscher van geboorte, maar die in Frankrijk geridderd was, hem heimelijk in zijn leger volgde; hij had zich toch, voor de aanzienlijke belooning hem door Alva toegezegd, verbonden, den prins het leven te benemen⁽³⁾; maar zijn aanslag mislukte. De soldaten weigerden een uur langer in het veld te blijven, of zelfs graaf Lodewijk tot geleide te dienen, indien deze bij geval de stad Bergen kon uitgeholpen worden⁽⁴⁾. De prins was verplicht, zijn broeder van den wanhopigen toestand kennis te geven en hem aan te raden, op de best mogelijke voorwaarden een verdrag aan te gaan⁽⁵⁾. Met een bezwaard hart liet hij den ridderlijken Lodewijk belegerd achter in de zoo wakker bemachtigde stad, en sloeg over de Maas den weg naar den Rijn in. Een oproer brak onder zijne troepen uit; met moeite werd hij gered uit de macht der muitelingen, zoozeer op hem gebeten, omdat hij hen niet anders dan met lang verschenen verbandbrieven van de hollandsche steden betalen kon; zijn leven had hij te danken aan eenige kloeke oversten en ritmeesters, die hem eerbied en genegenheid bleven toedragen. Bij Orsoy stak hij den Rijn over,

(1) HOOFT, VII. 263. Bij de standbeelden van den prins vindt men een hondje aan zijne voeten geplaatst.

(2) BENTIVOGLIO, V. 106. BOR, VII. 408.

(3) Brief van Mondoucet aan Karel IX. Comm. Roy. de l'Hist. IV. 340.

(4) Brief van den prins van Oranje aan Jan van Nassau. Archives de la Maison d'Orange etc. III. 501-507, en de verklaring van het cijferschrift aldaar t. IV. c. II.

(5) VAN METEREN, IV. 75.

dankte zijn leger af en begaf zich, bijna geheel alleen, naar Holland⁽¹⁾.

Doch zelfs in deze kommervolle dagen toonde de prins zich kloekmoediger dan menig veroveraar op den dag zijner zegepraal. Hij vertrok naar Holland, de eenige provincie, die hem getrouw bleef en als redder tot hem opzag; doch hij ging er heen, voorbereid op zijn ondergang: 'Daar wil ik begraven worden'⁽²⁾, waren zijne eenvoudige en verhevene woorden in een vertrouwelijken brief aan zijn broeder.

Hij was tot ontzet van Lodewijk opgerukt, terwijl de eene stad na de andere hem met open armen ontving; hij had verwacht, dat Coligny zich onderweg aan het hoofd van een uitgelezen schaar bij hem zou aansluiten, en hij was thans verplicht zijn broeder te verlaten, nadat de admiraal met de zijnen, in plaats van hem te hulp te komen, als weerlooze slachtoffers gevallen waren en terwijl steden en provinciën zijne zaak even gereedelijk verlieten, als zij die kort te voren hadden omhelsd. 'Het heeft Gode behaagd,' schreef hij, 'alle hoop, die wij op menschen hadden kunnen bouwen, weg te nemen; de Koning van Frankrijk heeft laten afkondigen, dat de moord op zijn bevel gepleegd is, en al zijn onderdanen op straffe des doods verboden, mij te helpen; hij heeft daarenboven aan Alva onderstand gezonden. Zonder dit, zouden wij meester geweest zijn van den hertog en hem verplicht hebben een vergelijk met ons aan te gaan'. Toch liet Oranje zich zelfs toen niet neerslaan.

Het was ook niet door gebrek aan schranderheid, dat hij zich op zoo verregaande wijs door het fransche Hof had laten misleiden. 'Wel verre van te berispen te zijn, omdat ik zulk eene misdaad niet vermoedde,' schreef hij, 'zou ik veeleer van boosaardigheid te beschuldigen zijn, indien ik in staat ware geweest, zulk een vreeselijken argwaan op te vatten. Het is geen alledaagsche zaak, zulke gruwelijke ontwerpen onder den dekmantel van bruiloftsfeesten te verbergen'⁽³⁾.

Intusschen lag graaf Lodewijk door koorts aan zijn leger gekluisterd, en zijne soldaten weigerden, de stad nog een oogenblik langer te verdedigen, nu de veranderde gezindheid van Karel IX bekend en Oranje afgetrokken was⁽⁴⁾. Alva bood de eervolste voorwaarden aan, en het was den graaf dus onmogelijk, langer weerstand te bieden. De stad was van zooveel belang en de tijd op dat oogenblik zoo kostbaar, dat de hertog gezind was zijn

(1) HOOFT, VII. 264.

(2) 'Ayant délibéré de faire illecq ma sépulture.' - Brief aan zijn broeder Jan van Nassau. - GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 4.

(3) Archives de la Maison d'Orange etc. III. 501-507.

(4) Vie de LA NOUE, 75.

dorst naar wraak op den verfoeiden opstandeling te verkroppen, en zich te vergenoegen, met hem den buit weder te ontnemen, dien hij zoo stout bemachtigd had. ‘Het zou mij bijzonder genoeg hebben gedaan’, schreef de hertog, ‘om niet te spreken van den dienst, daarmede aan God en Uwe Majesteit te bewijzen indien ik den graaf van Nassau in mijne macht had gekregen. Ik zou elken hinderpaal uit den weg ruimen om hem meester te worden; zulk een bijzonderen haat draag ik dien man toe⁽¹⁾’. Onder de bestaande omstandigheden erkende hij echter dat de kriegsraad geen ander besluit nemen kon, dan den vijand redelijke voorwaarden toe te staan.

Den 19den September werden de artikelen van het verdrag onderteekend door den vermaarden De la Noue met drie anderen van de zijde der belegerden, en door den heer van Noircarmes benevens drie anderen van wege Spanje. De stad werd aan Alva overgegeven, doch al de soldaten mochten met wapens en bagage uittrekken. Die burgers, die tegen Zijne Majesteit de wapenen hadden gedragen, en allen, die bij den hervormden godsdienst bleven volharden, zouden met het krijgsvolk de stad verlaten. De troepen moesten zich verbinden, voortaan niet meer tegen de Koningen van Frankrijk en Spanje te dienen; doch van deze bepaling werd Lodewijk met zijne engelsche en duitsche manschappen uitgezonderd, daar de graaf met verontwaardiging de gedachte aan zulk eene verbindtenis verwierp en geen oogenblik van het voortzetten van den strijd wilde afzien. Ook kwam men overeen, om voor eene bedekking te zorgen en van weerszijden gijzelaars te stellen, tot waarborg voor de behoorlijke nakoming van het verdrag. Nadat deze voorwaarden vastgesteld waren, verliet de bezetting de stad⁽²⁾.

Graaf Lodewijk stond van zijn ziekbed op en ging de zegevierende bevelhebbers, op hun verzoek, in persoon begroeten. Hij werd in Alva's leger met buitengewone blijken van bewondering en hoogachting ontvangen. De hertog van Medina Celi overlaadde hem met beleefdheden en *basolomanos*, terwijl Don Frederik hem in de hoogdravende taal der spaansche wellevendheid verzekerde, dat er niets was, dat hij niet tot zijne dienst wilde doen, en dat het hem evenveel genoeg zou geven, ook slechts zijn geringsten wensch te vervullen, alsof hij zijn naaste bloedverwant was⁽³⁾. Toen de graaf den volgende dag, nog

(1) Brief van Alva aan Filips II. Correspondance de Philippe II., II. 1162.

(2) BOR, VII. 408, 409. HOOFT, VII. 265. VAN METEREN, IV. 76. MENDOZA. VII. 158-160.

(3) ‘So haben auch Don Frederico, *le grand Prieur* genannt, [dat hij echter niet was] und der Herzog de Medina Coeli niet sonder Ehrerbietung Graf Ludwig in dem Albanischen Lager selbst persönlich angesprochen und haben Don Frederico viel *besolosmanos* gemacht und unter andern sich erboten, wo er Graf Ludwigen Freundschaft und angenehmen Willen werde zu erzeigen wissen, soll sein Gnade sich des zu ihm gewiszlich versehn, das er solches so gern und willig thun wolle alsob er S. Gn. nechster Verwandter were.’ - Schwarz aan Landgraaf Wilhelm van Hessen. Aanhangsel van het IVe deel der Archives de la Maison d'Orange, 17.

steeds aan de koorts lijdende en in een wijden slaaprok gehuld, uit de stad vertrok, liet hij zijn wagen bij den ingang van Don Frederiks kwartier stil houden. Die veldheer, die *incognito* bij de poort had gestaan om den held van zoo menigen hachelijken strijd nog eens te zien, verwijderde zich bij zijne nadering, om den zieke de moeite te besparen van uit te stijgen⁽¹⁾. Lodewijk echter herkende hem en sprak hem in het Spaansch aan met den groet: *Perdone Vuestra Señoria la presedumbre*, terwijl hij bij de poort bleef stilhouden. Don Frederik, zijn ziekelijken toestand in aanmerking nemende, kwam niet zelf op hem af, maar liet hem door een aide-de-camp zijne groeten overbrengen. Na deze wederzijdsche plichtplegingen verliet Lodewijk de stad, onder bedekking eener wacht van spaansche troepen, volgens de bepalingen van het verdrag. Er school een diepe zin in den eerbied, waarmede de spaansche veldheeren den aanvoerder der opstandelingen hadden behandeld. Hoewel de moord van den St. Bartholomeusnacht Alva's goedkeuring wegdroeg, veinsde hij echter eene heilige verontwaardiging over die gebeurtenis en betuigde, 'dat hij liever zich beide handen wilde afhouden, dan aan zulk eene daad schuldig te zijn⁽²⁾', alsof die beulshanden recht hadden voor eenigen moord, hoe ontzachlijk ook, terug te deinzen. Graaf Lodewijk vermoedde terstond, wat de kerkelijke beweegredenen waren geweest tot de ridderlijke behandeling, die hij ondervonden had⁽³⁾. Hij wist wel, dat diezelfde mannen hem naar het schavot zouden gezonden hebben, indien hij in hunne macht gevallen ware, en kon dus hunne hoffelijkheid op de rechte waarde schatten.

Bij het verdrag was uitdrukkelijk bepaald, dat al de soldaten en ook die inwoners, die de wapenen hadden opgevat, vrijheid zouden hebben om met al hunne bezittingen de stad te verlaten; het overschot der burgerij, zoo was men overeengekomen, zou in de stad mogen blijven, zonder aan lijf of goederen benadeeld

(1) Archives de la Maison d'Orange, III. 515, 518.

(2) Brief van Lodewijk van Nassau aan Karel IX (1 Junij 1573). GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 86 en volgg. De brief is ontleend uit de Archieven van Simancas.

(3) 'Et que ca esté la seulle cause de la courtoisie et fidelité, dont le Duc d'Albe a usé envers le Conte à la prinse de la ville de Monts; comme il a depuis dict à plusieurs, que c'estoit pour monstrier qu'il ne vouldroit point avoir fait ung si méchant acte qu'avoit fait le Roy de France,' etc. - Ibid.

te worden⁽¹⁾. Alle geschiedschrijvers hebben gemeend, dat de overwinnaars de bepalingen dezer overeenkomst getrouw zijn nagekomen, en toch heeft men zich nooit erger vergist. Het verdrag werd laat in den avond van den 20sten September gesloten, zonder de bepaling in te houden, waarop Karel IX gehoopt had, het ombrengen namelijk van De la Noue en zijn makkers. Wat Genlis en hen, die met hem gevangen waren genomen, betrof, hun vonnis was reeds geveld. Den 21sten September werd de stad ontruimd, en drie dagen later deed Alva er zijne intrede. De meeste vrijwilligers vertrokken met de bezetting; doch velen, die ongelukkigerwijs het afscheidnemen van hunne betrekkingen wat rekten, vertrouwend op het woord van den spaanschen hoofdman Molinos, werden in de gevangenis geworpen⁽²⁾. Noircarmes, de slachter van Valencijs, verscheen in Bergen; als groot-baljuw van Henegouwen kwam hij er met hoog gezag bekleed, en zijne daden zouden de schande bezegelen, die op zijn naam kleeft. De voorwaarden schendende, waarop de stad zich overgegeven had, ving hij het werk van moord en plundering aan. Een Raad van Beroerten werd er opgericht, geheel in navolging van den beruchten Bloedraad te Brussel; de leden er van, allen inwoners der stad, werden door Noircarmes aangesteld. Die Raad begon de gerechtelijke vervolging met eene veroordeeling van al de vrijwilligers, hoe uitdrukkelijk zij ook in het verdrag waren begrepen; hunne vrouwen en kinderen werden gebannen, hunne bezittingen verbeurd verklaard. Den 15den December begonnen de terechtstellingen; De Leste, een zijdefabriekant, die over een bende vrijwilligers het bevel gevoerd en gedurende het beleg de aanvallen van Alva's troepen in een hachelijk oogenblik met uitstekenden moed had afgeweerd, was een der eerste slachtoffers: uit aanmerking 'dat hij een edelman en niet een der kwaadwilligsten was'⁽³⁾, werd hij met het zwaard onthoofd. 'Omdat de mis door hem gehoord en hij zachtmoedig en katholiek gestorven was,' vergunde men 'het lijk in gewijde aarde te begraven'⁽⁴⁾. Velen volgden hem ter slachtbank, sommigen werden onthoofd, anderen opgehangen, weder anderen levend verbrand. Allen, die de wapenen gedragen of aan de vestingwerken gearbeid hadden,

(1) MENDOZA, VII. 157, 158. BOR, VII. 408, 409.

(2) Mons sous les rapports historiques et statistiques etc. par F. PARIDAENS, (Mons, 1819) 77 sqq.

(3) Vonnis tegen Pierre de Leste bij ALTMEIJER, une Succursale au Tribunal de Sang, 113, note 3.

(4) Ibid. 'En considération de sa belle fin, douce et Catholique avec grande reconnaissance et repentance, Monsr. de Vaulx accorda la terre sainte et son corps porté aux Cordeliers.'

werden ter dood gebracht. Zij, die weigerden te biechten en de katholieke Sacramenten te ontvangen, ondergingen den vuurdood. Aan een armen drommel, beschuldigd van met die verborgenheden der kerk den spot gedreven te hebben, werd, vóór men hem onthoofdde, de tong uitgesneden⁽¹⁾. Een schoenlapper, Blaise Bouzet, werd opgehangen, omdat hij op Vrijdag vleeschsoep gegeten had⁽²⁾. Ook beschuldigde men hem, dat hij de protestantsche preek bijwoonde om in de daarbij gegeven aalmoezen te deelen, welke misdaad vele andere behoeftigen met den dood moesten boeten. Een twee-en-zestig jarig man werd naar het schavot verwezen, omdat hij zijn zoon vergund had vrijwillig de wapenen te dragen. Toen alle voorwendsels schenen uitgeput om terechtstellingen te rechtvaardigen, gaf de Raad als reden voor zijne doemvonnissen op, dat de slachtoffers in hun hart de zaak der opstandelingen of de leer der hervormde kerk waren toegedaan. Tien, twaalf, twintig personen werden soms op denzelfden dag gehangen, verbrand of onthoofd⁽³⁾. Ter weerszijden van de groote wegen stonden galgen met verminkte lijken beladen. Door betuigingen van goedkeuring spoorde Noircarmes de woede zijner handlangers aan; hij ware misschien minder verfoeilijk geweest, indien waanzinnige geestdrijverij of diepe wrok hem tot die gruwelen had aangezet; maar zijne drijfveeren waren van den verachtelijksten aard: hoofdzakelijk om voor zichzelf geld te schrapen moest al dat bloed vergoten worden. Als hij het doodvonnis van rijke slachtoffers onderteekende, gaf hij te gelijk wissels af ten laste van hunne verbeurdverklaarde goederen⁽⁴⁾. Evenals de leeuw in de fabel, eigende hij zichzelf het grootste deel van den buit toe; hij vlamde onder anderen op de bezittingen van François de Glarges, heer Van Eslesmes, die hoegenaamd niets misdaan en daarenboven over de fransche grenzen gewoond had. Nochtans deed men, met schending van het volkenrecht een inval in het naburige land en werd d'Eslesmes voor den Bloedraad van Bergen gesleept. Noircarmes had reeds bij voorraad de artikelen van beschuldiging en het doodvonnis opgemaakt. Onschuldig was het slachtoffer en katholiek; maar het gold hier een rijke. De edelman bekende, tweemaal uit nieuwsgierigheid een preek

(1) PARIDAENS, Sentence du 6me Mars 1573, et autres.

(2) ALTMEIJER, 120, uit de Archives judiciaires de Hainaut. Régistre contenant les sentences criminelles.

(3) PARIDAENS. 83. Sentences des 15me et 31me Décembre 1572, 15me Janvier 1573, 6me Mars, 10me, 11me, 13me Avril, 9me Juillet, 26me et 27me Août 1573.

(4) PARIDAENS, 84. Lettres aux Commisaires des 1er Juin et 24me Novembre 1573.

der Hervormden bijgewoond en op het jongste Paaschfeest de bediening van het Sacrament verzuimd te hebben: voor deze vergrijpen werd hij onthoofd, terwijl zijne goederen voor een spotprijs aan Noircarmes' geheimschrijver toegewezen werden, die er voor zijn meester op bood⁽¹⁾. 'Gij kunt mij geen grooter genoegen doen', schreef Noircarmes aan den Raad, 'dan door het met al die oproerlingen zoo kort mogelijk te maken en voort te varen met de verbeurdverklaring hunner roerende en onroerende goederen. Verzuim niet, allen van wie iets te halen valt, op de pijnbank te brengen⁽²⁾.'

Ondanks de voorbeeldelooze volgzzaamheid door de raadsleden betoond, durfden zij hun gevreesden meester het hun toekomend deel in het bloedloon niet af te houden; zij maakten er dus geen bezwaar in om hunne eigene schande bloot te leggen en hunne eigene misdaden op te tellen ten einde hun verzoek om hooger bezoldiging te rechtvaardigen. 'Bedenk', schreven zij in een verzoekschrift, 'bedenk al het hatelijke van onzen post en het groot aantal uitbanningen en doodvonnissen, door ons gevelde *te midden van al onze betrekkingen en vrienden*⁽³⁾'.

Men mag hier, als eene geringe vergoelijking van de gruwelen dezer mannen bijvoegen, dat zij eindelijk het werk moede werden en er bij Noircarmes op aandrongen, aan zijne doemvonnissen een eind te maken. Een uit den Raad, Longehaye, begaf zich zelfs in persoon naar hem toe en pleitte om genade voor 'het arme volk, en zelfs voor Geuzen, aan wie men, al hadden zij ook onder het beleg de wapenen gedragen, thans wel vergiffenis schenken kon', Woedend over dat voorstel, riep Noircarmes uit, dat zoo hij de raadsleden niet als eerlijke lieden kende, hij gelooven zou, *dat men hun de handen gevuld had*⁽⁴⁾, en hij verbood verder over de zaak te spreken. Toen Longehaye zich verstoutte nog iets in het midden te brengen ten gunste van lieden, 'die arm en eenvoudig, van geen dubbelhartigheid verdacht en daarenboven goed katholiek waren', ging het hem niet beter. 'Voort van hier!' gelastte Noircarmes⁽⁵⁾, reeds heb ik bevel gegeven om hen allen ter dood te brengen!'

-

(1) Ibid. 85. Greffe de Mons. Sentence du 24me Févr. 1573. Lettre de Noircarmes à Buzequies du 25me Novembre 1573; door PARIDAENS aangehaald.

(2) ALTMAYER, 115, uit de Archives de Hainaut.

(3) 'Considérez de pres tout l'odieux de nostre charge et le grand nombre de bannissemens et d'exécutions que nous avons prononcées *au milieu* de tous nos parens et amis.' Lettres des Commissaires du 22me Juin 1575, bij PARIDAENS, 86, uit de greffe de Mons.

(4) 'Vous avez veu - la collere de Monseigneur- disant que si ne nous cognoissoit gens de bien, auroit opinion qu'avions heu les mains engraissées.' - Brief van Longehaye bij ALTMAYER, 125 sqq.

(5) 'Répliqua: arriere! par grant furie,' etc - Ibid.

‘Gij kunt u voorstellen,’ schreef Longehaye aan zijne ambtgenooten, ‘in welk een stemming ik mij verwijderde.’⁽¹⁾

Zoo ging het werk, dag aan dag, maand op maand, voort; tot op den 27sten Augustus van het volgende jaar (1573) had de scherprechter geen rust; en toen Requesens, Alva's opvolger, de gevangenissen van Bergen liet openen, vond men er nog vijfenzeventig personen, die, tot het blok gedoemd, daar hun einde afwachtten⁽²⁾.

Geen scherper aanklacht is mogelijk tegen de dagen, waarin die gebeurtenissen voorvielen, dan dat men die gruwelen zoo spoedig vergeten kon. De schuldigen droegen zorg de schuldregisters te verduisteren, terwijl latere en ergere gruwelen, in andere oorden gepleegd, de herinnering aan de betrekkelijk minder bekende daden van roof en moord uitwischten. De welvaart van Bergen, eene der bloeiendste en rijkste fabrieksteden in de Nederlanden, was vernietigd; maar hoevele steden deelden niet in hetzelfde lot. Desniettemin heeft in onze dagen de instorting van een vermolmden toren in het bouwvallig kasteel Naas eindelijk de oorkonden van al die misdaden aan het licht gebracht⁽³⁾. Hoe die stukken daar gekomen zijn, blijft een geheim; maar zij zijn thans ontdekt en openbaar gemaakt.

Zoo hadden de Spanjaarden dan Bergen hernomen, eene gebeurtenis, die aan den tijdelijken opstand in de zuidelijke Nederlanden een einde maakte; want de sleutels van die stad ontsloten tevens de poorten van al de andere steden in Brabant en Vlaanderen. Nog kort geleden hadden zij Oranje's gezag erkend; thans haastten zij zich den prins te verloochenen en tot hare oude gehuichelde en laffe onderwerping aan Spanje terug te keeren. De vernieuwing harer hulde werd in het algemeen door Alva aangenomen; maar hij koos de schoone aartsbisshoppelijke stad Mechelen tot een afschrikkend voorbeeld en zoenoffer voor al de overigen uit.

De spaansche troepen hadden veel achterstallige soldij te vorderen, en om hen schadeloos te stellen en zijne eigene godslasterlijke voorspelling, dat de goddelijke wraak de stad voor hare misdaden straffen zou, te vervullen, gaf Alva Mechelen thans aan de ongebondenheid van zijn krijgsvolk prijs. Op zijn bevel rukte Don Frederik tot voor de poorten der stad en eischte haar op. De bezetting deed eenige zwakke schoten en daardoor werd de stad nog dieper bij Alva in ongenade gebracht, dan zij reeds was, omdat zij opstandelingen binnen hare wallen had ontvangen. Terstond nadat de bezetting den toegang tot de stad

(1) ‘Sur quoy me retiray, je vous laisse à penser comment’ - Ibid.

(2) PARIDAENS, 86, sqq.

(3) PARIDAENS, 279, noot E.

aan de spaansche benden geweigerd had, trok zij des nachts laaghartig af en liet de plaats dus weerloos⁽¹⁾.

Den volgenden ochtend vroeg trok een schaar van priesters met banier en kromstaf in plechtigen optocht de poorten uit, door een groote menigte burgers gevolgd, die door dit blijk van onderwerping den toorn des overwinnaars poogden af te wenden. Terwijl de lucht van de boetsalmen weergalmde, stapelden de soldaten dorre takken en struiken in de gracht opeen, en vóór nog het gezang ten einde was, hadden zij de poorten overweldigd, de wallen beklommen en, tuk op roof, de hand op de stad gelegd. De plundering begon; vriend noch vijand, roomsch noch onroomsch gespaard; alles werd uitgeschud en vernield. ‘Nauwelijks had men,’ schreef een Spanjaard kort daarna uit Brussel, ‘een spijker in de muren overgelaten.’ Het was alsof de troepen zich verbeeldden in eene turksche stad te zijn, en zij voltrokken de goddelijke wraak, der stad door Alva aangekondigd, zóó dat het zijne warme goedkeuring wegdroeg⁽²⁾.

Drie dagen lang duurde het afgrijselijk tooneel: één dag voor de Spanjaards, twee dagen bovendien voor de Walen en Duitschers. Al de kerken, kloosters en godshuizen van welken aard ook werden uitgeplunderd. Elk stuk van waarde, dat zich daar bevond, de altaarsieradiën, de reliquiënkasten, de kelken, de geborduurde gordijnen, het tapijtwerk van fluweel of damast, de met goud gestikte misgewaden der priesters, de hostiekassen, het kostelijk vaatwerk, dat voor den doop en het oliesel diende, de rijke kleedij en de edelgesteenten, waarin de beelden der Heilige Maagd waren uitgedost, alles werd zonder onderscheid door het spaansche krijgsvolk buit gemaakt. De gewijde ouwels werden met voeten getreden, de wijn van de mis op den grond geplengd: kortom al de gruwelen, door de beeldstormers in hun grootste razernij begaan, en die men duizendvoudig op de ketters gewroken had, werden thans in Mechelen hernieuwd, door de uitgelezen krijgers der Kerk, door roomsch-katholieken, naar de Nederlanden gezonden om den smaad, het roomsch geloof aangedaan, te wreken. En die heiligschenners werden nu niet door dweepzucht, maar door roofzucht gedreven. De bezittingen der Roomschen werden evenmin verschoond als die der Hervormden, wier getal dan ook in de aartsbisschoppelijke stad slechts zeer

(1) BOR, VI. 409, 415. VAN METEREN, VI. 76.

(2) BOR, VI. 409. HOOFT, VII. 266, 267. Correspondance de Philippe II., II. 1185: ‘Bref il n'y ha heu église ny monastère, soit d'hommes ou de femmes, hospital ny lieu sacré, auquel l'on aye porté respect, que tout n'aye esté saccagé jusqu'aux lianges et deniers d'espargne des povres.’ - Discours du pillage de Malines, 22me Octobre 1572, p. 409; bij WILLEMS, Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud. (Antwerpen, 1827-1830). De tijdgenoot welke dit verhaal te boek stelde, was een burger van Mechelen en katholiek.

gering was. Zelfs het huis van kardinaal Granvelle werd geplunderd, en de gelden tot onderstand van behoeftigen, in de kloosters bewaard, werden niet ontzien. Men haalde zelfs het bed van onder zieke en stervende vrouwen, onverschillig of de kranke een abdis of een arme verpleegde was, weg, en sneed de tijk aan stukken, om te zien of er ook geld onder verborgen was⁽¹⁾.

De beeldstormers van 1566 hadden uit dweepzucht millioenen schats vernield, doch zich niets toegeëigend; ook hadden zij geen schepsel leed gedaan, want hunne razernij bepaalde zich tot schilderijen en beelden; de Spanjaards echter spaarden te Mechelen man nog vrouw. De gepleegde moord- en schanddadens zouden ongelooflijk schijnen, als zij niet door het getuigenis der achtenswaardigste katholieke schrijvers bekrachtigd werden. Mannen werden vermoord in huis, op straat, bij de altaren; vrouwen bij honderden in kerken en op kerkhoven onteerd. En die gruweldaad was even bedachtzaam overlegd als ze met overleg ten uitvoer werd gebracht; door het hoogste gezag was zij gewettigd: Don Frederik, Alva's zoon, en de veldheer Noircarmes waren er beiden getuigen van, en vergeefs smeekte men hen, om de plundering te doen staken. 'Men zag hen bij hunne aankomst elkander toefluisteren,' zeide een katholiek ooggetuige, 'en het is genoeg bekend, dat de zaak den vorigen dag besloten was. Beiden bleven bijeen, zoo lang zij in de stad vertoefden'⁽²⁾. Het werk werd geheel voltooid; de ijverige katholiek Jean Richardot, lid van den Grooten Raad en neef van den bisschop van Atrecht, meldde aan den Raad van State, dat de plundering van Mechelen zoo afgrijselijk was geweest, dat de arme beklagenswaardige moeders geen stuk brood meer hadden te geven aan hare kinderen, die voor hare oogen stierven: zoo dolzinnig en wreed waren de gierige plundersaars te werk gegaan. 'Hij zou er meer van kunnen zeggen,' voegde hij er bij, 'zoo hem de haren niet te berge rezen, zelfs bij de gedachte aan het verschrikkelijk tooneel'⁽³⁾.

- (1) Discours du pillage de Malines, 22me Octobre 1572, 406, 407. 'Voires ne ont esté respectez les repositoires et cyboires, où estoyent les saintes hostyes et précieux corps de nostre Seigneur et Rédempteur, ny les vaisseaux des saint chresme et extrêmes onctions, qui ont esté ravis par les soldats Espagnols - tiré dehors le cyboire, gectant en terre les saintes hostyes,' etc. - 'Et y la mater des noires-soeurs ha perdu 6 florins de son espargne - et pardessus ha esté tiré à la dicte mater, gisant malade, son lict de dessoubz elle; comme anssi ha esté faict avec infinité de femmes accouchées et d'autres avortées et de malades.' Discours etc. 409.
- (2) Discours etc 411, 412, 415.
- (3) Brief van Jean Richardot, bij GACHARD, Rapport au Ministre de l'Intérieur sur les Archives de Lille, 234.

Achtste hoofdstuk

Drie steden uitgemoord

Toestand in Holland en Zeeland. - Goes door de Geuzen ingesloten. - Belangrijkheid van die plaats. - Moeielijkheid om Goes te ontzetten. - Men wil het over het verdronken land heen beproeven. - Schitterende tocht van Mondragon. - Het beleg opgebroken. - Plundering van Zutphen. - Laaghartig gedrag van den graaf van den Berg. - Naarden weigert zich over te geven. - Verraderlijke handelwijs van Romero. - De Spanjaards binnengelaten. - Algemeene moord van de bezetting en de burgers. - De stad tot den grond toe verbrand. - Oranje in Holland met geestdrift ontvangen. - Geheim overleg met de Staten. - Wanhopige worstelstrijd tusschen Spanje en Noord-Holland. - Don Frederik in Amsterdam. - Plannen tot Hollands onderwerping. - Schermutseling op het ijs bij Amsterdam. - Aanstalten in Haarlem voor het verwachte beleg. - Beschrijving der stad. - Eerste krijgsbewegingen. - Geheele insluiting. - Getal der belegeraars en der belegerden. - Wederzijdsche gruweldaden. - De eerste storm afgeslagen. - Batenburg's poging tot ontzet mislukt. - Wreedheden in de stad en in het leger bedreven. - Loopgraven en tegenloopgraven. - De tweede storm afgeslagen. - Nood en ziekte binnen Haarlem. - Don Frederik gezind om op te breken. - Alva's scherp verwijt tot zijn zoon. - Oranje's pogingen tot ontzet. - Tocht van Sonoy. - Heldendaad van Jan Haring. - De gevangenen aan weerszijden van kant gemaakt. - Quirijn Dirksz. met zijn gezin in de stad ter dood gebracht. - Vloten op het Haarlemmermeer. - Nederlaag van de nederlandsche scheepsmacht. - Lijden en hongersnood in de stad. - Onderhandeling met de belegeraars. - Wanhoop der burgerij. - Oranje te hulp geroepen. - Tocht onder Batenburg tot ontzet. - Zijn nederlaag en dood. - Hoopeloze toestand van Haarlem. - De stad geeft zich op genade of ongenade over. - Bloedige terechtstellingen. - Algemeen bloedbad. - Wat de overwinning aan bloed en geld gekost heeft. - Blijdschap van Filips op het vernemen van Haarlem's val.

Terwijl Brabant en Vlaanderen weder aan de zoo pas verbroken ketenen waren vastgesmeed, verbeterden de zaken van

den prins van Oranje in Zeeland niet. Nooit heerschte in een jaar zoo grillige kanswisseling, nooit werden de beloften van de lente door een zoo slechten oogst en zooveel teleurstelling gevolgd, als in het gedenkwaardige jaar 1572. Op het eiland Walcheren hielden Middelburg en Arnemuiden nog 's Konings zijde; Veere en Vlissingen die van den prins van Oranje. Op Zuid-Beveland werd Goes door eene kleine spaansche bezetting nog wakker verdedigd, en zoo lang die stad het uithield, kon het aanzienlijke Middelburg zich staande houden. Door zijn val zouden de Spanjaards Walcheren en geheel Zeeland verliezen.

Jeronymus Tseraerts, een wakker, trouw, maar bijzonder ongelukkig bevelhebber, was door den prins tot stadhouder over Walcheren aangesteld. Hij had getracht door verschillende tochten zijn woelziek krijgsvolk werk te verschaffen, doch het geluk had zijne pogingen niet begunstigd: het beleg van Middelburg moest hij opbreken, een aanslag op Goes werd door een niet zeer luisterrijken aftocht gevolgd. Bij zijne terugkomst hadden de burgers van Vlissingen hem de stadspoorten voor den neus dichtgesmeten en verscheidene dagen achtereen hem noch zijne troepen willen inlaten⁽¹⁾. Om die schande uit te wisschen, die te wijten was aan slechte krijgstucht en onwil bij zijne soldaten en geenszins aan gebrek aan moed of beleid bij hem zelf, verzamelde hij nu een zeventuizend man, trok weer op naar Goes en sloeg den 26sten Augustus het beleg voor die stad. De bezetting was op verre na niet toereikend, en, hoewel zij zich wakker hield, bleek het spoedig, dat zij zich, zonder versterking, zou moeten overgeven. Als Goes bezweek, zouden de Spanjaarden de gewichtige provincie Zeeland geheel kwijt raken, en Alva gebod dan ook aan d'Avila, die in Antwerpen bevel voerde, om zonder uitstel versterking in Goes te werpen. Verschillende pogingen daartoe werden zoo te water als te land beproefd, doch geen van allen gelukte. De Zeeuwen waren met hunne schepen meester van de wateren en veel te goed in al de inhammen en ondiepten te huis, om niet tegen den vijand bestand te zijn. In hunne pogingen om de stad hulp te brengen teleurgesteld, bedachten de Spanjaarden een nieuw plan, dat leidde tot een der schitterendste wapenfeiten, waardoor deze oorlog opgeluisterd is.

De Schelde; die langs Antwerpen vloeit en da provinciën Brabant en Vlaanderen van elkander scheidt, splitst zich in twee wijd van elkaar gestrekte armen, eer zij zich in zee stort. Tusschen die beide armen liggen de zeeuwsche eilanden half dobberend op de golven, half er onder gedompeld. Goes was de

(1) BOR, VI. 392, 394.

voornaamste stad van Zuid-Beveland, het gewichtigste van deze eilanden.

Zuid-Beveland was echter niet altijd een eiland geweest: vijftig jaar geleden had een storm, een der geweldigste, waarvan de jaarboeken dezer aan wind en golven zoo bloot staande landstreek gewagen, alle dijken en dammen doorgebroken⁽¹⁾; door een aanhoudenden noordenwind werden de baren der Noordzee tegen de lage zeeuwsche kust gezweept, eer zij zich door het Kanaal van Dover konden ontlasten. De dijken waren gebarsten, de Oceaan had het land overstroombd, honderden dorpen verzwolgen, een geheele strook van de provincie afgescheurd en voor altijd onder de baren bedolven. Dit ‘verdronken land’, zoo als men het noemt, scheidde het eiland thans van de zee. Bij laag getij was het evenwel voor ervaren loodsen mogelijk over de bank heen te komen, die thans de plaats van het land ingenomen had. De gemiddelde diepte was tusschen vier en vijf voet bij laag water, terwijl de rijzing en val van het getij ten minste tien voet beliep; de bodem was modderig en verraderlijk en werd bovendien door drie vlietende stroomen of beken doorsneden, te diep om doorwaad te kunnen worden.

Kapitein Bloemaert, een Vlaming van groote ondervinding en dapperheid, vurig gehecht aan de zaak des Konings, bedacht het plan om over het verdronken land aan Ter Goes versterking te doen toekomen. Vergezeld door twee boeren uit die streek, die met het spoor goed bekend waren, volbracht hij twee malen den gevaarvollen tocht over den drie uren breeden modder. Na zich dus van de mogelijkheid der onderneming overtuigd te hebben, droeg hij zijn ontwerp den spaanschen krijgsoverste Mondragon voor⁽²⁾.

Deze in het harnas vergrijsde krijgsman omhelsde den voorslag gretig, onderzocht de grondsgesteldheid en besloot, na met Sancho d'Avila in overleg getreden te zijn, den tocht te beproeven langs het door Bloemaert aangewezen pad. Drieduizend uitgelezen krijgers, van drieërlei landaard, Spanjaards, Walen en Duitschers, werden te Bergen-op-Zoom bijeen verzameld, in de nabijheid van welke stad, aan eene plaats, de Agger geheeten, de tocht een aanvang nemen moest. Ieder soldaat was van een zak met beschuit en buskruit voorzien, dien hij op het hoofd dragen kon. Ofschoon reeds laat in den herfst was het weder echter gunstig; de troepen, nog niet bekend met de geheime onderneming, waarvoor zij waren uitgekozen, stonden bij het water, en nu deelde Mondragon, die ondanks zijne hoge jaren

(1) MENDOZA, VIII. et seq. - Vergelijk GUICCIARDINI en BENTIVOGLIO, VII. 109-114.

(2) HOOFT, VII. 270, 271. BENTIVOGLIO, VI. 103.

besloten had in persoon het stoute vraagstuk te helpen uitvoeren, hun op den avond van den 20sten October mede, welken dienst er van hen geëischt werd. Hunne geestdrift klom, toen hij het belang der stad, die zij redden moesten, beschreef en van den roem gewaagde, dien een kloekmoedig ontzetten schenken zou. Het getij der eb was omtrent halverwege verlopen toen de grijze krijgsman, door de gidsen en Bloemaert voorafgegaan, stoutweg in de golven stapte, en door zijn leger op één gelid gevolgd werd. Het water kwam den soldaten nergens lager dan de borst, en dikwijls tot aan de schouders; zij moesten den afstand tot aan het eiland, drie en eene halve mijl op zijn minst, uiterlijk binnen zes uren afleggen, of de vloed zou hen met het opkomen van het getij verzwelgen. Zoo zette de kloeke bende over het waggelende, glibberige slib, dat hen dikwijls weigerde te dragen, vijf uren lang den nachtelijken tocht voort, terwijl men soms met levensgevaar zwemmen en voortdurend worstelen moest met de golven.

Vóór de vloed nog halverwege opgekomen en de dag aangebroken was, zette het leger weder voet op het drooge, bij het dorp Yerseke. Van de drieduizend man waren er slechts negen verdronken; zooveel vermochten moed en krijgstucht bij dien duisteren en gevaarvollen tocht over den bodem der zee⁽¹⁾. Wel kon de hertog van Alva het een der schitterendste en zeldzaamste feiten noemen, die de oorlogsgeschiedenis kent. Onmiddellijk ontving Sancho d'Avila, die in spanning te Bergen-op-Zoom den uitslag afwachtte, volgens afspraak door vuurseinen bericht van de behouden aankomst der troepen. Hun werd nu een korte rust vergund, en toen de dag naderde, braken zij van Yerseke op, dat omtrent vier mijlen van Ter Goes verwijderd ligt. De tijding, dat een spaansch leger aldus uit de diepte der zee was opgedaagd, vloog hen vooruit. De belegeraars waren meester op de zee met hunne vloot, en te land met hun leger; en toch hadden die onbedwingbare Spanjaards een pad gevonden, dat noch land, noch water was, en waren hen dus in de stilte van den nacht komen overvallen. Verbijstering en schrik waren de bondgenooten der Spanjaards bij het aantasten van een vijand, die hen in getalsterkte verre te boven ging. Het was Tseraerts onmogelijk zijne soldaten weerstand te doen bieden: de Geuzen vloten in allerijl naar hunne schepen, driftig vervolgd door de Spanjaards, die de gansche achterhoede, eer zij de vaartuigen bereiken kon, verdelgden. Nu werd de wakkere kleine bezetting, die zich zoo goed in het bezit der stad gehandhaafd had, door de kloeke oudgediende krijgers versterkt,

(1) VAN METEREN, IV. 76, 77.

die hun te hulp gekomen waren. Na zijn koen ontwerp zoo schitterend ten uitvoer te hebben gebracht, keerde ‘de goede oude Mondragon’⁽¹⁾, zoo als zijn volk hem noemde, naar Brabant terug.

Na de bemachting van Bergen en de plundering van Mechelen had de hertog van Alva zich naar Nijmegen begeven, terwijl zijn zoon Don Frederik het noordelijk en oostelijk deel des lands, dat maar al te bereidwillig was om zich te onderwerpen, moest heroveren. Geen der steden, die zoo kort geleden met zooveel geestdrift de zaak van Oranje omhelsd hadden, bood eenigen tegenstand van belang. Zutphen deed een zwakke poging om zich tegen het binnenrukken der koninklijke troepen te verzetten, en moest dit vreeselijk zwaar boeten. Alva gaf zijn zoon last, *om geen enkel man in de stad te sparen* en al de huizen tot den grond toe te verbranden. Dit bevel werd bijkans letterlijk opgevolgd. Don Frederik rukte Zutphen binnen en deed zonder verwijl de geheele bezetting over de kling jagen; toen vielen de burgers als een weerlooze prooi van het geweld; sommigen werden op straat doodgestoken of aan de boomen in de stad opgehangen, anderen moedernaakt de poort uitgedreven om in den killen winternacht dood te vriezen. Toen het verdelgingswerk de slachters begon te vermoeien, bond men vijfhonderd onschuldige burgers, twee aan twee, rug aan rug, en verdrook hen als honden in den IJssel. Eenigen, die aan den moord hadden pogen te ontkomen, werden later uit hunne schuilplaatsen gehaald en *bij de voeten aan de galg gehangen*; dagen en nachten hadden zij het vreeselijkste lijden door te staan, eer de dood hen uit hun ellende verlossen kwam. Dat de vrouwen in Zutphen niet minder mishandeld werden, dan in elke andere stad, door de spaansche troepen veroverd of bezet, spreekt van zelf; die gruwelen duurden voort, tot er in de gansche stad nauwelijks een eerbare vrouw meer in leven was⁽²⁾.

Zoo onverhoeds was deze aanval op Zutphen voltoerd, dat men de stad niet zou hebben kunnen helpen, al ware men er toe gezind geweest; maar het gansche land, de provinciën Holland en Zeeland alleen uitgezonderd, lag reeds weder onder het juk gebogen. Dagen lang, nadat het verdelgingsoordeel voltrokken was, waagde het niemand de stad te naderen, al was het ook maar om te vernemen, wat er binnen hare wallen gebeurd was. ‘Een groot jammergeschrei heeft men Zondag laatstleden uit Zutphen hooren opgaan,’ schreef de graaf van

(1) Correspond. de Philippe II., II. 1179, 1180.

(2) BOR, VI. 415. HOOFT, VII. 274. VAN METEREN, IV. 78. - Vergelijk MENDOZA, VIII. 172, en BENTIVOGLIO, VI. 114, die met behendigheid over deze gruweltooneelen vluchtig heenloopt.

Nieuwenaar, ‘een geluid als van een groot bloedbad, maar men weet niet, wat er heeft plaats gehad’⁽¹⁾.

Graaf van den Berg, ook een zwager van Oranje, toonde zich den doorluchtigen stam, waaraan hij door zijn huwelijk vermaagschapt was, uiterst onwaardig. In de eerste helft van het jaar hadden hem de steden van Gelderland en Overijssel als stadhouder van den prins gehuldigd. Thans verliet hij laaghartig het slagveld, waar hij, zoo lang de zon van voorspoed geschenen had, gepoogd had zich lauweren te plukken. Na uit Kampen, werwaarts hij de wijk genomen had, geschreven te hebben, dat hij die stad tot zijn laatsten ademtucht dacht te verdedigen, vlood hij onmiddellijk het land uit. Op die vlucht werd hij door zijn eigen volk geplunderd, terwijl zijne gemalin, Maria van Nassau, die hoogst zwanger was, als een boerin verkleed in een dorpje moest achtergelaten worden⁽²⁾.

Al de steden, die onder het beleid van den graaf van den Berg den standaard van Oranje hadden geplant, verlieten nu terstond de zaak der vrijheid. Ook Friesland, waar Robles over zesduizend opstandelingen eene overwinning behaalde, kromde zich weder onder het juk. Doch, zoo het oude hart der vrije Friezen zoo flauw klopte, de moed was nog niet uitgebluscht onder hunne broederen aan de overzijde der Zuiderzee. Holland zou, terwijl Willem van Oranje zich binnen zijne grenzen bevond, het laaghartig voorbeeld der andere provinciën niet volgen. Daar dus nu de opstand overal, behalve in den noordwestelijken uithoek des lands, gedempt was, kreeg Don Frederik last, van Zutphen naar Amsterdam te rukken om van daaruit de verovering van Holland te ondernemen. De kleine stad Naarden, aan de kust der Zuiderzee, lag op zijnen weg en had zich nog niet onderworpen, en den 22sten November werd er eene bende van honderd ruiters heengezonden om de stad op te eischen. De kleine bezetting, er door den prins achtergelaten, was ongezind om weerstand te bieden, maar de geest der burgerij was kloeker dan hare wallen. Zij gaf ten antwoord, dat zij de stad tot dusver voor den Koning en den prins van Oranje bewaard had en dit met Gods hulp wilde blijven doen. Toen de ruiters met dit antwoord aftrokken, klom een krankzinnige, Adriaan Cranckhooft geheeten, op de wallen en schoot op hen uit een halve slang. Niemand werd er door gekwetst, maar de kloek-

- (1) ‘Aussi dict on que dimanche passé on a ouy ung grand jammergeschrey et tuerie dedans Zutphen, mais on ne sçait ce que c'est.’ - De Graaf van Nieuwenaar aan Lodewijk van Nassau. Archives de la Maison d'Orange, etc. IV. 28.
- (2) Correspondance de Philippe II., II. 1186.

hartige taal der burgerij en het schot van den waanzinnige zouden vreeselijk beantwoord worden.

Intusschen zonden de burgers der stad, die slecht versterkt en schier zonder wapens en krijgsbehoefden was, dringende verzoeken aan Sonoy en andere krijgsoversten in den omtrek, om versterking. De boodschappers kwamen echter onbetuigd terug: een geringe hoeveelheid buskruit en een tal van beloften brachten zij mede, maar geen enkelen gewapende; geen ducaat, geen stuk geschut. Bovendien rieden de invloedrijkste bevelhebbers tot een eerlijk verdrag, zoo dit nog mogelijk ware.

Dus teleurgesteld, zagen de burgers van het stadje in, dat hun koene weerstand niet vol te houden was, en zij vaardigden den 1sten December den burgemeester en een lid van de vroedschap naar Amersfoort af, om zoo mogelijk met Don Frederik een vergelijk te treffen. Deze afgevaardigden werden echter niet tot den veldheer toegelaten: reeds had het leger bevel ontvangen om naar Naarden op te rukken en men gelastte hun, de voorhoede te begeleiden: voor de poorten der stad zou hun antwoord gegeven worden. Dit bevel was onheilspellend genoeg, en de slechte indruk, dien het op hen maakte, werd nog versterkt door het smeeken van hunne vrienden in Amersfoort, om niet naar Naarden terug te keeren. Die goede raad ging voor één der afgevaardigden niet verloren; toen zij een korten afstand hadden afgelegd, sloop de burgemeester, Maarten Laurensz., heimelijk de slede uit, waarin zij den tocht deden. ‘Vaarwel, ik kom niet weer binnen Naarden voor dit pas,’ zeide hij, terwijl hij zijn mantel in de slede achter- en zijn reismakker aan zijn lot overliet⁽¹⁾. Deze niet zoo gereed om zijn vrouw en kinderen en zijn medeburgers in het uur des gevaars te begeven, trok rustig voort, om in den ondergang, die de zijnen boven het hoofd hing, te deelen.

Des avonds bereikte het leger Bussem, eene halve mijl van Naarden gelegen, en Don Frederik sloeg er zijn hoofdkwartier op, terwijl hij een begin maakte met het insluiten van de stad. De schepen Gerrit Pietersz. kreeg last naar Naarden terug te keeren en den volgenden morgen met andere overheidspersonen eene behoorlijke volmacht tot de overgave te brengen. Den volgenden dag keerde de schepen dan ook terug, door Lambertus Hortensius, rector der latijnsche school, en nog vier andere burgers begeleid. Eer deze gevolmachtigden Bussem bereikt hadden, kwam Juliaan Romero hun tegemoet en verwittigde hen, dat hij gemachtigd was om van wege Don Frederik met hen te onderhandelen. Hij eischte de sleutels der stad en verzekerde den

(1) BOR, VI. 417. HOOFT, VII. 276, 277.

afgevaardigden plechtig, dat lijf en have der burgers heilig zouden ontzien worden. Tot bekrachtiging van deze toezegging gaf Don Juliaan Hortensius tot driemaal toe de hand. Nu overhandigden de gevolmachtigden, zonder zwart op wit te verlangen, de stadssleutels en begeleidden Romero in de stad, die spoedig door vijf of zeshonderd musketiers bezet werd.

Om deze gasten goed te onthalen, maakten de vrouwen een kostelijken maaltijd gereed, waaraan de Spanjaards behoorlijk eer deden, terwijl de krijgsoverste en zijne onderbevelhebbers door den schepen Gerrit ten zijnent werden ontvangen. Zoodra de maaltijd afgeloopen was, begaf Romero zich met zijn gastheer naar de markt. Intusschen waren de burgers bij klokkengelui opgeroepen om in de Gasthuiskerk, toen voor Stadhuis gebezigd, bijeen te komen. Weldra waren vijfhonderd personen het gebouw binnengetreden en stonden kalm af te wachten, welke maatregelen men hun ter beraadslaging zou voordragen, toen plotseling een priester, die voor de kerkdeur heen en weer gewandeld had, hun aanzeggen kwam dat zij zich allen ter dood hadden te bereiden. De aankondiging, voorbereiding en dood volgden elkander echter op den voet.

De deur werd opengesmeten, en eene bende gewapende Spanjaards stormde over den gewijden drempel naar binnen. Eerst schoten zij onder den weerloozen troep en vervolgens vielen zij hem met zwaard en dolk op het lijf. Een afgrijselijk geschrei ging op, toen de slachtoffers hun hopeloozen toestand begrepen. In die enge ruimte ging het moorden vreeselijk snel, binnen weinige minuten waren allen afgemaakt, en daaronder de schepen Gerrit, van wiens tafel de spaansche krijgsoverste zoo pas was opgestaan. Vervolgens werd de kerk in brand gestoken; en de dooden en stervenden te zamen tot asch verteerd⁽¹⁾.

Toen de Spanjaards aldus hun moordlust geprikkeld, maar niet gekoeld hadden, vlogen zij de straten door om nieuwe gruwelen te plegen. Al de woningen werden leeggeplunderd, en sommigen der beroofde burgers gedwongen den buit naar het leger te dragen, waar men hen tot loon voor dien dienst dood sloeg. De stad werd vervolgens aan alle hoeken in brand gestoken, om de burgers, die zich verscholen hadden, uit hunne schuilplaatsen te drijven, en zoodra zij voor den dag kwamen, werden zij door hunne ongeduldige vijanden afgemaakt. Sommigen werden met degen doorstoken, anderen met bijlen in stukken gehakt; weer anderen in de brandende straten omsingeld door benden uitgelaten soldaten, dronken, niet van wijn, maar van bloed, die over en weer hun lansen wierpen

(1) 'Maer 't aanseggen, bereyden ende sterven was één ding.' - HOOFT, VII. 278.

en een woest vermaak schepten in hun doodsangst. Die het waagden weerstand te bieden werden even als versch gevangen visch, levend gekorven, om in gerekte folteringen dood te bloeden⁽¹⁾. De soldaten, wier razernij klom naarmate het gruwelijk werk voortging, openden sommigen der slachtoffers de aderen en dronken hun bloed als wijn. Sommige burgers werden eene poos gespaard, om getuige te zijn van de onteering hunner vrouwen en dochters, en werden dan met die nog rampzaliger slachtoffers afgemaakt. Wonderen van onmenschelijkheid werden er gepleegd. Kerk noch haardstede werd ontzien; mannen werden omgebracht, vrouwen onteerd bij de altaren, op de straat, in hunne brandende huizen. Lambertus Hortensius werd om zijne geleerdheid en verdiensten in het leven gespaard; doch hij kon zijnen vijanden nauwelijks dank weten, want zij sloegen voor zijne oogen zijn eenigen zoon dood en rukten hem het hart uit het lijf⁽²⁾. Nauwelijks was er een man of vrouw, die den moord ontkwam, tenzij bij toeval. Een honderdtal burgers vluchtte over de sneeuw in het open veld; zij werden echter achterhaald, naakt uitgekleeft en bij de voeten aan de boomen opgehangen, om te bevrozen of een nog folterender dood te ondergaan. De meesten hunner kwamen spoedig om, maar twintig, die vrij vermogend waren, slaagden er in, om, na vreeselijk lijden te hebben doorgestaan, hunne onmenschelijke vervolgers te bewegen om hun tegen een losgeld het leven te schenken. De eerste burgemeester Hendrik Lambertz. was minder gelukkig; daar hij als rijk bekend stond, pijnigde men hem door zijne voetzolen te roosteren, tot dat zij bijna verbrand waren: op de belofte, dat men zijn leven sparen zou, nam hij aan een aanzienlijk losgeld te betalen. Zoodra had hij echter niet de bedongen som geleverd, of hij werd op uitdrukkelijken last van Don Frederik zelf voor zijn eigen deur opgehangen, het lijk daarna in stukken gehouwen, en de ledematen aan de stadspoorten gespijkerd.

Bijkans al de inwoners van Naarden, bezetting en burgerij, waren aldus verdelgd, en thans vaardigde Don Frederik de nadrukkelijkste bevelen uit, dat niemand zich verstouten zou, op straffe des doods, eenigen vluchteling herberg of leeftocht te geven. Ook ontzeide hij den dooden het eenige, wat men hun

(1) HOOFT, VII. 279. - 'Als visschen gekorven, en lancksaelmijk gewentelt in een taeije doodt.'

(2) BOR, VI. 419. HOOFT. - Men zeide zelfs, dat zij het opaten, hetgeen niet het eenige voorbeeld van dergelijke onmenschelijkheid was waarvan men hen beschuldigde. Velen toch zeiden en geloofden, dat de soldaten kinderen roosterden en opaten. Dit laatste wordt echter alleen door HOOFT en als een los gerucht vermeld; doch bovenstaand feit wordt en door hem en door het getuigenis van BOR bevestigd.

nu ontzeggen kon - een graf. Drie weken lang verpestten de onbegraven lijken de straten, zoodat de weinige rampzalige vrouwen, die nog verscholen zaten onder in de huizen, die aan de vlammen ontkomen waren, hare schuilhoeken niet konden verlaten, zonder op de rottende overblijfsels te treden van echtgenooten, vaders en broeders. Dat was het uitdrukkelijk bevel van hem, die door vleiende tongen geroemd werd als 'het goddelijkst genie, dat de wereld ooit gekend had.' Kort daarna kwam er bevel om de vestingwerken te slechten, die zeker zwak genoeg gebleken waren in tijd van nood, en om wat er nog van de stad staande gebleven was, tot den grond toe of te breken. De arbeid werd getrouw ten uitvoer gebracht, en voor geruimen tijd hield Naarden op te bestaan⁽¹⁾.

Alva schreef, met het hem eigen zelfbehagen in dergelijke gevallen, aan den Koning, dat 'zij burgers en soldaten afgemaakt en geen menschenkind in het leven gespaard hadden'⁽²⁾. Het bericht was bijna letterlijk juist.

De kwezelarij, waarmede deze bloedhonden van hunne misdaden gewaagden, was niet minder aanstootelijk dan het bedrijf zelf. 'Het was *eene bijzondere vergunning Gods*,' schreef de hertog, 'dat die menschen het ondernomen hebben eene stad te verdedigen, zoo zwak dat niemand anders daaraan gedacht zou hebben'. Niet minder vroom was de opmerking van Mendoza: 'De plundering van Naarden,' zeide deze anders wakkere en begaafde edelman, 'moet men houden voor eene straf, op uitdrukkelijke vergunning der goddelijke Voorzienigheid geschied, omdat dit de eerste der hollandsche steden is geweest, waarin de ketterij zich nestelde en vanwaar zij naar al de steden in den omtrek uitgevlogen is'⁽³⁾.

Hoewel met weerzin, behoort de geschiedschrijver deze gebeurtenissen toch getrouw te vermelden; ze te verzachten, zou laag, ze te overdrijven, onmogelijk zijn. Het moet niet vergeten worden, hoe zwaar eene natie door de klauwen der dwingelandij

(1) BOR, VI. 419. HOOFT, VII. 280. VAN METEREN, IV. 78.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 1186. - Al de inwoners van Naarden werden over de kling gejaagd, zegt de ijverig katholieke RENOM DE FRANCE, uitgezonderd de geestelijken en twee of drie aanzienlijken, wier leven men spaarde. Vervolgens werd de stad geplunderd en daarna een brand ontstoken, '*qui la consumma entièrement*.' - Hist. des causes des révoltes des Pays-Bas, MS. II. XX.

(3) MENDOZA, VIII. 173. - De bijzonderheden dier gruweldaden zijn slechts bij de nederlandsche schrijvers bewaard gebleven; MENDOZA, en CABRERA (die MENDOZA altijd volgt), stappen met een vrome ontboezeming telkens van het verhaal der achtereenvolgende plunderingen af. Alva vatte de afgrijselijkheden in weinige krachtige woorden bondig samen. - Vergelijk WAGENAAR, Vad. Hist. VI. 403-408; VAN METEREN, IV. 78; BENTIVOGLIO, VI. 115.

en in Gods heiligen naam mishandeld werd. Er zijn tongen en pennen over en over geweest om de buitensporigheden van het volk te verhalen, als dit van tijd tot tijd zich van de keten losrukte en in razernij uitborst; ook die misdaden moeten herdacht en in de weegschaal gelegd worden; maar evenzoo de weergade er van. De dwingelandij, die, hoe oud ook, nooit veroudert en zich gedurig weder vertoont onder hetzelfde bedriegelijke masker, dat zij eeuwen door gedragen heeft, kan nooit te veel onmaskerd worden, inzonderheid waar zij zich zelve schildert, waar de verborgen geschiedenis harer gruwelen aan de bekendtenissen harer handlangers kan ontleend worden. Het staren op haar zal ons de volksvrijheid niet minder doen liefhebben.

De geschiedenis van Alva's beheer in de Nederlanden doet ons bijna van verbazing verstommen. Waarom heeft de Almachtige gedoogd, dat dergelijke misdaden in zijn heiligen naam gepleegd werden? Moest een geslacht die stroomen bloeds doorwaden, om voor zijne nakomelingen de zegeningen der burgerlijke en godsdienstige vrijheid te verwerven? Moest een Alva een vreedzame natie te vuur en te zwaard teisteren en verwoesting brengen over een gelukkig land, opdat het zuiver en heldhaftig karakter van Willem van Oranje des te luisterrijker zou uitkomen, als een standbeeld van vlekkeloos marmer tegen een stormachtige lucht?

De prins van Oranje had zich, na het afdanken van het leger, waarmede hij vruchteloos het ontzet van Bergen beproefd had, naar Holland begeven. Hij was te Kampen gekomen, kort vóór dat deze stad zijne zaak verliet, en van daar had men hem over de Zuiderzee met eenige galeien naar Enkhuizen gebracht⁽¹⁾. Hij kwam in Holland, de eenige provincie, die hem onder goed en kwaad standvastig getrouw bleef, niet als overwinnaar, maar als rampspoedig balling. Maar in die kille, drassige streken klopten vele harten warm voor hem, en geen veroveraar kon na eene reeks van schitterende overwinningen bij zijn terugkeer met meer hartelijkheid en achting ontvangen worden, dan Willem in dat duistere tijdsgewricht van Neerlands geschiedenis. Hij had slechts zeven ruiters in zijn gevolg, al wat er overschoot van de twintigduizend man, die hij voor de tweede maal in Duitschland op de been had gebracht, en hij zag in, dat er niet aan te denken viel thans een derde leger bijeen te krijgen. Hij was gekomen om het lot van Holland te deelen, als hem de verlossing van het nederlandsche volk onmogelijk viel. Van stad tot stad trekkend, trad hij met de overheid en de burgerij in overleg en regelde vele zaken, zoowel

(1) BOR, VI. 314. HOOFT, VII. 264.

van vrede als van oorlog⁽¹⁾. Op zijn verzoek waren de Staten der provinciën te Haarlem bijeengekomen. De vergadering verzocht hem, zoo mogelijk, haar alle ontwerpen en middelen voor te leggen, die hij bedacht mocht hebben om den hertog van Alva verder tegenstand te bieden, en de prins ontvouwde in eene zeer geheime zitting zijne plannen en gaf inlichting over zijne uitzichten⁽²⁾. Zijne toespraak bleef nergens bewaard; zijn streng bevel tot geheimhouding was zonder twijfel oorzaak dat er van die zitting geen notulen bestonden, of dat ze vernietigd werden. Waarschijnlijk liet hij zich over den staat zijner onderhandelingen met Engeland en over de mogelijkheid, dat de heimelijke verstandhouding met het fransche Hof door graaf Lodewijk weder aangeknoopt werd, breedvoeriger uit, dan men geraden vond ter algemeene kennis te brengen.

Na de plundering en den moord van Naarden had Don Frederik zich, naar Amsterdam gespoed, waar de hertog destijds verblijf hield, om voor het welvolbrachte werk den vaderlijken zegen te ontvangen. Bij den lof zijns vaders kwam kort daarna nog de koninklijke goedkeuring; de hertog werd door Filips in een brief, onmiddellijk na het vernemen van den moord geschreven, met warmte geluk gewenscht, omdat Don Frederik zich een zoon had betoond, zulk eenen vader waardig⁽³⁾. Er was thans voor vader en zoon meer te doen: van Amsterdam, het eenige punt in Holland dat Alva's zijde hield, uit, wilde men de geheele provincie heroveren. De prins van Oranje was in Zuid-Holland gevestigd; Diederik Sonoy, zijn stadhouder, in het Noorder-kwartier⁽⁴⁾; de belangrijke stad Haarlem lag tusschenbeiden op eene landstrook van zee tot zee nog geen uur gaans breed. Met den val van die stad zou de provincie in twee stukken gesneden, de strijdkrachten der opstandelingen geheel en al uit elkander gerukt en alle verdere wederstand, naar men dacht, onmogelijk gemaakt zijn.

De inwoners van Haarlem beseften het gevaar, waarin zij verkeerden. Bossu, Alva's stadhouder in Holland, kondigde uitdrukkelijk aan, dat het stelsel ten opzichte van Mechelen, Zutphen en Naarden gevolgd, deel uitmaakte van de wel doordachte plannen der regeering. 's Konings stedehouder had aldus de mannen, vrouwen en kinderen van elke stad, die zich tegen zijn gezag verzetten zou, met verdelging bedreigd⁽⁵⁾; maar de afkondiging daarvan had een geheel tegenovergestelde uitwerking,

(1) Brief van St. Aldegonde, in de Archives de la Maison d'Orange, IV. 22

(2) BOR, VI. 414. WAGENAAR, Vad. Hist. VI. 396, 397.

(3) Correspondance de Philippe II., II. 1197.

(4) BOR, VI. 420-424.

(5) Ibid. 417.

dan men er van verwacht had. De gemoederen werden door Naardens deerlijk lot veeleer tot tegenstand geprikkeld, dan door schrik tot onderwerping bewogen⁽¹⁾. Een gelukkige gebeurtenis scheen een heilspellend teeken voor den naderenden strijd: een kleine vloot gewapende schepen, aan Holland behorende, was in de nabijheid van Amsterdam ingevroren geraakt; don Frederik zond, na zijne komst uit Naarden, een uitgelezene bende af om de ingesloten vaartuigen over het ijs aan te vallen. Het scheepsvolk had echter een breede bijt rondom de geheele vloot opengehakt, zoodat zij voor het oogenblik in eene bijkans onneembare sterkte hernomen was. Uit dit vastgevroren kasteel reed een sterke bende welgewapende en geoefende musketiers op schaatsen de aanvallers tegemoet. Er volgde een kortstondige, schitterende, glibberige schermutseling, waarin de Hollanders, op de ijsvlakte door en door te huis, over hunne partij gemakkelijk de overwinning behaalden en den vijand uit het veld sloegen, met achterlating van eenige honderden dooden op het ijs⁽²⁾. ‘Het was iets tot dusver ongehoords,’ schreef Alva, ‘een troep haakschutters zoo te zien schermutselen op de bevroren zee’⁽³⁾. In den loop der volgende vierentwintig uren kwam de vloed en een sterke dooi de schepen verlossen, die allen gelukkig naar Enkhuizen ontkwamen, terwijl de vorst, die onmiddellijk daarop weder inviel, de vervolging onmogelijk maakte⁽⁴⁾.

De Spanjaards stonden verbaasd over dit nieuwe krijgvoeren op het ijs. Aardig is het hunne uitvoerige beschrijvingen te lezen van de wonderlijke schoeisels, die de Hollanders in staat hadden gesteld om zoo gemakkelijk den strijd te beginnen en zoo ijlings weg te glijden, na het behalen der overwinning. Desniettemin lieten de Spanjaarden zich niet ontmoedigen, zij waren vlugge leerlingen, al was het ook van den vijand. Alva bestelde onmiddellijk zeventuizend paar schaatsen, en zijne soldaten leerden er al spoedig krijgsbewegingen op uitvoeren, even koen, zoo al niet even behendig, als de Hollanders⁽⁵⁾.

In spijt van den kloeken geest, die de provincie bezielde, sidderden sommigen der overheden in Haarlem bij het naderen van het gevaar. Zij waren laaghartig genoeg om heimelijk met Alva in onderhandeling te treden en drie uit de hunnen daartoe naar Amsterdam af te vaardigen. Één was verstandig genoeg om bij den vijand te blijven; de beide anderen werden bij hunne

(1) HOOFT, VII. 280, 281. VAN METEREN, IV. 78. BENTIVOGLIO, VI. 115.

(2) MENDOZA, VII. 173.

(3) Correspondance de Philippe II., II. 1186.

(4) HOOFT, VII. 281.

(5) BENTIVOGLIO, VII. 122. MENDOZA, VIII. 173.

terugkomst in hechtenis genomen en na een onpartijdig verhoor ter dood veroordeeld⁽¹⁾. Want, staande de afwezigheid van deze zendelingen der lafhartigen had de kloeke bevelhebber der kleine bezetting, Ripperda, burgers en soldaten op de groote markt doen bijeenkomen, en hun de noodzakelijkheid om de uiterste pogingen te beproeven tot behoud der vrijheid, voor oogen gesteld. In afgrijselijke kleuren hield hij hun het lot van Mechelen, Zutphen en Naarden, als een spiegel voor, waarin zij konden zien wat hen te wachten stond, indien zij laf genoeg waren om de stad over te geven. Geen vergelijk was mogelijk, zoo drong hij aan, met vijanden, even trouweloos als bloeddorstig en wier vuige drift door de gruwelen, waarop zij zich reeds vergast hadden, geprikkeld, maar niet bekoeld was.

Ripperda voerde het woord tot mannen, die zijn stoutmoedigen en hooghartigen zin deelden. Soldaten en burgers riepen als uit één mond, dat men zich verdedigen en niet overgeven moest; want er werden te Haarlem geen laaghartigen gevonden, dan onder de overheid; en St. Aldegonde, Oranje's trouwe dienaar, werd spoedig door den prins naar de stad gezonden, om er de wet geheel te vernieuwen.

De stad Haarlem, over wier puin de spaansche dwingelandij Holland wilde binnendringen, lag in het smalst gedeelte van de landstrook, die de Noordzee van de Zuiderzee scheidt. De afstand van de eene zee tot de andere is nauwelijks anderhalf uur gaans. Ten westen van de stad vond men een gewezen moeras, destijds vruchtbaar weiland, door onvermoeide zorg uit een stormachtige zee boven water gehouden. Tusschen de Noordzee en den uitersten zoom van dat weiland verrezen die wilde, zonderling gevormde duinen, door wind en golven opgehoopt, die, nog door het tengerste van alle rietsoorten⁽²⁾ versterkt, de golven onder de heerschappij van den mensch stellen zouden. Aan de tegenovergestelde of oostelijke zijde had Haarlem het uitzicht op Amsterdam, welke toen reeds bloeiende stad slechts drie uren vandaar verwijderd was. De twee steden, door een binnenwater gescheiden, stonden slechts door een smallen dijk met elkander in gemeenschap. Het Haarlemmermeer, nog geen eeuw vroeger door het zamenvloeien van vier kleinere meren ontstaan, bij een storm, die het gansche schiereiland bedreigd had te verzwelgen, strekte zich ten zuiden en oosten uit, een waterkom vormende van betrekkelijk geringe afmetingen, daar de diepte maar vijftien voet, de oppervlakte niet meer dan zeventig vierkante mijlen bedroeg; maar, blootgesteld aan alle

(1) BOR, VI. 420, 421. HOOFT, VII. 282. VAN METEREN, IV. 78.

(2) *Arundo arenaria*.

winden, werd het water bij stormweer soms even gevaarlijk als de golven van den oceaan⁽¹⁾. Aan de overzijde van het meer, ten noorden, stroomde het IJ bijkans over het schiereiland heen. Deze inham der Zuiderzee was van het Haarlemmermeer slechts door een smalle landstrook gescheiden, en over die engte liep de dijk, die de twee steden, thans zoo jammerlijk tegen elkander in 't harnas verbond. Halverweg was de dijk afgebroken en van sluizen voorzien, waardoor men het meer in het IJ kon laten, loopen en zodoende het omliggende land onder water zetten.

Haarlem was een der grootste en schoonste steden in de Nederlanden, doch tevens een der zwakste. De muren waren oud, met torens voorzien, doch niet sterk, en de uitgestrektheid der verdedigingswerken maakte een aanzienlijke bezetting noodig; toch was de bezetting nog zwakker dan de vest. Steun vond de stad alleen in de kloekmoedigheid der bewoners. De straten waren, voor dien tijd, breed en regelmatig; de grachten met lindeboomen en populieren beplant. De oude kerk van St. Bavo, een groot indrukwekkend steenen gebouw, verrees bijna in het midden der stad; mijlen ver was zij zichtbaar zoowel van zee uit, als van de landzijde, terwijl het rustige stadje onder hare heilige en beschermende vleugels scheen te schuilen. Haar rijzige torenspits droeg van boven eene reusachtige kroon, die men voor een zinnebeeld zou kunnen houden van de glorierijke martelaarskroon der stad voor haren heldenmoed en bangen strijd toegereikt.

Het water tusschen Haarlem en Amsterdam zou het voornaamste tooneel der aanstaande krijgsverrichtingen moeten opleveren. Spoedig werd met het beleg een aanvang gemaakt; de uit de stad geweken burgemeester Dirk de Vries had de onbeschaamdheid, met goedvinden van Alva, den burgers een brief te doen toekomen, waarin hij hen vermaande, zich onvoorwaardelijk over te geven. De bode werd opgehangen - een wreed, maar krachtig antwoord, dat aan alle verdere verraderlijke gemeenschap met den vijand een einde maakte⁽²⁾. Dit geschiedde in de eerste week van December; den 10den zond Don Frederik een aanzienlijke afdeeling af om zich van de schans en het dorp Sparendam meester te maken, als voorbereiding tot het beleg. Een boer wees Zapata, den aanvoerder van de bende, een verborgen pad dwars door de overstroomde en bevrozen weilanden, en de Spanjaards dreven de bezetting

- (1) BENTIVOGLIO, VII. 118. MENDOZA, VIII. 176. VAN METEREN, IV. 78. - Dit meer, het tooneel van zoo vele treffende gebeurtenissen gedurende het tijdvak, waarmede wij ons bezig houden, is thans in droog land herschapen. De grootsche onderneming werd in 1853 voltooid.
- (2) BOR, VI. 422. HOOFT, VII. 284, 285.

op de vlucht, deden er driehonderd man van sneuvelen en namen de schans en het dorp in bezit. Den volgenden dag verscheen Don Frederik voor Haarlems wallen en begon hij de plaats geregeld in te sluiten. Door het mistige weder hierin begunstigd, versterkte hij intusschen zijn leger, tot dat er minstens dertigduizend man, waaronder vijftienhonderd ruiters, rondom de stad vereenigd waren. De Duitschers onder graaf Overstein hadden hun kwartier in een fraai en uitgestrekt bosch van linden en beuken, dat tusschen de zuidelijke wallen en de oevers Van het Haarlemmermeer verrees; Don Frederik zelf nam met zijne Spanjaards een stelling in aan de overzijde, bij het zoogenaamde Huis te Kleef, waarvan nog bouwvallen over zijn; de Walen en andere regimenten waren op verschillende plaatsen zoo verdeeld, dat de stad volkomen ingesloten was⁽¹⁾. Aan den hoek van het meer had de prins een ring van schansen laten opwerpen, waardoor Haarlem vooreerst van de bevroren wateren meester bleef; maar gedurende den loop van het beleg werden er door Don Frederik andere sterkten opgericht, waardoor de toestand verkeerde.

Tegenover de ontzachelijke vijandelijke macht, in getal bijkans met de geheele bevolking der stad gelijk, telde de bezetting binnen de wallen nooit meer dan vierduizend man. Eerst was zij zelfs nog minder talrijk. Dezelfde omstandigheid evenwel, die de eerste krijgsverrichtingen van Don Frederik begunstigde, kwam ook de Haarlemmers te stade: Een dichte ijsnevel hing voortdurend over het meer; door dat gordijn gedekt, werd er dagelijks volk, leeftocht en krijgsbehoeften binnen de stad gebracht, in spijt van alle pogingen der belegeraars om het te beletten. Mannen, vrouwen, zelfs kinderen, die zich op hunne schaatsen en met hunne ijssleden zoo snel als de wind repten, kwamen in de donkere korte dagen en lange nachten van December in Haarlem aan. Men telde minstens duizend schansdelvers, drieduizend strijdbare mannen en omtrent driehonderd strijdbare vrouwen. De laatsten, die goede diensten deden, met zwaard, musket en dolk gewapend, stonden onder Kenau Hasselaer, eene weduwe van aanzienlijke afkomst en onbevleeten naam, omtrent zevenenveertig jaren oud, die aan het hoofd

(1) PIERRE STERLINCKX, Eene corte waerachtige beschryvinghe van alle geschiedenissen, aenslaghen, stormen, schermutselingen ende schieten voor de vroomme stadt Haerlem in Hollandt geschiet, etc. Delft, 1574.

Dit is verreweg het beste verhaal uit den tijd zelf van het vermaard beleg. De schrijver was een burger van Antwerpen, die een dagboek hield van al wat er in Haarlem voorviel. Het is een droog, beknopt register van gruwelen, koelbloedig zonder de minste aanmerking te boek gesteld. - Vergelijk BOR, VI. 422, 423; VAN METEREN, IV. 79; MENDOZA, VIII. 174. 175; WAGENAAR, Vaderl. Hist. VI. 413, 414.

harer amazonen, aan vele der hevigste gevechten zoowel buiten als binnen de vesten deel nam. Waar zelfs de vrouwen met zulk een kloeken geest bezield waren, liet zich verwachten, dat de mannen de stad niet licht zouden overgeven. De prins had te Leiden een drie of vierduizend man bijeenverzameld, die hij nog vóór het midden van December onder bevel van den graaf van der Marck naar de stad zond; maar deze troepen werden onderweg door eene sterke afdeeling onder Bossu, Noircarnes en Romero, aangetast en, na een scherp gevecht onder eene hevige sneeuwjacht, verslagen. Een duizendtal sneuvelde, anderen werden gevangen genomen en naar de galgen gesleept, die reeds in de spaansche legerplaats zoo opgericht waren, dat zij van verre in het oog vielen, en die gedurende het geheele beleg nooit leeg stonden. Onder de krijgsgevangenen was een wakker bevelhebber, Baptist Van Trier, voor wien Van der Marck vruchteloos tweeduizend kronen en negentien spaansche gevangenen aanbood: het voorstel werd minachtend van de hand gewezen, en Van Trier bij het ééne been aan de galg gehangen tot dat de dood volgde. Uit weerwraak liet Van der Marck de negentien Spanjaards onmiddellijk ophangen⁽¹⁾. Met deze wisseling van wreedheden was het beleg voor goed begonnen.

Don Frederik had eene stelling ingenomen tegenover de Kruispoort, die niet zeer sterk, maar door een bolwerk gedekt was. Van zins om het beleg zoo kort mogelijk te doen duren, liet hij onmiddellijk zijne batterijen oprichten en den 18den, 19den en 20sten December de Kruispoort, de St. Janspoort en het gordijn tusschen die beide poorten, hevig beschieten⁽²⁾. Zes honderd en tachtig schoten werden op den eersten dag en ten naastebij evenveel op elk der beide volgende dagen gelost. De wallen werden zeer beschadigd, maar mannen, vrouwen en kinderen arbeidden dag en nacht om de bressen even spoedig te herstellen als zij gemaakt waren: zij brachten zakken met zand, stapels steenen, wagens vol aarde van alle kanten aan, en beroofden de kerken van hare beelden, om daarmee de breuken te stoppen. Dit wekte afgrijzen onder de belegeraars: zij, die dagelijks menschen slachtten en gevangenen in koelen bloede ophingen, huiverenden over dien gruwelijken hoon, gesneden beelden aangedaan⁽³⁾.

Na drie dagen de stad beschoten te hebben, gaf Don Frederik

(1) MENDOZA, IX. 190. HOOFT, VII. 285, 286. VAN METEREN; IV. 79, 80. WAGENAAR, VI. 415. BOR, VI. 424. P. STERLINCKX, *Corte beschryvinghe*, enz.

(2) BOR, VI. 423. VAN METEREN, IV. 79. HOOFT, VII. 287. MENDOZA, IX 178-180.

(3) BENTIVOGLIO, VII. 121.

bevel tot den storm, om zoo door een verhaast bloedbad de kroon op zijne heldenfeiten van Zutphen en Naarden te zetten. De vest zou, naar zijne meening, binnen eene week bezwijken en na nog eene tweede week aan plundering, moord en schennis gewijd te hebben, zou hij naar nieuwe steden trekken, tot dat Holland geheel onder den voet zou zijn gebracht. Romero rukte op de bres aan, door een aantal bestormers gevolgd, maar ontmoette een tegenstand, die de Spanjaards verbaasd deed staan. Alom riep het klokgebom de burgerij te wapen, de gansche bevolking stroomde naar de wallen, en de belegeraars werden begroet niet slechts met zwaard en musket, maar met elk voorwerp, dat den burgers voor de hand kwam. Het regende zware steenen, kokende olie, gloeiende kolen op de hoofden der Spanjaards; brandende pekkransen werden hun behendig om den hals geslingerd. Zelfs spaansche moed en spaansche woestheid moesten deinken voor de vastberadenheid eener burgerij, door één zelfden geest bezielde. Romero verloor een oog in het gevecht, vele bevelhebbers werden gedood en gekwetst en drie of vierhonderd soldaten lieten in de bres het leven, terwijl slechts drie of vier van de stedelingen sneuvelden. Met weerzin werd het teken tot den aftocht gegeven, en de Spanjaards zagen van den storm af. Don Frederik beseftte thans, dat Haarlem hem niet bij het eerste trompetgeschal te voet zou vallen; klaarblijkelijk moest een beleg het bloedbad vooraf gaan, en hij gaf dus bevel om het ravelijn te ondermijnen, niet twijfelende, of na weinige dagen zou de stad toch in zijne handen vallen.

Intusschen stelde de prins van Oranje, uit zijn hoofdkwartier te Sassenheim, aan de zuidelijke grens van het meer gelegen, eene nieuwe poging in het werk om onderstand in de stad te brengen. Tweeduizend man met zeven veldstukken en vele wagens vol kriegsbehoeften werden door hem onder Batenburg afgezonden. Deze bevelhebber was in de plaats getreden van den graaf Van der Marck, dien de prins eindelijk van zijn post had ontzet⁽¹⁾. De vermetele en gewetenlooze vrijbouter mocht niet langer eene zaak dienen, die door zijne wreedheid meer bezoedeld werd dan zijne wanhopige dapperheid haar bevorderen kon. Batenburgs onderneming viel echter niet voorspoediger uit, dan die van zijn voorganger: reeds in de nabijheid der stad gekomen, raakten de troepen door den dikken mist, die bijna voortdurend het oorlogstooneel omhulde, den weg bijster. Vruchteloos poogde men hen door kanonschoten, klokkengelui en seinvuren van de wallen terecht te helpen; de kans was verloren. De Spanjaards vielen hen aan, vóór zij den weg naar de stad

(1) Al de daartoe behoorende stukken zijn te vinden bij BOR, VI. 425-431. Vergelijk ook HOOFT, VII. 288-289 290, 291.

konden vinden; velen werden overhoopgestoken; anderen namen de vlucht in verschillende richtingen; zeer weinigen gelukte het, binnen de stad te geraken. Batenburg bracht een gering overschot van zijne troepen behouden terug, maar al de zoo hoogst noodige voorraad was verloren gegaan en de kleine macht geheel verstrooid.

De Koning, die onder Batenburg het bevel had gevoerd, was onder de gevangenen: de Spanjaards hieuen hem het hoofd af en wierpen het over de wallen in de stad, met het opschrift: ‘dit is het hoofd van Kapitein Filips de Koning, die met versterking op weg is voor de goede stad Haarlem.’ De burgers beantwoordden dit met nog gruwzamer spot: zij deden elf gevangenen ter dood brengen en sloten de hoofden in eene ton, die zij in het spaansche leger wierpen, met dit briefje er aan bevestigd: ‘Breng deze hoofden aan den hertog van Alva voor den tienden penning: het elfde hoofd zenden wij hem voor interest toe, opdat hij zich niet over trage betaling beklage.’ Door zulke afgrijselijke scherts wisselden belegerden en belegeraars de eentonigheid van het winterbeleg af. Daar er dagelijks uitvallen en schermutselingen voorvielen, had men ook aanhoudend gevangenen, en konden beide partijen hunne afschuwelijke geestigheden volhouden, terwijl de galgen in legerplaats of stad voortdurend dienst deden.

Sedert den storm van den 21sten December had Don Frederik den onderaardschen aanval begonnen door regelmatige loopgraven te openen. Even snel echter als de Spanjaarden, groeven de burgers er loopgraven tegen in. Dagelijks stieten zij op elkander en kampten zij onder den grond. Wanhopig waren die gevechten in gangen, zoo nauw dat men zich slechts van dolken bedienen kon, zoo duister, dat de flauwe lantarens ter nauwernood bij de doodelijke slagen licht gaven; het scheen een worstelstrijd niet van menschen, maar van booze geesten; en met die gevechten, man tegen man, was het niet gedaan: Hoofden, armen, beenen, rompen, de deerlijk verminkte overschotten van honderden menschelijke wezens, spoten dikwijls uit de aarde op, als uit een onzichtbaren vulkaan. Toch zwoegden de Spanjaards voort met onverminderden ijver; toch ondergroeven de belegerden, zonder zich te laten ontmoedigen, de vijandelijke werken en beletten den voortgang met zwaard en speer en met vreeselijke mijn-ontploffingen⁽¹⁾.

De prins van Oranje prikkelde middelerwijl de burgers tot volharding door menigvuldige beloften van hulp. Zijne brieven

(1) P. STERLINCKX, BOR, VI. 431. MENDOZA, IX. 182. ‘Daer ontstondt dan een ijselijk schouwspel en slaghreegen van hoofden, armen, beenen, ende ingewant, uit de aerde, nae de lucht.’ HOOFT, VII. 291.

op zeer kleine reepjes papier geschreven, werden door postduiven in de stad gebracht. Den 28sten Januari zond hij een aanzienlijken voorraad van twee dringende benoedigdheden, buskruit en brood, op honderdzeventig sleden over het Haarlemmermeer, begeleid door vierhonderd oudgediende krijgers. De burgers hielden den strijd vol in de loopgraven, tegen het bolwerk van de Kruispoort gericht, doch het lag voor de hand dat zij dit niet lang meer konden doen: zij hadden dan ook in de lange winternachten aan de binnenzijde van dat bolwerk een halve maan stevig opgemetseld⁽¹⁾. Burgemeesters, bevelhebbers, burgers, soldaten, vrouwen, kinderen, oud en jong, rijk en arm, allen hadden meegeholpen aan dat werk, waardoor men de stad nog hoopte te houden, als het bolwerk gevallen zou zijn.

Op den 31sten Januari gaf Don Frederik, na de Kruispoort, de St. Janspoort en de daar tusschen liggende gordijnen twee of drie dagen achtereen te hebben doen beschieten, last tot een nachtelijke bestorming. De wallen waren zeer beschadigd; een gedeelte der St. Janspoort lag in puin; de Spanjaarden beklommen de bres; de stad werd bijna overrompeld, en de opperbevelhebber, reeds zeker van de overwinning, deed zijne gansche macht onder de wapenen komen om der bevolking, die door plotselingen schrik verbijsterd de stad zou uitstroomen, den pas af te snijden. Intusschen hadden de veertig of vijftig schildwachten op de wallen toch aan den onverhoedschen aanval weerstand geboden, terwijl zij te wapen riepen. De stormklok luidde de verschrikte burgerij uit den slaap, en weldra waren de wallen bemand. De dag brak aan, terwijl de strijd op het hevigst was. De belegerden verdedigden zich met musket en rapier, met gesmolten pek, brandende pekkransen, knodsen en steenen. Na de vroegmis werd in het spaansche kamp de trompet gestoken tot een algemeenen aanval, en het bolwerk bij de Kruispoort eindelijk bemachtigd. De Spanjaards stormden voort, om terstond de stad te vuur en te zwaard te verwoesten; maar bij het beklimmen van den wal bespeurden zij het nieuwe en nog sterkere bolwerk, dat men van binnen had aangelegd. Duidelijk was het thans, waarom men het bolwerk prijs gegeven had; de halve maan, wier aanwezigheid de Spanjaards niet vermoed hadden, verhief zich, met geschut beplant, voor hen en een hevig vuur werd er uit geopend, terwijl in hetzelfde oogenblik het bolwerk, door de burgers ondermijnd met een donderend geweld in de lucht sprong en de zoo even zegevierende bestormers vermorzeld werden. Dit was het keerpunt:

(1) HOOFT, VIII. 303. MENDOZA IX. 188, 189. VAN METEREN, IV. 80. BOR, VI 431, 432.

de aftocht werd geblazen, en de Spanjaards keerden haastig naar hun legerkamp, terwijl zij minstens driehonderd dooden onder de wallen achterlieten. Zoo was deze tweede storm, door een geweldige overmacht onder aanvoering der ervarenste spaansche krijgsbevelhebbers beproefd, roemrijk door de burgers van Haarlem afgeslagen⁽¹⁾.

Er werd nu besloten om de stad die noch door het openen van loopgraven noch door plotselingen aanval te nemen was, door hongersnood tot de overgave te dwingen. Toch had bij het voortgaan van den winter het machtig leger buiten de wallen evenzeer door gebrek te lijden, als de bevolking daar binnen. De soldaten bezweken aan de ziekten, door de strenge koude en het ontoereikend voedsel ontstaan, en zoo als gewoonlijk het geval was, overtrof het aantal van hen, op die wijs omgekomen, verreweg dat dergenen, die tegenover den vijand sneuvelden. Het lijden binnen de stad nam, gelijk te verwachten was, toe, daar de gansche bevolking op beperkt rantsoen was gesteld; dagelijks verminderde de voorraad, en met de nadering der lente en het invallen van den dooi liepen zij gevaar, van allen toevoer afgesneden te worden. Als de vijand meester werd op het water, moesten zij zich overgeven of verhongeren, en zij betwijfelden, of de prins in staat zou zijn om eene vloot uit te rusten. Het dreigende spook van den hongersnood rees voor hen op en voorspelde hun den ondergang. In hun ellende haakten zij naar de bestormingen der Spanjaards, dan althans hadden zij een minder geduchten vijand onder de oogen te zien. Dagelijks trokken zij met slaande trom en vliegende vaandels de wallen rond, om de belegeraars tot hernieuwde aanvallen uit te tarten, en om den godsdiensthaat hunner tegenstanders te doen ontvlammen, dosten zij zich uit in de schitterende, met goud gestikte kleederen der priesters, die zij uit de kerken genomen hadden, en bootsten spottend een plechtigen omgang na, waarbij zij opgetooide beelden, reliquiën en andere gewijde voorwerpen omhoog hielden om ze dan verachtelijk van de wallen te slingeren of met luide spotkreten stuk te breken⁽²⁾.

Op dat zelfde tijdstip echter beraadde de vijand er zich ernstig over, of hij het beleg niet zou opbreken. Don Frederik meende dat men thans voor de eer der spaansche wapenen genoeg had gedaan; het verdroot hem, zijn krijgsvolk hulpeloos te zien omkomen, en hij achtte den prijs te onbeduidend in vergelijking met de offers, die hij kosten zou. Zijn vader dacht er anders over; misschien kwam den hertog het beleg van Metz

(1) HOOFT, VII. 292, 293. MENDOZA, IX. 184-186. BOR, VI. 432, 436, 437. BENTIVOGLIO, VII. 124, 125.

(2) BENTIVOGLIO, VII. 121.

voor den geest, en de raad toen door hem aan Keizer Karel gegeven en dien deze hem, naar hij geloofde, nooit vergeven had. Hoe dit zij, Alva zond Bernardino de Mendoza, door Don Frederik naar Nijmegen afgevaardigd om zijn vader verlof te vragen tot het opbreken van het beleg, met dit antwoord terug: ‘zeg aan Don Frederik, dat, zoo hij niet besloten is het beleg voort te zetten tot de stad is ingenomen, ik hem niet langer voor mijn zoon erkennen wil, hoe ik ook vroeger over hem gedacht moge hebben. *Valt hij in het beleg*, dan zal ik het zelf voortzetten, en mochten wij beiden vallen, dan zal de hertogin er uit Spanje toe overkomen’⁽¹⁾.

Die taal was niet dubbelzinnig en de vijandelijkheden werden met hevigheid hervat. De belegerden heetten dit welkom en deden dagelijks uitvallen. In een daarvan stormden Haarlemmers onder begunstiging van een dikken mist op de vijandelijke hoofdbatterij los en poogden de stukken te vernagelen. Allen werden zij bij den mond van het geschut gedood, en daar lagen zij in de batterij, nog met de hamers en spijkers in de verstijfde vuist geklemd⁽²⁾. Elke dag werd door dezelfde kloekmoedigheid opgeluisterd. In het voorjaar ging het vee dagelijks de poorten uit naar de weide, ondanks al het gewoel, dat in den omtrek heerschte, en het was den Spanjaards niet mogelijk één enkel rund te bemachtigen, zonder dat het hun minstens een twaalfstal soldaten kostte⁽³⁾. ‘Deze burgers,’ schreef Don Frederik, ‘doen al wat menschelijkerwijze de beste soldaten in de wereld zouden kunnen doen’⁽⁴⁾.

Tegen het eind van Februari hield de vorst op. Den graaf van Bossu, die te Amsterdam eene vloot van kleine vaartuigen had laten bouwen, gelukte het kort daarop met eenige van geschut voorziene schepen op het Haarlemmermeer te komen door eene opening, die hij had doen maken in den Overtoom, op omtrent een halve mijl afstands van Amsterdam. De vaart op het meer was dus niet veilig meer; maar ook de prins had niet stil gezeten, ook hij was gereed een kleine vloot het meer op te zenden⁽⁵⁾. Intusschen verkeerde het spaanschgezinde Amsterdam in bijna even hachelijken toestand als het prinsgezinde Haarlem. Gelijk de eene stad over het meer, zoo kreeg de andere toevoer over den dijk: kon men dien grooten, kunstig aangelegden weg, die naar Muiden en Utrecht voerde, doorsteken, dan ware Amsterdam even zeker als Haarlem uitge-

(1) MENDOZA, IX. 192.

(2) Ibid. IX. 182.

(3) HOOFT, VIII. 303.

(4) Correspondance de Philippe II., II. 1217.

(5) BOR, VI. 436, 437.

honger. ‘Sedert ik ter wereld kwam,’ schreef Alva, ‘heb ik nooit in grooter bezorgdheid verkeerd. Indien het hun gelukt de gemeenschap langs den dijk af te snijden, dan zou ons niets anders overschieten, dan het beleg van Haarlem op te breken en ons met gevouwen handen over te geven, of van honger om te komen’⁽¹⁾. Oranje beseftte volkomen den toestand van beide steden; doch hij had, als gewoonlijk, gebrek aan volk en middelen. Smeekbrieven schreef hij aan zijne vrienden in Engeland, in Frankrijk, in Duitschland, en hij verzocht zijn broeder Lodewijk ten dringendste, om zoo het menschelijkerwijs mogelijk was, met eenige soldaten op te dagen. ‘Het gansche land ziet zoo verlangend naar u uit,’ schreef hij aan Lodewijk, ‘als of gij de aartsengel Gabriël waart’⁽²⁾.

En terwijl hij zoo dringend om versche troepen uit Duitschland of Frankrijk bad, deed hij met de vrijwilligers, die hij verzamelen kon, al wat hij kon. Hij hield nog steeds zijn verblijf in Sassenheim, ten zuiden van Haarlem, terwijl Sonoy met zijne onbeduidende macht ten noorden van die stad gelegd was. Thans zond hij dien krijgsoverste met een bende, zoo aanzienlijk als hij kon bijeenbrengen, tot een aanval op den Diemerdijk af. Het volk verschanste zich zoo goed mogelijk tusschen het Diemermeer en het IJ, terwijl tegelijk de sluizen opengezet en de dijk doorgestoken werd. Terwijl hun aanvoerder uit Edam versterking was gaan halen, werden zij door een aanzienlijke macht uit Amsterdam aangetast: een hevige strijd volgde te land en te water, deels in booten, deels op den glibberigen dijk, deels in het water, een strijd, waarschijnlijk niet ongelijk aan de gevechten tusschen de oude Batavieren en Romeinen ten tijde van Claudius Civilis. De Hollanders moesten ten laatste voor de overmacht onderdoen.

Sonoy, op weg om hun te hulp te komen, werd in zijn plan teleurgesteld door de onverwachte flauwhartigheid der vrijwilligers, die hij in Edam bijeen had gebracht. Duizend gevaren trotseerende zette hij, bijkans geheel alleen gelaten, met zijn boeier den tocht voort, maar hij kon slechts met eigen oogen de nederlaag en verstrooiing der zijnen zien. Het was te laat om de wijkende troepen te hereenigen. Wakker hadden zij gestreden, doch voor de overmacht moesten zij zwichten, nadat één hunner wonderen van dapperheid had verricht. Jan Haring uit Hoorn had geheel alleen post gevat op den dijk, die tusschen het IJ en het Diemermeer lag en zoo, smal was, dat nauwelijks twee mannen er naast elkander konden staan, daar

(1) Correspondance de Philippe II., II. 1245.

(2) Archives de la Maison d'Orange, IV. 74.

had hij met zwaard en schild aan een duizendtal vijanden weerstand geboden en hun den weg versperd, lang genoeg om zijn kameraden in staat te stellen, zich weder te verzamelen en den aanval af te slaan. Het was te laat; maar toch handhaafde de wakkere krijgsman zich op zijn post, tot dat zijn krijgsmakkers, die nog in de verschansingen waren, veilig hadden kunnen aftrekken: toen sprong hij in het water en ontkwam ongedeerd⁽¹⁾. Ware hij een Griek of Romein geweest, Horatius of Chabrias, zijn naam zou in de geschiedenis vermaard, zijn standbeeld op het marktplein opgericht zijn; want de koene Hollander had op zijn dijk evenveel dapperheid in een even heilige zaak aan den dag gelegd, als de uitstekendste helden der oudheid.

Deze mislukte poging om de gemeenschap tusschen Amsterdam en het land af te snijden, versterkte Alva's vertrouwen. Eenige honderden Nederlanders waren gedood of gevangen genomen, en onder de gesneuvelden bevond zich de schilder Antonie Olivier, door wiens toedoen Lodewijk van Nassau Bergen overrompeld had; zijn hoofd werd afgehouden door twee vaandrighs, die er den gestelden prijs, tweeduizend Carolusguldens, voor ontvingen⁽²⁾. Nu bevestigde men er een stuk papier aan, waarop de naam van den terdoodgebrachte geschreven stond, en wierp het hoofd zoo in de stad Haarlem. Tevens werd in de spaansche legerplaats vóór de stad, op eene in het oog vallende plek een nieuwe galg gezet, waaraan men al de gevangenen, eenigen bij den nek, anderen bij de hielen, in het gezicht der hunnen ophing. Zoo als gewoonlijk, prikkelde deze wreedheid de burgers tot weerwraak. Twee van de afgezette overheden, die de spaansche zijde gekozen hadden, zaten nog in Haarlem gevangen, evenals nog zeven andere personen, waaronder een priester en een twaalfjarige knaap. Zij werden nu tot de galg veroordeeld. De vrouw van een der afgezette burgemeesters en zijne dochter, een bagijn, vergezelden hem naar de plaats der terechtstelling met vrome vermaningen om de uitjouwingen van het gepeupel en zijn smadelijk vonnis moedig te dragen. Het grauw, door die koenheid verbitterd, joeg vrouw en dochter in het water, waar zij beide omkwamen⁽³⁾. Het is billijk, deze voorbeelden van wreedheid door de Nederlanders begaan, te vermelden; maar die wreed-

(1) HOOFT, VIII. 300, 301. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives de la Maison d'Orange, IV. 80.

(2) Brief van Alva aan Filips. Correspondance de Philippe II., II. 1231

(3) HOOFT, VIII. 304, 305. VAN METEREN, IV. 80. P. STERLINCKX. BRANDT, I. X. 541.

heid was het bijna onvermijdelijk gevolg der gruwzaamheid van den uitheemschen vijand. Het was een oorlog van wolven; om Mendoza's woorden te gebruiken: 'allen, zoowel binnen als buiten Haarlem, schenen door een geest van persoonlijke wraakzucht gedreven'⁽¹⁾. Het onschuldig bloed, in Mechelen, Zutphen, Naarden en op duizend schavotten vergoten, had te lang reeds tot God om wraak geschreeuwd; de Hollanders moesten meer of minder dan menschen geweest zijn om zich niet soms te laten verleiden tot daden, die de rechtvaardigheid en de rede moeten afkeuren.

De zonderlinge gril van een manhaftig bevelhebber der bezetting, hopman Curey, stelt duidelijk het afgrijzen in het licht, waarmede de edeldenkenden zulke bloedtooneelen beschouwden. Uit den aard zachtmoedig, maar door het zien der spaansche wreedheid ontvlamd, had hij de wapenen, die hem vroeger tegenstonden, opgevat; dapper tot vermetelheid toe, voerde hij de zijnen, bij elken koenen uitval, bij elk gevaarvol nachtelijk waagstuk, aan. Slechts met zijn rapier gewapend, ongeharnast, kon men hem steeds zien, waar de strijd het hevigst woedde, en talrijk waren de slachtoffers, door zijn staal geveld. Teruggekeerd van zulke tochten, sloot hij zich in zijn huis op en bleef dagen lang te bed liggen, door wroeging gepijnigd, terwijl hij zich bitter al dat bloedvergieten verweet, waarin hij gedeeld had en dat door eene wreede lotsbeschikking noodig scheen. Als die vlaag van verteederding bedaard was, placht zijn strijdlust terug te keeren en ijlde hij wederom naar het slagveld om nieuwe slachtoffers voor zijne woede te vinden.

Bijna dagelijks hadden er gevechten voor de wallen plaats. Op den 25sten Maart deden duizend man een schitterenden uitval, verdreven al de vijandelijke buitenposten, staken driehonderd tenten in brand en bemachtigden zeven stukken geschut, negen standaards en vele wagens vol mond- en kriegsbehoeften, en dat alles brachten zij veilig in de stad. Na aldus buit behaald te hebben, op eene wijs, niet dikwijls te werk gesteld door de burgers eener belegerde stad, in het aangezicht van dertigduizend oudgediende krijgers - na van den vijand, wiens gansche macht bijna aan den strijd deel nam, achthonderd man gedood te hebben, terwijl zij zelven slechts vier van de hunnen verloren, - richtten de Haarlemmers een ontzettend, maar verheven zegeteeken op. Een zoden heuvel werd, in het gezicht van het vijandelijke leger, in den vorm van een reusachtig graf, op de wallen aangelegd, en daarop de zoo heldhaftig veroverde kanonnen en standaards geplant, terwijl midden

(1) MENDOZA, IX. 191.

op den heuvel een banier golfde met het uittartend opschrift: 'Haarlem is het kerkhof der Spanjaarden'⁽¹⁾.

Ziedaar de bijzonderheden, waardoor dit vermaard beleg zich gedurende den winter en de vroege lente kenmerkte. Wel mocht Alva aan zijn Vorst schrijven, dat 'het een oorlog was, welks gelijke men tot dusver in geen ander land ooit gezien of gehoord had'⁽²⁾. Toch had de hertog bijna zestig jaren van onafgebroken oorlog gekend. Hij meldde Filips, dat '*geen vest ooit met zooveel beleid en dapperheid verdedigd was als Haarlem*, hetzij door opstandelingen, hetzij door mannen, die voor hun wettigen Vorst streden'⁽³⁾. Zeker had zijn zoon ingezien, hoezeer hij zich vergist had, toen hij beweerde, dat de stad zich binnen een week zou overgeven; terwijl de vader na zes jaren van ondervinding dit 'volk van boter' minder smijdig begon te vinden, dan zelfs die 'ijzeren volken,' die hij zich beroemde getemd te hebben. Het was gebleken, dat noch een grieksche of italiaansche hemel, noch het verheven zwitsersche apenland vereischten waren, om een geest van kloekmoedigen weerstand tegen uitheemsche onderdrukking te doen ontvlammen, een geest, die zich even krachtig gelden liet onder de winternevelen en op de lage weiden van Holland, als hij het ooit onder zonniger luchtstreken en in bekoorlijker streken gedaan had.

Mendoza had zijne zending naar Spanje volbracht en was binnen de zes weken met geld teruggekeerd. Op zijne voorstellen en Alva's herhaald verzoek, had Filips daarenboven aan Requesens, stadhouder van Milaan, last gegeven, drie oude spaansche regimenten naar de Nederlanden te zenden, die thans voor Haarlem meer noodig waren, dan in Italië⁽⁴⁾. Terwijl de landmacht dus versterkt werd, was de vloot op het Haarlemmermeer ook aanzienlijk vergroot. Van zijn kant had de prins van Oranje meer dan honderd vaartuigen van verschillende soort verzameld⁽⁵⁾, zoodat de waterplas van schepen wemelde. Bijna dagelijks vielen er thans ter zee gevechten en schermutselingen voor, het bleek duidelijk, dat de kamp op leven en dood thans op het water zou gestreden worden. Zoo lang de Hollanders zich op het meer konden handhaven, was het nog mogelijk aan Haarlem onderstand te doen toekomen; maar zoo de Spanjaarden de prinselijke vloot overwonnen, moest de stad onvermijdelijk verhongeren.

(1) HOOFT, VIII. 302.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 1230.

(3) Ibid. II. 1191.

(4) MENDOZA, IX. 192.

(5) BOR, VI. 436.

Eindelijk had er op den 28sten Mei een beslissend gevecht tusschen de beide vloten plaats. Van weerszijden werd er geënterd en lang en hevig, man tegen man gevochten. Bossu had honderd schepen onder zijn bevel; Maarten Brand, de hollandsche admiraal, kommandeerde er omtrent honderdvijftig, maar kleinere. Batenburg stond aan het hoofd van het krijgsvolk op de hollandsche schepen. Na een hardnekkigen strijd, waarin eenige duizenden omkwamen, werd de overwinning ten gunste der Spanjaards beslist. Na twee-en-twintig van 's prinses schepen bemachtigd en de overigen geheel verslagen te hebben, voer Bossu in zegepraal over het meer. De schansen der Geuzen werden onmiddellijk ingenomen, en den Haarlemmers de gemeenschap te water met hunne vrienden, voor goed afgesneden.

Dit was het begin van het einde: de wanhoop maakte zich meester van de stad. De bevolking was lang met één pond brood per man en een half pond voor iedere vrouw toegekomen: maar thans was het brood op, de hongersnood reeds begonnen⁽¹⁾, en na de afsluiting van het meer stond de hongersnood voor de deur. De Haarlemmers deden den prins dringend verzoeken nog iets voor hunne redding te beproeven; drie weken bepaalden zij als het uiterste tijdstip, tot wanneer zij het nog konden harden⁽²⁾. Oranje liet hun door postduiven aanzeggen, dat zij het nog wat moesten volhouden, daar hij eene krijgsmacht verzamelde en hoopte hun onderstand te kunnen bezorgen⁽³⁾. Intusschen nam in den loop van Juni de nood der inwoners van uur tot uur toe; van gewoon voedsel was reeds sedert lang geen sprake; men leefde van lijn- en kennipzaad; en toen ook de voorraad daarvan was uitgeput, at men katten, honden, ratten en muizen; en toen ook die dieren verbruikt waren, kookte men paarden- en ossenhuiden en schoenleder, en plukte de distelen en het gras van de kerkhoven en het onkruid, dat tusschen de straatsteen groeide, om het leven maar te rekken, tot dat de beloofde hulp komen zou. Mannen, vrouwen en kinderen vielen van honger dood op de straat, terwijl zij, die hen overleefden, nauwelijks het hart of de kracht hadden om ze van de straat op te nemen en te begraven. De nog levenden schenen als schimmen rond te waren, en benijdden hen, aan wier lijden de dood een einde had gemaakt⁽⁴⁾.

Zoo verstreek de maand Juni; op den 1sten Juli besloten de burgers in onderhandeling te treden. Zij zonden gemachtigden

(1) BOR, VI. 436, 437. HOOFT, VIII. 306, 307, 309.

(2) Brief van den prins van Oranje aan zijne broeders, van den 16den Mei 1573. Archives etc IV. 95.

(3) BOR, VI. 438, 439. HOOFT, VIII. 310.

(4) VAN METEREN, IV. 80. BENTIVOGLIO, VII. 128. MENDOZA, IX. 202, 203.

aan de belegeraars; maar de onderhandelingen werden kortweg afgebroken, daar Don Frederik van geen voorwaarden of vergelijk wilde hooren. Op den 3den werd er weder een stevig vuur tegen de stad geopend: duizend en acht kanonkogels werden er verschoten, meer dan op eenigen anderen dag sinds den aanvang van het beleg⁽¹⁾. De wallen werden zwaar beschadigd, maar geen storm geloopt, want de belegeraars waren er zeker van, dat de inwoners het onmogelijk langer konden uithouden. Een laatste brief, met bloed geschreven⁽²⁾, ging uit Haarlem naar den prins van Oranje, om hem den wanhopigen toestand te kennen te geven; tegelijk wierp men met den spot der wanhoop de weinige brooden, die er nog binnen de vest over waren, in de vijandelijke legerplaats. Een paar dagen later werd er een tweede vergeefsche poging tot onderhandelen gedaan; toen stak men een zwarte vlag van den toren der hoofdkerk uit, ten teeken, dat men aan vriend en vijand wanhoopte; maar kort daarop vloog er eene duif de stad in met een brief van den prins, waarin hij verzocht, het nog twee dagen uit te houden, daar de hulp ophanden was.

De prins had inderdaad alles gedaan wat mogelijk was: hij had burgers van Delft op het marktplein doen vergaderen en hun zijn voornemen aangekondigd om in persoon Haarlem te hulp te trekken, indien men slechts wat krijgsvolk bijeen brengen kon. Soldaten waren er niet; maar de hollandsche steden, Delft, Rotterdam, Gouda, voelden de innigste deernis met Haarlems lot, en vele deftige burgers, zelfs personen van aanzien, boden zich als vrijwilligers aan, om tot ontzet op te rukken. De prins was niet ingenomen⁽³⁾ met dat gemengde leger, waarvan hij niet met zekerheid voorspellen kon, dat het in het vuur stand houden zou, en als krijgsman wist hij, dat bij zulk eene onderneming geestdrift geenszins het gebrek aan ondervinding vergoeden kon. Daar echter de drang van het oogenblik geen uitstel duldde, stelde hij eene volmacht op, waarin hij Paulus Buys benoemde tot gouverneur bij zijne afwezigheid en tot waarnemend stadhouder, zoo hij bij den tocht kwam te sneuvelen⁽⁴⁾. Vierduizend gewapende vrijwilligers met zeshonderd ruiters onder van der Noot van Carlo waren bijeen en de prins zelf stelde zich aan hun hoofd. Een kreet ging op: overheden en burgers, de troepen zelven wilden niet gedoogen,

(1) WAGENAAR, VI. 426.

(2) Brief van Don Frederik aan den hertog van Alva, van den 8sten en 9den Juli 1573. - Correspondance de Philippe II., II. 1239.

(3) Zie zijn brief van den 18den Juli 1573, bij BOR. VI. 440.

(4) Deze volmacht is uitgegeven door KLUIT Holl. Staatsreg. III. 425- 427. Bijlagen.

dat een zoo kostbaar leven, zoo onmisbaar voor Hollands bestaan, in gevaar zou worden gesteld. Van belang was het zeker, Haarlem onderstand te zenden, maar de prins woog tegen vele steden op. Met weerzin stemde hij er eindelijk in toe, het beleid van den tocht op te dragen aan den baron van Batenburg des te schoorvoetender omdat hij de troepen zelven niet genoeg vertrouwde. Op den 8sten Juli bij het vallen van den avond brak het leger van Sassenheim op: het bedroeg omstreeks vijfduizend man, die vierhonderd wagens met leeftocht en zeven veldstukken bij zich hadden. Onder de vrijwilligers zag men den later zoo beroemd geworden Oldenbarneveld met het musket op den schouder⁽¹⁾; het was één voorbeeld voor den geest, die de gansche bevolking bezielde.

Batenburg hield halt in het Noordwijkerbosch, aan de zuidzij van Haarlem en bleef er tot middernacht. Alles scheen stil in 's vijands leger; nadat er een gebed gedaan was, gaf de hollandsche bevelhebber last om voort te rukken, in de hoop van, terwijl de vijand sliep, tusschen de schansen door te kunnen sluipen. Hij zou zich bitter teleurgesteld zien: de Spanjaarden waren nauwkeurig bekend met zijne plannen en de sterkte zijner macht, daar twee duiven met brieven, al de bijzonderheden van den voorgenomen tocht behelzende, geschoten en aan Don Frederik gebracht waren.

De burgers rukten, naar het schijnt, de vest aan de zijde, van waar men Batenburg verwachtte uit, om zich met hem te kunnen vereenigen⁽²⁾. Men had afgesproken door seinvuren den belegerden kennis te geven van de nadering der hulpstroepen; de spaansche opperbevelhebber liet nu echter een hoop groene takken, pik en stroo in brand steken tegenover de bres in de stadswallen, en er vijfduizend uitgelezen mannen bij post vatten: vijfduizend anderen, met een ruiterbende, aan de duinzij geplaatst, moesten de nederlandsche troepen in de linkerflank aantasten; zes regimenten onder Romero moesten oostwaarts oprukken, en den vijand in de rechterflank vallen. De dikke rookwalm verborg de door Batenburg ontstoken seinvuren voor de burgerij, en de vijfduizend Spanjaards voor de aanrukkende Hollanders; zoodra Batenburg uit het bosch opdaagde, werd hij door een overmacht aangevallen en weinige minuten later van alle kanten omsingeld. Het geheele spaansche leger was onder de wapenen en had den vijand reeds twee dagen lang verbeid. De Haarlemmers alleen waren onkundig van zijne nadering; het rumoer van het gevecht hielden zij voor een vals alarm

(1) BOR, VI. 439. VAN METEREN, IV. 80. HOOFT (VIII. 311), aan wiens vader Oldenbarneveld de bijzonderheid mededeelde.

(2) MENDOZA, IX. 203.

der Spanjaards om hen in het vijandelijke leger te lokken. Batenburg sneuvelde en zijne troepen werden geslagen; het aantal gevallen werd verschillend opgegeven, van zeshonderd tot twee en zelfs drieduizend toe⁽¹⁾. In elk geval werd de gansche macht vernietigd of verstrooid en was de poging om de stad te hulp te komen mislukt. Batenburg's dood werd te minder betreurd, omdat men hem, waarschijnlijk ten onrechte, beschuldigde van tijdens het gevecht beschonken geweest te zijn, en bijgevolg onbekwaam om de hem toevertrouwde onderneming te leiden.

De Spanjaards sneden nu een gevangene neus en ooren af en zonden hem in de stad om er de tijding van de nederlaag te brengen, terwijl men ter bevestiging van het bericht, eenige hoofden over de wallen wierp. Toen de rampspoedige afloop te Delft bekend werd, zou er een uitbarsting van verontwaardiging tegen Oranje zelf plaats hebben gehad; volgens een bericht van Alva, dat echter niet geheel kan worden vertrouwd, wilden enkelen uit het grauw het verblijf van den prins plunderen en deden zij hem persoonlijke beledigingen aan. Indien er een opschudding plaats vond, dan was de gramschap van het volk wel zeker ongegrond; doch het verhaal berust op een vage verzekering van den hertog, en is in strijd met andere relazen. Het was thans evenwel noodzakelijk geworden, de heldhaftige, maar beklagenswaardige stad aan haar lot over te laten; onmogelijk kon iets meer te haren behoeve gedaan worden. Het Haarlemmermeer met de daaraan liggende schansen was in 's vijands macht; de troepen, die men had kunnen bijeenbrengen om de belegeraars aan te tasten waren verslagen, en met een bezwaard gemoed liet de prins den burgers thans aanzeggen, dat zij op de best mogelijke voorwaarden met den vijand een verdrag moesten zien aan te gaan.

Eene vreeselijke verlegenheid ontstond in de uitgehongerde stad: er was geen heil te vinden in onderwerping, noch in tegenstand; er bleef geen keus dan tusschen vermoord te worden of te verhongeren. Doch zoo er binnen de vest niets meer te hopen viel, daar buiten wachtte nog een krijgsmansdood: de bezetting besloot met de weerbare burgers in dichtgesloten gelederen de poorten uit te rukken en zich door het vijandelijke leger een weg te banen, of te sneuvelen. De hulpeloozen en

(1) BOR, VI. 440. HOOFT, VIII 312. VAN METEREN, IV. 80. WAGENAAR, VI. 428, 429. - Vergelijk MENDOZA, IX. 204; BENTIVOGLIO, VII. 128; Correspondance de Philippe II, II. 1254. De nederlandsche schrijvers geven vierduizend vijfhonderd op als het getal der gansche strijdmacht onder Batenburg; de spaansche begrooten haar op achtduizend man. Het getal gesneuvelden was, volgens nederlandsche berichten, vijf of zeshonderd; volgens die der overwinnaars, van vijftienhonderd tot drieduizend.

zieken, die men in de stad achterliet, zouden mogelijk wel door den vijand met verschooning behandeld worden, als de weerbare mannen allen gevallen waren, en dezen konden met in de stad te blijven hen toch niet beschermen. Zoodra echter dit besluit ruchtbaar werd, hieven vrouwen en kinderen zulk een deerlijk gekrijt en gejammer aan, dat het den krijgslieden en burgers door het hart sneed en het eerste plan opgegeven werd. Nu zou men de vrouwen en kinderen, de zieken en ouden in het midden nemen, zoo uittrekken en zich met de wapenen een doortocht banen, door de kracht der wanhoop overwinnen, of althans allen te zamen omkomen⁽¹⁾.

Deze wanhopige ontwerpen werden spoedig in het spaansche leger bekend, en Don Frederik was na hetgeen hij in de laatste zeven maanden gezien had, overtuigd, dat er niets was, wat de Haarlemmers niet zouden durven bestaan. Hij vreesde, dat zij de stad in brand zouden steken en met hunne huizen, vrouwen en kinderen omkomen, en hij wilde zich de vrucht der zoo duur gekochte overwinning niet ontrukkt zien, nu hij tot plukken gereed stond. Op zijn last werd er, uit naam van graaf Overstein, die over de duitsche troepen in het spaansche kamp het bevel voerde, een brief gezonden aan de overheid en de aanzienlijkste burgers, om hen uit te noodigen zich onvoorwaardelijk over te geven, doch onder de plechtige verzekering, dat niemand gestraft zou worden, uitgezonderd zij, die naar het oordeel der burgers zelve dit verdiend hadden, en met belofte van rijkelijke vergiffenis, indien de stad zich onverwijld overgaf⁽²⁾. Op het oogenblik, dat Don Frederik dezen brief afvaardigde, had hij gestreng bevelen van zijn vader ontvangen om geen man van de bezetting in het leven te sparen, uitgenomen de Duitschers, en bovendien een aanzienlijk getal burgers ter dood te doen brengen⁽³⁾: deze bevelen dorst hij niet ongehoorzaam zijn, zelfs al had hij daartoe eenige geneigdheid gevoeld. Intusschen gaf de stad zich, tengevolge van Overstein's half officieelen brief op 12 Juli aan de genade des overwinnaars over⁽⁴⁾.

(1) HOOFT, VIII. 312, 313. WAGENAAR, VI. 429. BOR, VI. 440. VAN METEREN, IV. 80. MENDOZA, IX. 204.

(2) Zelfs MENDOZA geeft toe, dat eene hoodschap met belofte van genade in de stad gezonden werd, om de belegerden te bewegen van hun wanhopig opzet af te zien (IX. 204). De verzekering in den brief van graaf Overstein moest, volgens eenstemmig getuigenis der nederlandsche geschiedschrijvers, tot het in den tekst vermelde oogmerk dienen. - 'Dat er alsnoch vergiffenis ten beste was, zoo zij tot overgift verstaen wilden, *ende niemand gestraft zoude worden, oft hij hadde 't nae haer eyghen oordeel verdient.*' HOOFT VIII. 313.

(3) Correspondance de Philippe II, II. 1258.

(4) MENDOZA noemt (IX. 206) den 14den Juli.

De groote klok werd geluid en er werd bevolen, dat al de wapens, die de bezetting of de burgerij bezat, op het stadhuis zouden uitgeleverd worden⁽¹⁾; vervolgens werd last gegeven, dat de mannen zich in het klooster te Zijl, de vrouwen in de Groote Kerk, de krijgsknechten in de Bakenesser kerk zouden verzamelen. Don Frederik, begeleid door den graaf van Bossu en een talrijken staf, reed de stad in; het schouwspel, dat zich aan zijn blik vertoonde, had een hart van steen tot deernis kunnen bewegen. Overal zag men de sporen der ellende, zoo heldhaftig verduurd in het zevenmaandsch beleg; de rookende puinhoopen der huizen, door de gloeiende kogels in brand geraakt, de vergruizelde bolwerken, de gevelde boomstammen, opgebroken straatstenen, verbrijzelde beelden en andere voorwerpen, die hadden moeten dienen om de bressen te stoppen, de afgeknaagde beenderen van het ongedierte, waarmee men zich had gevoed; de onbegraven lijken van mannen en vrouwen, die op straat gestorven waren - bovenal de spookachtige, uitgemergelde gestalten der nog levenden, die slechts de schaduw van zich zelven geleken: dit alles was wel geschikt om ten minste te doen twijfelen, of het doorgestane lijden niet reeds eene toereikende straf was, zelfs voor zulke zware vergrijpen als ketterij en afval. Don Frederik dacht er evenwel anders over; hij meende in de holle oogen, die hem bij het binnenrukken der stad aanstaarden, zoowel uittartenden moed als wanhoop te lezen, en hij bekreunde zich niet om de belofte, die hij wel niet uitdrukkelijk, maar toch niet minder heilig gegeven had.

Al de bevelhebbers der bezetting werden in hechtenis genomen Eenigen hunner hadden hun vonnis door een vrijwilligen dood voorkomen: kapitein Bordet, een fransch edelman, dwong, gelijk Brutus, zijn dienaar hem den degen voor te houden, waarin hij zich stortte, liever dan zich levend aan de wraak der Spanjaards over te geven⁽²⁾. Het ontbrak ook niet aan trekken van edelmoedigheid: in plaats van Pieter Hasselaer, een jongen vaandrig, die zich in het beleg door dapperheid had onderscheiden namen de Spanjaards bij vergissing zijn broeder Nicolaas gevangen. Deze liet zich zonder tegenkanting wegvoeren, toen Pieter opsprong, op de wacht toesnelde en uitriep: ‘Zoo gij den vaandrig Hasselaer zoekt, die ben ik. Laat dezen onschul-

(1) P. STERLINCKX, BOR, VI. 441. HOOFT, VIII. 314, 315.

(2) Volgens PIERRE STERLINCKX [ook volgens BOR en VAN METEREN] beval Bordet zijn dienaar, hem met eene haakbus dood te schieten, zeggende: ‘Et toy, mon amy, qui m'avez fait plusieurs services, faites moy astheure la derniere, me donnant un coup d'harquebouze,’ hetwelk den knecht, gaat STERLINCKX voort, ‘naer lang weygheren volbracht heeft.’ - Corte beschrijvinghe enz.

dige los!’⁽¹⁾. Het mocht nog een buitengewoon geluk heeten, dat hem slechts een harde gevangenschap ten deel viel; al de gevangen genomen bevelhebbers toch werden naar het Huis te Kleef vervoerd en daar onmiddellijk ter dood gebracht. Hopman Ripperda, die zich zoo heldhaftig tegen den kruipenden zin der overheid verzet, door zijne kloeke taal de bezetting en burgerij tot tegenstand ontvlamd en door zijn beleid en moed het beleg zoo lang gerekt had, was een der eersten, aan wie het doodvonnis voltrokken werd. Een natuurlijke zoon van den kardinaal Granvelle, die gemakkelijk zijn leven had kunnen redden door zich op een afkomst te beroepen, die hij vloekte, en jonker Lancelot van Brederode, een bastaardspruit van dat aanzienlijke Huis, bevonden zich mede onder de slachtoffers.

Den dag daarop kwam Alva in het leger; hij reed om de stad heen, en bekeek de bolwerken van den buitenkant, doch keerde naar Amsterdam terug, zonder de stad zelve betreden te hebben. Den volgenden morgen begon het bloedblad: de plundering was voor tweehonderd en veertigduizend gulden afgekocht welke som de burgers zich verbonden hadden in vier termijnen te betalen;⁽²⁾ doch de moord, die bij de Spanjaards een onmisbaar toegift tot de overwinning was, kon niet worden afgekocht. Bovendien had Alva tot een algemeen bloedblad besloten.⁽³⁾ De bezetting was in den loop van het beleg van vierduizend tot op achttienhonderd ingekrompen; op Alva's last werden de zeshonderd Duitschers op vrije voeten gesteld, mits zij zich verbonden niet meer tegen den Koning te dienen, en al de overigen met minstens evenveel burgers, onmiddellijk ter dood gebracht. Dagelijks werd er met trommelslag afgekondigd, dat al wie personen herbergde, die vroeger voortvluchtig waren geweest, hen moest uitleveren, op straffe van anders zelf oogenblikkelijk voor de deur opgeknoopt te worden. Het was vooral aan die vluchtelingen en aan het krijgsvolk, dat zich de moordlust des overwinnaars koelde; hoewel men van dag tot dag aanhoudend redenen wist te vinden om iedereen ter dood te brengen, die zich eenigermate door verdiensten, rang, vermogen of vrijheidsliefde onderscheidde; de slachting toch kon niet op eens volbracht worden; ondanks allen ijver kostte het verscheidene dagen. Vijf scherprechters met hunne knechts hadden de handen vol werk, en toen zij

(1) HOOFT, VIII 316.

(2) HOOFT, VIII. 315. WAGENAAR, VI. 431. BOR, VI. 441. VAN METEREN, IV. 80. [volgens BOR in *drie* termijnen].

(3) ‘Comme le Duc d'Albe me dist *encore hier*, se convertira en justice; car il n'est pas délibéré *d'en laisser échapper pas ung.*’ - Brief van Mondoucet van den 14den Julij 1573. Briefwisseling van Karel IX en Mondoucet, Comm. Roy. de l'Hist. IV. 340. sqq.

eindelijk van vermoeden is uitgeput, of misschien niet langer tot hun afgrijselijk werk in staat waren, werden driehonderd rampzaligen paarsgewijs rug aan rug gebonden en in het Haarlemmermeer verdrinken⁽¹⁾.

Eindelijk, na het in koelen bloede vermoorden van drie-en-twintighonderd menschen⁽²⁾ in een stad, waar vroeger reeds zoovele duizenden door een gewelddadigen of pijnlijk gerekten dood omkwamen, werd er zoogenaamd vergiffenis verleend⁽³⁾. Zeven-en-vijftig der bekendste burgers werden evenwel van deze amnestie uitgesloten, en in verzekerde bewaring genomen, als borgen voor het toekomstig goed gedrag hunner medeburgers. Sommigen dezer gijzelaars werden spoedig ter dood gebracht, anderen stierven in de gevangenis, en allen zouden ten laatste van kant geholpen zijn, indien niet de kort daarop gevolgde nederlaag van den graaf van Bossu op de Zuiderzee den prins van Oranje in staat had gesteld om de nog overige gevangenen uitgewisseld te krijgen. Tienduizend tweehonderd zes - en - vijftig schoten waren er gedurende het beleg op de wallen gericht; twaalfduizend der belegeraars waren aan wonden of ziekten gestorven, gedurende de zeven maanden en twee dagen, die er tusschen de eerste insluiting en de overgave verliepen⁽⁴⁾. In de eerste helft van Augustus, nadat het moorden opgehouden had, deed Don Frederik zijne zegevierende intrede in de stad, met wier val Hollands overweldiging thans was aangevangen. Het gedenkwaardige beleg van Haarlem doet ons evenzeer verbaasd staan over de toegebrachte als over de doorgestane ellende.

De Spanjaards vierden feest door in Utrecht 's prinsen beeldtenis eerst plechtig ten toon te dragen, vervolgens op het rad te leggen en te verbranden⁽⁵⁾. Intusschen was Haarlems verovering een van die zegepralen, die voor de overwinnaars bijna

- (1) P. STERLINCX. BOR, VI. 441. HOOFT, VIII. 315, 316. VAN METEREN, IV. 81. - Vergelijk MENDOZA, XI. 205; BENTIVOGLIO, VII. 129; Correspondance de Philippe II., II. 1257; CABRERA, Felipe Segundo, X. 754-759 Zelfs BENTIVOGLIO neemt aanstoot aan de barbaarschheden, na de overgaaf gepleegd. CABRERA integendeel keurt ten hoogste af, dat zich iemand door het lot dezer ketters tot deernis bewogen zou voelen.
- (2) Dit getal wordt door Alva opgegeven. (Correspondance de Philippe II., II. 1257.) De nederlandsche geschiedschrijvers spreken van een kleiner getal, dan de spaansche schrijvers die, als gewoonlijk, deze in hun oog uiterst loffelijke bloedvergietingen overdrijven. VAN METEREN is de eenige onder de nederlandsche geschiedschrijvers, die het getal dergenen, die door beulshanden omkwamen, op tweeduizend schat; nog driehonderd minder dan dat, door Alva opgegeven; terwijl CABRERA van drieduizend gewaagt.
- (3) BOR, VI. 442, 443. VAN METEREN, IV. 80, 82. MENDOZA, IX. 230.
- (4) Volgens HOOFT, VIII. 316, en BOR, VI. 444. De spaansche schrijvers schatten het getal op vier of vijfduizend. - MENDOZA, IX. 206; CABRERA, X. 59.
- (5) WAGENAAR, VI. 433, 434. VAN METEREN, IV. 81.

gelijk staan met een nederlaag; en zeker was de spaansche heerschappij niet sterk genoeg om tegen nog vele dergelijke overwinningen bestand te zijn. Indien er dertigduizend uitgelezen manschappen, waaronder drie keurbenden, door Alva ‘de onoverwinnelijken,’ ‘de onsterfelijken’ en de weergaloozen’ gedoopt, noodig waren geweest in zeven maanden en met verlies van twaalfduizend man om de zwakste stad van Holland te veroveren, hoeveel soldaten, hoeveel tijd en hoeveel menschenlevens zouden er dan niet worden vereischt, om deze kleine provincie geheel tot onderwerping te brengen? Want, gelijk de plundering en moord van Naarden het tegenovergestelde hadden uitgewerkt van hetgeen er mee beoogd was en het hollandsch gemoed er eer door tot kloeken wederstand geprikkeld, dan in verslagenheid gedompeld werd, zoo had ook Haarlems standvastige en roemrijke verdediging, ondanks den treurigen afloop, slechts gediend om den haat tegen de vreemde onderdrukkers en de vaderlandsche geestdrift van de andere hollandsche steden ten top te voeren. Zelfs de schatten der nieuwe wereld zouden ontoereikend zijn om de kosten der verovering van die kleine strook land goed te maken. In vijf jaren tijds had men uit Spanje vijf-en-twintig millioen gulden naar de Nederlanden gezonden ter bestrijding van de oorlogskosten⁽¹⁾, en toch bleek dit bedrag, ofschoon nog vermeerderd met de aanzienlijke sommen, jaarlijks uit verbeurdverklaringen getrokken⁽²⁾, met de vijf millioen, waarop de honderdsten penning geschat werd, en met de twee millioen 's jaars, waarvoor de tiende en twintigste penning afgekocht was, ontoereikend om het krijgsvolk behoorlijk betaald te houden.

Desniettemin was de blijdschap voor het oogenblik uitbundig: Filips lag gevaarlijk ziek bij Segovia, toen het heuglijk nieuws van Haarlems verovering en het daarmede gepaarde bloedbad aankwam. Het verhaal van al dien jammer, hem door Alva uitvoerig medegedeeld, werkte op hem als een toovermiddel. Het bloed van drie-en-twintighonderd zijner natuurgenoeten, in koelen bloede, op zijn last, in één enkele stad, vermoord, bleek voor den bloeddorstigen Monarch een heulsap: hij dronk, en voelde zich verkwikt. ‘*Het voornaamste geneesmiddel, dat Zijne Majesteit geholpen heeft,*’ meldde de geheimschrijver Çayas uit Madrid aan Alva, ‘is de vreugde, die hem de door u meegedeelde

- (1) Van 1569 tot 1572. Zie KLUIT, Holl. Staatsreg. IV. 512, 513, en VAN WIJN op WAGENAAR, D.I. bl. 287 en D. VI. bl. 17. In Juni 1569 moest Filips aan zijn leger in de Nederlanden 8 689 581 gulden achterstallige soldij betalen.
- (2) Volgens VAN METEREN, IV. 86, acht millioen 's jaars; doch deze opgaaf is overdreven.

blijde tijding van Haarlems overgaaf heeft verschaft.’ In de uitgelatenheid zijner blijdschap vergat de Koning, hoe misnoegd hij nog onlangs over den gang van zaken in de Nederlanden geweest was; hoeveel schatten er jaarlijks zonder bevredigende uitkomsten verspild waren. ‘Bewust, in welk een nood gij u bevindt,’ vervolgde Çayas, ‘heeft Zijne Majesteit op staanden voet doctor Velasco bij zich laten komen en hem last gegeven, u geld te verschaffen, al moest hij het ook uit het hart der aarde opdelven’⁽¹⁾.

Was de blijdschap der Spanjaarden zoo groot, de prins van Oranje verloor toch de hoop en den moed niet: hij sloeg den blik naar boven en stelde zijn betrouwen op eene hoogere macht, dan die der menschen. ‘Ik had gehoopt, u betere tijding te zenden,’ schreef hij aan graaf Lodewijk; ‘met dat al, daar het den Goeden God anders behaagd heeft, behooren wij in Zijn goddelijken wil te berusten. Ik neem denzelfden God tot getuige, dat ik naar mijne middelen alles gedaan heb wat mogelijk was, om de stad te ontzetten.’ Eenige dagen later schreef hij in denzelfden geest, terwijl hij zijn broeder meldde, dat het den Zeeuwen gelukt was, het kasteel Rammekens op het eiland Walcheren te veroveren. ‘Ik hoop,’ zeide hij, ‘dat dit den trots fnuiken zal onzer vijanden, die na Haarlems overgaaf ons levend dachten te verslinden. Ik ben echter verzekerd, dat zij meer werk zullen vinden, dan zij verwachten’⁽²⁾.

(1) Correspondance de Philippe II., II. 1259. GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 175.

(2) Ibid. IV. 181.

Negende hoofdstuk

Alva's macht verminderd.

Alva's toestand. - Haat van eenige aanzienlijken tegen hem. - Oneenigheden tusschen hem en Medina Celi. - De laatste vertrekt uit de Nederlanden. - Zij beklagen zich over elkander bij den Koning. - Pogingen der regeering om het nederlandsche volk te verzoenen. - Belachelijke brief, daartoe rondgezonden. - Oproerige beweging onder de spaansche troepen. - Heimelijk aanbod aan Oranje. - Het krijgsvolk door Alva met moeite tot zijn plicht gebracht. - Aanvang der belegering van Alkmaar. - Bedreigingen van Alva. - Bemoedigende taal van den prins. - Aanstalten in Alkmaar tot verdediging. - De eerste storm afgeslagen. - De Spanjaarden weigeren een tweeden storm te ondernemen. - De zending van den timmerman. - De prins beveelt het land onder water te zetten. - De brieven van den bode vallen den vijand in handen. - Uitwerking daarvan op de Spanjaarden. - Het beleg wordt opgebroken. - Graaf Lodewijks onderhandelingen met Frankrijk. - Ongelegenheid en geheime briefwisseling van Alva. - Overeenkomst met de engelsche regeering. - Oranje's bedoelingen. - Wreedheid van den graaf van der Marck. - Zijn ontslag en dood. - Onderhandelingen met Frankrijk. - Verandering in toon, door het fransche Hof over den St. Bartholomeusnacht aangeslagen. - Nadeelige invloed van die misdaad op 's Konings ontwerpen. - Geveinsdheid der spaansche regeering. - Brief van graaf Lodewijk aan Karel IX. - Klachten van dien Vorst. - Heimelijke bedoelingen van Karel IX en Filips II. - Kuiperijen tot verwerving van de Kroon van Polen. - Vernieuwde onderhandelingen tusschen Schomberg en Lodewijk, met goedvinden van Oranje. - Voorwaarden door den prins bedongen. - Artikelen van een geheim verbond. - Merkwaardige brief van graaf Lodewijk aan Karel IX. - Zware verantwoordelijkheid en verlaten toestand van Oranje. - Brief van wege Holland en Zeeland aan de Staten-Generaal. - Zendbrief bij wijze van smeekschrift aan den Koning. -

Godsdienstige gevoelens van dan prins. - Zeeslag op de Zuiderzee. - Bossu en St. Aldegonde gevangen. - Alva's onverdragelijke toestand. - Zijne voortdurende wreedheid. - Uytenhoven's terechtstelling. - Alva stelt zijne schuldeischers te leur - Aankomst van den nieuwen landvoogd Requesens. - Vertrek van Alva. - Opmerkingen over zijn bewind.

Om den samenhang niet te breken, hebben wij het verhaal van Haarlems beleg achtereengegeven; maar, eer wij nu verder gaan, moeten wij het oog vestigen op eenige minder gewichtige gebeurtenissen, die vóór het midden van het jaar 1573 voorvielen.

Alva had zich sinds geruimen tijd in een valschen toestand gevoeld; bij voortduring het voorwerp van een volkshaat, zoo geducht als ooit tegen een onderdrukker gekoesterd werd, had hij trapsgewijs zijn invloed verloren op hen, die hem bij den aanvang het luidst en het kruipendst vleiden. ‘Geloof mij,’ verzekerde de geheimschrijver Albornoz aan den geheimschrijver Çayas, ‘dit volk verafschuwt onzen landaard meer dan den duivel. Wat den hertog van Alva betreft, zoo spuwen zij als zij zijn naam hooren’⁽¹⁾. Viglius, ofschoon uiterlijk steeds met den landvoogd op een goeden voet, was inderdaad sedert lang van hem vervreemd, en zelfs Aerschot, dien de hertog zulk een geruimen tijd, half om zijn onbeduidendheid, half omdat hij hem wel lijden mocht, zoo vertrouwelijk behandeld had, begon thans zoo onbescheiden tegen hem te worden, dat zijn hooghartig gemoed het haast niet verkroppen kon.⁽²⁾

De hoofdoorzaak echter van zijn onaangename toestand was de aanwezigheid van Medina Celi. Dat was hem een bestendige doorn in het vleesch, door geen list of behendigheid uit te rukken. Een opvolger, die hem niet kon en niet wilde opvolgen, maar die hem als zijne schaduw en als zijn booze geest vergezelde - een ambtgenoot, die van zijn vertrouwen misbruik en zijne plannen ten spot maakte, zijn gezag niet telde en nochtans over slechte behandeling klaagde - een mededinger, die noch zijn gelijke, noch zijn onderhoorige was, en zich toch aanmatigde hem te berispen - een ambtenaar, die een uitzondering op den regel maakte, die zich verschool achter de afwijzing van een gezag, dat hij niet had durven aanvaarden, en die maatregelen gispte, die hij niet bevoegd was zelf te nemen, ziedaar wat de hertog van Medina Celi in Alva's schatting was.

(1) Correspondance de Philippe II., II. 1208.

(2) Ibid. 1177, 1298.

De strijd tusschen de twee hertogen gaf opspraak; beiden beklagden zich bij den Koning en ieder was in zijn eigen oog een martelaar van de heerschzucht van den ander; toch was de zachtmoedigheid, door Alva in zijn verkeer met Medina Celi betoond verbazend, indien men althans zijne eigene berichten en die van zijn geheimschrijver vertrouwen mag. Medina Celi verzekerde van zijn kant aan den Koning, dat het hem nooit vergund werd eenige brieven te zien, of zelfs eenige inlichting te bekomen omtrent de regeering; hij verweet Alva, huiverig te zijn om in persoon aan krijgsverrichtingen deel te nemen, en verzocht den Koning, het hem niet euvel te duiden, indien hij zich van een tooneel verwijderde, waar hij voelde dat zijne tegenwoordigheid overbodig was⁽¹⁾.

Hij vertrok dan ook tegen het eind van November, zonder van den hertog van Alva afscheid te nemen; de landvoogd beklagde zich weder bij den Koning over deze onbeleefde wijze van doen, en verzekerde Zijner Majesteit, dat nooit heuschheid en vriendelijkheid zoo slecht vergolden waren, als de zijnen het werden door dezen ondankbaren en onwellewenden hertog. ‘Hij verklaarde mij,’ schreef Alva, ‘dat zoo ik niet in het veld vertoefde, hij niet langer met mij in vreedzame steden blijven wilde, en hij vroeg mij, of ik voornemens was naar Holland te trekken met de troepen, die daar moesten overwinteren. Ik gaf ten antwoord, dat ik overal gaan zou, waar het noodig was, al moest ik ook al de wateren van Holland over zwemmen’. Met grooten schijn van openhartigheid en zachtmoedigheid voegde Alva er bij, dat Medina Celi zeker slechts door den uitersten ijver voor den dienst Zijner Majesteit gedreven werd en alleen toen hij zag hoe weinig hij in de Nederlanden verrichten kon, zijne betrekking had wenschen neder te leggen⁽²⁾.

Onmiddellijk na Haarlems val had Alva de andere steden voor zich pogen te winnen door openbare afkondigingen. De landvoogd zag in, dat zulk een vastberaden tegenstand, als de eerste plaats, die men belegerde, geboden had, menigen langdurigen veldtocht voorspelde, eer men de geheele provincie tot onderwerping zou kunnen brengen. Hij vaardigde bijgevolg den 26sten Juli een rondgaanden brief aan Utrecht uit, die onmiddellijk in al de nederlandsche steden openlijk afgekondigd werd. Het was een zonderling stuk, waarin een vertoon van bijna bespottelijke goedertierenheid met oprecht gemeente ruwheid vermengd was. ‘Het is u bewust,’ zoo luidde het ‘dat de Koning ten overvloede zijne bereidwilligheid heeft doen blijken om zijne kinderen weder in genade aan te nemen, in welken jammerlijken

(1) Correspondance de Philippe II, II. 1174, 1177, 1178.

(2) Ibid. 1193.

staat de verlorenen ook mochten terugkeeren. Zijne Majesteit verzekert andermaal, dat uwe zonden, hoe zwart zij ook mogen geweest zijn, vergeven en vergeten zullen worden in de volheid der koninklijke genade, zoo gij u in tijds berouwvol weder in de armen van Zijne Majesteit werpt. In spijt van uwe menigvuldige misdaden, zoekt Zijne Majesteit u allen nog steeds om zich heen te verzamelen, *even als eene klokken hare kiekens onder hare beschermende vleugels roept*. De Koning vermaant u bij dezen andermaal, u in zijne koninklijke handen te stellen, en *zijne gramschap, wreedheid en woede en de nadering zijner heirscharen niet af te wachten*.’

De gemaakte gemoedelijkheid, reeds op het eind der inleiding verflauwend, verkeert weldra in bitterheid. ‘Maar indien gij,’ gaat het voort, ‘op dit aanbod van genade geen acht slaat en er even als te voren uwe ooren voor dicht stopt, dan waarschuwen wij u, dat er geen gestrengheid noch wreedheid is, hoe groot ook, die u niet te wachten staat, met verwoesting, hongersnood en het zwaard, in dier voege, dat *nergens eenig overblijfsel meer te vinden zal zijn van hetgeen thans bestaat*; Zijne Majesteit wil dan *het land naakt uitkleeden en geheel en al ontvolken en het wederom door vreemdelingen laten bewonen*; daar anders niet zou blijken dat *de wil van God en van Zijne Majesteit* ten uitvoer was gelegd⁽¹⁾.’

Het is bijna overtollig hier bij te voegen, dat die schoone zendbrief vruchteloos bleef.

De eerste stad, die het nu gold, was Alkmaar, aan het einde der provincie tusschen de poelen en ingedijkte polders van Noord-Holland gelegen. De prins van Oranje had de stad reeds van eene kleine bezetting voorzien; omstreeks het midden van Juli werd zij opgeëischt en had een stout weigerend antwoord gegeven. Intusschen hadden de Spanjaards zich weder van hare vesten verwijderd, daar Haarlems tuchtiging hen gedurende de eerstvolgende weken bezig hield, en Alva bovendien in de maand Augustus te dempen had een gevaarlijk oproer, uitgebroken onder de spaansche soldaten te Haarlem. Ongeveer drie of vier duizend van deze krijgsknechten lagen ingekwartierd bij de rampzalige bevolking, aan wier ellende geen eind kwam⁽²⁾. De Spanjaards toch, opgeblazen door de overwinning en wrevelig over het lang uitblijven van hunne soldij, haakten gretig naar den buit dien men hun ontzegd had. Soms evenwel hadden zij het meer op hun eigen bevelhebbers dan op de Hollanders geladen, en zelfs werd er door de misnoegde troepen een plan gevormd, om Haarlem aan Oranje over te leveren. Eenigen

(1) De oorkonde is te vinden bij BOR, VI 444, 445.

(2) HOOFT, VIII. 317. BOR, VI. 449.

hunner, als kooplieden uit de Oostzee vermomd, lieten zich bij den prins aandienen en werden heimelijk voor zijn bed toegelaten. Zij meldden hem, dat zij spaansche soldaten waren, die met zijn toestand te doen, en van hunne eigene regeering genoeg hadden en bereid stonden voor veertigduizend gulden de stad in zijne handen te leveren. De prins nam de zaak in bedenking en beloofde van het aanbod gebruik te zullen maken, zoo hij de verlangde som kon bijeen krijgen. Hij zag zich hiertoe echter binnen den bepaalden tijd niet in staat en dus genoodzaakt van de aanbieding af te zien⁽¹⁾.

Vele buitensporigheden werden door het muitend krijgsvolk allerwege in de Nederlanden gepleegd en de inwoners, die reeds zoo veel geleden hadden, moesten ook dat nog verduren. ‘Niets,’ schreef Alva, ‘had hem in zijn veertigjarigen dienst zooveel moeite veroorzaakt,’ en hij verklaarde naar Amsterdam te willen gaan om zichzelf als gijzelaar aan het krijgsvolk aan te bieden, indien hij daarmee het oproer dempen kon. Werkelijk ging hij naar Amsterdam, en het gelukte hem, door den markgraaf Vitelli ondersteund, het muiten te stillen en de krijgstucht te herstellen, terwijl aan iederen soldaat dertig kronen uitbetaald werden, te weten veertien op afrekening der achterstallige soldij en zestien voor het aandeel in de som, waarmee Haarlem de plundering had afgekocht⁽²⁾.

En nu had de hertog tijd om al zijne kracht tegen Alkmaar aan te wenden. Daar, aan het vlakke strand, de uiterste grens van westelijk Europa, hield de Genius van Hollands vrijheid stand. In het slot 'en de abdij van Egmond, waarvan de grijze torens zich verhieven tusschen de stad en de zee, werden de troepen, door den prins van Oranje gezonden, ingekwartierd terwijl de burgerij zich beraadde over de toelating. Spoedig was de teerling geworpen en werd de bezetting van den prins in de stad ontvangen. De Spanjaards rukten op, verbrandden het dorp Egmond, zoodra de Nederlanders het verlaten hadden, en op den 21sten Augustus begon Don Frederik Alkmaar in te sluiten⁽³⁾. Binnen eenige dagen was dit zoo volkomen gedaan, dat er, om Alva's woorden te bezigen, ‘geen mensch bij moge-

(1) VAN METEREN, IV. 81. Ook HOOFT (VIII. 318) maakt er gewag van, zonder voor de waarheid in te staan.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 1260, 1264.

(3) NANNING VAN FOREEST, Een cort verhael van de strenghe belegheringe ende aftreck der Spangiaerden van de stadt Alckmaar. - Delft, 1573.
Dit is het belangrijkste en uitvoerigst verhaal van het beleg van Alkmaar. Het gebeurde wordt krachtig en ruw verhaald door een man, die gedurende het gansche beleg dag en nacht op de wallen was en zijn verhaal te boek stelde, zoodra de Spanjaarden afgeslagen waren. De schrijver, Pensionaris der stad, merkt aan, dat ‘zijne droomerige en slaperige medeburgers in wakkere krijgslieden veranderd werden door den Spanjaard, die hen elk oogenblik het bed uitjoeg naar de wallen.’ Bl. 41. - Vergelijk HOOFT, VIII. 317-319. WAGENAAR, VI. 441.

lijkheid uit of in de stad komen kon'⁽¹⁾. De kans stond zeer ongelijk: zestienduizend oudgediende troepen maakten de macht der belegeraars uit, en in de stad was eene bezetting van slechts *achthonderd* soldaten, benevens *dertienhonderd* burgers, in staat om de wapenen te dragen⁽²⁾. Onder de rest der bevolking vond men nog eenige weinige uitgewekenen. Een -en -tweintig honderd weerbare mannen, waarvan slechts omtrent een derde krijgslieden van beroep waren, moesten zestienduizend geregelde troepen de spits bieden!

Het lot, dat hen wachtte, indien zij bezweken, was duidelijk genoeg aangewezen. De hertog riep luide over de ondankbaarheid, waarmede men zijne *goedertierenheid* tot dusver beantwoord had, bitter klaagde hij over den slechten uitslag zijner vermaningen en waarschuwingen, verweet zich zijne vorige zachtmoedigheid, en verzekerde plechtig, dat hem, na slechts drie-en-twintig-honderd personen ter dood te hebben laten brengen bij de overgave van Haarlem, behalve nog eenige burgers daarna, geen blijk van wederkeerige genegenheid ten deel gevallen was. Rijkelijke vergoeding voor al deze ondankbaarheid wilde hij echter putten uit de wraakoefening, op Alkmaar te volvoeren. Reeds vergastte hij zich bij voorbaat op de verwoesting en den jammer, die weldra binnen de wallen zouden heerschen. Indien de verdichting zulk een razernij verzonnen had, zou het een grove overdrijving gelijken; nu zij, volgens Alva's eigen onwraakbaar getuigenis, werkelijk bij hem bestond, schijnt zij nog bijkans te overdreven om geloof te verdienen. 'Zoo ik Alkmaar bemachtig,' schreef hij aan Filips, 'heb ik besloten geen schepsel in het leven te laten; voor elke keel zal het mes getrokken zijn. Daar het voorbeeld van Haarlem gebleken is niets gebaat te hebben, zal misschien *een voorbeeld van wreedheid* de andere steden verstandig maken' (3). Hij nam de gelegenheid waar om de partij in Madrid, die voor verzoenende maatregelen was, en op wier raadgevingen zin Vorst, zoo als hij meende, begon acht te slaan, eens de les te lezen. Niets kon, volgens zijne bewering, onverstandiger zijn, dan genade: dit was door de jongste gebeurtenissen voldoende gebleken. Het was gemakkelijk voor hen, die zich op verre afstand bevonden, over zachte behandeling te spreken, zij, die in het land waren, wisten wel beter. *Eene zachte behandeling had tot dusver niets uitgewerkt* en moest door

(1) Correspondance de Philippe II, II. 1264.

(2) HOOFT, VIII. 321.

geweld vervangen worden. ‘Uwe Majesteit kome terug van den indruk, ‘schreef hij, ‘alsof men met goedheid iets bij dit volk zou kunnen uitrichten. Het is reeds zoover gekomen, dat velen die vroeger voor eene genadige behandeling waren, thans van hunne dwaling terugkomen, hunne vergissing erkennen, en van gevoelen zijn, dat *geen levende ziel in Alkmaar behoort gelaten te worden, maar allen over de kling moeten gejaagd*’. Zelfs in deze wreede brieven, die van bloed schijnen te druipen, gaf hij hoog op van de zachtmoedigheid, hem van nature eigen. ‘Uwe Majesteit kan verzekerd zijn, zoo liet hij zich uit, ‘dat niemand op de wereld meer lust heeft in goedertierenheid, dan ik, in weerwil van mijn haat tegen ketters en verraders’⁽¹⁾. Het was dus zijns ondanks, dat hij zich genoodzaakt zag den tegenovergestelden weg in te slaan en zijne zachtere gevoelens te smoren.

Op Diederik Sonoy, Oranje's stadhouder van het Noorderkwartier, berustte de onmiddellijke verantwoordelijkheid voor de verdediging van dit gewest⁽²⁾. Toen de storm allengs uit het zuiden kwam opzetten, maakte zelfs die ervaren bevelhebber zich ongerust over den ongelijken strijd, die hem boven het hoofd hing. Hij zond een brief aan den prins, waarin hij een somber tafereel van zijn toestand ophing⁽³⁾; hij drukte de hoop uit dat er een geheim verdrag met een vreemden potentaat mocht gesloten zijn. ‘Zoo Uwe Vorstelijke Genade,’ schreef hij, ‘een verdrag tot verleening van bijstand met een of anderen machtigen Vorst heeft aangegaan; is het van het hoogste belang al de steden daarvan kennis te geven, om aan het vluchten een einde te maken en de lieden in hun druk te vertroosten’.

Het antwoord van den prins ademde den verhevensten moed. Met vriendelijken ernst bestrafte hij de moedeloosheid en kleingeloovigheid van zijn onderbevelhebber en anderen zijner aanhangers. Hij had niet verwacht, zeide hij, dat zij zoo spoedig hunne manhaftigheid zouden vergeten hebben. Het scheen als meenden zij, dat het lot des lands geheel aan de stad Haarlem hing. Hij nam God tot getuige, dat hij geen moeite gespaard had en gaarne geen droppel bloed had willen sparen om die ten ondergang gedoemde stad te redden. ‘Maar nu het, ondanks onze pogingen,’ ging hij voort, ‘God Almachtig behaagd heeft over Haarlem te beschikken naar Zijn heiligen wil, zullen wij nu daarom Zijn heilig Woord loochenen en bespotten? Is de kerk daarom te gronde gegaan? Gij vraagt, of ik in een vast verbond getreden ben met den eenen of anderen grooten Koning

(1) Correspondance de Philippe II., II 1266.

(2) BOR, VI. 451, 452.

3) De brief is in het licht gegeven door BOR (VI. 446 en volg.)

of Potentaat; ik antwoord daarop, dat ik, alvorens de zaak der onderdrukte Christenen in deze provinciën op mij te nemen een nauw verbond had aangegaan met den Koning der Koningen en ik ben vast overtuigd, dat allen, die in Hem betrouwen stellen, door Zijne almachtige hand verlost zullen worden. De God der heirscharen zal legers voor ons op de been brengen, om met onze en Zijne vijanden krijg te voeren.' De prins wees ten slotte op de aanstalten, die hij gemaakt had, om den vijand zoo ter zee als te land aan te tasten, hij spoorde zijn gezagvoerder en de burgers van het Noorderkwartier aan, om den naderenden vijand onversaagd het hoofd te bieden⁽¹⁾.

En nu, met het ontmantelde en ontvolkte Haarlem voor oogen, een voorspook van het lot, dat hunzelven boven het hoofd hing, bereidden zich de Alkmaarders op het ergste voor. Hunne voornaamste hoop was op de zee gevestigd; de groote sluizen van de Zijp, waardoor men schielijk het geheele Noorderkwartier onder water zetten kon, waren niet ver verwijderd; door het openen der sluisdeuren en het doorsteken van eenige dijken konden zij zich den Oceaan tot bondgenoot maken. Hiervoor werd echter de toestemming der ingelanden vereischt, daar de vernietiging van al hun te veld staand gewas er het onvermijdelijk gevolg van zou zijn. De stad was zoo nauw ingesloten, dat men het leven op het spel zette door zich er buiten te wagen, en moeilijk was het dus een bode te vinden. Eindelijk ondernam een stadstimmerman, Pieter van der Mey het waagstuk; men belastte hem met brieven aan Sonoy, aan den prins van Oranje en aan de voornaamste personen in onderscheidene steden van de provinciën, welke brieven verstoken werden in een van boven zorgvuldig dicht gemaakten stok.

Weldra sloeg het hachelijk uur voor de belegerde stad; dagelijks hadden er buiten de wallen schermutselingen plaats gehad zonder beslissend gevolg, toen eindelijk op den 18den September, nadat de stad omtrent twaalf uren lang zonder ophouden beschoten was, Don Frederik om drie uur in den namiddag bevel tot den aanval gaf⁽²⁾. Ondanks de ondervinding, die hij bij Haarlem had opgedaan, hield hij zich verzekerd, Alkmaar stormenderhand te zullen innemen. De friesche poort en de roode Toren werden te gelijk aangegrepen; twee keurbenden, pas uit Lombardije gekomen, rukten aan de spits der bestormers op en deden de lucht daveren van hunne triomfantelijke kreten. Door eene oogenschijnlijk verpletterende overmacht van geregelde troepen werden zij ondersteund; maar nooit, zelfs niet in de

(1) Zie dezen gedenkwaardigen en krachtig gestelden brief, die de dagteekening draagt van Dordt, 9 Augustus 1573, bij BOR, 447, 448.

(2) BOR, VI. 452, 453. HOOFT, VIII. 323. MENDOZA, X. 217-219.

jongste dagen door Haarlem, werd een aanval onversaagder gekeerd. Alle man was op de wallen; de bestormers werden met grof geschut, musket- en pistoolvuur begroet; kokend water, pek en olie, gesmolten lood en ongebluschte kalk stroomden op hen; honderden brandende pekkransen werden hen behendig om den hals geslingerd en vruchteloos worstelden zij om zich van die doodelijke halskragen te ontdoen; niet zoodra had een hunner den voet gezet in de bres, of hij werd met zwaard en dolk door de burgers ontvangen en hals over kop in de gracht teruggeworpen⁽¹⁾.

Driemalen werd de aanval met toenemende woede hervat, en driemalen ook met onwankelbare kloekheid afgeslagen. De storm duurde vier uren achtereen, en gedurende al dien tijd verliet niet één der verdedigers zijn post, al mocht hij er ook dood of gekwetst nederzinken. Vrouwen en kinderen liepen, zonder zich door de rondvliegende kogels of het strijdgedrang op de wallen te laten afschrikken, af en aan, van de tuighuizen naar de bolwerken, om vaders, echtgenooten, broeders, van kruit en lood te voorzien. Zoo was elk levend wezen in de stad, dat slechts handen en voeten reppen kon, in een krijgsman herschapen. Eindelijk omhulde de duisternis het tooneel van den strijd; de aftocht werd geblazen, en de Spanjaarden deinsden van de wallen met achterlating van minstens duizend dooden in de loopgraven, terwijl slechts dertien burgers en vier-en-twintig man van de bezetting er hun leven bij inschoten. Zoo was Alkmaar nog voor een poos gered, zoo had een aanzienlijk en wel toegerust leger de nederlaag ondergaan van een handvol mannen, die voor haardsteden en altaren streden. De vaandrig Solis, die de bres beklommen had en er wonderdadig het leven afbracht, ofschoon hij van de borstweringen afgeworpen was, verhaalde, dat hij 'helmet noch harnas' gezien had, toen hij van boven op de stad neerblikte; 't waren eenige eenvoudige lieden, meest als visschers gekleed⁽²⁾. Toch hadden die eenvoudige visschers Alva's geoefende, in den oorlog vergrijsde krijgers geslagen.

De burgers voelden zich bemoedigd door de gelukkige uitkomst van den strijd; bovendien was hetgeen hun van den stand van zaken in 's vijands leger bekend was, wel geschikt om hun vertrouwen nog te doen toenemen. Zekere Spanjaard, Jeronimo, was gevangen genomen en in de stad gebracht; door hem het behoud van zijn leven te beloven, ontlokte men hem opgaven over de gesteldheid en de oogmerken der belegeraars. Het doet ons leed er bij te moeten voegen, dat men den ge-

(1) NANNING VAN FOREEST, 33, 34.

(2) HOOFT, VIII. 322-324. NANNING VAN FOREEST, 38.

vangene in weerwil van zijne bekentenissen en de hem gedane toezegging trouweloos ter dood bracht. Hij bad dringend om zijn leven, toen men hem naar de galg leidde, en bood aan nog meer te openbaren, hetgeen evenwel na de rijkelijke berichten, die men reeds van hem ingewonnen had, als noodeloos werd beschouwd. Ziende dat hem dit niets baatte, beloofde hij aan zijne bewakers met de grootste trouwhartigheid, op zijne knieën te vallen en *den Duivel aan te bidden, juist, zoo als zij*, indien hij daardoor genade verkrijgen mocht. Men kan begrijpen, dat zoodanig voorstel niet geschikt was om hem in de oogen der strenge Gereformeerden genade te doen vinden, en de ongelukkige werd dan ook opgehangen.

Op den dag na den storm woedde er op nieuw een hevig vuur tegen de stad; zevenhonderd schoten werden er gelost en daarop werd weder bevel gegeven tot den aanval. Maar noch bedreigingen, noch beden konden de tot dusver zoo onweerstaanbare Spanjaarden bewegen om de bres te beklimmen. In hunne verbeelding werd de vest door eene bovenmenselijke macht verdedigd; hoe toch was het anders mogelijk, dat eenige half uitgehongerde visschers de van ouds vermaarde spaansche legioenen zoo zegevierend overhoop geworpen hadden? Ongetwijfeld, zoo dachten zij, zou de Booze, dien de ketters vereerden, zijne kinderen ook nu weder beschermen en liever wilden zij zich weerloos door hunne eigene aanvoerders laten doorsteken, dan naar de wallen op rukken; de storm moest dan ook verschoven worden.

Daar 's prinsen stadhouder Sonoy middelerwijl vele dijken had laten doorsteken, was het land in den omtrek der legerplaats drassig geworden, hoewel de verwachte overstroming nog niet volgde. Het spaansche krijgsvolk was volstrekt niet op zijn gemak en uiterst weerbarstig. De timmerman, dien men uit Alkmaar afgezonden had, was niet werkeloos gebleven: hij had den 26sten September aan Sonoy brieven van den prins van Oranje overgebracht. Sonoy vond daarin bepaalden last om op alle gevaar af het land onder water te zetten, liever dan te gedoogen, dat Alkmaar in 's vijands handen viel. Men moest de openingen in de dijken en de sluizen doen bewaken, ten einde te voorkomen dat de boeren om hun oogst te redden, ze des nachts mochten komen herstellen of sluiten. Afschriften van Oranje's brieven en berichten van Sonoy zelf werden aan den timmerman ter hand gesteld. Eene kantteekening op 's prinsen brieven behelsde het verzoek aan de burgers om op aangeduide plaatsen vier seinvuren te ontsteken, wanneer het noodig zou wezen om tot de uiterste maatregelen over te gaan. Als dat oogenblik gekomen zou zijn, dan, zoo werd hun plechtig beloofd, zou er eene overstroming volgen, die het gansche

spaansche leger in zee meesleuren moest. Werkelijk had men daartoe reeds een begin gemaakt: de Zijp en andere sluizen waren opengezet, en een massa water was, door een sterken noordwesten wind voortgestuwd, uit zee het land binnengestroomd. Twee groote dijken moesten nog slechts doorgestoken worden, om de overstroming en de verwoesting te voltooien. De oogst werd tot vernietiging gedoemd en eene onberekenbare schade stond voor de deur; maar in elk geval zouden indien men tot dezen uitersten maatregel overging, de Spanjaards de vlucht moeten nemen of tot den laatsten man omkomen.

Met deze toezegging vertrok de timmerman weder naar de belegerde stad; het mocht hem evenwel niet gelukken er even ongehinderd binnen te komen, als hij er uitgekomen was. Ter nauwernood bracht hij er bij het sluipen langs de vijandelijke schansen het leven af en hij had het ongeluk, zijn stok te verliezen, waarin de brieven geborgen waren. Terwijl hij zijne medeburgers verkwikken kon door het mondeling bericht van hetgeen de prins en Sonoy voor hadden, bracht men de brieven, die hij verloren had, aan Don Frederik, op wien Oranje's besluit, om het land wijd en zijd onder water te zetten, liever dan Alkmaar op te geven, een diepen indruk maakte. Duidelijk bleek, dat hij met een vastberaden aanvoerder en met een wanhopig volk te doen had. Zijne pogingen om de plaats stormenderhand te veroveren waren mislukt, en hij kon zich de slechte stemming niet ontveinzen, die er onder zijne krijgsknechten heerschte sedert zij zoo duchtig afgeslagen waren. Als zij vernamen, hoe zij, behalve door al de andere gevaren van den krijg, nog bedreigd werden van door den Oceaan verzwolgen te worden, zouden zij alras geneigd worden om dien afgelegen, dorren, zandigen uithoek te ontvluchten, waar zij, als zij er bleven, hun graf in de golven konden vinden. De zaak werd in een krijgsraad besproken en het gevoelen dat men voor den roem der spaansche wapenen genoeg gedaan had, behield de overhand: men achtte het noch aan de eer, noch aan den Koning schuldig te zijn, om zestienduizend soldaten op te offeren in een strijd, niet tegen menschen, maar tegen den Oceaan⁽¹⁾.

Op den 8sten October werd bijgevolg het beleg, dat zeven weken geduurd had, opgebroken⁽²⁾, en Don Frederik begaf zich naar zijn vader te Amsterdam. Gereed om in de laatste verschansing om te komen, en zich met hunne vijanden in het-

(1) BOR, VI. 454. HOOFT, VIII. 325. MENDOZA, X. 219, 220.

(2) Brief van Noircarmes aan zijn broeder De Selles, in de Correspondance de Philippe II., II. 1280. NANNING VAN FOREEST, Cort verhael enz, Nadat de kloekmoedige pensionaris het gebeurde in het beleg verhaald heeft, vóór dat de kruitdamp nog geheel opgetrokken was, geeft hij zijnen lezers twee zangen ten beste, uitvloeisels van denzelfden geest, die de burgerij tot haar krachtigen tegenstand had aangevuurd. Zij tintelen, gelijk meestal het geval is, van oorlogsmoed en spotlust tevens. Een enkel couplet moge tot een staaltje dienen:

‘De stadt van Alckmaer behielt de croon,
 Zij gaven de Spangiaerts cranssen;
 Pijpen en trommelen ginghen daer schoon,
 Men speelde daer vreemde danssen.
 De Spangiaerts stonden daer vergaert,
 Zij dansten een nieuwe spaensche galjaert,
 Maer zij vergeten te comen in de schanssen.’

zelfde graf te storten, hadden de Hollanders den trotschen vijand eindelijk genoodzaakt eene stelling te ontruimen, die hij zoo overmoedig ingenomen had.

Deze krijgsv verrichtingen waren niet de eenige gebeurtenissen, die op het lot van Holland en van de overige Nederlanden in dit tijdsbestek invloed uitoefenden. De geheime betrekkingen, door Lodewijk van Nassau als gevolmachtigde van zijn broeder met het fransche Hof op nieuw aangeknoopt, hadden Alva sedert eenigen tijd groote bezorgdheid gebaard; graaf Lodewijk toch stond bekend een even ervaren onderhandelaar te zijn, als hij een dapper en begaafd krijgsman was, en zijne rondborstigheid en koenheid boezemden vertrouwen in.

Alva gaf heimelijk den Koning te verstaan, dat Frankrijk grooten argwaan bij hem opwekte; hij riep Filips voor den geest, hoe Karel IX in den aanvang van het vorige jaar verzekerde alleen met Lodewijk van Nassau in het geheim te onderhandelen *om den graaf te bewegen in den dienst van Filips over te gaan*⁽¹⁾. Tevens had Karel alles gedaan wat hij kon om Bergen te hulp te komen, en mede dien merkwaardigen brief geschreven, aan Alva in handen gevallen bij de gevangenneming van Genlis, den brief waarin Karel het vaste voornemen uitdrukte om Filips, dien hij in slaap poogde te wiegen, een doodelijken slag toe te brengen⁽²⁾. De landvoogd herrinnerde dit alles weder aan zijn Vorst. Wat de toenemende terughouding van het engelsche Hof aanging, zoo ried Alva aan, goede woorden te geven, waardoor zijn meester zich evenwel volstrekt niet tegenover Elizabeth gebonden behoefde te rekenen. ‘De beloften van Vorsten,’ gaf Alva zeer kiesch te verstaan, ‘behooren niet even heilig beschouwd te worden als die van hunne minderen. Niet dat de Koning zijn woord rechtstreeks breken moet, maar ik heb al mijn leven gemeend en van den Keizer, Uwer Majesteits vader geleerd, dat de onderhandelingen, door Koningen gevoerd, op

(1) Correspondance de Philippe II., II. 1211.

(2) Ibid. II. 269, aanteekening.

geheel andere grondslagen rusten, dan die van ons, die als eenvoudige edellieden in de wereld verkeerden: en op die wijs heb ik den vader van Uwe Majesteit, die zulk een groot Heer en machtig Vorst was, zien handelen'. De hertog betuigde ingelijks zijne spijt over de onhandige wijs, waarop men ten opzichte van Ridolfi's aanslag te werk was gegaan. Indien men hem vroeger geraadpleegd had, zou de zaak veel kiescher hebben kunnen behandeld worden; zoo als het thans geschapen stond, kon er weinig twijfel meer over zijn, dat de ontdekking van den aanslag Elizabeth tegen Spanje had opgezet. 'Uit dat stof,' besloot Alva, 'is al deze modder voortgekomen'⁽¹⁾. Het kon bezwaarlijk hetzij Filips, hetzij den landvoogd, verwondering baren, dat de ontdekking van een aanslag van hunnentwege beraamd om Elizabeth het leven te benemen en aan hare mededingster de kroon op te zetten, bij de Koningin een alles behalve vriendschappelijke gezindheid tegenover hen gewekt had; voor het oogenblik echter werden Alva's onderhandelingen schijnbaar met goeden uitslag bekroond.

Op den 1sten Mei 1573 zouden de artikelen der overeenkomst tusschen Engeland en Spanje betrekkelijk de nederlandsche zaken plechtig in Brussel afgekondigd worden⁽²⁾. Terwijl de hertog dezen uitslag aan Filips mededeelde, gaf hij hem onder 's hands den raad om de engelsche gezanten voortaan in zijne soldij te nemen. Bijzonder ried hij Zijner Majesteit aan, een jaarlijksche omkoop prijs aan Lord Burleigh uit te keeren, 'die het rijk in zijne hand hield'. - 'Want het is altijd mijne meening geweest,' ging hij voort, 'dat Vorsten niet beter kunnen doen dan aan de staatsdienaars van andere mogendheden jaargelden uitkeeren, en zorgen diegenen bij zich te houden, die zich door niemand laten omkoopen'⁽³⁾.

De onderhandelingen van Oranje met het engelsche Hof droegen alsnog geen vrucht, en het was hem nog steeds bijkans onmogelijk de noodige gelden tot voortzetting van den krijg bijeen te brengen. Zijn krachtige pogingen tot bevordering van verdraagzaamheid tusschen de beide godsdienstige partijen prikkelden de geestdrijvers ter weerszijden en maakten den laster tegen hem wakker. De katholieken beschuldigden hem van aangezet te hebben tot de buitensporigheden, die hij uit al zijne macht had zoeken te bedwingen. Zelfs de gruwelen van Lumey, die den prins met de diepste verontwaardiging vervuld hadden, werden hem ten laste gelegd, die zijn leven gewaagd had om ze te voorkomen en te straffen. De uitstekende dienst, door Van der Marck met

(1) Correspondance de Philippe II., II. 1211.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 333, 334.

(3) Ibid. II. 1221.

de inneming van den Briel bewezen, werd inderdaad door zijne latere wreedheden bijna uitgeveegd. Ten slotte had hij ook nog den twee en zeventigjarigen pater Cornelius Musius, pastoor van St. Aagten te Delft, die in hooge achting stond bij den prins doen folteren en op de afgrijselijkste wijs ter dood brengen. Die gruweldaad, door den prins beweend, wekte de verontwaardiging der Staten van Holland en had het ontslag van den barbaar uit hun dienst ten gevolge. Men achtte het evenwel raadzaam hem, uithoofde van zijne vroegere diensten, zijn machtige betrekkingen en woelzieken aard, over te halen om het land te verlaten⁽¹⁾. Lang duurde het eer de prins en de Staten er in slagen konden om zich Lumey van den hals te schuiven. Hij bewerkte opschuddingen in verschillende deelen der provincie en beroemde er zich op vele wel toegeruste oorlogschepen en drieduizend man te bezitten, hem volkomen toegedaan, met wie hij de Staten 'naar zijn pijpen kon laten dansen'. In den aanvang van het volgend jaar (1574) werd hij eindelijk gedwongen de noordelijke gewesten te verlaten, die hij nooit weer verontrusten kwam. Eenige jater later stierf hij in Luik aan den beet van een dollen hond: een uiteinde in overeenstemming met zijn woest karakter⁽²⁾.

Terwijl de prins aldus naar zijn verheven doel streefde, werd hij door zijne onverzoenlijke vijanden voorgesteld als iemand, die een spel speelde, dat hij toch verliezen moest. 'Die arme prins,' zeide Granvelle, 'is slecht geraten geworden. Ik twijfel thans, of hij zich wel ooit weder met den Koning zal kunnen verzoenen, en denk, *dat wij eer zullen trachten ons van hem en zijn broeder te ontslaan, alsof zij Turken waren*. Zijn huwelijk met de dochter van Maurits, *unde mala et quia ipse talis* [waaruit het kwaad voortgesproten is, om van zijn eigen inborst niet te spreken] en zijne broeders hebben hem veel kwaad gedaan; Schwendi en zijne duitse vrienden insgelijks. Ik zag dat alles duidelijk in doch hij wilde mij niet gelooven'⁽³⁾.

Het meest nog steunde Oranje op de geheime onderhandelingen die zijn broeder Lodewijk met de fransche regeering weder zocht aan te knopen. De prins had sedert de gruwelen van den St. Bartholomeusnacht een bijna onoverkomelijken weerzin gevoeld

(1) HOOFT, VII. 281, 282. BOR, VI. 422. BRANDT, Historie der Reformatie, X. 538-540. D.I. 'De tijding van soo vervloecht een handel kostte den Prince klachten en traenen; deese onmenscheijckheit deedt den Staten wee en streckte den pleeger self een trap tot synen onderganck.' - BRANDT.

(2) HOOFT, VII. 289-290 BOR, VI.424-431. WAGENAAR, VI. 434-436.

(3) Kardinaal Granvelle aan Morillon, 18 Maart 1573, bij GROEN VAN PRINSTERER, Archives, VI. 35*.

om langer met dat met bloed bespatte Hof in betrekking te staan; maar de zaken waren nu sedert kort geheel van gedaante veranderd. In plaats van op hun misdaad roem te dragen, namen de Koning en zijne moeder een toon van berouw aan en verzekerden, dat de daad onvoorbedacht gepleegd en het gevolg geweest was van een panischen schrik, van verbijstering en vrees door de plotseling ontdekte plannen der Hugenooten te weeg gebracht. Gedreven door de natuurlijke aandriften tot zelfbehoud hadden de Koning, zijn gezin en naaste vrienden hunne hand met een misdaad bezoedeld, die zij thans bitter betreurden⁽¹⁾. De fransche gezanten aan de verschillende Hoven van Europa kregen in last de Vorsten, bij wie zij afgevaardigd waren, van die gezindheid des Konings kennis te geven. Deze last verschilde zeker aanmerkelijk van den vroeger ontvangene; aanvankelijk toch was het hunne taak geweest, om voor hun meester een rijkelijk loon van lof en dankbetuiging wegens zijn verdienstelijk heldenstuk te vorderen. De vreugdeschoten, de feestelijke verlichting, de openbare vermakelijkheden, waarmede men de heilrijke gebeurtenis gevierd had, lagen nog versch in het geheugen, en de gezanten zagen zich in geen geringe verlegenheid gebracht, nu zij nog zoo kort geleden zoo duidelijk en bepaald hunne goedkeuring hadden uitgesproken. Hoewel de Koning eerst plechtig had laten afkondigen, dat hij alle verantwoordelijkheid op zich genomen had, moesten, daar het wereldkundig was, dat hij een der voornaamste daders was geweest, zijne gezanten thans zichzelve en hun monarch bespottelijk maken, door het bloedbad, waarvan zij met zooveel ophef als van een behendig uitgevoerd en alleszins loffelijk stuk gewaagd hadden, nu voor te stellen als eene betreurenswaardige daad van verbijstering⁽²⁾.

Spanje's macht te vernederen, de hand van Koningin Elizabeth voor den hertog van Alençon te bekomen, als beschermheer een verraderlijk gezag over de protestantsche Vorsten van Duitschland uit te oefenen, den troon van Polen, voor den hertog van Anjou en zelfs de Keizerskroon voor het Huis van Valois te verwerven - al die geliefkoosde plannen schenen door den moord van Parijs en het afgrijzen, daardoor teweeg gebracht, geheel omvergestooten. Karel en Catharina ontdekten nu, in welk een valsche stelling zij zich geplaatst hadden, terwijl Spanje zijn vreugde over den schromelijken misslag, dien Frankrijk begaan had, ondanks het masker van heiligen afschuw, duidelijk genoeg verried.

(1) GROEN VAN PRINSTERER in het IIe stuk van het IVe Deel der Archives de la Maison d'Orange-Nassau. - Vergelijk DE THOU, lib. LV. t. IV. 590 et sequ.

(2) Zie de brieven in het IIe stuk van het IVe Deel der Archives de la Maison d'Orange.

Filips en Alva luisterden met leedvermaak naar de kreet van verfoeing, die de wind allerwege door de Christenheid ronddroeg. Hun deed de vernedering der schuldigen niet minder genoeg, dan de volvoering der misdaad. Lodewijk van Nassau schreef ronduit aan Koning Karel: 'Uwe Majesteit ziet, hoe de Spanjaard, uw doodvijand, lustig zijn hart ophaalt met den ellendigen staat uwer zaken; hoe hij over uw onspoed lacht, zoodat hem de lever schudt. Deze moord heeft hem in staat gesteld, Uwe Majesteit meer te verzwakken, dan hij het door een oorlog van dertig jaren had kunnen doen.'⁽¹⁾

Eer nog het jaar om was, had Karel zich ten volle kunnen overtuigen van den noodlottigen indruk, door het gebeurde te weeg gebracht. Bitter en bijna met slaafsche onderdanigheid jammerde hij er over, dat de katholieke Koning zijne zaak verliet. 'Hij weet wel,' schreef Karel aan Saint Goard, 'dat, ingeval hij aan deze onlusten een eind kan maken en mij in den dans alleen laten, hij tijd en middelen zal hebben om zijn gezag te vestigen, niet slechts in de Nederlanden, maar ook elders, en dat hij zich grooter en geduchter zal maken, dan ooit te voren. Zoo vergelden zij *het goede, dat zij van mij ontvangen hebben, en dat aan iedereen bekend is*'⁽²⁾.

Gaspar de Schomberg, Karels behendige en eerlijke zaakgelastigde in Duitschland, had reeds zeer vroeg zijn koninklijken meester de slechte uitwerking gemeld, door de moord van Parijs uitgeoefend op alle plannen, die hij had pogen te volvoeren, en vooral op die, welke betrekking hadden op de Keizerskroon en op den troon van Polen. Het eerste plan zou spoedig opgegeven worden; het was noch voor Karel noch voor Filips weggelegd, om Maximiliaan's talrijk kroost van de opvolging in Duitschland uit te sluiten; maar het is leerzaam de beginsellooze gretigheid gade te slaan, waarmede beiden den prijs poogden te bemachtigen. Ieder hunner was gezind dien te koopen voor de afzwering zijner (naar men onderstelde) dierste beginselen. Filips van Spanje, die zich geroepen achtte de ketterij overal in zijne rijken uit te roeien, en die, aan die roeping getrouw, reeds meer misdaden begaan en dieper in het bloed zijner onderdanen gewaad had, dan ooit een Monarch te voren, Filips, voor

(1) 'Que S.M. voit l'Espagnol son ennemy mortel, faire ses choux gras de la désolation de ses affaires, se rire à gorge ouverte de ses malheurs, et employer tout son industrie et estude à entretenir les troubles en son royaume; s'assurant avec bonne raison que c'est le seul moyen de parvenir à ses fins sans coup frapper, veu que desjà, tant les guerres passées que par le dernier massacre et troubles prasens; l'Espagnol a plus affoibli S.M. que s'il eust faict la guerre trente ans.' - Archives de la Maison d'Orange, IV, 85*.

(2) Archives de la Maison d'Orange, IV. 33*.

wien zijne verdedigers nooit eenige andere verschooning gevonden hadden, dan dat hij het aan God schuldig rekende te zijn, liever zijne landen te ontvolken, dan een enkelen ketter binnen hunne grenzen te dulden, - Filips trad thans in geheime onderhandelingen met de Vorsten des duitschen Rijks. Hij gaf hun de verzekering, dat hij, indien zij hem de kroon wilden opdragen, de Spanjaards de Nederlanden zou doen ontruimen; dat hij in die provinciën de uitoefening van den hervormden godsdienst zou dulden; dat hij hare vereeniging met de overige deelen van het Rijk en bijgevolg hare aanspraak op de bij het passauer verdrag gewaarborgde rechten der Protestanten erkennen zou; dat hij den prins van Oranje en al zijn medestanders in hunne vroegere bezittingen, waardigheden en staat zou herstellen; en dat hij in alle landen, die bij het duitsche rijk waren ingelijfd, alle edicten en ordonnantiën zou handhaven, tot verzekering van de godsdienstvrijheid in Duitschland gemaakt⁽¹⁾. Kortom, ingeval men hem de kroon van Karel de Groote beloofde, was Filips gezind het werk van zijn gansche leven te vernietigen, de aartsweerspanning, op wien hij jacht gemaakt en dien hij vogelvrij verklaard had, weder in zijn vorigen staat te herstellen, en zich dan voor die Hervorming te buigen, wier belijders en verkondigers hij zoo lang verbrand en geslacht had. Zoo ver en niet verder strekte zich die goddienstige overtuiging uit, waarmee hij jaren lang de onbeschaamdheid had, de in de Nederlanden gepleegde gruwelen te verontschuldigen. Nooit zou God het hem vergeven, zoo hij één ketter in de nederlandsche provinciën ongestraft liet; maar gaf men hem slechts den keizerlijken scepter, dan zou iedere ketter zonder zijne ketterij af te zweren, als met hysop gereinigd en witter dan sneeuw zijn.

Al kon Karel IX onmogelijk de slachtoffers van de Bloedbruiloft in het leven terugroepen, zoo was hij evenwel bereid om van dien moord eene verklaring te geven, die elk onbevooroordeeld gemoed bevredigen moest. Mocht het al niet waarschijnlijk zijn, dat of Zijne Allerchristelijkste of Zijne Katholieke Majesteit den troon der Caesars beklimmen zou, toch konden

(1) ‘- le Roy d'Espagne à l'estat de l'Empereur veu les honestes offres qu'il leur propose, à sçavoir si les princes veulent consentir à l'eslire Empereur, il promet qu'avant que d'entrer en ceste dignité, il osterà les Espagnols du Pàys-Bas; qu'il reunira le dict Pays-Bas au corps de l'Empire; qu'il remettera le Prince d'Orange et tous ses complices en leur bien et premier estat; et qu'il fera observer et maintenir dedans tous les pays de son obéissance qui auroient esté ou seront incorporez à l'Empire, les mêmes edicts et ordonnances qui ont esté establiz et se gardent par le reste de l'Allemagne sur le faict de la religion.’ - G. de Schomberg au Duc d'Anjou, Paris, 10me Féb. 1573, bij GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 30*. Zie ook aldaar bl. 2.

zij invloed uitoefenen op het bekleeden van een minder verheven Koningszetel, en het was mogelijk om de beschikbare kroon van Polen aan den hertog van Anjou te verzekeren. Ziedaar de sleutel tot de ingewikkelde fransche staatkunde van dit en het volgende jaar: de poolsche Koningskeus is de leiddraad in dien doolhof van kuiperijen en weifelingen. Sigismund Augustus, de laatste der Jagellonen, was den 7den Juli 1572 overleden⁽¹⁾; de aanzienlijkste mededingers naar zijn troon waren de aartshertog Ernst, een zoon des Keizers, en Hendrik van Anjou. Ook de prins van Oranje werd niet vergeten, er was een sterke partij gezind om zijne verkiezing te bewerken, als de uitstekendste zegepraal, die het Protestantisme behalen kon; maar zijne eerezucht werd door dit uitzicht niet geprikkeld; zijn eigen werk vorderde al zijne krachten. Groot evenwel was zijn invloed, en de aanhangers van Anjou zochten dien te winnen. De Lutherschen toch en de moravische Broeders waren in Polen zeer talrijk, de protestantsche partij hield er de weegschaal in handen.

Het viel den prins moeielijk den weerzin te overwinnen dien hij zelfs koesterde tegen den naam van den man, wiens misdaad Frankrijk ontvolkt en de schoone uitzichten vernietigd had, waarmede hij en zijn broeder in het vorige jaar den nederlandschen grond betraden. Desniettemin luisterde hij naar de verklaringen, waarbij de fransche Koning en zijne dienaars poogden hun naam, zoo dan al niet hun ziel, van de smet van voorbedachten moord te zuiveren. De moordenaars gelieten zich thans in zak en asch hunne misdaad te betreuren, en door Anjou's aanspraken te bevorderen en aan de boetvaardige bekentenissen van Karel het oor te leenen, kon het beleg van Rochelle opgeheven, voor de Hugenootten gewetensvrijheid verworven en een verbond gesloten worden met eene machtige natie, wier steun de Nederlanden schragen zou⁽²⁾. De fransche regeering, hoogst vijandig tegen Spanje gezind, zoowel uit hartstocht als uit staatkunde, kon veel hulp aan de in opstand gekomen provinciën verleenen. 'Ik verzoek u alleronderdanigst, mijn goede Meester,' schreef Schomberg aan Karel IX, 'niet te gedoogen dat de kiezers zich in het hoofd zouden zetten, dat gij de zaken van den Koning van Spanje op eenigerlei wijs begunstigt. Pleeg geen daad van openbare vijandelijkheid tegen hem, zoo gij dat voor onvoorzichtig houdt; maar zie scherp toe, indien gij zelf niet behendig uit den zadel wenscht gelicht te worden. Ik zou van woede barsten, indien ik u ten gevolge der boosaardige lasteringen uwer vijanden den prijs moest zien

(1) Vergelijk DE THOU, t. VI. lib. LV, LIII. 448.

(2) Brieven bij GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV, IIe stuk, passim.

verliezen⁽¹⁾. Dus werd dan Oranje genoopt om, zij het ook niet zonder wantrouwen, de betuigingen aan te nemen van een berouw, dat met verzoenende handelingen gepaard ging. Hij vergunde zijn broeder Lodewijk met Schomberg in Duitschland weder onderhandelingen aan te knopen; hij zond hem de schets van een verdrag, dat hij gezind was met Karel aan te gaan; hij bedong, dat de Koning zich onmiddellijk met zijne onderdanen verzoenen zou, onder de uitdrukkelijke verklaring, dat hij zich had laten misleiden door hen, die onder voorwendsel van hem te dienen hun eigen voordeel gezocht hadden, ten koste van het welzijn van kroon en volk. De Koning moest vrijheid van godsdienst verleen; het edict, daartoe uit te vaardigen, moest door al de Parlementen en Staten des rijks bekrachtigd en onder al de Deutsche Vorsten verspreid worden. Indien Zijne Majesteit niet gezind was voor de bevrijding der Nederlanden krijg te voeren, moest hij den prins van Oranje terstond honderdduizend kronen en voorts om de drie maanden wederom honderdduizend kronen uitbetalen. Het zou den prins vergund zijn, duizend ruiters en zeventuizend voetknechten in Frankrijk te werven; elke stad of vesting in de Nederlanden, behalve in Holland en Zeeland, moest onder de heerschappij van den Koning van Frankrijk gesteld worden. De provinciën Holland en Zeeland zouden zich ook onder zijne bescherming stellen, maar door hare eigene heeren en burgers geregeerd worden. Volkomen vrijheid van godsdienst en handhaving van de aloude rechten, privilegiën en handvesten moesten gewaarborgd worden, ‘zonder eenige tegenspraak of bedil hoegenaamd’⁽²⁾. De prins van Oranje, of de Staten van Holland en Zeeland, zouden aan Zijne Christelijke Majesteit de gelden teruggeven, die hij hun voorschoot. Alleen bij deze bepaling en bij die waarbij het den prins vergund was in Frankrijk krijgsvolk te werven, werd gewag van hem gemaakt; want voor zich zelven vorderde hij alleen het verlof om soldaten te mogen werven voor den vrijheidskamp en om de kosten daarvan te mogen dragen, als de Staten er niet in mochten voorzien. Zijne geheime afgevaardigden, Lumbres en doctor Tayaert, die zich naar Parijs zouden begeven, ontvingen soortgelijke instructies⁽³⁾.

Schombergs onvermoeide pogingen en de hartstochtelijke verklaringen van wege het fransche Hof oefenden eindelijk invloed uit. ‘Gij moet de Vorsten verzekeren,’ zoo schreef de hertog

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 15*, 16*.

(2) ‘Sans contredit ou cavillation quelconque.’ - GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 116-118.

(3) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 109-124, en 43*-48*. - Vergelijk DE THOU, VI. liv. LV. 593 en seq.

van Anjou aan Schomberg, ‘dat hetgeen u geschreven is omtrent hetgeen in dit Rijk voorviel, waarheid behelst; *dat het gebeurde plotseling is geschied*, volstrekt niet met voorbedachten rade; dat noch de Koning, noch *ik zelf ooit met den Koning van Spanje in eenige verstandhouding hebben* gestaan tegen die van de religie, dat al wat dagelijks daarover aan de Vorsten gezegd wordt, grove onwaarheid behelst’⁽¹⁾.

Graaf Lodewijk vorderde evenwel nadrukkelijk, dat 's Konings berouw zou leiden tot het behoud van de overgebleven slachtoffers, en uit de distels van deze gevaarvolle onderhandelingen plukte hij met onversaagde hand ‘de bloem van behoud’ voor zijne bijkans verloren zaak. Hij vroeg geen woorden, maar daden, of althans verzekeringen. Hij hield tegenover de dienaars van Karel en tegenover den Monarch zelf stoutmoedig den twijfel vol, door de hugenootsche afgevaardigden in hunne onderhandelingen met Catarina de Medicis aan den dag gelegd. ‘Is het woord eens Konings, vroeg de vorstelijke weduwe aan de gemachtigden, die waarborgen eischten, ‘is het woord eens Konings niet voldoende?’ - ‘Neen, Mevrouw,’ gaf een hunner ten antwoord, ‘bij St Bartholomeus, neen!’⁽²⁾ Graaf Lodewijk herhaalde ronduit aan Schomberg, dat hij in weinige dagen een stellig antwoord verlangde, ‘dat niet in woorden alleen moest bestaan, maar ook in daden, en dat hij de eer zijns broeders, het goed, het bloed en het leven van die arme lieden, die de zaak der vrijheid begunstigten, niet kon en niet wilde in de waagschaal stellen’.

Den 23sten Maart 1573 had Schomberg met graaf Lodewijk een onderhoud, dat zeven of acht uren duurde. Bij die gelegenheid werden de ontwerpen van den graaf, ‘die,’ volgens Schomberg, ‘voorzeker grootsch en schoon waren,’ grondig besproken, en werd men het omtrent een reeks van voorwaarden eens. De grondslag er van was, dat de Koning van Frankrijk beschermheer zou zijn van Holland en Zeeland en oppermachtig Vorst over de andere plaatsen, die men in de Nederlanden bemachtigen zou. De gewichtigste voorwaarden, overeenkomende met de artikelen, door den prins van Oranje ontworpen, waren: vrije godsdienstoefening voor Katholieken en Protestanten, stipte handhaving der stedelijke handvesten, beding van zekeren jaarlijkschen onderstand van Frankrijk, ingeval Zijne Majesteit geen krijg wilde voeren.

Tien dagen later schreef Schomberg aan zijn meester, dat graaf Lodewijk bereid was al den invloed zijner familie aan te

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 26* en 27*.

(2) RAUMER, Geschichte Eur. II. 265.

wenden om Anjou de kroon van Polen te verschaffen⁽¹⁾, terwijl Lodewijk zelf, nadat hij zijne onderhandelingen met den franschen zaakgelastigde ten einde had gebracht, aan den Koning een langen en ernstigen brief schreef⁽²⁾. Hij schilderde den gunstigen toestand af, waarin de Koning zich bevonden had vóór den noodlottigen zomer van 1572. De Koningin van Engeland was toen allervriendelijkst jegens hem gezind, en niet ongenegen om zich nog nauwer met zijn Huis te verbinden. De duitsche Vorsten wenschten hem tot Roomsche Koning te kiezen, eene waardigheid waarnaar zijn grootvader vruchteloos gestreefd had. De Nederlanders, door de dwingelandij van hun eigen Vorst tot wanhoop gedreven, verlangden zich in zijne armen te werpen. Dit alles was de vrucht geweest van het koninklijk edict van godsdienstvrede, en hoe geheel anders was thans het tooneel! - 'Uwe Majesteit,' zoo schreef Lodewijk met ernst en rondheid, 'is heden haar ondergang nabij. De Staat, van alle kanten afbrokkelend en in een bijkans hopeloozen toestand, schijnt de prooi te zullen worden van den eerste den beste, die er naar grijpt, vooral nu Uwe Majesteit, na door de jongste wandaad en de voorafgegane oorlogen getracht te hebben het menschelijk geweten aan banden te leggen, zich verlaten ziet, niet enkel door den adel en de krijgsmacht, maar ook door wat den sterksten steun uitmaakt van den troon, de liefde en welwillendheid der onderdanen, zoo dat Uwe Majesteit, te vergelijken is bij een oud gebouw, dat, dag aan dag door stutten geschraagd, ten laatste niet meer te behoeden is'⁽³⁾. Voorzeker, dat waren heilzame waarheden, onverbloemd voorgedragen.

De graaf wees vervolgens weder op de vreugde, die de Spanjaard, 's Konings doodvijand,' over den ellendigen toestand van zijne zaken gevoeld had, verzekerde, dat de onlusten in Frankrijk hem in staat zouden stellen om zijne eigene plannen zonder slag of stoot ten uitvoer te brengen. Hierin, voer hij voort, lag het geheim besloten der heusche behandeling, die hij zelf bij de overgave van Alva ondervonden had.⁽⁴⁾ Lodewijk verzekerde den Koning, dat er, zoo hij bleef voortgaan met zijne onderdanen die den nieuwen godsdienst beleden te onderdrukken, geen hoop meer voor hem bestond; en dat zijne broeders met alle kans op slechte uitkomst, de een naar Engeland, de ander naar Polen zouden gaan, hem achterlatende met een moeielijken

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 38*, 43*-48*, 53*, 54*.

(2) 1 Junij 1573. GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 81*-90*.

(3) 'Qu'elle ressemble à ung viel bastiment, qu'on appuye tous les jours de quelques pillotis, mais enfin on ne le peult empescher de tomber.'- GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 85*.

(4) Brief van Graaf Lodewijk aan Karel IX, van den 1sten Junij 1573. GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 86*.

en gevaarlijken oorlog op den hals. Zoo lang de Koning een vijandelijke houding aannam tegenover de Protestanten in zijn rijk, konden zijne schoone woorden geen uitwerking doen. ‘Frankrijks wijs van onderhandelen,’ schreef de graaf, ‘begint ons te verdrieten. Men gaat daar niet rond voor de vuist te werk, maar hengelt met geveinsdheid’⁽¹⁾.

Flink herinnerde hij er den Koning aan, dat het bedrog, tegen den admiraal gepleegd, reden genoeg was om hem niet meer op zijn woord te vertrouwen. In 's Konings brieven aan den prins van Oranje, even vóór den St. Bartholomeus afgezonden, werd een schitterende wraak toegezegd op hen, die in den moordaanslag tegen den admiraal betrokken waren. ‘Twee dagen later,’ zoo ging Lodewijk voort, ‘*voltrok Uwe Majesteit die wraak op zeer averrechtsche wijs.*’⁽²⁾ Zeker was de Koning omgeven door menschen, die zijn ondergang zochten, en die tot bereiking van hun oogmerk, *hem nog dieper dan te voren wilden doen plassen in het bloed zijner onderdanen*⁽³⁾. Dien ondergang kon Zijne Majesteit nog afwenden door vrede te maken in zijn rijk en door op te houden zijne arme onderdanen, die van de religie waren, te kwellen’.

Ten slotte gewaagde de graaf in weinige, even eenvoudige als welsprekende woorden, van de onmogelijkheid om de menschelijke gedachten aan ketenen te leggen. De onsterfelijke ziel was buiten het bereik der Koningen; het geweten kon niet veroverd, het geloof niet gevangen genomen worden. Dat had Keizer Karel bevonden, die alle steden veroverd en alle protestantsche Vorsten van Duitschland gevangen genomen had, maar desniettemin niet in staat was geweest den godsdienst gevangen te nemen. ‘Deze *overtuiging*,’ zeide Lodewijk, ‘is diep in *het hart der menschen geworteld en kan door geen geweld van wapenen daar uitgeroeid worden.* Uwe Majesteit late zich daarom niet misleiden door de vleierij dergenen, die handelen als de slechte geneesmeesters, den lijder onkundig houdende van de kwaal, die hem ten verderve brengt’⁽⁴⁾.

Zonder inzage te nemen van deze allerbelangrijkste stukken, zou het onmogelijk zijn, om het geheim te doordringen van de toenmalige betrekkingen tusschen de groote Mogendheden. Wij hebben er nu genoeg van gezien, om voor altijd de verschooning tot zwijgen te brengen, zoo dikwerf tot verontschuldiging van

(1) Descouvrant qu'on ne procède point rondement et ne se sert-on que de dissimulation, comme d'ung hameçon. - GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 87*.

(2) A deux jours de là elle la fist assez mal. - Ibid. 88*.

(3) ‘Mais pour le faire plus que devant baigner au saug de ses sujets.’ Ibid. 89*.

(4) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 90*.

gewetensdwang bijgebracht, dat de dwingeland, door plichtgevoel aangedreven werd en door zijne gruwelen den wil des hemels meende te voltrekken. Hier hebben wij Filips het aanbod zien doen om den prins van Oranje in zijn vorigen staat te herstellen en godsdienstvrijheid in de Nederlanden te gedooogen, indien hij zich door zulke beloften den keizerlijken diadeem verwerven kon. Hier ook zien wij Karel IX en zijne moeder, terwijl hunne handen nog rookten van het ketterbloed in den St. Bartholomeusnacht geplengd, uitdrukkelijke verbindtenissen met ketters aangaan om de ketterij alom te beschermen, indien slechts daardoor de kroon der Jagellonen en de hand van Elizabeth te verkrijgen zouden zijn.

Terwijl Lodewijk zoo druk in Duitschland bezig was, hield Oranje zijn verblijf meestal te Delft. Dagelijks voelde hij het gemis van zijn broeder want hij was, terwijl hij bloot stond aan zulke harde beproevingen, bijkans geheel verlaten. ‘Onze zaken staan zeer goed in Holland en Zeeland,’ schreef hij, ‘als ik maar eenige hulp had. Het is mij onmogelijk, alleen zooveel arbeid op den duur te doen, en den last te dragen van zulke gewichtige belangen van geldmiddelen, krijg en burgerlijk beheer, als van uur tot uur op mij nederkomen. Ik heb niemand om mij te helpen, geen enkel mensch, zoodat ge u denken kunt, in welke verlegenheid ik mij bevind’⁽¹⁾.

In September had Alva de Staten der Nederlanden plechtig te Brussel beschreven, om middelen te beramen tot voortzetting van den krijg. De gelegenheid scheen den prins gunstig om een beroep te doen op de vaderlandsleifde van het gansche volk; hij stelde de overheden der provincie Holland daarom het ontwerp ter hand van een brief, in haar en in zijn naam aan de Staten-Generaal der Nederlanden gericht⁽²⁾. Het stuk behelsde een bondig overzicht der jongste gebeurtenissen in de Nederlanden, met een opgaaf der redenen, die hen allen moesten bewegen om zich tegen den gemeenen vijand te vereenigen. De oude genegenheid en trouwhartigheid, waarmede zij elkander vroeger altoos behandeld hadden, en de zekerheid, dat de Inquisitie voor goed in het land zou ingevoerd worden, op de puinhoopen der aloude rechten en gebruiken, pleitten er voor om nu de handen ineen te slaan. Hoe konden de vertegenwoordigers des volks de dwingelandij, den bloeddorst en de geldafpersingen van den hertog van Alva dulden? De Vorsten en Heeren van Vlaanderen, Bourgondië, Brabant of Holland, hadden nooit krijg gevoerd of vrede gemaakt, nooit munt ge-

(1) Archives de la Maison d'Orange, IV. 74, 177, 191.

(2) De brief wordt gevonden bij BOR, VI. 459-464.

slagen of een stuiver belasting aan het volk opgelegd, buiten toestemming der Staten. Hoe kon de natie thans bewilligen in de willekeurige belastingen, dag aan dag geheven? Waren Amsterdam en Middelburg trouw gebleven, hadden die aanzienlijke steden zich niet laten verleiden om de zaak der vrijheid prijs te geven, dan zouden de noordelijke provinciën onoverwinnelijk zijn geweest. ‘Alleen door de Nederlanden worden de Nederlanden onderdrukt,’ luidde het verder. ‘Van waar ontleent de hertog van Alva de macht, waarop hij zich verheft, anders dan van u, de nederlandsche steden? Van waar heeft hij zijne schepen, zijn toevoer, zijn geld, wapenen en krijgsvolk anders dan van het nederlandsche volk? Waarom is het arme Wederland zoo ontaard en verbasterd van de fierheid onzer vrome voorvaderen, die nooit hebben willen gedoogen, dat vreemden hier heerschappij voerden of zelfs ambten bekleedden? Indien de kleine provincie Holland de macht van Spanje kan wederstaan, wat zouden niet al de Nederlanden - Brabant, Vlaanderen, Friesland en de overigen - vereenigd vermogen? Ten slotte werden de Staten-Generaal ernstig bezworen om als broeders van het zelfde vleesch en bloed, de handen met Holland ineen te slaan, ten einde gezamenlijk het vaderland van dwingelandij te verlossen en in den alouden bloei en voorspoed te herstellen.

Nog stelde de prins een der krachtigste stukken op, die ooit uit zijne pen vloeiden: het was de *Sentbrief in forme van supplicatie van den Prince van Orangien ende die van Hollandt ende Zeelandt aan dan Coninck van Spangien, klaghende over des Hertogen van Alva regieringe ende moedwil der Spaengiaerden*⁽¹⁾. Deze brief maakte alom in de Christenheid diepen indruk: het was een rechtschapen beroep op de rechtschapenheid van den Vorst; een verzoek om 's lands privilegiën te herstellen en den hertog van Alva te verwijderen. Een ijzingwekkend tafereel werd er in opgehangen van Alva's gruwelen en van de ellende des volks, en het voorgeven omver geworpen, dat het volk zelf aan dat lijden schuld zou hebben. De prins haalde de acten van beschuldiging aan, door den landvoogd onder den naam van kwijscheldingen afgekondigd, en verwierp de onderstelling, dat er eenige misdaden begaan waren, die Alva te vergeven had. ‘Wij nemen God, den kenner aller harten, en Uwe koninklijke Majesteit tot getuigen, dat, zoo wij zulke misdaden begaan hebben, als ons met deze pardon-brieven opgelegd worden, wij geen pardon begeeren, maar willen gaarne als de allersnoodste en allerergste creaturen, die op de aarde leven, onze misdaden met den hals betalen, en weigeren geenszins, o genadigste

(1) Bij BOR, VI. 464-472.

Koning, dat men ons, den eenen vóór, den anderen na, met alle uitgelezen tormenten van lid tot lid verscheure, zoo verre als men ons bevindt in al zulke gruwelijke misdaden vervallen te wezen.'

Na dus de dwingelandij der regeering en de onschuld des volks op den voorgrond gesteld te hebben, kondigde de prins in zijn eigen naam en van wege de Staten het besluit aan, waartoe zij gekomen waren. 'Zoo zijn wij van noodswwege gedrongen geweest,' aldus ging hij voort, 'om de wapenen op te vatten tegen den hertog van Alva en zijn aanhang, om ons, onze vrouwen en kinderen, ons goed en ons bloed, uit zijne en zijner dienaars bloeddorstige handen te verlossen, of, zoo hij ons te machtig valt, liever een eerlijken dood te sterven en een loffelijken roem onzen nakomelingen achter te laten, dan dat wij onzen hals onder zulk een tiran zouden buigen en ons lieve vaderland in zulk een schandelijke slavernij laten komen. Daartoe zijn al de steden gezamenlijk en elk in het bijzonder besloten, de een voor en de andere na, alle beleg te verwachten zoo het nood is, en het uiterste te wagen en ook allen uitersten nood en kommer te lijden, met verlies ook van haar goed en bloed, ja liever den brand in haar eigen huizen te steken, dan dat zij zich in het geweld van dezen dwingeland zouden begeven, daar wij verzekerd zijn, dat bij zulk een wreeden tiran, die ons eertijds zoo gruwelijk bedreigd en meermalen misleid, en zijne beloften en eeden als met voeten vertreden heeft, geen genade noch barmhartigheid te verwachten staat. Liever toch zou hij de beken en stroomen met ons bloed verven, en al de boomen en galgen, die in het land zijn, met onze lichamen behangen, dan dat hij zijn bloeddorst aan ons niet zou verzadigen'.

Het gelukkig opbreken van Alkmaars beleg werd drie dagen later door een ander gewichtig voordeel voor de Nederlanders gevolgd. De graaf van Bossu, die te Amsterdam een aanzienlijke vloot had laten uitrusten, was in het begin van October op de Zuiderzee gekomen, ondanks de wrakken die men had laten zinken, en andere versperringen, die het onmogelijk moesten maken over Pampus te komen. De Noord-Hollanders waren echter ook niet werkeloos geweest, en spoedig kruiste een vloot van vijf-en-twintig schepen onder admiraal Cornelis Dirksz. in dezelfde wateren. Er hadden eenige schermutselingen plaats; maar de schepen van Bossu, beter bezeild en met zwaarder geschut voorzien, waren blijkbaar ongezind om zich, zoo als de Hollanders dit zochten, te laten aan boord klampen. De spaansche admiraal kende als geboren Nederlander de onversaagdheid zijner landgenooten als zij op zee met den vijand handgemeen werden en hij verliet zich liever op de kracht van zijn geschut. Op den 11den October echter kwam de gansche noord-hollandsche

vloot onder begunstiging van een stijve koelte uit het Oosten op de spaansche af, die, thans dertig zeilen sterk, in de nabijheid van Hoorn en Enkhuizen af- en aanvoer. Na een kort gevecht weken bijna al de spaansche schepen haastig terug, door de meeste Hollanders gevolgd. Vijf van 's Konings schepen werden genomen, aan de overigen gelukte het te ontsnappen; alleen de admiraal bleef stand houden en wilde zich niet overgeven, hoewel door zijn onderhebbenden laaghartig verlaten⁽¹⁾. Zijn schip, *de Inquisitie*, was verreweg het grootste en bestbemande van de twee vloten; vier schepen van kleiner afmetingen hadden het reeds in het begin van den slag aangetast; een er van was spoedig tot zwijgen gebracht, maar de drie anderen hadden zich aan de boorden en den voorsteven vastgeklampt. Zoo dreven zij met hun viereen voor wind en tij; hevig en scherp werd er voortdurend gevochten, terwijl men op vaarwater noch koers lette; geen geoefend gebruik van het geschut, geen oorlogskunst of bevarenheid konden hier baten: het was een strijd op leven en dood, gelijk overal waar een Spanjaard en een Nederlander te land of te water elkander ontmoetten. Bossu met de zijnen, in hun, voor musketkogels, ondoordringbare borstharnassen en met schild en zwaard gewapend, stonden op het dek der *Inquisitie* gereed om alle pogingen tot enteren af te weren. De Hollanders bedienden zich als gewoonlijk, bij den aanval, van brandende pekkransen, kokende olie en gesmolten lood. Herhaalde malen gelukte het hun, het admiraalschip te beklimmen, maar telkens werden zij afgeslagen, gedood of in zee geslingerd. Het gevecht begon om drie uur in den namiddag en duurde zonder eenige verpoozing den ganschen nacht door. Met de aangeëenterde vaartuigen dreef het spaansche admiraalschip aan lager wal en raakte achter de Nek bij Wijdenes vast. In de hitte van het gevecht werd dit ter nauwernood bemerkt. In de morgenschemering beklom Jan Haring van Hoorn, dezelfde die op den Diemerdijk aan een duizendtal soldaten zoo heldhaftig den weg versperd had, het dek der *Inquisitie* en haalde de vlag neer. Die wakkere, maar voorbarige daad kostte hem het leven: hij kreeg een kogel in de borst en viel dood op het dek van het schip, dat nog niet overgegeven werd. In den voormiddag zag Bossu echter in, dat verdere weerstand vruchteloos was; de schepen zaten vast in de nabijheid eener vijandelijke kust, zijn eigen vloot was verstrooid, drie vierden van zijn scheepsvolk gesneuveld of buiten gevecht gesteld, terwijl de vaartuigen, waarmede hij te strijden had, gedurig met schuiten versch volk en krijgsbe-

(1) BOR, VI. 455, 456. HOOFT, VIII. 326, 327. Brieven van Alva aan Filips, en van Bossu aan Alva. - Correspondance de Philippe II., II. 1274, en p. 420, 421, aantekeningen.

hoeften ontvingen en hunne dooden en gekwetsten lieten wegbrengen. Om elf uur gaf hij zich over en werd met driehonderd gevangenen aan wal gebracht. De admiraal Bossu zelf bleef in Hoorn, waar men hem met blijkbaren haat ontving: de moord van Rotterdam, waaraan zijne verraderlijke wreedheid schuld droeg, was nog niet vergeven of vergeten⁽¹⁾.

Deze overwinning, die op de zegepraal van Alkmaar volgde, was even verblijdend voor de Nederlanders, als grievend voor Alva, die het einde van zijn bewind door tegenspoed en schande te land en ter zee gekenmerkt zag. De schitterende wapenfeiten, waardoor hij bij Jemmingen en in Brabant den Nederlanders schrik had aangejaagd, waren door de dapperheid van een handvol Hollanders, mannen zonder krijgstucht of ondervinding, uitgevaagd. Den Nederlanders kwam de gevangenneming van zulk een aanzienlijk persoon als de admiraal en stadhouder van Holland zeer te stade; de gijzelaars uit Haarlem, die nog niet ter dood waren gebracht, zagen zich daardoor gered; bovendien bleef St. Aldegonde, de ijverige vaderlander en vertrouwde vriend van Oranje, die eenige weken later in een gevecht bij Maaslandsluis den vijand in handen viel⁽²⁾, door dezelfde omstandigheid voor den dood gespaard. In allerijl verwittigde de prins den hertog van Alva, dat men Bossu dezelfde behandeling zou doen ondergaan, als St. Aldegonde ondervinden zou, en het was den landvoogd dus onmogelijk zijn gevangene ter dood te laten brengen; hij was genoodzaakt zich het verdriet te getroosten een aanvoerder der oproerlingen en een ketter in zijne macht te zien, zonder het te durven wagen de hand aan hem te slaan. Beide aanzienlijke gevangenen werden na geruimen tijd in vrijheid gesteld.

De hertog was zonder twijfel in de schatting van alle standen dieper gedaald, dan ooit te voren, gedurende zijn lang en over het algemeen voorspoedig leven. De tegenspoeden van zijn leger, de meening dat zijns meesters genegenheid voor hem verkoeld was, de zekerheid dat zijne taak in de Nederlanden zonder voldoende uitslag ten einde liep, de weerzin in de gemoederen opgewekt door zulk een onverbiddelijke dwingelandij, zoovele jaren achtereen uitgeoefend, alles werkte mede om zijn aanzien te verminderen. Hij voelde dat hij door grooten en geringen om strijd gehaat werd. Met zijne bijzondere raadsleden stond hij reeds lang op geen te besten voet. De president Tisnacq was in het begin van den zomer gestorven, en Viglius, geheel tegen zijn zin, genoopt geworden om de plaats voorloopig in te nemen. Maar

(1) MENDOZA, X. 214.

(2) HOOFT, VIII. 331. Correspondance de Philippe II., II. 1283. VAN METEREN, IV. 85. BOR, VI. 472.

thans bestond er tusschen den geleerden Fries en den landvoogd nauwelijks meer een zweem van vriendschappelijke betrekking zij haatten elkander uit den grond van hun hart. Alva was alle vlaamsche en friesche raadgevers moede, hoe slaafs zij zich ook voor hem mochten buigen, en wenschte zeer den Raad geheel te bezetten met Spanjaards van gelijken stempel als Vargas. Hij had Viglius gedwongen om zijn post te hernemen, alleen opdat hij hem na een korte poos met alle Nederlanders op hetzelfde oogenblik zou kunnen weggagen. ‘Zoolang men zich dien ouden hoop van rechtsgeleerden niet van den hals geschoven heeft,’ schreef hij aan Filips, ‘met Viglius aan het hoofd, die hun allen de les leest, zal niets goed gaan. Het baat niet, of men de openvallende plaatsen met één of twee Spanjaarden bezet; dit is even goed alsof men een flesch goeden wijn in een vat azijn giet; de wijn verandert dan ook in azijn. Uwe Majesteit zal spoedig in staat zijn om den Raad met één slag te vernieuwen, zoodat Italianen of Spanjaards, naar uw goeddunken, uitsluitend het land mogen regeeren’⁽¹⁾.

Waar Alva door zulke gevoelens tegenover zijne vertrouwde raadslieden bezielde was, laat zich begrijpen, hoe zijn verkeer met den Raad van niet zeer vriendschappelijken aard kon zijn. Daarenboven had hij zich meestal van den zetel der regeering verwijderd; gedurende de krijgsverrichtingen in Holland hield hij zijn hoofdkwartier in Amsterdam waar hij, tegen het einde van het jaar, evenzeer bij het volk in haat was geraakt, als in Brussel. De baatzuchtige en onvaderlandslievende burgers, die bij den aanvang der lente zijn borstbeeld in hunne huizen te pronk hadden gezet, wierpen dit nu weg en scheurden zijn portret van den muur, want blijkbaar had zijn naam bij Vorst en volk allen invloed verloren. En toch was die gruwzaamheid, die zijn persoon voorheen met zulk een dampkring van verschrikking placht te omgeven, er niet flauwer op geworden; voortdurend toonde hij zoowel op kleine als op groote schaal wreed te kunnen zijn. Even als in vroegere jaren kon hij met een pennestreek bevel geven om gansche scharen om hals te brengen, en zelf het toezicht houden over de terechtstelling van dezen of genen. Dit bleek onder anderen bij den wreeden dood van Uitenhove⁽²⁾. Deze ongelukkige edelman, in den loop van den zomer gevangen geraakt, werd beschuldigd van deel genomen te hebben aan de inneming van den Briel en uit dien hoofde door den hertog veroordeeld om voor een klein vuur ter dood geroosterd te worden. Hij werd met een eenige voeten

(1) Correspondance de Philippe II., II. 359, aanteeiken., 1234.

(2) BRANDT, Historie der Reformatie in de Nederl. Deel I, Boek X, 546. HOOFT, VIII. 333.

langen ketting aan een paal gehecht, rondom welken paal takkebossen werden aangestoken. Zoo werd hij geruimen tijd gefolterd, onder de schimpscheuten der Spanjaards, die lachend toekeken, tot dat de scherprechter en zijn handlangers, menschelijker dan hun meester, het rampzalig slachtoffer met hun speren afmaakten; eene verzachting der straf, hun door Alva zeer kwalijk genomen. De landvoogd had evenwel geen reden om langer in Amsterdam te blijven: Haarlem was gevallen, Alkmaar verlost, en Leiden, dat in zijn tweede beleg zulk een luisterrijk hoofdstuk zou leveren voor de geschiedenis van dien oorlog, was wel is waar belegerd; doch, daar men wist hoe slecht het voorzien was, wilde men het eer door insluiting, dan door aanvallend te werk te gaan; bemachtigen. Aan Don Frances Valdez werd het toezicht over het beleg opgedragen, dat evenwel, zoo als wij weldra zullen zien, zonder dat er iets gedenkwaardigs voorviel, opgebroken werd.

De hertog had in Amsterdam, zoowel op eigen naam als op dien der regeering, buitensporige schulden gemaakt. Hij liet derhalve in het begin van November de gansche stad door met trompetgeschal afkondigen, dat allen, die iets van hem te vorderen hadden, zich in persoon op een bepaalden dag moesten aanmelden. Den nacht te voren trok de hertog met zijn gevolg met stille trom af⁽¹⁾. Door deze meesterlijke bedriegerij werden zijne schuldeischers, juist toen zij zich over de eindelijke aflossing verheugden, bitter te leur gesteld; de hooge rekeningen, voor wier voldoening men het woord des Konings en des landvoogds te pand had, bleven meerendeels onbetaald, en vele rijke en deftige lieden zagen zich tot den bedelstaf gebracht, omdat zij een te onbeperkt vertrouwen gesteld hadden in de eer van hun dwingeland.

Op den 7den November kwam Don Louis de Requesens y Cuñiga, Groot-Kommandeur van St. Jago, die tot Alva's opvolger benoemd was, te Brussel aan, waar men hem met groote vreugdeblijken ontving. De hertog schreef denzelfden dag aan den Koning een brief van dankbetuiging en *kuste zijne voeten*, omdat hij hem dus van zijn post ontslagen had. Het spreekt van zelf, dat er vele beleefdheden gewisseld werden tusschen den vertrekkenden en den nieuw aangekomen landvoogd. Alva

(1) HOOFT, VIII. 329, 330. - Vergelijk de briefwisseling van Karel IX en Mondoucet, Comm. Roy. de l'Hist. IV. 340, sqq. - 'Et craignent,' zegt de afgezant, 'toutes sortes de personnes, à qui il est deu argent, que se tenir ainsi reserré ne soit ung commencement pour pen à peu se partir tout en ung coup sans dire adieu, manquant son credit en Anvers et ailleurs, comme ilz voient qu'il faict. Ce que je ne puis croyre qu'il veuille faire, et que avec la disgrace des affaires publiques, qu'il laisse en mauvais estat, il veuille ainsi engager son particulier. Nous verrons,' etc.

wilde wel nog een poos blijven om zijn opvolger met zijn raad bij te staan, doch had liefst, dat de groot-kommandeur de teugels van het bewind onmiddellijk aanvaardde. Na veel beleefde tegenkanting stemde Requesens eindelijk daarin toe: den 29sten November werd hij nu te Brussel, in tegenwoordigheid van den hertog van Aerschot, den baron Berlaymont, den president van den Raad en andere aanzienlijke ambtenaren, als luitenant-gouverneur en kapitein-generaal plechtig gehuldigd⁽¹⁾.

Den 18den December vertrok Alva voor altijd uit de Nederlanden. Met zijn verder leven heeft deze geschiedenis niets te maken, en het is niet wenschelijk uit te weiden over de bijzondere omstandigheden van een man, wiens naam voorzeker geen aangenaam gevoel kan wekken. Hij had gedurende de laatste weken van zijn beheer meestal het bed gehouden, deels om de jicht, die hem kwelde, deels om in zijne vernedering zoo min mogelijk gezien te worden, hoofdzakelijk echter, naar men zegt, om de aanmaningen zijner schuldeischers te ontgaan⁽²⁾. Hij gaf zijne bezorgdheid te kennen om door Frankrijk huiswaarts te keeren, op grond dat men, als hij voorbij kwam, waarschijnlijk uit een venster op hem schieten zou. Hij beklagde zich hartstochtelijk, dat hij, na al zijn arbeid, 's Konings goedkeuring niet had mogen verwerven, terwijl hij aan den anderen kant zich 'de kwaadwilligheid en algemeenen haat der landzaten' op den hals geladen had. Mondoucet, tegen wien hij deze klacht uitte, was van hetzelfde gevoelen, en meldde zijn meester, 'dat de hertog zulk een buitengewonen haat in de gemoederen der landzaten had opgewekt, dat zij, zoo zij dorsten, vreugdevuren zouden ontsteken bij zijn vertrek⁽³⁾'.

Bij zijn vertrek uit de Nederlanden zou hij zich, naar men wil, beroemd hebben, achttienduizend zeshonderd ingezetenen gedurende zijn bewind op het schavot te hebben laten ter dood brengen. Het aantal dergenen, die in slag of beleg, door honger

(1) BOR, VI. 474 HOOFT, VIII. 331. Correspondance de Philippe II., II. 1283, 1284, 1291.

(2) 'Il a tousjours gardé le lit, soit qu'il a les gouttes, ou bien qu'il ne se veuille monstrier au monde pour les mauvais succès qu'il a eus. - Il laissa le lit saüs encores passer outre, plus à ce que je veois de crainte des importunités et demandemens d'argent, dont il est fort pressé.' - Brieven van Karel IX en Mondoucet, in de Comm. Roy. de l'Hist., IV. 340 sqq.

(3) Briefwisseling van Karel IX en Mondoucet, Comm. Roy. de l'Hist., IV. 340, sqq. - De hertog bezigde nagenoeg dezelfde taal, door een dichter een anderen dwingeland in den mond gelegd:

'Geen schepsel houdt van mij,
En als ik sterf, zal mij geen ziel beklagen.' -
KONING EDUARD III.

of zwaard omgekomen waren, ging alle berekening te boven. De hertog vond een goed onthaal bij zijn koninklijken meester en bleef bij hem in gunst, tot dat een nieuwe enveldaad van Don Frederik vader en zoon beiden in ongenade vallen deed. Frederik had eene hofjonkvrouw bedrogen en verlaten en huwde toen plotseling met zijne nicht, ten einde niet genoodzaakt te worden om de eer van zijn slachtoffer te herstellen⁽¹⁾. De hertog werd daarvoor gevangen gezet, Don Frederik gebannen, en Alva werd niet ontslagen, eer men voor de verovering van Portugal een veldheer van ondervinding noodig had. Hij toog naar Portugal, zoo als hij zeide, met de voeten in boeien. Na de hem toevertrouwde onderneming volbracht te hebben, verviel hij in een slepende koorts, ten gevolge waarvan hij zoo afnam, dat men hem slechts in het leven kon houden door melk, die hij zoog uit eene vrouwenborst⁽²⁾. Met zulk eene tweede kindsheid eindigde de man, die bijna zeventig jaren lang bloed gedronken had. Hij stierf den 12den December 1582.

De kriegsroem van den hertog was gevestigd, toen hij in de Nederlanden kwam, en zoowel op het slagveld als in lange veldtochten toonde hij, hoe degelijk hij dien verdiend had, en toch verliet hij deze gewesten met schande en teleurstelling. Als aanvoerder oogstte hij gedurende zijn lang beheer over de Nederlanden geene nieuwe lauweren in. In de regeling der geldmiddelen legde hij een verbazende onkunde aan den dag. In het beheer der burgerlijke en rechterlijke zaken bracht hij 's lands instellingen tot eene huiveringwekkende eenvoudigheid terug. Met reuzenstappen schreed hij over vorstelijke plakكات en volksrechten heen, en verpletterde met één slag zoowel de grooten, die door een rechtbank van Vorsten verlangden geoordeeld te worden, als de schamele handwerkers, die zich alleen op de wetten des lands konden beroepen. Van het weidsch en tooneelmatig gestoffeerd schavot van Egmond en Horne, tot de negentien stroppen, door meester Karel gereed gemaakt om de voornaamste bakkers en brouwers van Brussel voor hun eigen deur op te hangen - van de onthoofding der twintig edelen op de Paardenmarkt in het begin van zijn bewind, tot op het levend roosteren van Uitenhove aan het slot - van het blok, waarop het eerwaardig hoofd van Antonie van Straalen viel, tot den stoel, waarin de oude utrechtische vrouwe om de liefdedaad van een ander den dood moest ondergaan - het eene jaar uit tot het andere in, van de treffendste tot de walgelijkste moordtooneelen,

(1) BOR, VI. 474. HOOFT, VIII. 332 REYDANI, I. I. 10. Apologie d'Orange, 88. Vie du Duc d'Albe, II.

(2) VON RAUMER, Geschichte Europas etc., III. 170.

overal en te allen tijde bestuurde het oog en de hand van den meesterbeul onvermoeid het werk, hem door den Vorst opgelegd.

In weerwil van al het bloed, in Bergen, Naarden en Mechelen, en dagelijks, zes jaren lang, door den Raad van Beroerten vergoten, dat nog steeds om wraak riep, verweet Alva zichzelven een kwalijk geplaatste, dwaze teederheid voor het volk. Hij verzekerde den Koning, dat hij bij de inneming van Alkmaar ‘van de gansche bevolking geen levende ziel’ zou sparen, en als laatsten raad bij zijn heengaan gaf hij de aanbeveling *om alle steden in de Nederlanden tot den grond toe te verbranden*, enkelen uitgezonderd, die voortdurend door de koninklijke troepen konden bezet blijven⁽¹⁾. De geschiedenis heeft zeker zelden een voorbeeld van zulk een onbeperkte dwingelandij opgeleverd, als in Alva's beheer van de Nederlanden.

De tien duizenden in die beklagenswaardige gewesten, die aan de galg, door het zwaard, op de houtmijt stierven, of levend in de aarde bedolven, of gebannen werden, zijn nooit geteld; genoeg echter is er van bekend gebleven. Geen wijs was er, waarop menschelijke wezens ooit door hunne natuurgenooten gepijnigd werden, of ze werd hier dagelijks in toepassing gebracht. Mannen, vrouwen en kinderen, ouden en jongen, rijken en armen, gezeten burgers, zieken uit de gasthuizen, krankzinnigen, dooden zelfs, allen moesten voor het schavot en den brandstapel offers leveren⁽²⁾. De mannen wèrden gefolterd, onthoofd, aan den hals of bij de beenen opgehangen, voor vuren langzaam geroosterd, met gloeiende tangen doodgeknepen, geradbraakt, uitgehongerd en levend gevild, hunne huid over trommels gespannen. De lijken van wie een natuurlijken dood waren gestorven, werden opgegraven en het rottend overschot aan de galg gehangen, onder voorwendsel, dat zij de laatste kerkgerechten niet wilden ontvangen, maar inderdaad opdat hunne bezittingen ten prooi zouden vallen aan de schatkist. Huwelijken werden op last der regeering ontbonden, om rijke erfdochters tegen haar wil uit te huwen aan vreemdelingen, van wie zij een afschuw hadden. Vrouwen en kinderen werden ter dood gebracht, omdat zij voortvluchtige echtgenooten en vaders in den uitersten

(1) Correspondance de Philippe II. II. 1276.

(2) ‘De onredelijkheden, geweld, en ongehoorde wreedheden, die alhier van den beginne zijns regiments omgegaan zijn in 't plonderen, roven en muiten, verjagen en verwoesten, in 't vangen en spannen, in 't bannen, verdrijven en goederen confisqueren, ja in 't branden en blaken, hangen, koppen, hacken, raeybraken en met seer afgrijsselijke en noit gehoorde tormenten pijnigen en vermoorden de ondersaten Uwer Majesteit, so wel edele als onedele, arme als rijke, jonk als oud, weduwen en weesen, mannen, vrouwen en jonge maegden.’ - Sendbrief in forme van supplicatie enz. bij BOR, VI. 467.

nood met een penningske bijgestaan of alleen maar met een brief in hunne ballingschap vertroost hadden. Zoo was de geregelde gang van zaken onder het beheer van den Bloedraad. De gruwelen bovendien gepleegd bij de plundering en verdelging der in brand gestoken en uitgehongerde steden, gaan bijkans alle geloof te boven: ongeborenen werden uit den schoot der levende moeders gerukt; vrouwen en kinderen bij duizenden onteerd, geheele bevolkingen door het krijgsvolk verbrand en in stukken gehakt op de allerwreedste manier. Zoodanig was het bewind, waarvan Vargas bij het einde verzekerde, dat te groote barmhartigheid, '*nimia misericordia*', het te gronde had gericht⁽¹⁾.

Zelfs Filips, die thans andere inzichten had, werd op het eind den landvoogd moede. Alva had hem vroeger al door zijn aanmatiging gegriefd. Hij had toch, om zijn overwinningen te vereeuwigen, een reusachtig standbeeld doen oprichten, niet van den Koning, maar van hem zelf, en bij het afkondigen van het koninklijk pardon was hij op een gouden troon gaan zitten. Zulke onbeschaamdheden vergeeft een alleenheerscher niet licht. Te geveinsd om openlijk te breken, deed de Koning den landvoogd, toen deze al zijn werk gedaan had, zonder afkeuring, maar ook zonder goedkeuring terugkomen. Voor het gevoerde bewind evenwel was de meester zoo goed verantwoordelijk als de dienaar.

Het karakter, door Alva in de Nederlanden betoond, gelijkt op een karikatuur. Als een gewrocht der verdichting zou het monsterachtig schijnen, en zelfs die overmoedige historische twijfelzucht, die er behagen in schept om het oordeel der eeuwen omver te stooten, en namen, sedert onheuchelijken tijd door het slijk gesleept, te verheffen, zou toch moeilijk hier iets kunnen afdoen. Geen historische beslissing is zonder beroep; een later geslacht, dat zich op nauwkeuriger getuigenissen gronden kan, is altijd gerechtigd om het vonnis te wijzigen; maar als dit geveld is op grond van onbetwistbare feiten en op getuigenissen uit den mond van den aangeklaagde zelf, dan bestaat er weinig kans meer op herziening⁽²⁾. Het zou een overdreven

(1) VAN METEREN, IV. 86.

(2) De tijd is voorbij, toen men zeggen kon, dat Alva's wreedheid of de gruwelen van zijn bewind door partijzucht overdreven werden. Het menschelijk vernuft is niet in staat de waarheid ten dezen aanzien te ontduiken; elke poging heden ten dage beproefd, om den man of zijne maatregelen te verdedigen, bewijst slechts eene mate van onkunde of geestdrijverij, tegen welke geschiedenis en bewijsvoering beiden evenzeer krachteloos zijn. De uitgegeven brieven van den hertog in de briefwisseling van Simancas en in de papieren van Besançon, benevens die groote opstapeling van gruwelen, sedert lang algemeen gemaakt onder den titel: *Sententien van Alva*, waarin slechts een gedeelte der doodvonnissen en verwijzingen tot ballingschap, door hem gedurende zijn beheer uitgesproken, uit de oorspronkelijke registers afgeschreven zijn - die oorkonden zouden alleen reeds al wat zijne verbitterdste tijdgenooten, Hollanders of Vlamingen, hem ten laste hebben gelegd, volkomen rechtvaardigen. Zoo den onderzoeker evenwel nog de minste twijfel overbleef, laat hem dan zijne nasporingen voortzetten in de 'Régistre des condamnés et bannis à cause des troubles des Pays-Bas', in drie foliodeelen, benevens de Registers van den Raad van Beroerten, in drieënveertig foliodeelen in de koninklijke Archieven te Brussel. Na al deze gedenkboeken der ongerechtigheid doorloopen te hebben, zal de hardnekkigste twijfelaar de zaak wel voor altijd beslist achten.

wijsgeerige zachtmoedigheid zijn om ondeugden te willen goedmaken, die de schuldige niet alleen bekend, maar waarop hij zich zelfs als op deugden beroemd heeft.

Vierde gedeelte
Bewind van den Groot-kommandeur
1573-1576

Eerste hoofdstuk

De Mokerheide

Requesens' vroegere loopbaan. - Kleingeestigheid van Filips. - Schijnbare en werkelijke bedoelingen der regeering. - Algemeen verlangen naar vrede. - Briefwisseling van voornamen Koningsgezinden met Oranje. - Bankbreuk der schatkist bij Alva's vertrek. - Kostbaarheid van den oorlog. - Voorgewende zachtmoedigheid van den kommandenr. - Zijne geheime oogmerken. - Verlegenheid van Mondragon in Middelburg. - Gang van zaken in Holland. - Oranje's heimelijke onderhandelingen met Frankrijk. - Plannen van St. Aldegonde in zijne gevangenschap. - Aanslag tot ontzet van Middelburg. - Maatregelen van Oranje. - De onderneming verijdeld. - Mondragon geeft zich bij verdrag over. - Plannen van Oranje en zijne broeders. - Graaf Lodewijk trekt met een leger over den Rijn. - Maatregelen van Requesens. - Krijgsbewegingen van Avila en Lodewijk. - De twee legers bij Mook. - Slag van de Mokerheide. - Graaf Lodewijk sneuvelt. - Luchtverschijnsel. - Karakterschets van Lodewijk van Nassau. - Onzekerheid over zijn uiteinde. - Herhaalde oproeren onder de spaansche troepen. - Mouterij na den slag op de Mokerheide. - Antwerpen ingenomen. - Onbeschaamd gedrag der muitelingen. - De aanbiedingen van Requesens afgewezen. - Mouterij op de citadel. - Koenheid van Salvatierra. - Voorwaarden van overeenkomst. - Soldatenfeest op de Meir - Welgeslaagde onderneming van admiraal Boisot.

De gruwelen van Alva's beheer hadden de zachtere en weifelender dwingelandij van hertogin Margaretha in de oogen der Nederlanders rozekleurig getint. Om dezelfde reden werd nu de komst van den groot-kommandeur met vreugde begroet, daar er een straal van hoop scheen door te breken. In elk geval was het eene verlichting, den man, in wien de wreedheid verpersoonlijkt scheen, eindelijk te zien heengaan. Zijn opvolger zou, al mocht hij ook zijn voetstappen willen drukken, nooit de ijzeren, onwankelbaar op het doel afgaande vastbeslotenheid kunnen evenaren, waardoor Alva zich kenschetste. De nieuwe landvoogd was toch ongetwijfeld een mensch, en sedert lang reeds konden de Nederlanders zich dit niet meer van den onmenschenlijken vorigen landvoogd voorstellen.

Nochtans kon men niet veel moed scheppen uit wat er van den nieuwen landvoogd of van de staatkunde, die hij vertegenwoordigen moest, bekend was. Don Louis de Requesens y Cuñiga, groot-kommandeur van Kastilië en gewezen stadhouder van Milaan, inderdaad een man van middelmatige bekwaamheid, bezat den naam, van gematigd en scherpzinnig te zijn. Zijne krijgsmanstalenten had hij vooral getoond in den bloedigen, doch weinig vruchtbaren slag van Lepanto, waarbij de overwinning eenigermate aan zijn beleid en raad toegeschreven werd. Zijn beheer van Milaan stond als flink en gematigd te boek⁽¹⁾. In de Nederlanden dacht men echter allesbehalve gunstig over zijn karakter. Men verhaalde elkander, hoe hij zijn woord aan de Mooren in Granada gebroken had, en hoe weinig gezien hij was in Milaan, waar hij, in spijt van zijn geprezen gematigdheid, inderdaad het volk zoo onderdrukt had, dat hij zich een doodelijken haat op den hals had gehaald. Ook beklagde men er zich over en vond men het hoonend, dat de Koning tot algemeen landvoogd over de Nederlanden niet, zoo als gewoonlijk een prins van den bloede, maar eenvoudig een ‘edelman van mantel en zwaard’⁽²⁾ zond.

Wie echter ook het koninklijk gezag in de Nederlanden zou komen vertegenwoordigen, altoos moest hij in een ongelukkigen toestand zijn. Hij was niets meer dan een strooman, een marionet. Filips' trots was het om al de draden in zijn uitgestrekt Rijk zelf vast te houden en er zelf aan te trekken. Zijn marionetten, hoe fraai ook uitgedost, knikten en bewogen zich enkel naar zijn wil en hij zei alles wat ze te zeggen hadden. Op zijn tafel in zijn kabinet werden al de zaken van al de landen onder zijn gebied, tot in de kleinste bijzonderheden geregeld⁽³⁾. Allerlei plannen, de hoogste belangen rakende van gansche staten, of wel kleingeestige ontwerpen die in bijzonderheden vast raakten, vulden zijn geheugen en namen hem zijn tijd. Zijn zucht om alles zelf te doen vond steun in een onbe-

(1) BOR, VII. 477. STRADA, VIII. 405-408. MENDOZA, X. 222, 223. GROEN VAN PRINSTERER, IV, 259, 260.

(2) Briefwisseling van Mondoucet en Karel IX. Comm. Roy. d'Hist. IV. 340, seq.

(3) Brief van Saint Goard aan Karel IX, in GROEN V. PRINST., Archives etc., IV. 330, 331. - ‘Se reservant,’ schrijft de fransche gezant van Filips, ‘toutes choses, qui le rend extrêmement chargé et travaillé et tient un procédé qu'il respond et veoit toutes les affaires et les départ toutes où elles se doibvent respondre où *elles demeurent le plus souvent immortelles*, où qu'elles soient, ou de grande ou de peu de conséquence de manière qu'il n'en vient rien mieulx, et sur ça les malintentionnés luy forgent infinies doubtes et soubçons.’

Vergelijk brief van als voren uit Madrid van 17 December 1573, Groen IV. 27* en vv.

grijpelijken werklust. Hij was tuk op schrijfwerk zooals andere Vorsten op glorie of vermaak. Zijn staten beschouwde hij als zijn bijzonder eigendom; maatregelen waarvan het wel en wee van millioenen menschen afhingen, waren voor hem huishoudelijke zaken, en over alles moest hij, als de meester, de oogen laten gaan. Regeeren kon met dien hartstocht voor administreeën niet samengaan; vermoeid door kleinigheden, was het hem onmogelijk zijn uitgestrekte domeinen, waarin de zon nooit onderging, van een koninklijke hoogte af te overblikken.

Voorzeker had hij in Alva geen marionet, maar een werkelijken persoon gebruikt, maar Alva was dan ook in sommige opzichten zijn tweede ik. Nu echter was hij uit de Nederlanden vertrokken, en ofschoon de Koning niet van zienswijs veranderde, waren nochtans de omstandigheden anders geworden. Het oogenblik scheen gekomen om het masker weer voor te doen: een deftig persoon moest optreden en woorden van genade en gematigdheid laten klinken, en daarom was de landvoogdij opgedragen aan den groot-kommandeur, die voorafgegaan werd door geruchten van pardon.

Men had opzettelijk het gerucht in omloop gebracht, dat er een andere staatkunde ophanden was. Zelfs werd door hen, geneigd om de zaken van den mooisten kant te zien, de gissing gewaagd, dat de hertog in ongenade gevallen was. De Koning legde inderdaad bij Alva's terugkeer een zweem van koelheid jegens hem aan den dag, terwijl aan Vargas, die den landvoogd vergezeld had, uitdrukkelijk verboden werd zich binnen vijf mijlen afstands van het Hof te vertoonen. Zij, die meer doorzicht hadden, meenden echter in dit misnoegen veel gemaakts te bespeuren. St. Goard, de scherpziende opmerker van Filips' luimen en maatregelen, schreef zijn Vorst, dat hij de houding van Filips en van Alva nauwkeurig gadeslagen, een grondig onderzoek naar de te volgen staatkunde ingesteld had en tot het besluit gekomen was, dat 's Konings kwade luim voorgewend werd, met het doel om de Hollanders van een onmogelijken vrede te doen droomen. Men verkeerde thans, naar zijn inzien in een tijd van verademing, maar men zou zich dien ten nutte maken, om de weerspanningen des te zekerder te verpletteren.⁽¹⁾ Het was thans buiten kijf dat men den opstand alleen door overweldiging of door toegeven kon doen eindigen.

De Nederlanden te veroveren, zonder de bevolking geheel uit te roeien, scheen moeilijk, met het oog op de zevenjarige bloedige terechtstellingen, belegeringen, veldtochten, die zonder beslissenden uitslag waren gebleven. Raadzaam was het dus

(1) Brief van St. Goard aan Karel IX, van den 4den April 1574. Archives etc. IV. 361.

toegevendheid te gebruiken. De nieuwe landvoogd werd dan ook gemachtigd om, in geval de Nederlanders den heldhaftigen strijd wilden opgeven, vergiffenis te beloven onder uitdrukkelijken last, om tot geen andere verzoenende maatregelen over te gaan, dan die 's Konings onbeperkt gezag en het verbod van elke godsvereering, behalve de Roomsche-Katholieke, ten grondslag hadden⁽¹⁾. Daar nu het volk al tien jaren lang voor zijne grondwettige rechten tegen heerschzucht, en zeven jaren lang voor gewetensvrijheid tegen het Pausdom gestreden had, liet het zich gemakkelijk voorspellen, dat zulke onderhandelingen weinig vrucht geven konden.

Toch was er in de Nederlanden een ernstig verlangen naar vrede. Het katholiek gedeelte der bevolking wenschte zich met de broeders, die den nieuwen godsdienst toegedaan waren, te verzoenen. De wraak, op de ketterij neergedaald, had niet de ketters alleen getroffen; moeilijk was het een woning, hetzij dan van Protestanten of van Katholieken, te vinden, die niet door doodvonnis, verbanning of verbeurdverklaring getroffen was. De gemeene man en de groote heeren, allen waren evenzeer den oorlog moede. Niet slechts Aerschot en Viglius, maar Noircarmes en Berlaymont, wenschten dat er een vrede op redelijke voorwaarden getroffen en den prins van Oranje onvoorwaardelijk vergiffenis geschonken werd⁽²⁾. Zelfs de spaansche bevelhebbers waren wars van het slachterswerk, dat hun zwaard bezoedeld had. Juliaan Romero, de wreede en gewetenlooze krijgsman, op wiens hoofd de bloedschuld rustte van den moord te Naarden, schreef brieven aan Willem van Oranje, vol hoofdsche betuigingen en goede wenschen naar een spoedig einde van den krijg en naar een verzoening tusschen den prins en zijn vorst⁽³⁾. Ook Noircarmes trad in briefwisseling met den leider van den opstand, en bood aan alles te doen wat in zijn vermogen was, tot herstel van den vrede en de welvaart des lands. De prins beantwoordde de hoofdsche taal van den Spanjaard met gelijke beleefdheid; maar van dergelijke, niet van het openbaar gezag uitgegane onderhandelingen was natuurlijk geen afdoende uitkomst te verwachten. Aan Noircarmes antwoordde de prins met eene vriendelijke, doch ernstige terechtwijzing, zijn diep leedwezen betuigende, dat zulk een aanzienlijk nederlandsch edelman, met zoovele andere mannen van rang en invloed, den Koning zoolang in zijne dwingelandij geschraagd had. Evenwel drukte hij er zijne

(1) Brief van Filips II aan Requesens, van den 30sten Maart 1574. - Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 395.

(2) Brief van Requesens aan Filips II. GACHARD, Correspondance de Philippe II., II. 1298.

(3) GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 81-87.

tevredenheid over uit, dat hunne oogen, hoe laat ook, open waren gegaan voor de gruwelen in het land gepleegd; en hij nam de aanbiedingen van vriendschap even rondborstig aan, als zij gedaan waren. Niet lang daarna gaf de prins een blijk van zijne oprechtheid door Noircarmes twee onderschepte brieven toe te zenden van zekere handlangers der regeering aan Alva, waarin van Noircarmes en anderen, die den Koning tegen hun eigen land gesteund hadden, op dreigenden toon en met wantrouwen gesproken werd. De prins wees er hem op, hoe hij, ondanks al de blijken van zijne onwrikbare gehechtheid aan 's Konings zaak, toch op een glibberig pad was, aan het einde waarvan hij weleens, evenals Egmond en Horne, een schavot zou kunnen vinden tot loon voor zijne diensten. Zoo diep was de geveinsdheid van 's Konings staatkunde tegen de Nederlanden, dat zelfs de nauwgezetste aanhangers der regeering zich in onzekerheid en gevaar zagen, en soms alleen door den dood ter goeder uur aan de schande van het schavot en aan de handen van den beul ontkwamen.

Allen, zelfs aanzienlijken en ijverige Koningsgezinden, verlangden naar vrede; velen verwachtten dien zelfs, bij de aankomst van den groot-kommandeur. Bovendien ontdekte deze bij den eersten blik op de schatkist, dat een korte verpoozing zeer wenschelijk was; want welke bekwaamheden Alva bezitten mocht, een goed regent kon men hem zeker niet noemen: daartegen pleitten de verwarring en het volslagen geldgebrek, die hij bij het einde van zijn bewind achterliet. Hij weigerde zijn opvolger eenige inlichting omtrent den staat der geldmiddelen te geven; wel verre van een uitvoerige rekening over te leggen, zoo als men had kunnen verwachten, meldde hij den groot-kommandeur dat een kort overzicht meer tijd en arbeid vorderen zou, dan hij er aan wijden kon⁽¹⁾. Requesens wist dus niets omtrent de achterstallige betalingen, waarvan trouwens Alva zelf waarschijnlijk ook niet veel begrip had. Zijne vijanden beweerden dat hij, hoe achteloos ook omtrent zijne rekeningen, zeer goed gezorgd had, zich niet in zijn eigen nadeel te vergissen, en dat hij rijk aan geld, zoo al niet aan eer, zijn lang en vreeselijk bewind had nedergelegd⁽²⁾. Zijn eigene brieven echter beschuldigen den Koning van ondankbaarheid, omdat deze een oud krijgsman, niet slechts wat zijne gezondheid betrof, maar ook wat zijn vermogen aanging, in den grond hielp, door te verzuimen hem voor een hoogst moeilijk bestuur behoorlijk te beloonen. Hoe dit zij, de opstand had aan de kroon reeds

(1) Brief van Requesens aan Filips II, bij GACHARD, *Correspondance de Philippe II.*, II. 1285.

(2) HOOFT, VIII. 334.

schatten gelds gekost: het leger in de Nederlanden bedroeg toch meer dan tweeën-zestigduizend man: achtduizend Spanjaarden en de overigen Walen en Duitschers. Honderd miljoen guldens waren reeds in den bodemloozen put verzonken⁽¹⁾, en het liet zich aanzien, dat de voortzetting van den krijg nagenoeg de geheele jaarlijksche opbrengst der mijnen van Amerika verslinden zou. Het goud en zilver der overzeesche bezittingen, opgedolven uit de groeven, waarin het eeuwen lang begraven lag, moest, in plaats van den frisschen stroom van een levenwekkenden handel, een bloedstroom voeden. Het zweet en de folteringen van 's Konings heidensche onderdanen in de ongerepte wouden der nieuwe wereld, werden aan de verdelging van de bevolking der Nederlanden en de vernietiging van een eeuwenheugende beschaving dienstbaar gemaakt. Daarvoor had Columbus Kastilië en Arragon met een halve wereld verrijkt, daarvoor waren de verborgen schatten van het nieuwe Indië aan het licht gebracht!

Zestien miljoen aan achterstallige soldij was men aan het leger schuldig, terwijl de loopende onkosten daarvan anderhalf miljoen 's maands beliepen. Alleen de oorlogskosten in de Nederlanden bedroegen dus achttien miljoen 'sjaars, terwijl de mijnen der nieuwe wereld gedurende Filips' vijftigjarige regeering, jaarlijks gemiddeld nog geen acht en twintig miljoen opbrachten⁽²⁾. Tegenover dit bestendig toenemend tekort was er geen stuiver in de schatkist, en bestond er geen enkel middel om die te vullen. De tiende penning was reeds lang verdwenen en zou weldra geheel afgeschaft worden; de verbeurdverklaring leverde geen vaste inkomsten meer op, terwijl de Staten hardnekkig weigerden, om een gulden toe te staan. Ziedaar de toestand, waarin Alva's onvermurwbare dwingelandij en mislukte proefnemingen om geld te maken het land gebracht hadden.

Requesens begreep, dat het noodig was, voor het oogenblik hoop te geven op vergiffenis en verzoening. Hij zag, wat hij in het eerst niet begrepen had en wat dweepzieke handlangers der heerschzucht moeilijk begrijpen kunnen, dat wanneer geestdrift voor groote beginselen een volk bezielt, de opstand voor den overheerscher veel kostbaarder wordt, dan die voor de opstandelingen is. 'Voor mijne aankomst,' schreef de groot-kommandeur aan zijn Vorst, 'begreep ik niet, hoe de rebellen zulke machtige vloten konden onderhouden, terwijl Uwe Majesteit er geen enkele bekostigen kon. Het blijkt echter, dat mannen, die voor hun leven, hunne haardsteden, hun eigendom, hun valschen godsdienst, kortom, voor hun eigene zaak vechten, zich met hun dagelijksch rantsoen vergenoegen, zonder soldij'⁽³⁾.

(1) VAN METEREN, V. 103.

(2) HUMBOLDT, Essai sur la Nouvelle Espagne, III. 428 (2e édit.)

(3) Correspondance de Guillaume le Taciturne, 394-400.

De les evenwel, die de nieuwe landvoogd uit zijn juist inzicht in de zaken trok, was niet, dat men die geestdrift ontzien, maar wel dat men haar bedriegen moest. Hij bedroog echter niemand dan zich zelven. Hij berispte Noircarmes en Romero om hun bemoeizucht, maar gaf toch hoop op een algemeene vergiffenis; hij verwierp elke verzoening tusschen den Koning en den prins van Oranje; doch stelde terzelfder tijd een plan tot bevrediging voor. Hij had nog niet geleerd, dat de opstand en Willem van Oranje één waren: ofschoon de prins herhaaldelijk aangeboden had, voor altijd het land te willen verlaten, indien dit eene gewenschte bevrediging in de hand werken kon⁽¹⁾, zou echter geen Nederlander, die zijn vaderland liefhad, hem zonder wanhoop hebben zien vertrekken. Bovendien wisten zij allen, beter dan Requesens, wat er komen zou van de vredelievende vooruitzichten die hun dagelijks voorgespiegeld werden.

De benoeming van den groot-kommandeur was inderdaad eene wanhopige poging om de Nederlanders te verschalken. Ofschoon hij Alva's staatkunde van harte goedkeurde, schreef hij toch aan den Koning, dat het zaak was om het volk door de voorspiegeling van een andere en zachtere manier van regeeren te begoochelen. Hij hield zich alsof hij geloofde, of hij geloofde misschien werkelijk, dat de natie zich de vernietiging van al hare rechten en instellingen zou laten welgevalen, als men het aan boetvaardige ketters vergunde, zich met de Moederkerk te verzoenen, en aan verharde ketters toestond, met een klein gedeelte van hun vermogen in altoosdurende ballingschap te gaan. Voor het voorstellen van deze laatste, bijkans ongeloofelijke toegevendheid verzocht hij den Koning vergiffenis; was dat voorstel berispelijk, zoo behoorde men hem daarover niet hard te vallen, daar zijne gehechtheid aan den Koning bekend was; de wereld kon getuigen hoe dikwerf hij zijn leven voor Zijne Majesteit had gewaagd, en hoe blijmoedig hij bereid was om dit in het vervolg nog meer te doen. Naar zijn inzien had de godsdienst slechts weinig met de beroerten te maken; dat durfde hij zijn Vorst verzekeren. Egmond en Horne waren immers katholiek gestorven; het volk was bij den inval van den prins in 1568 niet opgestaan om hem te helpen, en de nieuwe godsdienst was slechts een hefboom, waarvan zich eenige volksleiders behendig bediend hadden om het koninklijk gezag omver te werpen.

Naar dergelijke uitspraken kan men de bekwaamheid van den nieuwen landvoogd afmeten. Het volk was in 1568 werkelijk niet opgestaan, niet echter omdat het Oranje geen goed hart toedroeg, maar omdat het door de schrik voor Alva als ver-

(1) Brieven van Requesens. Correspondance de Philippe II., II. 1285, 1288, 1291-1294.

land was. Sedert evenwel wies de nieuwe godsdienst op en breidde zich machtig uit; het viel thans moeilijk in Holland en Zeeland een Katholiek te vinden, die niet tevens een handlanger van het spaansch gezag was⁽¹⁾. Toch maakte de groot-kommandeur zich diets, dat de godsdienst weinig of niets met den toestand der Nederlanden te maken had, en niets anders was er, gelijk hij dacht, of voorgaf te denken, tot herstel der rust noodig, dan andermaal het net eener algemeene amnestie uit te spreiden.

De hertog van Alva wist het wel beter: toen Requesens, zooals hij in last had, met hem, vóór zijn vertrek uit de Nederlanden, raadpleegde, verklaarde hij uitdrukkelijk dat het niets baten zou van vergiffenis te reppen. Ruw, maar rondborstig hield hij vol, dat er niets anders te doen viel dan het werk der verdelging voort te zetten. Het land moest, volgens hem, tot een machtellooze ellende gebracht worden, eer men op den grondslag van vergeven en vergeten eene nieuwe maatschappij vestigen kon. Hij had alreeds Zijne Majesteit aangeraden, de steden des lands tot den grond toe te laten afbranden, alleen die, op den duur door koninklijke troepen te bezetten, uitgezonderd. De Koning evenwel gaf, in een opwelling van goedertierenheid bij de aanstelling van een nieuw regent, den groot-kommandeur last om *tot dezen maatregel alleen ingeval van uitersten nood de toevlucht te nemen*. Ziedaar waarin de gewezen en de nieuw benoemde landvoogd ten aanzien der te verleenen vergiffenis verschilden. De geleerde Viglius hield, ofschoon blijkbaar tegen zijn zin, Alva's zijde. 'De hertog meent, even als ik,' schreef de kommandeur, 'dat Viglius het niet waagt voor zijn werkelijke meening uit te komen, en dat hij heimelijk voor eene schikking met de opstandelingen is.' Met zichzelf in tegenspraak, ergerde de landvoogd zich niet slechts over hen, die zich tegen zijne plannen aankantten, maar ook over hen, die ze begunstigten. Hij was verstoord op Viglius, die, zij het ook alleen met de lippen, de vergiffenis afkeurde, en op Noircarnes, Aerschot en anderen, die bevrediging wenschten. Van den voornaamsten karaktertrek, door Julius Caesar aan de Nederlanders toegekend, namelijk, dat zij noch gunsten, noch beleedigingen vergaten, was, naar de meening van den groot-kommandeur, alleen het laatste overgebleven: niet alleen vergaten zij, volgens hem, nooit beleedigingen, maar hun geheugen was zoo goed, dat zij er zich herinnerden, die zij nooit hadden ondergaan⁽²⁾.

(1) Brief van den prins van Oranje, 28 September 1574, bij GROEN VAN PRINSTERER, Archives, V. 73.

(2) Correspondance de Philippe II., II. 1287, 1291, 1293 en p. 443, de aantekening.

In den verwarden staat van zaken en in afwachting van onderstand, was de kommandeur echter geneigd om te beproeven, wat een vergiffenis uitwerken mocht. De bedoeling was om het volk te misleiden en tijd te winnen; men had toch volstrekt geen plan om gewetensvrijheid toe te staan, het vreemde krijgsvolk uit het land te zenden, of de Staten-Generaal bijeen te doen komen. Het was intusschen onmogelijk, de zoogenaamde maatregelen van verzoening onmiddellijk toe te passen: de oorlog was in vollen gang en kon zelfs, ondanks den winter, niet gestuit worden. De Geuzen hadden Middelburg⁽¹⁾, de laatste plaats, die nog op Walcheren 's Koningszijde hield, nauw ingesloten. Die stad was rijk aan geld en koopwaren, en bovendien mocht zulk een verdienstelijk en uitstekend bevelhebber als Mondragon niet aan zijn lot overgelaten worden. Intusschen werd Middelburg geweldig door hongersnood geprangd, en op het einde des jaars konden bezetting en burgerij zich slechts met ratten, muizen, honden, katten en dergelijk voedsel in het leven houden⁽²⁾. Onmiddellijk moesten er maatregelen genomen worden om de stad te ontzetten.

Ook de toestand der Geuzen was niet zeer bemoedigend. Op zee waren zij onbetwistbaar meester; de Hollanders en Zeeuwen toch waren de beste zeelieden van de wereld en zij verlangden voor het veil geven van hun bloed en leven geen penning van het land. De landmacht echter bestond meestal uit huurbenden, licht in staat om bij den aanvang van een gevecht aan het muiten te slaan, indien men hun, zoo als maar te dikwijls het geval was, de soldij niet betalen kon. Holland werd door het verlies van Haarlem en het beleg van Leiden als in tweeën gesneden, en de gemeenschap tusschen de twee vaneengereten deelen was hoogst moeielijk en gevaarlijk. De Staten waren, hoe veel zij ook voor de goede zaak hadden gedaan en nog wilden doen, maar al te zeer geneigd om over kleinigheden te twisten. Zij ergerden den prins van Oranje door over geldelijken onderstand op schier ondragelijke wijs te loven en te bieden⁽³⁾. Hij verwachtte veel van Frankrijk; zijn broeder Lodewijk had te Blamont den hertog van Alençon en den hertog van Anjou, thans Koning van Polen, gesproken⁽⁴⁾; Alençon had hem met warme betuigingen van genegenheid verzekerd, een even oprecht

(1) BOR, VII. 479. VAN METEREN, V. 88.

(2) Brief van DE LA KLUNDER, bij GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. IV. 307, 308.

(3) BOR, VII. 478. KLUIT, Historie der Holl. Staatsr. VI. Hoofdstuk en Bijlagen I. 401-415.

(4) GROEN VAN PRINSTERER, IV. 263-278. DE THOU, t. VII. liv. VII. 28-37. HOOFT, IX. 343 volg.

vriend van de goede zaak te willen zijn, als zijne beide koninklijke broeders; Lodewijk ontving zelfs honderdduizend livres als een onderpand van Frankrijks welmeenende bedoelingen⁽¹⁾, en poogde thans, op aansporing van den prins, in Duitschland een leger op de been te brengen tot verlossing van Leiden en tot bescherming der overige hollandsche steden, terwijl Willem van zijn kant niets verzuimde om door vertoogen bij de Staten en door heimelijke zendingen en briefwisseling buitenslands, de belangen van het verdrukte land te bevorderen⁽²⁾.

Intusschen maakte de prins zich beducht voor den indruk van de beloofde vergiffenis. Wel had hij reden de algemeene stemming te wantrouwen, wanneer hij zag hoe een man als St. Aldegonde, verlicht patriot en beproefde vriend, ontmoedigd door het gevaar waarin hij zich bevond, afdaalde van het hooge standpunt, waarop zij beiden zich zoo lang en zoo krachtig gehandhaafd hadden. St. Aldegonde was, sedert hij tegen het einde van Alva's bewind, te Maaslandsluis den vijand in handen viel, in strenge gevangenschap gehouden⁽³⁾. Ongetwijfeld stond hij aan bitter lijden en dreigend gevaar bloot. Het was tot dusver de staatkunde der regeering geweest, om alle gevangenen, van welken rang ook, ter dood te brengen; sommigen waren verdronken, anderen opgehangen, weder anderen onthoofd of in de gevangenis vergiftigd: dit was Alva's stelsel geweest en ook de groot-kommandeur hechte daaraan zijn goedkeuring⁽⁴⁾; maar de gevangenneming van den graaf van Bossu op de Zuiderzee had deze gestrengheid doen opschorten. Men kon er toch op rekenen, dat het hoofd van Bossu even spoedig zou vallen als dat van St. Aldegonde: de prins had dit nadrukkelijk te kennen gegeven. In weerwil echter van de zekerheid van eindelijk weder in vrijheid gesteld te zullen worden, kon een nederlandsch rebel zich in eene spaansche gevangenis moeilijk op zijn gemak gevoelen: er waren er zoo velen in gegaan, en nog nooit was er één enkele uitgekomen. Toch was het niet vreemd, dat de prins met leedwezen de eenigszins onoprechte spitsvondige redeneering las, waarmede St. Aldegonde zichzelven en zijn landgenooten zocht diets te maken, dat eene verzoening met den Vorst zelfs op vernederende voorwaarden, wenschelijk was. Het moest den prins tegen de borst stuiten, dat een zoo kloeke en welbespraakte voorstander der Hervorming de meening uitte, dat de Koning waarschijnlijk aan de Nederlanders gewetensvrijheid ontzeggen, maar zonder twijfel aan de ketters vergunnen zou zich in balling-

(1) Archives et correspondance, IV. 281.

(2) BOR, VII. 479, 488, 490. HOOFT, IX. 334, 344.

(3) BOR, VII. 481. 482. Archives et Correspondance, IV. 237.

(4) Correspondance de Philippe II., II. 445, 1291.

schap te begeven. ‘Mogelijk,’ voegde St. Aldegonde er zichzelf bijna geheel verloochend bij, ‘mogelijk zal ons God, nadat wij in ballingschap zijn gegaan, gelegenheid geven om den Koning zulken goeden dienst te bewijzen, dat hij ons een gunstiger oor leenen en onzen terugkeer naar het land gedoogen zal⁽¹⁾.

Het dringendste, wat er voor den groot-kommandeur te doen viel, was blijkbaar het ontzet van Middelburg: Mondragon toch zou, na zijne standvastige verdediging, verplicht zijn een verdrag aan te gaan, als hij niet ten spoedigste onderstand kreeg. Requesens verzamelde te Bergen op Zoom vijfenzeventig schepen, die in naam onder bevel werden gesteld van den admiraal De Glimes maar inderdaad onder dat van Juliaan Romero. Eene andere vloot van dertig schepen was te Antwerpen verzameld onder Sancho d'Avila. Beide, rijkelijk met mondhoefden bevracht, waren bestemd om naar Middelburg te stevenen langs twee verschillende wegen, de Hont en de Ooster-Schelde. De prins van Oranje begaf zich van zijn kant naar Vlissingen om de krijgsverrichtingen te besturen van admiraal Boisot, die daar reeds volgens zijne bevelen een aanzienlijk smaldeel gereed had. Op het einde van Januari 1574 kwam d'Avila in de nabijheid van Vlissingen aan, om er de komst van Romero's vloot af te wachten en dan, met hem vereenigd een krachtige poging te wagen tot ondersteuning van het uitgehongerde Middelburg. Requesens kwam in persoon te Bergen op Zoom, om het vertrek der vloot vandaar te bespoedigen⁽²⁾; doch de prins van Oranje zou niet gedoogen, dat de stad langs dien weg gered werd. De spaansche bevelhebbers, hoe dapper ook, zouden ondervinden, dat zij ter zee niet zoo machtig waren als te land, en dat de Watergeuzen op hun eigen gebied den Spanjaard konden weerstaan.

De vloot van admiraal Boisot was reeds de Schelde opgevaren en had tegenover Bergen op Zoom post gevat. Den 20sten Januari scheepte de prins van Oranje zich te Zierikzee in om de Geuzen vóór den ophanden slag te bezoeken. Zijne galei, die door hare versieringen in het oog viel, was eene poos aan het geschut van het kasteel blootgesteld, maar bleef gelukkig ongedeerd. De prins liet de bevelhebbers der vloot bijeenkomen en hield hun kort en krachtig voor, hoe het behoud van het gansche land eischte, dat zij zich Middelburg, den sleutel van Zeeland, op het punt om hun in handen te vallen, niet uit de vuist lieten wringen. En op de zee althans waren de Hollanders en Zeeuwen te huis. Bevelhebbers en manschappen hieven een-

(1) Zie den brief van St. Aldegonde, in de Correspondance de Guillaume 1^e Taciturne, III. 78. sequ.

(2) BOR, VII. 479. HOOFT, IX. 335. VAN METEREN, V. 88. MENDOZA, XI. 225.

stemmig een daverenden kreet aan: zij zwoeren, den prins en het land tot hun laatsten droppeel bloeds te zullen beschermen en beloofden plechtig, niet slechts, zoo noodig, zonder loon te dienen, maar al wat zij in de wereld bezaten op te offeren, eer zij de zaak van het vaderland zouden opgeven⁽¹⁾. Toen de prins door zijne tegenwoordigheid en zijne taal der Geuzen dapperheid tot zulk een geestdrift had weten te doen ontvlammen, vertrok hij naar Delft, om maatregelen te beramen ten einde de Spanjaards van Leiden te verdrijven⁽²⁾.

Den 29sten Januari liep de vloot van Romero uit Bergen-op-Zoom, gesplitst in drie smaldeelen, elk van vijf-en-twintig vaartuigen van verschillende grootte. Terwijl de groot-kommandeur van den dijk van Schakerloo het vertrek aanschouwde, werd hij van de vloot uit het geschut begroet, waarbij echter als een slecht voortteeken een ongeluk gebeurde. Onder het schieten raakte de kruitkamer van een der schepen in brand, en het sprong met man en muis in de lucht. De tocht werd intusschen voortgezet: tegenover Roemerswaal wachtte Boisot's vloot in slagorde geschaard, de Spanjaarden op. Als een blik van den geest, die het geharde volk bezielde, mag het volgende dienen. De kapitein van het vlaggeschip, Schot, was aan wal achtergelaten, doodelijk ziek aan eene pestkoorts, en admiraal Boisot had een Vlissinger, Klaas Klaaszoon, in zijne plaats benoemd; maar even vóór den slag klom Schot, 'nauwelijks in staat om een veer van den mond te blazen', aan boord, en eischte het kommando voor zich. Men kon hem het gezag niet betwisten, om de uitoefening waarvan hij van zijn sterfbed was opgestaan. Bij het naderen van de vijandelijke vloot, ontstond er echter tusschen de beide gezagvoerders een verschil over de wijs, waarop men den Spanjaard het best ontvangen zou. Klaaszoon meende, dat het meeste volk onderdeks moest gaan, tot dat de vijand zijne eerste laag zou gelost hebben; Schot drong er op aan, dat allen op dek zouden blijven, gereed om de spaansche schepen terstond te enteren. Het gevoelen van Schot behield de overhand, en al het volk stond op het dek met handspaken en enterbijlen gereed.

Het eerste smaldeel van Romero gaf, nader gekomen, de volle laag, waardoor Schot en Klaaszoon beiden doodelijk gekwetst

- (1) Brief van DE LA KLUNDER in de Archives de la Maison d'Orange, IV. 307. - 'Tellement encouragea les soldats que tous d'une mesme voix respondirent qu'ils estoient prestz d'assister à Son Exc. jusques à la dernière goutte de leur sang, et que plustost que d'abandonner la cause, aymeroient mieulx de servir un an sans recevoir maille, voire à enchanger tout ce qu'ils ont en ce monde.'
- (2) Archives de la Maison d'Orange, IV. 247 et seq.

raakten. Admiraal Boisot verloor een oog en verscheidene bevelhebbers en matrozen op de andere schepen werden gedood of gekwetst. Dit was echter het eerste en het laatste vuur geweest. Zoovele van Romero's schepen als men op den engen waterplas enteren kon, raakten ook aan den vijand vast. Een moorddadig gevecht van man tot man volgde: bijl, enterpiek, pistool en dolk, waren de wapenen; ieder, die zich gevangen gaf, werd door de onverbiddelijke Zeeuwen doorstoken en in zee geworpen. Daar zij slechts vochten om te dooden en niet om buit te maken, hielden zij er zich zelfs niet mede op om de gouden halsketens, die vele Spanjaarden droegen, eerst af te rukken. Van den aanvang af was het duidelijk, dat de spaansche vloot niet veel kans had om de zegepraal te behalen, die dringend vereischt werd, wilden zij Middelburg te hulp kunnen komen. De slag duurde nog een poos voort; maar nadat er vijftien schepen genomen en twaalfhonderd Spanjaarden verslagen waren, nam het overschot van 's vijands vloot de wijk naar Bergenop-Zoom. Romero zelf, wiens schip in den grond werd geboord, sprong door een geschutpoort in 't water en zwom naar den wal; anderen volgden zijn voorbeeld. Hij kwam aan land vlak voor de voeten van den groot-kommandeur, die nat en koud den ganschen dag, onder stroomen regen, op den dijk van Schakerloo had gestaan, om eindelijk ooggetuige te zijn van de volslagen nederlaag van zijn vloot. 'Ik heb Uwe Excellentie gezegd,' zeide Romero koeltjes, toen hij druipend nat op het strand klom, 'dat ik een land-soldaat en geen zeeman was. Indien gij mij het bevel gaaft over een honderdtal vloten, dan geloof ik, dat geen van allen er beter zou afkomen, dan deze⁽¹⁾.' De landvoogd en zijn overwonnen, maar kalme onderbevelhebber keerden nu naar Bergen terug, en begaven zich van daar naar Brussel, overtuigd dat Middelburg vallen moest; terwijl Sancho d'Avila, op het vernemen van het onheil, dat zijne landgenooten getroffen had, zijne vloot naar Antwerpen terugvoerde. Zoo werd de wakkere Mondragon aan zijn lot overgelaten.

Dat lot kon niet langer vertraagd worden. In Middelburg had de hongersnood reeds den hoogsten trap bereikt. Toch bleef Mondragon bij zijn besluit om zich wel op verdrag maar niet op genade over te geven. Na de overwinning van Bergen wenschte de prins van Oranje eene onvoorwaardelijke overgaaf, oordeelende daarop recht te hebben, en bewust dat men hem niet in staat kon achten om in Middelburg zulk een wraak uit te oefenen, als waaraan de Spanjaarden zich in Zutphen,

(1) VAN METEREN, V. 89. HOOFT, IX. 336-339. BOR, VII. 479-481 MENDOZA, XI. 226, 227, 229. CABRERA, X. 780, 781.

Naarden en Haarlem hadden schuldig gemaakt. Mondragon evenwel zwoer, dat hij de stad liever op twintig plaatsen zou in brand steken en met de gansche bezetting en burgerij in de vlammen omkomen, dan zich aan 's vijands genade over te geven. De prins kende den wakkeren Spanjaard als een man om zijne bedreiging te vervullen, en stond dus eerlijke voorwaarden toe, die den 18den Februari in vijf artikelen werden opgemaakt en onderteevend. Men kwam overeen, dat Mondragon en de zijnen de stad zouden ontruimen, met hunne wapens, krigsbehoefden en roerende goederen. De burgers, die achterbleven, moesten den prins trouw zweren, als stadhouder voor Zijne Majesteit, en bovendien eene schatting van driemaal honderdduizend gulden opbrengen. Voorts verplichtte Mondragon zich het ontslag van St. Aldegonde en vier andere aanzienlijke gevangenen te bewerken, of, zoo hem dit mislukte, binnen twee maanden terug te keeren en zich in krigsgevangenschap te begeven. De katholieke priesters mochten, uit de stad, van hunne bezittingen niets anders medenemen, dan hunne kleeding. Ingevolge dit verdrag verliet Mondragon met allen, die hem wenschten te vergezellen, den 21sten Februari de stad; zij werden op het vlaamsche strand bij Ter Neuze aan wal gezet. Men zal in het vervolg zien, dat de landvoogd hem noch het ontslag der vijf gevangenen toestond, noch vergunde om, volgens zijn gegeven woord, in zijne gevangenschap terug te keeren. Eenige dagen daarna kwam de prins in Middelburg, vernieuwde de wet, nam den inwoners den eed af, herstelde de oude privilegiën en rechten, en schold der stad edelmoedig twee derden kwijt van de oorlogsbelasting, die men haar opgelegd had.

Zoo waren de Spanjaards met goed gevolg van het eiland Walcheren verdreven en hadden zij de Hollanders en Zeeuwen meester gelaten van de zeekust. Sedert het opbreken van het beleg voor Alkmaar, was de vijand echter op Hollands bodem gebleven: Leiden was nauw ingesloten, het land in een wanhopigen staat en alle gemeenschap tusschen de verschillende steden der provincie genoegzaam afgesneden. Het viel den prins van Oranje betrekkelijk licht, zijne vloten uit te rusten en te bemannen; de aard en zeden van het volk deden het op het water te huis zijn en gaven het daar een gevoel van meerderheid boven hun tegenstanders. Anders stond het geschapen te land: sterk in het weerstand bieden, geduldig in het uitharden, misten de Hollanders, hoe geducht ook in het verdedigen, de noodige krigstucht en ondervinding, om Spanje's oudgediende keurbenden met vertrouwen in het open veld te ontmoeten. Om het beleg van Leiden te doen opbreken, steunde de prins hoofdzakelijk op graaf Lodewijk, die zich nog in Duitschland bevond.

In de laatste dagen van Alva's beheer had Willem zijne broeders aangespoord, spoedig maatregelen te nemen tot een aanstaanden veldtocht, waarvan hij hun een ontwerp toezond. Zoodra er een toereikende macht in Duitschland bijeen was, zou men een aanslag beproeven op Maastricht; wanneer die mislukte, moest Lodewijk bij Stochem de Maas oversteken, zich naar Geertruidenberg, het bijzonder eigendom van den prins, begeven en zich dan bij Delft bij hem komen aansluiten. Gezamenlijk zouden zij dan tusschen Leiden en Haarlem post vatten. In dat geval zouden de Spanjaarden zich waarschijnlijk genoodzaakt zien om òf met groot nadeel slag te leveren, òf het land te verlaten. 'Kortom,' schreef de prins, 'indien deze onderneming met behoorlijke kracht en geheimhouding beleid wordt, hou ik die voor het eenige zekere middel om aan den oorlog een spoedig einde te maken en die duivels van Spanjaarden het land uit te jagen, vóór de hertog van Alva den tijd heeft om een ander leger op de been te brengen om hen te komen bijstaan'⁽¹⁾.

Volgens dit plan had Lodewijk zich gedurende de eerste helft van den winter ijverig bezig gehouden met troepen te werven en geld bijeen te krijgen. De fransche prinsen hadden hem met aanzienlijke sommen ondersteund en hem nog meer beloofd. Eerst had hij een vergeefsche poging gedaan om Requesens op zijn reis naar de Nederlanden in handen te krijgen, toen zich naar de fransche grenzen begeven, waar hij met Catharina de Medici en den hertog van Anjou, die op het punt stond om den troon van Polen te beklimmen, het reeds vermelde gewichtige onderhoud had. Aan rijke geschenken en nog rijkere beloften, had het van die zijde niet ontbroken: Anjou had hem verzekerd, dat hij, niet minder dan welke Vorst ook in Duitschland, de zaak der Protestanten in de Nederlanden krachtdadig en oprecht wilde helpen bevorderen. De hertog van Alençon (die weldra bij zijns broeders afwezigheid dezen als hoofd van het nieuwe verbond tusschen de 'politieken' en de Hugenooten zou opvolgen) had hem ook de hand gedrukt en daarbij in het oor gefluisterd, dat de regeering van Frankrijk thans hem toebehoorde, gelijk, kort te voren aan Anjou, en dat de prins op zijne vriendschap mocht staat maken⁽²⁾.

Deze schoone woorden, die niets kostten, zouden echter geen rijke vrucht dragen; want de onderlinge naijver van Frankrijk en Engeland, voor elkanders invloed in de Nederlanden bezorgd, deed beide regeeringen kwistig met beloften omgaan, terwijl de gemeenschappelijke vrees, die zij voor de macht van Spanje

(1) Archives de la Maison d'Orange, IV. 246, 247. seq.

(2) Brief van Graaf Lodewijk aan den prins van Oranje. Archives etc. IV. 278-281.

koesterden, haar tot flauwe, onoprechte, kwaadstokende bondgenooten maakte. Graaf Jan echter ging onvermoeid voort met te zorgen voor de gelden, tot de onderneming vereischt; hij zamelde onder zijne talrijke verwanten en bondgenooten in Duitschland bijdragen in, terwijl Lodewijk van Anjou's vertrek naar Polen gebruik maakte om tweeduizend duitsche en fransche ruiters, die den Vorst tot geleide gediend hadden, voor zich te winnen; thans buiten dienst, wilden zij zich wel scharen onder een aanvoerder, die goed bij kas scheen te wezen. Spoedig waren nog duizend ruiters en zesduizend voetknechten uit de steeds rijkelijk voorziene kwekerijen van huurlingen, de kleinere duitsche Staten, bijeengebracht. Met deze krijgsmacht stak Lodewijk tegen het einde van Februari onder een hevige sneeuwjacht den Rijn over en trok naar Maastricht. De drie broeders van den prins bevonden zich allen bij dit kleine leger en zoo ook hertog Christoffel, zoon van den keurvorst van den Palts⁽¹⁾.

Vóór het einde der maand bereikte men de Maas en sloeg zich vier mijlen van Maastricht aan de overzijde der rivier neder. De bezetting, onder bevel van Montesdoca, was zwak; doch de tijding der oorlogstoerusting in Duitschland was Lodewijks aankomst voorafgegaan, en Requesens, het gewicht van het oogenblik beseffende, had last gegeven om oogenblikkelijk in Duitschland achtduizend ruiters met een daaraan geëvenredigd getal voetknechten te lichten; tevens had hij Don Bernardino de Mendoza, die toen met eenige ruiterbenden in Breda lag, last gegeven om zich onverwijld in Maastricht te werpen. Don Sancho d'Avila, wien de hoofdleiding opgedragen werd, had terstond al de troepen, die men uit de bezettingen der steden kon missen, bijeenverzameld, Antwerpen, Gent, Nijmegen en Valencijn, waar men wist, dat Oranje vele heimelijke aanhangers telde, versterkt en zich met het overschot zijner legermacht opgemaakt om Lodewijk te verhinderen Brabant in te trekken en zich met zijn broeder in Holland te vereenigen. Braccamonte werd naar Leiden afgezonden, ten einde de belegeringstroepen oogenblikkelijk van daar te doen aftrekken. Lodewijk had dus, alleen door zijn oprukken reeds een gewichtige uitkomst verkregen. Intusschen had de prins van Oranje zesduizend voetknechten gelicht, die zich in den Bommelerwaard moesten verzamelen. Teleurgesteld door het gering aantal troepen, dat Lodewijk slechts had kunnen bijeenbrengen, zond hij toch onmiddellijk boden naar hem af, met bericht omtrent zijn eigen toestand, en met last, om zich in den Bommelerwaard met hem te vereenigen, zoodra Maastricht veroverd zou zijn. Lodewijk

(1) HOOFT, IX. 334. VAN METEREN, V. 90. BOR, VII. 489, 490. MENDOZA, XI. 231.

zou Maastricht echter niet veroveren: zijn tocht had zich reeds van het begin af door tegenspoed gekenmerkt. Meer dan duizend zijner manschappen waren verlopen, vóór dat hij nog de Maas bereikte; toen hij zich tegenover Maastricht nedersloeg, vond hij de rivier noch bevroren, noch open, daar het ijs de vaart stremde, doch te zwak was om het gewicht van een leger te dragen⁽¹⁾. Terwijl hij dus opgehouden en in verlegenheid was, kwam Mendoza met versterking in de stad. Reeds scheen Lodewijk alle hoop op verovering van Maastricht te moeten opgeven; maar hij wenschte toch daar dicht bij de rivier over te steken, ten einde zijne vereeniging met zijn broeder zoo spoedig mogelijk te bewerkstelligen. Terwijl de stroom nog met ijs bezet was, nam de vijand echter alle schuiten weg. Op den 8sten Maart kwam d'Avila met eene aanzienlijke legerschaar te Maastricht, en op den 18den stak Mendoza de rivier des nachts over en viel Lodewijks benden zoo onzacht op het lijf, dat zevenhonderd man omkwamen, ten koste van slechts zeven Spanjaarden. Verdrietig, maar toch niet ontmoedigd door deze tegenspoeden, brak Lodewijk den 21sten zijn leger op en nam stelling stroomwaarts af, bij Valkenburg en Gulpen, kasteelen in het hertogdom Limburg. Den 3den April kwam Braccamonte te Maastricht met vijf-en-twintig vendels spaansche voetknechten en drie kornetten ruiters, terwijl Mondragon den zelfden dag het krijgstooneel bereikte met zijne zestien vendels oudgedienden.

Nu zag Lodewijk duidelijk in, niet slechts dat hij Maastricht niet zou innemen, maar dat het zelfs zeer twijfelachtig was, of hij zich met zijn broeder zou kunnen vereenigen. Ieder soldaat dien men maar eenigszins elders missen kon, scheen bestemd om hem te stuiten. Nog had hij wel geen overmacht te bestrijden; maar de vijand wies aan, en zijne eigene macht versmolt van dag tot dag. Bovendien konden de spaansche troepen op uitstekende krijgstucht en ondervinding roemen, terwijl zijne eigene huurbenden reeds aan het morren waren. Den 8sten April brak hij andermaal op en nam zijn weg langs den rechteroever der Maas, tusschen die rivier en den Rijn, naar den kant van Nijmegen. Avila besloot hem langs den tegenovergestelden oever der Maas te volgen, met oogmerk om zich tusschen Lodewijk en den prins van Oranje te werpen en den graaf slag te leveren, eer deze zich aan zijn broeder aansluiten kon. Den 8sten April had Lodewijk bij het aanbreken van den dag de buurt van Maastricht verlaten en den 13den stond hij bij het dorp Mook, aan de Maas, dicht bij de kleefsche grenzen. Op den zelfden dag echter trok Alva met eene schipbrug over de

(1) Archives et Correspondance IV. 327. MENDOZA, XI. 231-233. HOOFT, IX. 344. BOR, VII. 488-490. VAN METEREN, V. 90.

Maas, zoodat graaf Lodewijk bij zijne aankomst te Mook den vijand aan denzelfden oever der rivier tegenover zich vond⁽¹⁾. In de enge landstrook tusschen Maas en Waal, waarop beide legers stonden, moest Lodewijk nu zonder hulp de overwinning behalen of zijn tocht opgeven en Holland aan de wanhoop ter prooi laten. Hoe zou hij nu Maastricht veroveren en zich met zijn broeder in Holland vereenigen! Gezamenlijk hadden zij de Spanjaarden kunnen verdrijven, en dan zou waarschijnlijk een groot deel van de bevolking der andere provinciën in opstand gekomen zijn; maar, zooals het zich thans liet aanzien, zou het lot des lands, voor langen tijd misschien, afhangen van de kansen van een slag, waarop Lodewijk niet voorbereid was. Toch was hij de man niet om zich te laten nederslaan, maar hem ontbrak ook de noodige zelfbeheersching, om een slag te weigeren, als die hem onder ongunstigen kansen, aangeboden werd. Thans echter zou het even moeielijk zijn, om zonder schade en schande af te trekken, als om de overwinning te behalen: hij was genoodzaakt zich door den vijand met geweld een weg te banen, of zich gevangen te geven. Daarenboven, en dit was nog het ergst, schreeuwden zijne troepen om de achterstallige soldij. Sprak hij hun van eer, dan vorderden zij geld. Zij waren gewoon vlak vóór den slag aan het muiten te slaan; terwijl de Spanjaards dit althans uitstelden tot na den strijd.

Avila had met een goeden blik tot slagveld uitgekozen een smalle vlakte aan den rechteroever der Maas, die zich tusschen de rivier en een heuvelrij ten noorden uitstreckte en waarop het dorpje Mook lag⁽²⁾. De spaansche bevelhebber wist, dat zijn tegenstander het in ruitery van hem won, maar daaraan in deze enge ruimte niet veel hebben zou.

Op den 14den werden beide legers bij het krieken van den dag in slagorde geschaard⁽³⁾. Lodewijk had zijne stelling versterkt door eene diepe gracht, die bij Mook begon, in welk dorp hij tien vendels voetvolk had doen post vatten, die dus door het dorp en de rivier gedekt waren. Daarnaast vormde zijn overige infanterie een groot vierkant. Op de rechterflank was zijne ruitery in vier eskadrons geschaard, zoo goed als de enge ruimte dit toeliet. Het overschot vatte post bij de heuvels.

De troepen van Don Sancho waren op soortgelijke wijs opgesteld: vijf-en-twintig vendels Spanjaards, piekeniers en musketiers, vormden vier afdeelingen, wier rechtervleugel gedekt werd door de rivier, terwijl links de ruitery stond, door Mendoza halvemaansgewijs opgesteld, met eenige scherpschutters vóór de

(1) MENDOZA, XI 234-239. HOOFT, IX. 346, 347. BOR, VII. 490. VAN METEREN, V. 90, 91.

(2) BENTIVOGLIO, VIII. 142, 143.

(3) MENDOZA, XI. 241. BOR, VII. 491, 492.

beide hoornen. De voorste gelederen der ruitery werden geformeerd door de karabiniers van Schenck, de achterste door de spaansche lanciers. Het dorp Mook lag tusschen beide legers in⁽¹⁾.

De schermutseling, bij het aanbreken van den dag begonnen met een aanval op de gracht, duurde eenige uren, zonder door een algemeen gevecht gevolgd te worden. Tegen tien uur werd graaf Lodewijk ongeduldig: de trompetten tartten schetterend den vijand uit, en nauw was dit door de Spanjaarden beantwoord en maakten zij zich tot een algemeen aanval gereed, of de heer van Hierges en baron Chevreux kwamen op het slagveld aan, hun eene versterking mede brengende van meer dan duizend man, benevens het bericht, dat Valdez met nog vijfduizend anderen op weg was. Daar men hem den volgenden ochtend verwachten kon, greep er eene korte beraadslaging plaats over de vraag, of het niet raadzaam ware den slag uit te stellen. Graaf Lodewijk stond aan het hoofd van zesduizend voetknechten en tweeduizend ruiters; terwijl Avila slechts vierduizend man voetvolk en nog geen duizend ruiters onder zich telde. Deze minderheid zou den volgenden dag in eene verpletterende meerderheid veranderd zijn. Er werd herinnerd, hoe zwaar Aremberg er bij Heiligerlee voor had moeten boeten, dat hij Meghens aankomst niet had afgewacht. Deze voorzichtige raad werd echter minachtend bejegend, en door niemand luidruchtiger, dan door Hierges en Chevreux, die het bericht hadden gebracht. Men meende, dat thans niets onbedachtzamer kon zijn, dan bedachtzaamheid; men had met een ongeduldig en stoutmoedig veldheer te doen; terwijl men op versterking wachtte, was Lodewijk er de man naar om hun te ontglippen, den stroom over te trekken en zich toch nog met zijn broeder te vereenigen. Deze redeneering behield de overhand⁽²⁾, en de schermutseling bij de borstwering werd met verdubbelde kracht en meer troepen doorgezet. Na een korten en hevigen strijd werd de versterking overweldigd en stormden de Spanjaards het dorp binnen, waaruit zij echter spoedig weder door versch voetvolk dat Lodewijk deed aanrukken, verdreven werden. Nu ontspon zich hier de slag.

Nagenoeg al het voetvolk van Lodewijk verdedigde de stelling en bijna de geheele spaansche infanterie tastte die aan. De Spanjaarden knielden, naar hun gewoonte, baden een Paternoster en Ave Maria en rukten toen in gesloten gelederen op. Na een kort, maar scherp gevecht, werd de borstwering andermaal genomen en sloegen de Nederlanders op de vlucht. Nu deed graaf Lodewijk met zijne ruiters een aanval op de vijandelijke

(1) HOOFT, IX. 347, 348.

(2) CABRERA, X. 784, 785.

ruiterij, die zich tot dusver niet verroerd had. Bij den eersten schok werden de karabiniers van Schenck, die de voorhoede uitmaakten, in wanorde gebracht en naar alle zijden op de vlucht gedreven. Zoo groot was hunne verbijstering, toen Lodewijk hen voor zich uitdreef, dat zij geen oogenblik inhielden, maar, aan de rivier gekomen, die overzwommen of er in verdronken. De ontkomenen brachten in Grave en andere steden de mare, dat de koninklijke troepen geheel en al geslagen waren. Dit was echter de waarheid niet. De nederlandsche ruiterij, die meest uit karabiniers bestond, wendde na het eerste salvo en trok terug om op nieuw te laden; doch vóór zij gereed waren tot een nieuwen aanval, tastten hen de spaansche lanciers en de duitsche zwarte ruiters, die goed stand gehouden hadden, met groote wakkerheid aan, en nu volgde er een hevig, bloedig en verward gevecht, waarin de nederlandsche troepen de nederlaag ondergingen⁽¹⁾.

Toen graaf Lodewijk zag, dat de slag verloren en zijn leger verslagen was, herzamelde hij eene kleine ruiterbende om zich heen, en met zijn broeder, graaf Hendrik, en den hertog Christoffel waagde hij nog een wanhopigen aanval. Dit was het laatste, wat men op aarde van hen zag; zij allen zonken neder in de hitte van het gevecht, en nooit hoorde men meer van hen. De strijd liep, zoo als gewoonlijk in die dagen van weerzijdschen haat, op eene afgrijselijke slachting uit, zoodat er te nauwernood enkelen van het nederlandsche leger overbleven om de mare van het onheil te verkondigen. Vierduizend man op zijn minst kwamen om, zij vonden òf op het slagveld den dood, òf smoorden in de moerassen en in de rivier, òf verbrandden in de pachthoeven, waarin zij zich trachtten te bergen.⁽²⁾ Onzeker was het lot van graaf Lodewijk, zijn broeder en zijn vriend; nooit werd het raadsel opgelost. Waarschijnlijk waren zij allen op het slagveld omgekomen; maar uitgeschud en met door paardenhoeven gekneusd en verpletterd gelaat, was het onmogelijk hen van minder doorluchtige verslagenen te onderkennen. Sommigen meenden, dat zij in de rivier verdronken; anderen, dat zij in de vlammen omkwamen⁽³⁾. Er liep een

(1) MENDOZA, XI. 242-244. HOOFT, IX. 350, 351. VAN METEREN, V. 91.

(2) BENTIVOGLIO, VIII. 145. - Vergelijk CABRERA, X. 781-786; MENDOZA, HOOFT, t.a. pl. Volgens MENDOZA, telde het spaansche leger slechts veertig dooden; volgens de nederlandsche geschiedschrijvers bij de tweehonderd.

(3) VAN METEREN, V. 91. BOR, VII. 491, 492. HOOFT, BENTIVOGLIO, t.a. pl. De waalsche geschiedschrijver, nu en dan in dit werk aangehaald, geeft op bondige wijs verslag van het lot dezer uitstekende mannen. Volgens zijn bericht, hielden de aanvoerders der Geuzentropen in een naburig klooster op Goeden Vrijdag, vijf dagen vóór den slag lustig het middagmaal, gebruikten de miskelken tot het feest en mengden gewijde ouwels in den wijn. Als straf voor deze heiligschennis werd het leger ten eenenmale verslagen, en *vloog de duivel zelf, met de aanvoerders, lichaam en ziel, weg*.

‘Oires Dieu permit que cinq jours après ne restoit de leurs principaulx chefs ung seul vif; que plus est, entre les corps morts plusieurs de ces seigneurs n'ont esté retrouvés, nonobstant toute curieuse recherche; à ceste cause l'on creut du comenchement qu'ils estoient eschappés, et depuis, qu'ils estoient emportés en corps et en âme.’ RENOM DE FRANCE, MS. II. c. XXX.

onzeker gerucht, dat Lodewijk, zwaar gekwetst, maar niet gedood, uit een hoop lijken geworsteld, naar den kant der rivier voortgekropen, en, bezig met zijne wonden te wasschen, door boeren overvallen en afgemaakt was⁽¹⁾. Dit verhaal vond geen algemeen geloof; maar niemand wist er het ware van, of mocht het ooit vernemen.

Velen hadden er een voorgevoel van, dat deze laatste onderneming van graaf Lodewijk een noodlottig einde nemen zou. In die bijgeloovige eeuw, toen Keizers en Koningen dagelijks in de toekomst vorschten door alchemie, astrologie en orakelboeken, vol deftige en nauwkeurige formules⁽²⁾, toen menschen van allerlei stand, van den Vorst tot den daglooner toe, blindelings aan bovennatuurlijke verschijnselen en voorspellingen geloof sloegen, was het niet vreemd, dat een luchtverschijnsel, eenige weken vóór den slag op de Mookerheide opgemerkt, velen met een voorgevoel van dreigend onheil vervuld had.

In het begin van Februari meenden vijf burgers te Utrecht, toen zij te middernacht op wacht stonden, het beeld van een gevecht in de lucht te zien. De hemel was duister, uitgezonderd recht boven hun hoofd, waar zij, in eene ruimte omtrent zoolang als de stad en zoo breed als eene gewone kamer, twee legers op elkander zagen aanrukken. Het eene trok snel uit het noordwesten op, met vliegende vaandels, gevelde speren en trompetgeschal, door zwaar geschut en ruiterdrommen vergezeld. Het andere daagde langzaam uit het zuidoosten op, als uit eene verschanste legerplaats, om de aanvallers te keer te gaan. Hevig werd er eenige oogenblikken gestreden; duidelijk hoorde men de oorlogskreten der strijders, het gebulder van het geschut, het

- (1) FRANCISCI HARAEI, Annal. Tumult. Belg. III. 203. STRADA maakt van het vertelsel gewag, zonder het te bevestigen (VIII. 383).
- (2) Nog kan men in de bibliotheek te Dresden de bezweringsboeken zien, in vele folianten, de tooverlogarithmen bevattende, waarnaar Augustus van Saksen op de levenszee zijn koers placht te regelen, en met wier hulp hij zich in staat achtte, alle toekomstige gebeurtenissen en hare uitwerking op zijn lot uit te vorschen. Ongetwijfeld raadpleegde de keurvorst die tafelen allerzorgvuldigst, toen graaf Lodewijk en hertog Christoffel naar de Maas trokken. Nog ernstiger onderzocht hij ze, toen hij voor het eerst van het ontwerp eener echtverbintenis tusschen den prins van Oranje en Charlotte van Bourbon kennis kreeg.

geratel van het musketvuur, den tred der zwaargewapende voetknechten, het getrappel der paarden. Het zwerk daverde van den schok der kampende legers en werd beneveld door de snel op elkander volgende losbrandingen van het geschut. Na een kort, scherp gevecht werd het leger uit het noordwesten in wanorde teruggedreven, doch herzamelde zich, sloot zich wederom aaneen, en rukte op nieuw voort. De vijanden, naar de verzekering der ooggetuigen, in een carré van speren en musketten geschaard, wachtten wederom den aanval af. Andermaal werden de krijgers der lucht met elkander handgemeen, waarbij de ooggetuigen al de kenteekenen en geluiden van een wanhopig treffen duidelijk waarnamen. De worstelstrijd scheen kort. De lansen van het zuidwestelijk leger schenen ‘als hennipstelen’ te breken, terwijl de gelederen onder den aanval der vijanden bezweken. De nederlaag was volkomen, overwinnaars en geslagenen waren verdwenen, het helderblauwe luchtruim, door zwarte wolken omgeven, was ledig, toen de gansche uitgestrektheid, waar de strijd zoo even gewoed had, met bloed gekleurd werd, dat dwars door de lucht in breede karmozijnstroomen vloeide; eerst nadat de vijf burgers al den tijd hadden gehad om deze wonderbare vertooning ter dege gade te slaan, verdween zij uit het gezicht.

Zulk een indruk maakte het verslag, den volgenden dag door de wacht gedaan, op de deftige overheid van Utrecht, dat er een opzettelijk onderzoek naar al de omstandigheden werd ingesteld, de verklaring van ieder beëdigd getuige behoorlijk opgeschreven⁽¹⁾, en boeken van waarzeggerij en voortekenen geraadpleegd werden om de verborgenheid zoo mogelijk op te helderen. Algemeen werd de verschijning als eene afschaduwning beschouwd van den slag, dien men tusschen graaf Lodewijk en de Spanjaarden voorzag. Toen het dus bekend werd, dat het nederlandsche leger uit het zuidoosten opgetrokken en zoo op de Mookerhei gekomen was, en dat de vijand, de Maas bij Grave overstekende, uit het noordwesten tegen hen was opgerukt, werd de uitkomst van den slag als onvermijdelijk, de luchtstrijd der spookgestalten te Utrecht als de onfeilbare voorlooper er van beschouwd.

Zoo kwam Lodewijk van Nassau in den bloei van zijn mannelijken leeftijd om, midden in een loopbaan zoo rijk aan gebeurtenissen. Moeilijk zou men in de geschiedenis een wederga kunnen vinden van zijn open, loyaal karakter: hij was een

(1) BOR, VII. 492. Ook HOOFT verhaalt de geschiedenis, na vooraf te hebben aangemerkt, dat hij dit noode kon nalaten, daar de utrechtsche overheid het onderwerp een opzettelijk onderzoek had waardig gekeurd. - IX. 353.

edelaardig man, bij wien het heldhaftige zich op merkwaardige wijs aan het geniale paarde. Toch bezat hij niet het fijne verstand en den ruimen blik zijns broeders; maar zijn stoutheid, zijn goede trouw en zijn geestkracht dwongen vriend en vijand eerbied af. Hij kreeg met openhartigheid gedaan, wat anderen enkel door list bereikbaar zouden hebben geacht, en ofschoon hij dikwijls met sluwe en gansch niet te vertrouwen prins en staatslieden te handelen had, bereikte hij toch zijn doel, zonder te liegen en zonder te vleien. Vrijheid van geweten en handhaving van de rechten van het volk, ziedaar zijn leus, zoowel toen hij het eerst met Margaretha van Parma te doen had, als toen hij tegenover Spanjaarden, Italianen, Hugenooten, malcontenten, vlaamsche raadsheeren of duitsche vorsten stond. De slag bij Heiligerlee en de inneming van Bergen waren zijne grootste triomfen; beiden bleven echter vruchteloos. Zijn onversaagdheid deed hem kwaad: de Franschen zeiden dat hij het verlies van den slag bij Moncontour op zijn geweten had, door te snel aangevallen te zijn, ofschoon hij toen toch zorg gedragen had voor een meesterlijken terugtocht⁽¹⁾. Dat zijn laatste onderneming niet geslaagd was, kon hij niet helpen: zijn troepenmacht was zwak; het drijfijls in de Maas belette hem Maastricht te verrassen: de muiterij onder zijn huurlingen droeg bij tot zijn nederlaag op de Mookerheide. Ware het anders geloopt, dan zou hij zich in den Bommelerwaard met den prins van Oranje hebben kunnen vereenigen en dan ware het lang van te voren beraamde plan gelukt. Nu moest de prins door zijns broeders dood de rechterhand derven, altoos klaar om zijn ontwerpen uit te voeren, het trouwe hart zoo gelijk kloppend met het zijne.

Lodewijk was eer klein dan groot van gestalte, maar hij zag er toch krijgshaftig uit, levendig van gelaat, innemend van manieren. Allen die hem persoonlijk kenden, hielden van hem, en hij was de afgod van zijn broeders. Zijne moeder noemde hem in hare brieven: haar teerbeminde, hartelijk geliefde Lodewijk. ‘Gij moet toch spoedig bij mij komen,’ schreef ze hem in zijn laatste levensjaar, ‘want ik heb uw raad in een aantal dingen noodig, en ik dank u reeds in de voorbaat, want gij hebt mij altoos lief gehad als uw moeder, waarvoor God Almachtig u in zijn heilige bescherming moge nemen’⁽²⁾.

Het was het lot van deze hooggeboren, maar trouwhartige vrouw om drie van hare kinderen te beweenen. Graaf Adolf

(1) ‘Car ce fut luy qui fit cette belle retraite à la bataille de Moncontour, secondant fort à propos Monsieur l'Admiral qui avoit été blessé.’ - BRANTOME, Grands Capitaines, etc

(2) Archives et Correspondance, IV. 174.

was reeds jong gesneuveld bij Heiligerlee, en nu weer waren in een bloedigen dood verdwenen en Lodewijk en de nauwelijks zes en twintigjarige Hendrik, die zijn kort leven ook gewijd had aan die zaak der vrijheid, waaraan zijn geslacht hing als bij aangeboren instinct. Gelukkig bleef graaf Jan, die reeds zooveel gedaan had, gespaard, om nog meer te doen. Ofschoon van plan om den geheelen tocht mee te maken, had hij op aanhouden van zijn vrienden het leger verlaten om te trachten in Keulen geld te krijgen voor de troepen; hij had zich juist twee dagen vóór den slag op de Mookerheide verwijderd. Ook de jonge hertog Christoffel, die op het slagveld bleef, werd oprecht betreurd; de keurvorst, zijn vader, putte troost uit de gedachte dat zijn zoon voor de zaak van God gevallen was. ‘Het is beter zoo,’ schreef deze strenge Calvinist, ‘dan dat hij zijn dagen zou gesleten hebben in ledigheid, die des duivels oorkussen is’⁽¹⁾.

Vage geruchten van het gebeurde hadden zich heinde en ver verspreid. Dat Lodewijk een nederlaag had geleden, was weldra zeker; doch omtrent het lot der aanvoerders waren allerlei tegenstrijdige vertelsels in omloop. De prins van Oranje bracht dagen van angstvolle spanning door, daar hij van uur tot uur tijding van zijne broeders verwachtte, naar akelige geruchten luisterde, waaraan hij weigerde geloof te slaan, maar die hij niet weerspreken kon, en dag op dag brieven schreef, terwijl de oogen, die zijne vriendschappelijke mededeelingen moesten lezen, reeds lang gesloten waren⁽²⁾.

De overwinning door het koninklijk leger op de Mookerheide behaald, werd betrekkelijk onvruchtbaar gemaakt door het oproer, dat den dag na den slag uitbrak⁽³⁾. Drie jaren soldij was het spaansche krijgsvolk ten achteren, en het kon dus geen verwondering baren, dat weder eene van die herhaalde mouterijen uitbrak, waardoor 's Konings zaak dikwijls zoo benadeeld werd en 's Konings landvoogden zich zoo geplaagd vonden. Deze mouterijen vielen bijkans geregeld voor en gingen met de zelfde verschijnselen gepaard. De spaansche soldaten, zoover van hun land verwijderd, doch omgeven door hunne vrouwen en gedurig aangroeiend kroost, maakten eene aanzienlijke bevolking uit, die bestendig op vreemden grond heen en weder trok. Het was

(1) Ibid., 367, 369. Vergelijk 71.

(2) Archives et Correspondance, IV. 372.

(3) BOR, VII. 494 en volg. VAN METEREN, V. 91. HOOFT, IX. 352-359. MENDOZA, XI, XII. 246, 247. BENTIVOGLIO, VIII. 146-149. Het verhaal van laatstgenoemde is het duidelijkste en keurigste, dat er van dit oproer bestaat. Daar het hier een onderwerp geldt, dat tot gewichtige gevolgen leidde, vordert het bijzondere oplettendheid.

als eene beweegbare stad door musketten omheind, en van het volk daar buiten door een ondempbare gracht van wederzijdschen haat gescheiden, - eene stad, aan de oorlogswetten onderworpen, door willekeurig gezag bestuurd, en toch nu en dan in volle kracht het niet te onderdrukken volkskarakter openbarend. Op tijdstippen, die men vooruit berekenen kon, placht het krijgsvolk tegen de bevoorrechte klassen op te staan, hen van ambt en vrijheid te berooven, en in hunne plaats aanvoerders te benoemen van eigen keus. Een opperbevelhebber, een sergeant-majoor, een krijgsraad, verschillende andere beambten, werden onder luide kreten gekozen. De aldus benoemde *Eletto* of opperbevelhebber werd met de oppermacht bekleed, doch men verbood hem, die uit te oefenen. Hij was omgeven door raadslieden, die al zijne bewegingen bespiedden, al zijne brieven lazen en bij elk onderhoud tegenwoordig waren, terwijl deze raadslieden zelven wederom angstvallig werden nagegaan. Dit alles ging evenwel over het algemeen met de voorbeeldigste orde. De regeeringloosheid werd een regeeringsstelsel; de weerspannigheid voerde strenge regelen van krijgstuicht in en handhaafde die; diefstal, dronkenschap, vrouwenkracht, werden streng gestraft⁽¹⁾. Zoodra de muiterij uitbrak, begon men van de naastbij gelegen stad bezit te nemen, waar de *Eletto* gewoonlijk in het stadhuis zijn verblijf nam en het krijgsvolk bij de burgers ingelegerd werd. Wat voeding en huisvesting betreft, was voor deze rooversbenden niets te goed. Mannen, die jaren lang van hun legerrantsoen geleefd hadden - ruwe kinkels, die den, ploeg hadden gedreven, tot dat men hen gedwongen had om het musket te hanteeren - sliepen thans op keurig beddegoed en vorderden van de sidderende burgers de uitgelezenste spijsen. Zij aten het land kaal, als een leger van sprinkhanen. 'Kuikens en patrijzen,' schreef de zuinige antwerpsche kroniekschrijver, 'kapoenen en faisanten, hazen en konijnen, tweederlei soort van wijn; - tot kruiding van het maal, capers, olijven, citroenen en oranje-appelen, specerijen en zoetigheden; tarwebrood voor hunne honden, en zelfs wijn om de pooten hunner paarden te wasschen.'⁽²⁾ Ziedaar het weelderig onthaal, door de muitende troepen geëischt. Verdroot den burgers deze gedwongen gastvrijheid, dan moesten zij eene belasting opbrengen.

De stad was intusschen prijs gegeven aan de willekeur van het krijgsvolk, dat alle gezag had afgeschud, en alleen gehoorzaamde aan de wetten, die het zich zelf voorschreef. De koninklijke bevelhebbers werden afgezet, soms vermoord; terwijl

(1) BENTIVOGLIO, VIII. 147.

(2) VAN METEREN, V. 103.

de in hunne plaats verkozenen slechts in naam bevel voerden. Dag aan dag deed de Eletto van de trappen van het stadhuis de dagorders en reglementen afkondigen; was men daarmee tevreden, dan ging er een gejuich van goedkeuring op; had men er bedenking tegen, dan werden zij onder luid getier en het losbranden der musketten verworpen. De Eletto had niet te bevelen, maar louter besluiten te bekrachtigen; was hij te eerlijk, te volhardend of te dom voor zijn post, dan werd hij afgezet en soms van het leven beroofd. Een ander werd in zijne plaats gekozen, om door eene reeks van alweder anderen te worden opgevolgd. Ziedaar de voornaamste kenteekenen van die geduchte beroerten, die het gevolg waren van de karigheid en oneerlijkheid, waarmee men het krijgsvolk het zuur verdiende loon onthield. De oorlog was zeker kostbaar genoeg; maar wanneer men bedenkt, dat van elke drie of vier daalders, tot onderhoud van het leger uit Spanje gezonden of door de provinciën opgebracht, er nauwelijks één den soldaat in handen kwam⁽¹⁾, dan kan men er zich waarlijk niet over verwonderen, dat zulk eene ongehoorde dieverij oproer veroorzaakte.

De mouterij, die na de nederlaag van graaf Lodewijk uitborst, was bijzonder erg. Drie jaren soldij hadden de Spanjaards te goed, en thans na het behalen van eene schitterende overwinning, wilden zij er goedschiks of kwaakschiks de vruchten van plukken. Toen zij in antwoord op hunne luidruchtige vorderingen niets dan beloften kregen, stonden zij als één man op en staken de Maas bij Grave over, van waar zij, na volgens gewoonte hun Eletto gekozen te hebben, den weg insloegen naar Antwerpen. Zij achtten zich toch sterk genoeg om die aanzienlijke stad aan te tasten. Het gerucht van hun gevreesd opdagen vloog hen vooruit. Champagny, broeder van Granvelle en bevelhebber der stad, verwittigde in allerijl Requesens van het dreigend gevaar. De groot-commandeur begaf zich, alleen door Vitelli begeleid, naar Antwerpen. Champagny ried aan om een borstwering van goederenbalen te maken op de vlakte tusschen het kasteel en de stad; want daar, waar de vestingwerken van het kasteel nooit volkomen met die van de stad verbonden waren geworden, liet zich de aanval verwachten. Requesens aarzelde; hij huiverde voor een gevecht tegen zijne eigene troepen; overwon hij, dan kon het alleen zijn, door de bloem van zijn leger te vernielen; leed hij de nederlaag, wat zou er dan worden van 's Konings gezag, met afvallige troepen in afvallige provinciën? In zijne verlegenheid wist de kommandeur geen redmiddel te vinden en deed hij niets. Intusschen nam Champagny, overtuigd dat het krijgs-

(1) Requesens aan Filips. Correspondance de Philippe II., II. 1292 p. 457.

volk hem haatte, de wijk naar de nieuwe stad, en verschanste zich daar met eenige volgelingen in het huis van de oostersche kooplieden.

Den 26sten April trokken de muitelingen in goede orde de stad binnen, juist bij het zwakke punt, waar men hen verwacht had. Minstens drieduizend man legerden zich op de esplanada, waar Requesens te paard voor hen verscheen en een toespraak tot hen richtte. Zij luisterden kalm, maar antwoordden kortaf, als uit één mond: ‘Dinero y non palabras’ (geld en geen woorden). Requesens was mild in beloften; doch het was daarvoor te laat. Klinkende munt alleen kon een leger tevreden stellen, dat na drie jaren van strijd en ontbering, eindelijk zich zelf recht zocht te verschaffen. Requesens verwijderde zich om met den Breeden Raad der stad te beraadslagen: zelf had hij geen geld en hij vroeg nu vierhonderdduizend kroonen van de stad⁽¹⁾. Men begon met te weigeren; maar de troepen kenden hun kracht; want zulke muiterijen waren nooit met geweld gedempt, zelden gestraft geworden. Bij deze gelegenheid vooral schroomde de commandeur geweld te gebruiken; terwijl de burgers, als het krijgsvolk een poos bij hen ingekwartierd was geweest, zeker gaarne een zwaar losgeld betalen zouden om zich die gehate en kostbare gasten van den hals te schuiven. De muitelingen, wel voorziende dat het eenige weken duren zou, en vast besloten zich niet te overhaasten, namen de Meir of groote markt in bezit. De Eletto moest met zijn staf van raadslieden in het Stadhuis zetelen, terwijl de soldaten hunne kwartieren bij de vermogendste burgers zochten, en geen enkele rijke kwam er vrij; bisschoppen en burgemeesters, markgraven en kooplieden, allen moesten er aan gelooven. De lekkerste keukens werden natuurlijk het gretigst gezocht, en prachtige vertrekken, weelderige tafels, fijne wijnen, werden dagelijks geëischt. De burgers waagden het niet te weigeren⁽²⁾.

De zeshonderd Walen, die in de stad in bezetting lagen, werden er uit gedreven, en dagen lang heerschte de muiterij onbeperkt. Dag op dag kwamen de overheden, de officieren der gilden, allen die de burgerij vertegenwoordigden, in den Breeden Raad bijeen. De landvoogd bleef staan op zijn eisch van vierhonderdduizend kronen, terwijl hij hun, niet ten onrechte, voorhield, dat de muitelingen in de stad zouden blijven, tot dat zij zich zat gegeten en gedronken hadden, en dat daarmee de achterstallen niet verevend zouden zijn, waarvoor de stad toch

(1) BOR, VII. 494, 495. VAN METEREN, V. 92.

(2) HOOFT, IX. 355, 356. BENTIVOGLIO, VIII. 148.

verplicht zou wezen geld op te brengen. Den 9den Mei deed het stadsbestuur een aanbod dat den Eletto werd medegedeeld. Deze vertoonde zich daarop aan een der vensters van het Stadhuis en sprak van daar de soldaten toe. Hij berichtte hun, dat de groot-kommandeur het voorstel deed om tien maanden achterstallige soldij in baar geld te betalen, vijf maanden in zijden en wollen stoffen, en het overige in beloften, die binnen eenige dagen zouden vervuld worden. De bepalingen werden onvoldoende geacht en afgewezen. De Eletto keurde ze daarentegen zeer mild, en wees de soldaten op den gevaarlijken toestand, waarin zij zich bevonden, als allen schuldig aan hoogverraad: het was dus wel terdege de moeite waard, om het hun gedane aanbod, waarmede volkomen kwijtschelding voor al het gebeurde gepaard ging, aan te nemen. Wat hem betrof, hij waschte zijne handen in onschuld, als men het aanbod verwierp. Het antwoord der soldaten was de afzetting van den Eletto en de verkiezing van een ander in zijn plaats.

Drie dagen later brak er een oproer uit in de citadel - een geval tot dusver zonder voorbeeld. De weerspannigen geboden Don Sancho d'Avila, den bevelhebber, de sleutels der sterkte over te leveren. Hij weigerde, die anders dan met zijn leven af te staan. Nu vergenoegden zij zich met den onderbevelhebber te dwingen de citadel te verlaten, en hun Eletto af te vaardigen, om zoowel met den groot-kommandeur, als met den Eletto van de troepen in de stad, te onderhandelen. Toen de Eletto van de citadel deze zending volbracht had, keerde hij terug, door Chiappin Vitelli, als afgevaardigde des landvoogds, begeleid. Nauwelijks echter had de Eletto zijn voet op de ophaalbrug gezet, of hij werd door den spaanschen vaandrig Salvatierra aangevallen, die hem doorstak en in de gracht wierp. De vaandrig, die in het leger om zijn woesten moed vermaard was en op zijne hoozen de woorden: 'el castigador de los Flamencos,' (de tuchtiger der Vlamingen) gestikt droeg, doodde nu op dezelfde wijs den sergeant-majoor der muitelingen. Na deze forsche inleiding verstond Vitelli zich met de weerspannige bezetting; kwijtschelding voor het gebeurde en betaling op dezelfde voorwaarden, als in de stad waren aangeboden, werden aangenomen, en de muiterij op de citadel was gedempt⁽¹⁾. Salvatierra moest zich echter langen tijd verbergen, om niet door het verbitterde krijgsvolk vermoord te worden.

In de stad waren de zaken moeilijker te vereffenen. De muitelingen bouwden een altaar van kisten en balen op de Meir en vierden de mis in de open lucht, waarbij zij elkander plechtig

(1) MENDOZA, XII. 247. VAN METEREN, V. 92. HOOFT, IX. 359.

trouw zwoeren tot in den dood. De tooneelen van ongebondenheid hernieuwden zich op kosten der burgers, die gevaar liepen des nachts verontrust te worden door de luidruchtige vroolijkheid en de boosaardige streken der soldaten. Eer de maand verstreken was, gaf de breede Raad, de kwelgeesten moede, die de burgerij zoovele weken lang geplaagd hadden, de vorderingen van Requesens toe. De groot-kommandeur nam de vierhonderdduizend kronen aan als eene leening, waarvoor hij behoorlijk geteekende en bezegelde schuldbekentenissen afleverde; tegelijk met eene hypotheek op al de koninklijke domeinen. De burgers aanvaardden deze bewijsstukken voor den vorm, maar zij wisten bij ervaring wat dergelijke waarborgen beteekenden. Nu bewilligden de muitelingen in een verdrag met den landvoogd, onder voorwaarde dat zij al de achterstallen, òf in geld, òf in goederen, zouden ontvangen, tegelijk met een plechtig beloofde vergiffenis voor al wat zij misdreven. Requesens gaf hun deze in de hoofdkerk, onder godsdienstige plechtigheden; daarop had de betaling plaats, en den zelfden dag werd door de gansche krijgsmacht een groot gastmaal gehouden, om de gebeurtenis te vieren. Het brooddronken feest greep plaats op de Meir; de soldaten, hadden zich loszinnig genoeg in een nieuw pak gestoken, gesneden van het laken, dat zij eindelijk tot loon voor hun lijden en bloed hadden ontvangen. Fijne wollen, zijden, satijnen en met goud gestikte zijden stoffen, de kleedkamer eener Koningin waardig, hingen in grillige vormen om de gespieerde gestalten en gebronsde aangezichten van het krijgsvolk, dat den vorigen dag nog in lompen gekleed was geweest. Er heerschte uitgelaten vroolijkheid, en nauwelijks was het gastmaal geëindigd, of de trommels werden tot speeltafels gemaakt en het duurgekochte goud verdubbeld.

Nog hadden de gelukkigen of loozen den tijd niet gehad om hunne kameraden geheel uit te schudden, toen men in de verte aan den Scheldekant gebulder van geschut hoorde. Oogenblikkelijk werden de thans niet meer oproerige soldaten in hun grilligen feestdos van het gastmaal en de speeltafels opgeroepen, en gelast de dijken te bezetten. De admiraal Boisot, die onlangs de vloot van Bergen-op-Zoom onder de oogen van den grootkommandeur verslagen had, was onverwachts de Schelde opgezeild, met het doel om de antwerpsche vloot, die hem ontkomen was, te vernielen. Tusschen de forten Lillo en Calloo vond hij twee-en-twintig schepen onder bevel van den vice-admiraal Haemstede. Na een kort en scherp gevecht behaalde hij een volkomen overwinning: veertien van 's vijands schepen werden met al hun volk verbrand of in den grond geboord, en Haemstede zelf gevangen genomen. Van den dijk openden de soldaten een hevig musketvuur, dat Boisot met zijn grof geschut

deed beantwoorden. De afstand der strijders maakte dit vuren echter niet zeer gevaarlijk en de Nederlanders voeven de rivier weder af. De groot-kommandeur was er verder dan ooit van verwijderd om dien vasten voet op zee te krijgen, die zoo als hij zijn Vorst bericht had, het eenige middel was om de Nederlanden tot onderwerping te brengen⁽¹⁾.

(1) BOR, VII. 495, 496. HOOFT, IX. 359, 360. BENTIVOGLIO, VIII. 149. Brief van den prins van Oranje, in de Archives etc., V. 11, 12.

Tweede hoofdstuk

Leiden's belegering

Eerste beleg van Leiden. - Begin van het tweede. - Beschrijving van de stad. - Aanstalten tot verdediging. - Brieven van Oranje. - Acte van amnestie, door Requesens uitgevaardigd. - Voorwaarden daarbij bepaald. - Hoe die amnestie in Holland ontvangen wordt. - Briefwisseling van de 'Glippers'. - Uitvallen en gevechten onder Leidens wallen. - Toestand van den prins. - Zijn plan tot ontzet. - Grootmoedigheid van het volk. - De dijken doorgestoken. - Beroerten in de stad en in het leger. - Brief der Staten van Holland. - Gevaarlijke ziekte van den prins. - De 'wilde Zeeuwen.' - De admiraal Boisot begint zijn tocht. - Bloedig gevecht op de Landscheiding. - Inneming van dien dijk en van den Groenenweg. - Oponthoud en voortgang van de vloot. - De prins bezoekt de vloot. - Vreeselijk lijden in de stad. - Toespraak van Van der Werf. - Heldenmoed der inwoners. - De brieven van den admiraal. - De storm. - Nadering van Boisot. - De Lammenschans. - Een angstige nacht. - Aftocht der Spanjaarden. - De admiraal komt in de stad. - Dankzegging in de groote Kerk. - De prins te Leiden. - Afscheidswoord van Valdez. - Stichting der leidsche Hoogeschool. - De Stichtingsbrief. - Inwijdingsplechtigheden.

De inval van Lodewijk van Nassau had, gelijk reeds vermeld is, het eerste beleg van Leiden doen opbreken. Dat beleg had geduurd van den 31sten October 1573 tot den 21sten Maart 1574, toen de belegeraars tot verdediging der grenzen werden geroepen. Met berispelijke zorgeloosheid hadden de burgers den raad van den prins in den wind geslagen en verzuimd om de stad van leeftocht te voorzien en de bezetting te versterken. Zij schenen met meer vertrouwen op den voorspoed van graaf Lodewijks wapenen te rekenen, dan hij zelf had gedaan; want naar alle gedachten zou, ingeval hij de nederlaag leed het beleg oogenblikkelijk hervat worden. Dit natuurlijk gevolg bleef dan ook na den slag op de Mookerheide niet lang uit.

Op den 26sten Mei verscheen Valdez weder voor de plaats, aan het hoofd van achtduizend Walen en Duitschers⁽¹⁾, en thans zou Leiden's zware beproeving aanvangen. De stad was eene der schoonsten in de Nederlanden. Te midden van uitgestrekte vette weiden gelegen, door de nijverheid aan de zee ontwoekerd, werd zij door lachende dorpen, bloeiende tuinen en welige boomgaarden omzoomd. De oude afgeleefde Rijn, zich traag voortstuwend naar zijn zandig doodbed, was in ontelbare grachten vergraven, die de stad doorsneden. Over deze grachten, door lindes, populieren en wilgenboomen beschaduwde, waren honderdvijfenveertig bruggen, grootendeels van gehouwen steen, geslagen. De sierlijke huizen de ruime pleinen en straten zagen er luchtig en zindelijk, de kerken en openbare gebouwen ontzagwekkend uit, terwijl het geheele voorkomen der stad bloei, nijverheid en welvaart verried. Op eene door kunst aangelegde hoogte, in het midden der stad, verrees een zeer oude bouwvallige toren, volgens sommigen van romeinschen oorsprong, volgens anderen door den angelsaksischen Vorst Hengist tot een gedenkteken zijner verovering van Engeland opgericht⁽²⁾. Door vruchtboomen omringd en in het midden met eiken begroeid, bood de plaats, de Burg geheeten, een bekoorlijk vergezicht aan over het vlakke land, waaruit zich talrijke torenspitsen van omliggende steden en dorpen verhieven. Van deze hoogte zou gedurende de lange en verschrikkelijke zomerdagen, die ophanden waren, menig oog met angstig verlangen naar den zee kant staren, of het water het land eindelijk overstroomden kwam.

Valdez stelde zich zonder tijdverlies in het bezit van den omtrek; zuidwaarts tot den Haag toe. Vijfhonderd Engelschen, onder bevel van kolonel Edward Chester, verlieten de schans van Valkenburg en vloten naar Leiden. Door de burgers afgewezen, die hen thans, niet zonder reden, wantrouwden, gaven zij zich aan Valdez over en werden later naar Engeland teruggezonden⁽³⁾. Binnen eenige dagen was Leiden volkomen ingesloten, daar niet minder dan tweeënzestig schansen, waar-

(1) BOR, VII. 502, 504.

(2) GUICCIARDINI, Descript. Holl. et Zeland. BOR, VII. 502. BENTIVOGLIO, VIII. 151.

‘Putatur Engistus Britanno
Orbe redux posuisse victor,’ etc.

Volgens het vermaarde gedicht van den begaafden en wakkeren bevelhebber der stad, Jan van der Does. De stad, ongetwijfeld van romeinschen aanleg, biedt heden nog bijkans hetzelfde voorkomen aan, als dit ten tijde van het beleg beschreven wordt. Uit de woorden van Van der Does blijkt, dat men in de zestiende eeuw algemeen van gevoelen was, dat de angelsaksische veroveraars van Brittanje van Holland waren uitgegaan.

(3) MENDOZA, XII. 251, zegt, dat de engelsche gevangenen in het leven werden gespaard op zijn uitdrukkelijk verzoek. Hij was in dien tijd door den groot-kommandeur met eene zending aan Koningin Elizabeth belast, en verkreeg deze genade van den landvoogd als eene persoonlijke gunst voor hemzelven.

van sommigen nog uit het eerste beleg ongeschonden waren overgebleven, de stad thans omgordden, en de belegeraars reeds bij de achtduizend man telden, eene macht, die dagelijks toenemen zou. In de stad daarentegen bevond zich geen garnizoen, slechts een kleine bende ‘vrijbuiters,’ en vijf vendels burgerij. In Leiden woonde sedert 1571 jonkheer Jan van der Does, heer van Noordwijk, een edelman van aanzienlijke afkomst, maar die zich nog meer onderscheidde door zijne geleerdheid en dichterlijk vernuft; hij had als lid van de Ridderschap zitting in de Staten-Vergadering van Holland, en als zoodanig woonde hij de vergaderingen van de stedelijke vroedschap en notabelen bij; bovendien had hij het bevel aanvaard over het vendel stadssoldaten. Aan moed ontbrak het hem evenmin als aan gezond verstand, en zijne tegenwoordigheid in de belegerde stad was een groot geluk⁽¹⁾.

Naast God, steunde de stad hoofdzakelijk op de kloekhartigheid harer burgers binnen de wallen, en op de nooit slapende geestkracht van Willem den Zwijger daarbuiten. De prins haastte zich de Leidenaars op te beuren en te bemoedigen, hoewel hij zich met reden ergerde over hun verzuim om in tijds tegen het dreigend gevaar voldoende maatregelen van voorzorg te nemen⁽²⁾. Hij wees hen er op, dat zij niet voor zichzelf alleen zouden volharden, maar dat het lot des lands en van toekomstige geslachten naar menschelijke berekening, van den uitslag dezer worsteling zou afhangen. Onsterfelijke roem zou hun deel zijn, indien zij een moed aan den dag legden: hun landaard en der heilige zaak van godsdienst en vrijheid waardig. Hij smeekte hen, ten minste drie maanden vol te houden, met de verzekering, dat hij binnen dat tijdsverloop de middelen zou beramen tot hunne verlossing. De burgers antwoordden kloekmoedig en vol vertrouwen op deze zendbrieven en verzekerden den prins, dat zij zich op hunne eigene dapperheid en zijn beleid verlieten⁽³⁾.

(1) HOOFT, IX. 362. BOR, VII. 505. GUICCIARDINI. - ‘Janum Dousam, virum nobilem, Toparcham Nordovicenum, utraque lingua doctissimum, et poetam egregium.’ - Descript. Holl. ed usa. 238, 239. - ‘Juan Duse, Senor de Nortwyck - gentil poeta en la lengua Latina.’ - MENDOZA, XII. 254. - ‘Giovanni Douza, poeta nobile di quel tempo nei componimenti latini, et molto nobile ancora per qualità di sangue e per altre prerogative di merito’ - BENTIVOGLIO, VIII. 153.

MOTLEY kende nog niet het in 1874 verschenen verhaal van *het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574* door R. FRUIN. Op sommige plaatsen is daaruit in den tekst het een en ander gevoegd. A. ISING.

(2) Archives et Correspondance, V. 10.

(3) Brief van Oranje, bij BOR, VII. 505. HOOFT, IX. 363, 364.

Het werd thans van spaansche zijde raadzaam geoordeeld, de amnestie af te kondigen, met het ontwerpen waarvan men reeds zoo lang was bezig geweest, en ditmaal was de haak rijkelijk van lokaas voorzien. De vergiffenis, den 8sten Maart bezegeld, werd den 6den Juni door den groot kommandeur plechtig uitgevaardigd. Volgens de bewoordingen van deze oorkonde noodigde de Koning al zijne afgedwaalde en berouwhebbende onderdanen uit, om in zijne armen terug te keeren en volkomen vergiffenis voor alle vroeger gepleegde misdrijven te ontvangen, onder de eenige voorwaarde, dat zij zich wederom in den schoot der Heilige Moederkerk zouden begeven. Er waren slechts weinige uitzonderingen op de amnestie; slechts een gering aantal personen, allen met name vermeld, was daarvan uitgesloten⁽¹⁾; doch hoe mild dit ook klonk toch lokte de acte gewichtige bedenkingen uit. Het viel den Hollanders thans lichter naar den dood, dan naar de mis te gaan; want de strijd was bij het voortwoeden allengs geheel een godsdienstoorlog geworden. Wel verre dat er enkele ketters zouden wezen in een Staat, die bij al zijne vrijheden toch in den grond Katholiek was, kon men nu te nauwernood een papist onder de ingezetenen vinden. De vergiffenis aan te nemen was zoo goed als de overwinning af te staan, en de Hollanders hadden nog niet gemerkt, dat zij over wonnen waren. Ook stond het bij hen vast, dat zij niet slechts overwonnen, maar vernietigd moesten worden, eer zij het herstel van de roomsche Kerk op hun grond zouden dulden, met uitsluiting van den hervormden eeredienst. Met geestdrift stemden zij in met de uitspraak van den prins van Oranje nadat het tweede beleg van Leiden begonnen was: ‘zoo lang er één levend man in het land over is, zullen wij voor onze vrijheid en onzen godsdienst strijden⁽²⁾.’ De voorwaarde bij de amnestie gesteld, had Spanje vruchteloos door honderde gevechten trachten te verwerven en de Hollanders hadden den vijand geen zeven jaren lang te land en te water onder de oogen gezien, om eindelijk voor woorden te zwichten.

Een oogenblik vreesde de prins dat de vergiffenis op de door lijden afgematten eenigen indruk maken zou; maar die vrees bleek ongegrond. De amnestie werd overal met minachting bejegend; niemand daagde, zoover men weet, op, om er voordeel van te trekken, buiten een brouwer in Utrecht en de zoon van een uitgeweken kramer uit Leiden; overigens bleef Holland doof

(1) VAN METEREN, V. 93. HOOFT, IX. 368. De oorkonde in haar geheel is te vinden bij BOR, VII. 510-513.

(2) ‘Comme aussi de nostre costel nous sommes resoluz de ne quitter la deffense de sa Parolle et de nostre liberté jusques au dernier homme’ - Archives de la Maison d'Orange, V. 27.

voor de roepstem des Konings⁽¹⁾. De stad Leiden toonde zich even koud voor de boodschappen van genade, door Valdez en zijne gemachtigden tot hare bevolking gericht. Eenige Nederlanders, die tot de partij des Konings behoorden en in de wandeling ‘glippers’ genoemd werden omdat zij uit de kettersche steden waren geglipt of uitgeweken, zonden uit het leger vele brieven aan hunne bekenden in de stad. In deze brieven werden de burgers van Leiden door hunne koningsgezinde broeders dringend, zelfs hartstochtelijk vermaand om zich te onderwerpen, terwijl men hen bezwoer, ‘deernis te hebben met hunne arme, grijze vaders, met hunne dochters en vrouwen.’ De burgers van Leiden echter dachten dat zij hun deernis met het lot van hunne arme grijze vaders, dochters en vrouwen, niet beter konden toonen, dan door hen uit de klauwen te houden van het spaansche krijgsvolk, en zij beantwoordden dus het lokken der glippers slechts met dezen enkelen regel, dien zij, op een vel papier geschreven, in den vorm van een brief aan Valdez deden toekomen:

Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps⁽²⁾.

(De vooglaar kweelt met zoet gefluit, om 't vogelken te vangen.)

Naar den raad, door Oranje gegeven, werd er een staat opgemaakt van den in de stad aanwezigen voorraad, het slachtvee daaronder begrepen. In Juli werd de bevolking op rantsoen gesteld, daar de overheid den voorraad koren, dien de vermogende burgers buiten verhouding tot hun eigen behoeften in huis hadden, onteigende. Een half pond brood per dag werd aan hen, die niets bezaten uitgedeeld, hetgeen echter op den duur te weinig bleek en verdubbeld moest worden. Daar de vijand den omtrek der stad nauw ingesloten hield, was geen andere gemeenschap naar buiten mogelijk, dan door postduiven en door rappe boden, springers genoemd. Uitvallen en schermutselingen waren echter aan de orde van den dag, en een rijke gift was toegezegd aan ieder, die het hoofd van een Spanjaard binnen de stadspoorten bracht. Het loon werd dikwerf betaald; doch de bevolking werd zoo opgewonden, dat de overheid het gevaarlijk achtte, langer deze gevechten te gedoogen. Opdat de stad niet allengs hare verdedigers verliezen zou, werd met

(1) BOR, VII. 516.

(2) JAN FRUYTIERS, Corte beschrijvinghe van de strenghe belegeringhe ende wonderbaerlijke verlossinghe der stadt Leyden met bijvoeging alle der brieven, die aen die van der stadt geschreven sijn. - Gedrukt te Delft, A.D. 1577. Dit geschrift van een tijdgenoot is het beste gezag voor de bijzonderheden van het gedenkwaardig beleg. Het was de hoofdbron van den geschiedschrijver BOR. Vergelijk VAN METEREN, V. 94. HOOFT, IX 364.

klokkengelui openlijk afgekondigd, dat niemand de poorten meer mocht uitgaan.

De prins hield zijn verblijf hoofdzakelijk te Delft en te Rotterdam. Tusschen beide steden verzekerde hem eene belangrijke sterkte op de Poldervaart het bezit van den aangeslibden vierhoek, aan twee zijden door den IJssel en de Maas bespoeld. Den 29sten Juni hadden de Spanjaarden, die er het gewicht van beseften, een vruchteloze poging gedaan, om die schans stormenderhand in te nemen. Zij waren met verlies van eenige honderden afgeslagen, en de prins had de stelling behouden, van waaruit hij alleen hopen kon Leiden te redden. Nog hield hij de sleutels in handen, waarmede hij de poorten van den oceaan kon opensluiten en de wateren het land doen overstroomen, en hij was sedert lang overtuigd, dat niets dan het doorsteken van de dijken de stad redden kon. Leiden lag niet aan zee, maar hij kon de zee naar Leiden brengen, al kon er dan ook geen leger verzameld worden om Valdez te verjagen. De slag op de Mookerheide had voor het oogenblik alle hulp te land onmogelijk gemaakt, doch het was mogelijk de belegeraars met de golven van den oceaan te bestoken. De Spanjaarden hielden de kust van den Haag tot Vlaardingen bezet; doch de dijken langs Maas en IJssel waren in het bezit van den prins. Hij besloot die door te steken, terwijl tegelijkertijd de groote sluizen van Rotterdam, Schiedam en Delfshaven moesten opengezet worden⁽¹⁾. De schade aan de landen, aan de dorpen, aan het in bloei staand veldgewas te berokkenen, zou ontzaggelijk zijn; maar de prins wist geen ander middel om Leiden, en met die stad geheel Holland, van den ondergang te redden. Zijne heldere vertoogen en welsprekendheid overwonnen eindelijk allen tegenstand. Omtrent het midden van Juli gaven de Staten hunne toestemming tot zijn plan, en onmiddellijk ondernam men de uitvoering. ‘Liever land verdronken, dan land verloren,’ riepen de patriotten uit, terwijl zij hunne welige weiden der verwoesting prijs gaven. De taak om den grond, met zooveel gedulds en arbeids aan de zee ontwoekerd, weder voor een poos aan de golven over te leveren, werd even geregeld volvoerd, als gold het een winstgevende onderneming. Er kwam in behoorlijken vorm eene leening tot stand, voor welke schuldbekentenissen, eerst na geruimen tijd betaalbaar, werden afgegeven. Bovendien stonden de Staten nog vijfenveertig duizend kronen per maand toe, tot dat het werk voltooid zou zijn, en eene aanzienlijke som werd bijeengebracht door de aanzienlijke

(1) JAN FRUYTIERS. BOR, VII. 548, 552. VAN METEREN, V. 34. HOOFT, IX. 366, 370.

vrouwen des lands, die mild haar zilverwerk, kleinodiën en kostbaar huisraad afstonden.

Intusschen zond Valdez op den 30sten Juli dringende en milde aanbiedingen van vergiffenis aan de burgers toe, indien zij de poorten wilden openen en 's Konings gezag erkennen; maar zijne voorstellen werden met stilzwijgende verachting bejegend, niettegenstaande de bevolking zich reeds van nabij door hongersnood bedreigd zag. Hoewel nog niet volledig bekend met de krachtdadige maatregelen door den prins genomen, verkozen de Leidenaars toch liever op zijne wakkerheid en hun eigen kloekhartigheid te bouwen, dan op de honigzoete woorden, die vroeger ook aan de poorten van Haarlem en Naarden waren gehoord. Den 3den Augustus ging de prins in persoon, vergezeld van Paulus Buys, die aan het hoofd stond der commissie, benoemd om de onderneming ten uitvoer te brengen, den IJssel langs tot aan Capelle en deed den dijk op zestien plaatsen doorsteken. De sluispoorten te Schiedam en te Rotterdam werden opengezet, en de oceaan begon zich over het land te verspreiden. In afwachting van het rijzen van het water, werden er, ingevolge een besluit van den prins, in al de voornaamste plaatsen van den omtrek levensbehoeften verzameld, bij de tweehonderd vaartuigen van verschillende grootte te Rotterdam, Delfshaven en andere havenplaatsen in gereedheid gebracht⁽¹⁾.

De burgers van Leiden begonnen echter reeds ongeduldig te worden; want het brood was op, en Van moutkoeken, die er de plaats van vervingen, was slechts een geringe voorraad voorhanden. Den 12den Augustus ontvingen zij een brief van den prins, die hen tot kloeke tegenweer aanmoedigde en hun spoedig ontzet beloofde, waarop zij hem den 21sten ten antwoord lieten weten, dat zij thans hunne oorspronkelijke belofte vervuld hadden, daar zij het twee maanden met brood en de derde maand met armoe hadden uitgehouden. Indien er niet spoedig hulp kwam, vermochten menschelijke krachten niets meer; de moutkoeken zouden nog slechts vier dagen duren, en als die op waren, schoot er niets over dan hongersnood. Op denzelfden dag evenwel ontvingen zij een brief, geschreven op last van den prins, die thans te Rotterdam aan een hevige koorts ziek lag, waarin hij hun meldde, dat de dijken doorgestoken waren en dat het water reeds aan de landscheiding stond, den grooten slagboom, die de stad van de zee scheidde. Hij gewaagde echter niet van zijn eigen toestand, daar dit over de vreugde der burgers een donkere schaduw zou hebben geworpen⁽²⁾.

(1) JAN FRUYTIERS, 16. BOR, VII. 549, 550. HOOFT, IX. 370, 371.

(2) Brief van Fl. de Nuynhem en N. Bruyninck aan Graaf Jan van Nassau. Archives de la Maison d'Orange, V. 38-40. BOR, VII. 550.

De brief werd openlijk op de markt voorgelezen, en om de blijmoedigheid te verhoogen, liet burgemeester Van der Werf, die wel wist hoe gevoelig zijne landgenooten waren voor muziek, de stadsmuziekanten onder het spelen van vroolijke deuntjes en krijgsmarschen door de straten trekken. Vreugdeschoten werden er gelost, en voor een korten tijd deed de uitgehongerde stad zich voor, als vierde zij feest, tot groote verbazing der belegeraars, die van 's prinszen opzet nog geen kennis droegen. Zij bemerkten echter spoedig, toen het water alom buiten Leiden tot tien duim wies, dat zij zich in een hachelijken toestand bevonden. Het was geen onbeteekenend gevaar, aldus door de wateren van den Oceaan te worden aangetast, die het bevel van Willem de Zwijger gereedelijk schenen te gehoorzamen. Valdez begon zich bij deze zonderlinge wending van zaken ongerust te gevoelen; de belegeraars werden nu toch op hunne beurt belegerd, en wel door eene macht, sterker dan die der menschen. Hij raadpleegde de ervarenste zijner bevelhebbers, de boeren, de aanzienlijksten onder de glippers, en schepte weer moed toen deze 's prinszen ontwerp beuzelachtig en hopeloos achtten. De glippers, die 's lands gesteldheid goed kenden, dreven den spot met het wanhopige plan.

Zelfs in de stad had een somber wantrouwen de flikkering van hoop vervangen, terwijl de weinige Koningsgezinden onder de ingezetenen hunne medeburgers tergden door hun de ongerijmdheid voor te houden van de hoop op ontzet, die zij zoo gretig hadden begroet. ‘Klimt op den toren, gij Geuskens,’ riepen zij hun sarrend toe,’ en zegt ons, of gij het Maaswater ziet komen tot uwe verlossing;’ en dag aan dag beklommen zij den ouden toren van Hengist, en staarden met bezwaard hart en verlangend oog naar redding uit, onder hoop en vrees en gebed; eindelijk bijkans wanhopend aan God en aan menschen. Op den 27sten zonden zij een neerslachtigen brief aan de Staten, met de klacht, dat men de stad in haar uitersten nood vergeten had; maar nog dienzelfden dag ontvingen zij een vaardig en hartelijk antwoord, met de verzekering, dat alle menschelijke krachten zouden ingespannen worden om hen te helpen. ‘Liever,’ zeiden de Staten, ‘willen wij het gansche land en al onze bezittingen in de golven zien onder gaan, dan Leiden prijs geven. Wij zijn daarenboven diep overtuigd, dat met Leiden geheel Holland verloren is.’ Zij verontschuldigten hunne traagheid in het schrijven, op grond dat het geheele beleid der maatregelen tot Leidens redding aan den prins opgedragen was, die alleen al de bijzonderheden bestuurd en de briefwisseling gevoerd had⁽¹⁾.

(1) Zie den brief bij BOR, VII. 551, 552. HOOFT, IX. 374.

's Prinsen ziekte had intusschen haar toppunt bereikt. Hij lag te Rotterdam, machteloos naar het lichaam, op het leger uitgestrekt, terwijl zijn geest schier tot ijlhoofdigheid toe gejaagd werd door de gedurige plannen, die hij, zoo goed als alleen beraamde. De verlossing, niet slechts van Leiden, maar van het gansche land, dat nu oogenschijnlijk in den afgrond wegzonk, was het droombeeld dat hem, op zijn sponde geen oogenblik rust liet. Nooit kwam een ziekte ongelegener. Zijne dienaars waren wanhopig: men mocht hem toch niet met zaken vermoeien. De geneesheeren, die hem behandelden, stemden omtrent zijne ziekte slechts hierin overeen, dat die een gevolg was van overspanning en neerslachtigheid, en alleen te genezen zou zijn door al wat hem bekommeren en vermoeien kon uit zijne gedachten te bannen; maar geen geneesheer ter wereld zou de groote zaak des vaderlands voor een oogenblik uit zijn gedachten hebben kunnen weren. Leiden lag in wanhoop aan zijne voeten, en het was hem onmogelijk, het oor voor den noodkreet der stad te sluiten. Daarom zond hij van zijn ziekbed voortdurend woorden van raad en bemoediging aan de burgerij, en uitvoerige bevelen en waarschuwingen aan den admiraal Boisot, die over de scheepsmacht gebood⁽¹⁾. Tegen het eind van Augustus drong een los gerucht tot in het vertrek van den doorluchtigen zieke door, dat Leiden bezweken was, en hoewel hij weigerde daaraan geloof te slaan, had het toch zijn geest gekweld en de koorts verergerd. Cornelis Mierop, ontvanger generaal van Holland, kwam hem te Rotterdam spreken en vond, tot zijne verbazing, het huis, een gewezen klooster, dat de prins tijdelijk betrokken had, schier ledig. Onaangediend drong hij tot 's prinsen slaapvertrek door en vond hem daar te bed, geheel alleen. Op zijne vraag, waar al zijne dienaars gebleven waren, antwoordde de prins hem met eene zwakke stem, dat hij hen allen weggezonden had. De ontvanger-generaal schijnt hieruit vrij voorbarig het besluit te hebben opgemaakt, dat de prins door de pest was aangetast, en dat al de zijnen hem uit lafhartigheid hadden verlaten⁽²⁾. Het was verre van daar: zijn geheimschrijver en zijn hofmeester waakten dag en nacht bij zijn bed, en de beste geneesheeren der stad stonden hem ten dienste; zijn dienaars had hij weggezonden uit vrees van ze met zijn ziekte te besmetten. Zenuwen van staal en een lichaam van diamant alleen

(1) Brief van N. Bruyninck, Archives et Correspondance, V. 39, 46. BOR, VII. 551, 552.

(2) BOR, VII. 551. HOOFT, IX. 372, 373. - Hooft heeft met anderen, BOR hierin gevolgd. De brieven van den geheimschrijver Bruyninck en van Nuynhem bewijzen integendeel de zorg, waarmede de prins in zijne ziekte werd opgepast. - Archives et Correspondance, V. 38-56.

hadden den bestendigen angst en de afmattende inspanning kunnen wederstaan, waaraan hij zoo lang ten prooi was geweest. Zijne ongesteldheid was verergerd door het gerucht van Leidens val, een verdichtsel, dat boden uit Leiden, tegelijk met Mierop bij Zijne Excellentie gekomen, thans rechtstreeks weerspreken konden. Van dat uur af aan begon de prins te beteren. Omstreeks het einde der eerste week van September schreef hij een langen brief aan zijn broeder, waarin hij hem zijne herstelling berichtte, en, als gewoonlijk, een kalm vertrouwen op de goddelijke beschikkingen aan den dag legde. ‘God zal mij verordenen,’ zeide hij, ‘al wat voor mijn best en mijne zaligheid noodig is. Hij zal mij geen zwaarder last opleggen, dan dit broze lijf dragen kan.’

De aanstalten tot het ontzet van Leiden, die ondanks 's prinsen inspanning gedurende zijne ziekte vertraagd waren, werden nu met kracht hervat. Op den 1sten September kwam admiraal Louis de Boisot, Heer van Stuart, met eenige schepen en achthonderd oudgediende matrozen uit Zeeland aan. Het was een wild en ruw slag van volk; die achthonderd Zeeuwen, gehouwen, gekorven, verminkt in de onophoudelijke gevechten, waarin zij hun leven hadden gewaagd, de zilveren halve manen op hunne mutsen, met het opschrift: ‘Liever Turcx dan Paus⁽¹⁾’, waren wijd en zijd befaamd, zoowel om hunne wreedheid als om hunne bedrevenheid ter zee, en hun voorkomen was even zonderling als verschrikkelijk. Het was bekend, dat deze Watergeuzen nooit kwartier gaven noch verzochten; zij gingen slechts ten strijd *op leven en dood*, en hadden gezworen edelman noch burger, Koning, Keizer noch Paus, indien die hun in handen vielen, te sparen.

Meer dan tweehonderd vaartuigen waren thans bijeen, pramen, die veel vracht konden dragen en toch licht op het water lagen en dienen moesten voor het transport van soldaten, krijgs- en mondbehoeften; voorts een zeventig vaartuigen, sterker van bouw, die met riemen werden voortbewogen en den weidschen naam van galeien droegen, elk bemand, behalve de matrozen en roeiers, met zeven of acht harquebuziers, en van drie tot vijf kleine kanonnen of gotelingen voerend. Behalve de achthonderd watergeuzen van Boisot, waren er Walen onder kolonel de Noyelles, vroeger gouverneur van Leiden, en Franschen onder kolonel La Garde, verzameld, benevens eenige nederlandsche edelen en burgers, die zich als vrijwilligers op de vloot inscheepten. De afstand van Leiden tot den buitendijk, door wiens doorbraak de zee reeds ingelaten was, bedroeg omtrent vijftien mijlen. De vloot kwam gemakkelijk tot aan de Landscheiding, de grens tusschen Delf- en Rijnland; doch hier werd

(1) JAN FRUYTIERS. VAN METEREN. V. 94. BOR, VII. 552-554. HOOFT, IX. 374, 375.

haar voortgang gestuit⁽¹⁾. Leiden toch was omgeven door vele dijken den een achter den ander, die de stad tegen de zee moesten verdedigen. Ten einde de vloot in staat te stellen, hier over het land heen te varen, moest men noodzakelijk door die dijken en door de spaansche schansen heenbreken. Tusschen de Landscheiding en Leiden lagen vele dorpen en een aaneenschakeling van twee-en-zestig schansen. Al deze schansen waren bezet met oudgediende troepen des Konings, terwijl de macht der belegeraars omtrent viermaal zoo sterk was⁽²⁾, als die, welke tot het ontzet kwam opdagen.

De prins had bevel gegeven, om den dijk die de Landscheiding vormde en die nog anderhalven voet boven water stond, het mocht kosten wat het wilde, te bezetten. In den nacht tusschen den 10den en 11den September werd dit bij verrassing gedaan. Hollandsche pionniers togen, daar er niemand was om de landing te beletten, dadelijk aan het werk en wierpen rechts en links verschansingen op met een tusschenruimte van een kwart mijl. De fransche soldaten posteerden zich achter die verschansingen en de galeien bestreken de toegangen langs den dijk. Toen werd in de afgezette ruimte de dijk opgedolven en aan het water van Delfland den toegang tot Rijnland geopend. Dit was al ver gevorderd toen de Spaanschen uit Wilsveen en Zoetermeer er de lucht van kregen en aansnelden om de Geuzen te verdrijven en de dijkbreuk te stoppen. Een heete strijd had er plaats, maar de galeien en de fransche harquebuziers hadden een te sterke stelling ingenomen: zij brachten den vijand de nederlaag toe, en de Spanjaarden lieten de Geuzen in het bezit van de dijkbreuk. Deze eerste ontmoeting bewees wat de Geuzen, die hunne broeders kwamen verlossen, besloten waren te doen. Het leverde ook een stuitend blijk op van den diepen haat, die hen bezielde. Een Zeeuw, die een Spanjaard op den dijk verslagen had, knielde op zijn bloedenden vijand neer, rukte hem het hart uit het lijf, zette er de tanden in en wierp het toen een hond voor, met den uitroep: ‘t is te bitter!’ Het hart van den Spanjaard werd echter opgenomen en jaren achtereen bewaard, met het merk van den beet er in⁽³⁾, een treurig

(1) Het leger van Valdez telde ten minste 10 000 man. HOOFT, IX. 387. FRUIN houdt het op 6 à 7000, althans in den aanvang van het beleg, 21,158.

(2) De vertaling is niet juist, althans niet duidelijk: het oorspronkelijk Fransch luidt: ‘plustost le Turc que le Pape,’ dat is: liever onder den turkschen Sultan dan onder den Paus van Rome. FRUIN, 176.

(3) ‘Dit gebeten herte met den lyckteecken en der tanden is binnen Delft daerna van vele lofwaardige luyden gesien, ende sijn daerna oock eenige carmina uytgegaen,’ etc. - BOR, VII. 554.

Een der *carmina*, waarvan de geschiedschrijver hier gewag maakt, was een latijnsch gedicht van den bevelhebber Van der Does, waarin de gang van het beleg levendig en sierlijk beschreven wordt. FRUIN, 104.

gedenkteken der wreedheid, voortgebracht door dezen oorlog om het volksbestaan.

Het doorsteken van den dijk werd volvoerd en de vloot voer door de opening heen; maar toen de doortocht in goede orde had plaats gevonden, bespeurde de admiraal, tot zijne verbazing, dat het invloeiende water reeds op geringen afstand gestuit werd. De prins had van personen, die er aanspraak op maakten met de landstreek bekend te zijn, vernomen, dat, wanneer het water eens de Landscheiding door was, het stroomen zou tot Leiden toe; doch thans vertoonde zich de Groeneweg, een tweede lange dijk, op drie kwart mijl afstands, evenwijdig aan de landscheiding gelegen, en die één voet boven het water uitstak. Deze Groeneweg was door de Spanjaarden in weerloozen staat gelaten, zoodat Boisot, die inmiddels versterking aangevraagd en gekregen had, den 12den September dezen tweeden dijk kon opdelven. Andermaal evenwel was hem teleurstelling bereid: een derde insgelijks evenwijdig loopende weg, de Voorweg, die van Wilsveen naar Zoetermeer leidde, scheidde de Geuzen nog af van het zoetermeersche meer, en die Voorweg was door Valdez sterk bezet. Zonder belegeringsgeschut was niet door de spaansche verschansingen heen te komen en La Garde ging zelf naar Delft om kanonnen te vragen. Het duurde vier of vijf dagen eer het geschut de vloot bereikte. Vier sterke platboomde korenschuiten droegen elk een zoogenaamd half kanon, dat kogels schoot van 26 pond en omgeven was door een borstwering van planken en netten.

Nu werd op den 17den tot den aanval overgegaan. Maar het water, dat zich over eene zeer uitgestrekte vlakte verdeeld had, was, onder den invloed van tegenwind, te ondiep voor de galeien. Men moest op de slooten blijven, die recht op den Voorweg aanliepen. Voornamelijk was de aanval gericht op een brug in den weg, geslagen over de eenige vaart die in het meer uitmondde. Die brug, waarom het te doen was, had de vijand echter sterk bezet. De gebouwen aan weerszijden waren vol schutters en de Spanjaarden, in het geheel 3000 man sterk, hadden twee stukken geschut en alle boerenwoningen, schuren en barge tot sterkten gemaakt. Desniettemin besloot de koene Boisot zich, zoo mogelijk, met geweld een weg te banen. Hij opende op de brug een hevig vuur, dat echter weinig uitwerkte, behalve dat het de schuiten, waarop het geschut stond, barsten deed en onbruikbaar maakte, en nadat Boisot eenigen der zijnen verloren en zich van de onneembaarheid der vijandelijke stelling overtuigd had, was hij genoodzaakt af te trekken⁽¹⁾.

(1) BOR, VII. 554. HOOFT, IX. 376. MENDOZA, XII. 260-262. FRUIN, 108 en vo.

Eene week was er sedert het doorsteken van den dijk aan de Landscheiding verlopen, en de vloot lag thans roerloos in ondiep water, na nog geen twee mijlen te hebben afgelegd. Ook de wind, die uit het oosten kwam, deed het water eer vallen, dan rijzen. Alles zag er donker uit, toen gelukkig op den 18den de wind naar het noordwesten doorschoot en het drie dagen lang stormde en regende. Snel rees nu het water en nog voor het eind van den tweeden dag waren de schepen weder vlot. Nu kwam men den admiraal berichten, dat hij uit Schieland in Rijnland binnen moest dringen.

De vloot van transportschepen bleef, waar zij lag, onder bescherming van de meeste galeien en van het krijgsvolk, terwijl acht galeien met tachtig harquebuziers en zestig pionniers onder Boisot en La Garde den nieuwen weg beproeven zouden. Oostwaarts vond men dieper water, zoo zelfs dat de galeien de landscheiding tusschen Delf- en Schieland konden overvaren. Toen volgde men noordwaarts de landscheiding van Rijnland tot aan de sluis van Zegwaard. Zij was spoedig gebroken en opende den toegang tot Rijnland voor het water, dat krachtig indrong en het land overstroomde. De vloot stevende door geulen en slooten tot aan den weg, die, den Voorweg vervolgende, van Zoetermeer en Zegwaard naar Benthuisen voerde. Beide dorpen waren door den vijand versterkt en bezet; maar de admiraal waagde het toch den weg te bestijgen.

De nacht was onstuimig; de regen plaste over den grond. De Duitschers, die te Benthuisen lagen, verhuisden naar drooger streek, en den volgenden morgen kon Boisot het ontruimde dorp bezetten. Ook in Zoetermeer maakten de Spaanschen zich tot den aftocht gereed. La Garde was intusschen naar den Voorweg teruggekeerd om de geheele vloot door den nieuwen waterweg heen te brengen. Het kostte moeite om de talrijke vaartuigen in orde te houden, en zeer gelukkig was het dat de Spanjaarden meer om eigen gevaar dan om de Geuzen dachten. Hunne verbijstering was niet onnatuurlijk: niets kon hun verbeelding meer over stuur werpen, dan het wassend getij, dan het zich in de macht gevoelen van den Oceaan en hier sloot het water, van uur tot uur dieper, hen nauwer en nauwer in en verzwolg den grond onder hunne voeten, terwijl op de golven een heir van schepen opdaagde, door koene Geuzen bemand, wier moed en woestheid wereldberucht waren. De spaansche soldaten, hoe dapper ook te land, waren geen matrozen en hadden in de gevechten ter zee tegen de Hollanders en Zeeuwen geleverd, bijkans zonder uitzondering het onderspit gedolven. Het was niet te verwonderen, dat zij alras hunne tegenwoordigheid van geest verloren bij die schermutselingen, half in het water, half op het droge waarbij krijgstuicht weinig baatte en

de stoutsten terugdeinsden voor de onbekende gevaren, die hen van alle zijden omgaven.

Drie dijken had men nu achtereenvolgens doorgebroken, en de vloot, door de aanrollende golven voortgestuwd, dreef den vijand bestendig voor zich uit en kwam der belegerde stad steeds nader, terwijl de belegeraars zich binnen enger ruimte beperkt zagen. De ‘Arke Noachs’ van Delft, een gevaarte van twee aan elkander gekoppelde schuiten, met schotvrije verschansingen en kanonnen, en voortgestuwd door raderen die met eene kruk in beweging werden gebracht, kwam niet zonder moeite met de vloot te Zoetermeer, dat door La Garde sterk bezet werd. Benthuisen, met de schansen in brand gestoken, werd aan zijn lot overgelaten. Het schijnsel van den brand verlichtte de woeste en drassige omstreken en werd in Leiden gezien, waar men het als de baak der hoop welkom heette. Zonder verder beletsel voer Boisot den 21sten door de Wallewetering naar het kleine noordaasche meer, dat toegang gaf tot het zuidwaarts daarvan gelegen zoetermeersche meer, terwijl de vijand naar Zoeterwoude week, een sterk verschanst dorp, nog geen twee mijlen van de stadsvesten verwijderd. Het wemelde daar thans van troepen; want het spaansche leger was trapsgewijze binnen een nauwen kring van schansen in de onmiddellijke nabijheid van Leiden teruggedreven. Behalve Zoeterwoude, waren Lammen en Leiderdorp hunne twee hoofdposten, beiden nog geen driehonderd roeden van de stad. Te Leiderdorp had Valdez zijn hoofdkwartier; de kapitein Boija voerde het bevel in de sterke schans van Lammen.

De vloot werd in de Noord-Aa echter door een ander beletsel opgehouden, het zakken van het water onder een oostelijken wind, zoodat het eskader niet voort kon. Het water toch stond gemiddeld negen duim hoog, terwijl de diepgang der vaartuigen achttien à twintig duim vorderde. Dagen achtereen lag de vloot roerloos. Oranje kwam zoodra hij van het ziekbed kon opstaan, den 28sten op de vloot. Zijne tegenwoordigheid verspreidde algemeene vreugde; zijne taal bezielde het ontmoedigd volk met frissche hoop. Hij bestrafte de ongeduldigen, die de gedwongen werkeloosheid moede, een ontijdige drift begonnen te toonen, en die achthonderd wilde Zeeuwen, zoo buitensporig in hun haat tegen de vreemde onderdrukkers, lieten zich door den prins als kinderen gezeggen. Hij verkende den omtrek en keerde des avonds naar Delft terug⁽¹⁾.

Intusschen lag de belegerde stad te zieltogen. De burgers hadden vele dagen lang in een staat van onzekerheid verkeerd, volkomen bewust dat de vloot tot ontzet onder weg was, maar

(1) BOR, VII. 556. HOOFT, IX. 380. FRUIN, 135.

grondig bekend met de vele hinderpalen, die nog uit den weg te ruimen waren. Zij hadden uit het schijnsel der brandende dorpen opgemaakt, hoever zij was voortgestevend; zij hadden het geschut hooren bulderen toen Boisot in de Noord-Aa gekomen was; doch sedert was alles weder duister en akelig geworden, en hoop en vrees hadden in koortsachtige afwisseling de harten geslingerd. Men wist in de stad dat de wind ongunstig was, en met het aanbreken van elken dag was ieders oog verlangend op de weerhanen der kerktorens gevestigd. Zoo lang de oostelijke bries aanhield, waren de belegerden, als zij in gespannen verwachting op torens en toppen van huizen stonden, verzekerd, dat zij vruchteloos uitkeken. En onder dat wachten, kwamen zij van honger om; want zelfs de ellende in Haarlem geleden, kon niet vergeleken worden met hetgeen thans in Leiden werd verduurd. Brood, moutkoeken, rundvleesch, was er niet meer; paarden, honden, katten, ratten, gezouten huiden werden gegeten. Een gering aantal koebeesten om haar melk zoo lang mogelijk gespaard, schoot er nog over; doch van dag tot dag werden er eenige van gedood, en het vleesch uitgedeeld in steeds kleiner hoeveelheden, nauwelijks toereikend om de hongerige bevolking in het leven te houden. Rampzaligen, van honger schier bezweken, drongen rond de slachthuizen, betwistten elkander den afval en lekten het bloed gretig op van den grond. Vrouwen en kinderen zag men den ganschen dag door in de goten en op de mesthoopen naar voedsel zoeken, dat zij aan de hongerige honden betwistten. Het loof werd van de boomen afgestroopt, alle kruiden verslonden, en toch konden die hulpmiddelen den hongerdood niet weren. De dagelijksche sterfte was vreeselijk: zuigelingen stierven van honger aan de verdroogde en uitgeteerde moederborsten; moeders vielen dood op straat, met hare doode kinderen op den arm. In menig huis vonden de wachts op hunne ronde een geheel gezin van vader, moeder, kinderen, naast elkander als lijken uitgestrekt; want eene besmettelijke ziekte, het noodwendig gevolg van het lijden en den hongersnood, kwam nu, als ware het uit deernis, den doodstrijd der zieltogenden verkorten. De pest waarde door de stad, en de ter dood gedoemde inwoners werden als gras weggemaaid. Duizende menschelijke wezens bezweken er onder dien geduchten geesel; toch hield het volk vastbesloten vol, en spoorden vrouwen en mannen elkander weerkeerig aan om den uitheemschen vijand - een plaag, afgrijselijker dan pest of hongersnood - uit de stad te weren⁽¹⁾.

(1) JAN FRUYTIERS. BOR, VII. 557. HOOFT, IX. 381. VAN METEREN, V. 94. MENDOZA'S begroting der geheele bevolking op veertienduizend zielen slechts, vóór het beleg (XII. 256), is blijkbaar onjuist. Zij bedroeg waarschijnlijk bij de vijftigduizend. - Zoo zegt MOTLEY, maar FRUIN heeft aangewezen dat het cijfer der bevolking werkelijk slechts veertien à vijftienduizend bedroeg, p. 38, 164. Wel nam de pest door het slechte voedsel in Leiden sterk toe; maar zij heerschte toch niet alleen daar, maar in gansch Nederland, FRUIN, 56. Zeker zullen er een twee à drie duizend menschen in Leiden gestorven zijn aan gebrek en ziekte.

Thans stroomden er van Valdez⁽¹⁾, die levendiger dan de belegerden het konden beseffen, het hachelijke van zijn eigen toestand inzag, dagelijks zendbrieven in de stad, daar de vijand al milder in het beloven werd, naarmate hij besepte, dat de zee de slachtoffers nog uit zijne hand zou kunnen redden. De inwoners, hiervan onkundig, hadden trapsgewijze alle hoop op ontzet opgegeven; doch de opeischingen wezen zij van de hand. Leiden was grootsch in zijne wanhoop. Wel hoorde men nu en dan gemor over de stijfhoofdigheid der overheid, en werd er een lijk voor de deur van den voorzittenden burgemeester gelegd, als een sprakeloos getuige tegen zijne volharding⁽²⁾. Sommigen, nog flauwhartiger, vielen zelfs den heldhaftigen Douza of den trouwen Pieter Adriaansz. Van der Werf, als zij over straat gingen, met bedreigingen en verwijten op het lijf. Eene menigte volks schoolde eens om Van der Werf samen, toen hij een driehoekig plein in het midden der stad bereikte, waarop groote straten uitliepen, en aan welks eene zij zich de hooglandsche kerk verhief, met haren door twee spitsen gekroonden toren en een paar oude lindeboomen bij den ingang. Daar stond de burgemeester, eene rijzige, magere, indrukwekkende gestalte, donker van gelaat, en met een rustigen, maar eerbied eischenden blik. Hij zwaaide met zijn breedgeranden vilten hoed om stilte te gebieden, en richtte tot hen die gedenkwaardige woorden, die ons bewaard gebleven zijn. ‘Wat wilt gij, vrienden? Waarom mort gij, dat wij onze belofte niet breken en de stad niet aan de Spanjaards overgeven, een lot nog afgrijpselijker, dan de doodstrijd, dien zij nu verduurt? Ik zeg u: ik heb een eed gedaan, de stad te houden, en God geve mij kracht dien gestand te doen! Ik kan maar ééns sterven, hetzij door uwe handen, of door die van den vijand, of door de hand Gods. Mijn eigen lot is mij onverschillig, niet dat der stad, aan mijne zorg toe-

- (1) Liever: van Don Fernando de Lannoy, graaf de la Roche, een nederlandsch koningsgezind edelman, tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht aangesteld. Zie FRUIN, 69, 129.
- (2) Op 27 Augustus viel de eerste munitie voor. Een aantal vrijbuiters, trok naar het stadhuis en vroeg van burgemeesters en schepenen eten of paspoort. Sedert deden zich bij het nijpen van den honger moedeloosheid en munitie vaak luider hooren: er waren toch papisten, vrienden van den Paus en van Spanje in de stad, en zij wisten dat zij grooten aanhang hadden onder de regenten en in de vroedschap. Er waren daar nauwelijks zeven onder, die niet tot de partij van de overgaaft behoorden. De rijke wevers en de hoofdliden der gilden wilden zich met den vijand verdragen. De drie burgemeesters, ambtgenooten van Pieter Adriaansz. Vermeer, naar zijn vroeger bedrijf van zeemtouwer van der Werf bijgenaamd, waren maar al te lauw. Zij heetten: Cornelis van Noorden, Cornelis van Zwieten en Jan Halfeiden. Zie FRUIN, 38-43, 58, 61, 64.

vertrouwd. Ik weet, dat wij van honger zullen omkomen, als er niet spoedig ontzet opdaagt; maar de hongerdood is verkieselijk boven den dood der schande, en andere keuze rest er niet. Uwe bedreigingen ontroeren mij niet; mijn leven is tot uwe beschikking: hier is mijn degen, doorboort mij het hart en verdeelt mijn vleesch onder u. Neemt mijn lichaam om uw honger te stillen, maar verwacht geen overgave, zoo lang ik nog in leven ben⁽¹⁾.’

De woorden van den kloeken burgemeester wekten nieuwen moed bij hen die hem hoorden en een daverende toejuiching ging er op uit de hongerige, maar in geestdrift ontstoken menigte. Zij verlieten het plein, na de overheid op nieuw trouw te hebben gezworen en beklommen weder toren en kanteel om naar de naderende vloot uit te zien. Van de wallen tartten zij op nieuw met luide kreten den vijand uit. ‘Gij noemt ons ratten-eters en honden-eters; en het is zoo. Zoo lang dan als gij een hond hoort blaffen en een kat mauwen binnen onze wallen, kunt gij weten, dat de stad volhoudt. En wanneer alles verteerd is, behalve wij zelven, weest dan verzekerd, dat wij onzen linkerarm zouden opeten, en met den rechter onze vrouwen en kinderen, onzen godsdienst en onze vrijheid tegen den vreemden dwingeland verdedigen. Mocht God in zijn toorn ons ten ondergang doemen en ons alle verlossing weigeren, zelfs dan zullen wij u nog uit de stad weren. Als het laatste uur gekomen is, zullen wij met eigen hand de stad in brand steken, en allen mannen, vrouwen en kinderen, in de vlammen omkomen, liever dan te dulden, dat onze haardsteden door u bezoedeld, onze vrijheden vertrapt worden⁽²⁾.’ Zulke stoute taal, dagelijks van de borstweringen den vijand toegebeten, deed Valdez genoegzaam zien, hoe weinig kans hij had om de vest, hetzij met geweld, hetzij met list te veroveren; maar tevens voelde hij zich eeniger-

- (1) Vergelijk FRUIN, 42, 63, 73 en 77, die zegt dat de nooit vergeten woorden: ‘mijn eed mag ik niet breken, maar kan mijn lichaam u dienen, snijdt het aan stukken en deelt het met elkander,’ waarschijnlijk door van der Werf gesproken zijn tegen het midden van September. Naast van der Werf en Douza verdienen ook genoemd te worden: mr. Dirk van Bronkhorst, raadordinaris van den Hove van Holland, die door den prins als ‘commissaris’ aan het hoofd van de stad geplaatst was en aan de pest bezweek, de grijze Jacob van der Does, oud-regent en bloedverwant van Jan van der Does, en Jan van Hout, die als secretaris der stad onvergetelijke diensten bewees, FRUIN, 46-49.
- (2) JAN FRUYTIERS, 25. VAN METEREN, V. 94. HOOFT, IX. 379, 380.

mate gerustgesteld door de werkeloosheid der vloot van Boisot, die nog steeds in de Noord-Aa lag. ‘Even goed,’ riepen de Spanjaards honend den burgers toe, ‘even goed kan de prins van Oranje de starren van den hemel grijpen, als den Oceaan voor Leidens wallen brengen tot uw ontzet⁽¹⁾.’

Op den 28sten September streek een duif in de stad neder met een brief van den admiraal Boisot⁽²⁾. Daarin werd de toestand der vloot in de Noord-Aa in bemoedigende bewoordingen beschreven, en den inwoners de verzekering gegeven, dat binnen zeer weinige dagen het lang verwacht ontzet komen zou. De brief werd openlijk op het marktplein voorgelezen en de klokken geluid. Desniettemin wezen des morgens de windvanen oosten wind aan; wel verre van te wassen, viel het water aanhoudend, en admiraal Boisot was bijkans wanhopig. Hij schreef den prins, dat ingeval het thans ophanden zijnde springtij niet met een sterken en gunstigen wind hun onmiddellijk te hulp kwam, het vruchteloos zou wezen, nog iets te beproeven, en men de onderneming zou moeten opgeven. Gelukkig echter kwam de windte hulp. Een hevige evenachtsstorm zette den 29sten September uit het noordwesten op, draaide in den nacht tusschen den 1sten en 2den October om en blies nog geweldiger uit het zuidwesten. De golven der Noordzee kruiden het water in den Maasmond op en joegen het landwaarts in, door de doorgestoken dijken en de open sluizen.

In den loop van drie maal vier-en-twintig uren had de vloot in plaats van negen duim, meer dan twee voet water. Geen tijd werd er nu verzuimd. De Kerkweg, de laatste slagboom, die de Geuzen van Leiden afscheidde, moest genomen worden. Te middernacht, in storm en duisternis, ging het er op af. Eenige wachtschepen van den vijand riepen de scheepsgasten aan, toen zij onverpoosd doorroeden: hun antwoord was een bliksem uit Boisot's geschut, die den donkeren waterplas verlichtte. Er greep een hevig nachtelijk gevecht plaats; een zonderling schouwspel onder

- (1) ‘Dat het den Prince so onmogelijck was om Leyden te ontsetten als het henluyden mogelijk was de sterren metterhandt te reiken ende te grijpen.’ BOR, VII. 557.
- (2) BOR, VII. 557 - Zie ook den text van den brief bij GROEN VAN PRINSTERER, op dien eigen dag op dezelfde wijze door den admiraal aan Van der Does gezonden. De brief is in een voolijken, lustigen, bijkans boertenden toon geschreven. De admiraal roept de gastvrijheid van den bevelhebber in, met de verzekering, dat hij spoedig in Leiden zal aankomen, om in zijn huis gast te zijn. - Archives de la Maison d'Orange, V. 67, 68. MOTLEY noemt Van der Does hier ‘bevelhebber’; werkelijk had de prins hem en zijn bloedverwant Jacob in de eerste helft van September beiden tot zijn commissarissen aangesteld, in plaats van den overleden Bronkhorst. Zie FRUIN, 80.

de takken dier stille boomgaarden, waarboven zich de schoorsteenen van half ondergedompelde boerenhuizen om de strijdenden verhieven⁽¹⁾. Het naburig dorp Zoeterwoude dreunde bij de losbranding van het zeeuwsch geschut, en de Spanjaards, in die schans bijeen, wisten nu, dat de Geuzen-Admiraal eindelijk vlot gekomen en onderweg was. Terwijl er nog gevochten werd wierpen de pionniers verschansingen op en dolven zij breede gaten in den weg. Het water stortte zich op den broekpolder in de richting van Leiden. Zoodra het de galeien maar even dragen kon, drongen zij door de Kerklaan en de morgen van den 2den October zag de gansche vloot worstelend op de ondiepte. Het scheepsvolk sprong over boord en tilde en trok de vaartuigen over het land en sleurde ze voort tot in de breede Wetering van Meerburg. Nu konden de galeien weder vlug voorwaarts door vaarten en slooten. De onderneming was gelukt, de vijand overvleugeld, Zoeterwoude onhoudbaar. Voort stuwde de vloot, glijdende over de breede wateren tusschen Zoeterwoude en Zwieten. Waar nog ondiepten kwamen, sprongen de Zeeuwen over boord en zetten lustig hun schouders onder hun vaartuig om het door te helpen. Twee hinderpalen stonden nog in den weg: de schansen van Zoeterwoude en Lammen, waarvan de eene vijfhonderd, de andere half zooveel el van de stad verwijderd was. Als sterke bolwerken, beiden goed van troepen en geschut voorzien, liet het zich aanzien, dat zij de lichte vaartuigen der Zeeuwen geducht zouden ontvangen; doch de ver bijstering, die den vijand voor de opdagende reddingsvloot had uitgedreven, was tot Zoeterwoude doorgedrongen. Nauwelijks was de vloot in het gezicht, of de Spanjaards stroomden vroeg in den morgen de schans uit en vloten haastig westwaarts naar den kant van Voorschoten. Hun eng voetpad verdween snel in het water, en honderden zonken in den steeds dieper wordenden stroom. Daarbij sprongen de wilde Zeeuwen, op het Papenmeer gekomen, uit hunne galeien op den afbrokkelenden dijk en joegen de afdeinzende vijanden het water in. Zij wierpen hunne harpoenen naar hen uit, met eene juistheid, die zij zich op menige walvischvaart in de poolstreken hadden eigen gemaakt; zij dompelden zich in de golven bij de hitte der vervolging en vielen met roeispaan en dolk op den verbijsterden vijand aan. Het getal dergenen, die deze vrijbuiters, die nooit kwartier gaven of namen, hier versloegen, werd niet geteld, maar beliep waarschijnlijk niet minder dan duizend. De overigen ontkwamen langs Stompwijk.

De eerste schans was dus bemachtigd, ontmanteld, in brand

(1) BOR, VII. 587. HOOFT, IX. 382. VAN METEREN, V. 95. MENDOZA, XII. 263. FRUIN, 137.

gestoken en voorbijgevaren en weinige riemslagen brachten de vloot naar Lammen. Deze laatste hinderpaal stond nog dreigend en vreeselijk op den weg naar Leiden overeind want de Schans sloot den eenigen waterweg, de vaart van Zoetermeer, volkomen af. Zoo als Lammen daar van soldaten wemelde en met geschut beplant was, scheen het de vloot uit te tarten, om het stormenderhand te nemen. Het liet zich aanzien alsof de onderneming toch nog in het gezicht der veege stad schipbreuk lijden zou. Boisot liet de vloot op eerbiedigen afstand ankeren, het grof geschut van de Noord-Aa ontbieden en de schans nauwkeurig opnemen. Vereenigd met Leiderdorp, het hoofdkwartier van Valdez, anderhalve mijl oostwaarts gelegen en nog geen mijl van de stad verwijderd, scheen zij zulk een onoverkomelijk beletsel, vooral omdat men slechts op ééne enkele plaats in de nauwe vaart de schuiten met het zwaar geschut plaatsen kon, dat Boisot op moedelozen toon aan den prins van Oranje schreef. Hij meldde zijn voornemen om zoo mogelijk de schans den volgenden morgen te veroveren; doch werd hij genoodzaakt te wijken, dan, zoo merkte hij met een zweem van moedeloosheid aan, dan zat er niets anders op, dan een tweeden stormwind af te wachten. Indien het water genoegzaam wassen zou om hen in staat te stellen een grooten omweg te nemen, kon het mogelijk zijn om, zoo Leiden intusschen niet verhongerd was of zich overgegeven had, de stad aan de tegenovergestelde zijde binnen te komen.

De burgers waren buiten zichzelf van gespannen verwachting. Met een duif, door den admiraal hun toegezonden, hadden zij van zijn toestand nauwkeurig kennis gekregen, en een aantal burgers vergezelden den voorzittenden burgemeester bij het vallen van den avond naar den toren van Hengist. - 'Ginds,' riep de burgemeester, terwijl hij naar den kant van Lammen wees, 'ginds, achter die schans, is brood en vleesch, en broeders bij duizenden. Moet dat alles door het spaansch kanon vernield worden, of zullen wij onze vrienden te hulp schieten?' - 'Wij willen de schans met de nagels stuk krabben,' was het antwoord, 'eer het zoo lang verwacht ontzet ons ontworpen wordt.' Er werd besloten, dat men, in verband met de bewegingen van Boisot, met het krieken van den dag tegen Lammen een uitval beproeven zou. De nacht daalde en hulde het krijgstooneel in het donker, het was een nacht vol angst voor de Spanjaards, voor de vloot en voor Leidens burgerij. Zonderlinge gezichten en geluiden verbijsterden de bezorgde schildwachten. Een lange optocht van lichten zag men in het holst van den nacht uit de schans komen en dwars over den donkeren waterplas heenwaren. De gansche stadsmuur tusschen de Koepoort en den Toren van Bourgondië stortte met

ijzingwekkend gekraak in. De verschrikte burgers meenden, dat de Spanjaards hen eindelijk overrompeld hadden; de Spanjaards verbeeldden zich, dat het gedruis een wanhopigen uitval der burgers te beduiden had⁽¹⁾: alles was onzeker en geheimzinnig.

Eindelijk brak, na den koortsigen nacht, de dag aan, en de admiraal maakte zich tot den aanval gereed. Binnen de schans heerschte een doodelijke stilte, die tot vreeselijke vermoedens aanleiding gaf. Was de stad inderdaad des nachts ingenomen? was de slachting reeds begonnen? waren al de inspanning en stoutheid vergeefs geweest? - Eensklaps bespeurde men een man, die tot aan de borst door het water waadde van Lammen naar de vloot, terwijl men tegelijk een knaap, geheel alleen, boven uit de schans met zijne muts zwaaien zag. Na een oogenblik van twijfel werd het geheim opgelost; Valdez, die zich te Zoeterwoude had kunnen overtuigen hoe goed de Geuzen thuis waren op het verdronken land, had den bevelhebber van Lammen, kapitein Borja, nog des avonds last gegeven om naar Leiderdorp af te trekken. Het fort zou het den Spanjaarden, bij meer volharding, mogelijk hebben gemaakt, de onderneming der Nederlanders te verijdelen; maar de hand van den Almachtige, die den Oceaan en den storm tot Leidens verlossing uitgezonden had, sloeg ook 's vijands hart met schrik. De lichten, die zich in den nacht bewogen hadden, waren de fakkels der aftrekkende Spanjaarden geweest, en de knaap, die thans ten teeken van zegepraal van de borstwering der schans wuifde, had dat schouwspel van Leidens wal af gezien. Hij verklaarde zich bereid om te gaan onderzoeken of Lammen ontruimd was, en, daar gekomen, wuifde hij met zijn muts. De overheid, voor een list beducht, aarzelde nog een oogenblik aan de waarheid geloof te slaan, die evenwel spoedig helder aan den dag kwam. De Spanjaarden waren afgetrokken op hetzelfde oogenblik, dat een groot deel van de stadsmuren in den wal viel en hun daardoor den toegang tot Leiden geopend werd. Het gedruis van het instorten der muren had bij hen slechts nieuwe bezorgdheid gewekt. Eenige vrijbuiters, die den knaap naar Lammen gevolgd waren, zagen in de vaart van Zoeterwoude de voorhoede van Boisot's vloot voorzichtig naderen. Zij waadden naar de schepen en brachten er de blijde boodschap van het ontruimen der schans. Nu aldus alle hinderpalen te boven waren gekomen, roeide de vloot Lammen voorbij en voer in den morgen van den 3den October de stad in. Leiden was ontzet.

De kaaijen waren opgepropt met hongerende inwoners, terwijl de vloot door de grachten roeide, en ieder, die zich op de been

(1) FRUYTIEES. BOR, VII. 558, 559. VAN METEREN, V. 95. HOOFT, IX. 384, 385. MENDOZA, XII. 264, 265. FRUIN, 143, 144.

kon houden, toeliep om de verlossers welkom te heeten. Van de vaartuigen wierp men brood onder de menigte. De arme schepsels, die twee maanden lang geen gezond voedsel geproefd en letterlijk in den muil des doods geleefd hadden, vingen gretig die gezegende gift op, die te mild werd uitgereikt. Velen stikten door de gulzigheid, waarmede zij het brood verslonden; anderen werden ziek ten gevolge van den plotseligen overgang van hongersnood tot verzadiging; doch dit waren slechts enkele gevallen, wier herhaling door voorzorgsmaatregelen voorkomen werd. De admiraal ontving, toen hij aan wal stapte, de welkomstgroet der regeering, en onmiddellijk werd een plechtige dankstond gehouden. Overheid en burgers, woeste Zeeuwen, uitgeteerde schutters, matrozen, soldaten, vrouwen, kinderen, alle levende zielen binnen de wallen stroomden naar de groote Kerk, waarheen de admiraal hen vooring. De uitgehongerde, heldhaftige burgerij, zoo standvastig in den weerstand, dien zij een aardsch Koning geboden had, boog zich nu in ootmoedige dankbaarheid voor den Koning der Koningen. Na het gebed stemde de geheele gemeente in het Godverheerlijkend danklied in. Duizenden stemmen hieven het gezang aan, maar weinigen waren in staat het ten einde te brengen; want de algemeene ontroering, door de muziek verhoogd, vervulde het hart te machtig, om zich in woorden lucht te kunnen geven. Het loflied werd plotseling afgebroken, terwijl de menigte als kinderen schreide. Na dit aandoenlijk tooneel, nam de overheid terstond de noodige maatregelen om den leeftocht onder de burgerij te verdeelen en de zieken te verkwikken. En intusschen was Valdez uit Leiderdorp over Alfen afgetrokken, terwijl ook de schans aan de goudsche sluis, de sterke forten aan de Kaag en de oude Wetering ontruimd werden en de amsterdamsche galeien, die in den Rijn hadden gelegen, wegvoeren. De prins van Oranje kreeg de heugelijke tijding ten twee ure, terwijl hij den middagdienst in de kerk te Delft bijwoonde. Dat was een geheel ander bericht, dan hetgeen hij dien eigen dag 's ochtends vroeg van Boisot ontvangen had, de brief, waarin de admiraal hem meldde, dat het gelukken der onderneming nog afhing van een wanhopigen aanval op een bijna onneembare sterkte. 's Prinsen vreugde laat zich gemakkelijk verbeelden, en zoodra de preek ten einde was, stelde hij den pas ontvangen brief aan den leeraar ter hand, om dien aan de gemeente voor te lezen. Zoo deelden allen in zijn blijdschap en vereenigden zich met hem in dankzegging⁽¹⁾.

Den volgenden dag begaf zich de prins naar Leiden, zonder

(1) JAN FRUYTIERS. HOOFT, IX. 386. BOR, VII. 560. VAN METEREN, V. 95. FRUIN, 147.

zich door de dringende smeekbeden zijner vrienden te laten weerhouden, die bezorgd waren, dat zijn leven in gevaar mocht komen door, nu hij ter nauwernood hersteld was, de lucht in te ademen van eene stad, waar zoo velen aan de pest waren gestorven. De prins had nooit aan den moed zijner landgenooten getwijfeld: zij konden daarom van harte elkander gelukwenschen, nu de overwinning behaald was. ‘Zoo wij ten ondergang gedoemd zijn,’ had hij kort vóór den aanvang van het beleg geschreven⁽¹⁾ ‘in Gods naam, het zij zoo! In allen geval zullen wij de eer hebben van te hebben gedaan, wat geen natie ooit te voren deed: de eer van ons in zulk een klein land, zonder hulp, tegen de geduchte pogingen van zulke machtige vijanden verdedigd en gehandhaafd te hebben. Zoo lang de arme ingezetenen hier, ofschoon door de gansche wereld verlaten, blijven volharden, zal het den Spanjaarden nog de helft van Spanje kosten, aan geld en aan volk, eer zij ons ten onder kunnen brengen.’

De uitkomst van het verschrikkelijke beleg van Leiden was voor de Spanjaarden een overtuigend bewijs, dat zij de Hollanders nog niet ten onder hadden gebracht. Het opende hun ook het vooruitzicht dat er aan den worstelstrijd, waarin zij gewikkeld waren, geen eind zou komen, vóór zij de Hollanders tot den laatsten man zouden hebben verdelgd. Het was een kranke troost voor den landvoogd, dat zijne troepen niet door den vijand, maar door den oceaan overwonnen waren. Een vijand, wien de zee zoo bereidwillig gehoorzaamde, mocht wel geacht worden, door geen menschelijke macht verwinbaar te zijn. In het hoofdkwartier van Valdez te Leiderdorp vond men vele plannen van Leiden en zijn omstreken door de kamer verstrooid liggen. Op tafel lag een haastig vaarwel, door den veldheer toegeroepen aan het tooneel zijner nederlaag, in een Latijn gesteld, dat ons de taalkennis van Vargas herinnert: ‘Vale civitas, valete castelli parvi, qui relictis estis propter aquam et non per vim inimicorum!’ - Bij de nadering der Geuzen had de bevelhebber nog even den tijd gevonden om deze sierlijke ontboezeming neder te schrijven; toen was hij zoo overijld gevlucht, dat het stof tot berisping en ergernis gaf. Men beschuldigde hem zelfs van zich door de Hollanders te hebben laten omkoopen om zijn post te verlaten, een sprookje, dat velen oververtelden en enkelen geloofden. Den 4den October, den dag die op dien van het ontzet volgde, veranderde de wind wederom en stormde het uit het noordoosten. Het was alsof de wateren, nu zij hun werk volbracht hadden, door eene almachtige hand

(1) Brief aan graaf Jan, van den 7en Mei 1574. - Archives etc. IV. 385-398.

naar zee werden teruggezweept; want binnen eenige dagen lag het land weder droog en kon men de dijken herstellen⁽¹⁾.

Aldra was Leiden tot zijn vorigen staat teruggekeerd. De prins had de stad garnizoen en voorraad doen innemen, en er de regeering veranderd; de slechtste leden werden er uit verwijderd en door nieuwe regenten, buiten de vroedschap om, vervangen. Met goedvinden der Staten stond Zijne Excellentie verder aan de stad, als belooning voor haar lijden, eene tiendaagsche jaarmarkt toe zonder tolleren of belastingen⁽²⁾, en als een ander blijk van de dankbaarheid, door de ingezetenen van Holland en Zeeland gekoesterd voor den heldenmoed der burgerij werd besloten, dat binnen Leidens vesten eene Hoogeschool of Universiteit zou worden opgericht⁽³⁾. De later zoo vermaarde leidsche Hoogeschool werd dus gesticht juist in het donkerste tijdsgewricht van 's lands worstelstrijd.

De Universiteit werd met rijke inkomsten begiftigd, voornamelijk voortgevloeid uit de aloude abdij van Egmond en een aantal hoogleeraren werden er bij geplaatst, die men om hunne

(1) BOR, VII. 560. VAN METEREN, V. 95. HOOFT, IX. 383, MENDOZA, XII. 265.

De beste bron, na FRUYTIERS, voor de geschiedenis van dit gedenkwaardig beleg is BOR, die destijds te Utrecht woonde. Later, bij het opstellen zijner kroniek, bezigde hij het verhaal, door JAN FRUYTIERS uit de berichten en oorkonden ontleend, hem door de overheid en velen, die het beleg hadden bijgewoond verschaft. BOR had ook gelegenheid gehad dikwijls met den Heer van Noordwijk, 's prinsen commissaris, met Dirk van Montfoort, bij wien de prins van Oranje den 4en zijn intrek genomen had, en met andere personen te spreken. Hij had in het oorspronkelijk elke letter gelezen, die hij in zijn werk aanhaalt. Hij lascht ook met eene vermakelijke deftigheid eene menigte acrostichen, anagrammen en andere poëtische ontboezemingen in, allen zonderlinge staaltjes van de vreemde sprongen, waarmede de dichters van dien tijd en dat land hunne geestdrift plachten te uiten. Onder andere voortbrengsels der Zanggodin, door het luisterrijk einde van het beleg uitgelokt, maakt hij met belangstelling gewag van een gedicht, dat naar hij hoopte spoedig het licht zou zien. Dit was eene beschrijving van Leidens beleg, 'in ses boecken t'samen houdende 611 versen van acht regelen, dat men so wel singen als lesen mach.' - Zulk een langdradig hollandsch gedicht te lezen zou men bijkans voor een even geduchte straf aanzien, als het doorstaan van de afgrijselijkheden van het beleg, dat er in verheerlijkt wordt. BOR, VII. 561.

DON BERNARDINO DE MENDOZA is de spaansche hoofdbron. - Vergelijk BENTIVOGLIO, lib. VIII 151-156; en CABRERA, Historia di Don Felipe Segundo, lib. X. cap. XVII, XIX, XXI. Laatstgenoemde geschiedschrijver ziet in het gedrag der Hollanders niets, dat bewondering of achting verdient, en hij neemt het GERONIMO FRANCHI kwalijk, dat deze bijna een geheel boek aan het verhaal van het gedenkwaardig ontzet had verkwist. FRUIN deelt nog een aantal andere bronnen mee, ook in zijn boek: De oude Verhalen van het Beleg en Ontzet van Leiden.

(2) BOR, VII. 561.

(3) Ibid. VIII. 593. VAN METEREN, IV. 95.

gaven, kunde en vroomheid onder de uitstekendste geleerden der Nederlanden uitgekozen had. De stichtingsbrief was zeker een meesterstuk van ernstige ironie; want, daar men de fictie van 's Konings gezag nog steeds volhield, liet men Filips deftig de Hoogeschool stichten om Leiden voor den opstand tegen hemzelve te beloonen. ‘Also wy - Philips by der gratiën Godts, Coninck enz. - bevinden,’ zoo luidde dit wonderlijk stuk⁽¹⁾, ‘dat mits die jeghenwoordighe en de lanckdurighe krijchsberoerten binnen onse Landen ende Graefschappen van Hollandt ende Zeelant, alle goede institutie, leeringhe ende stichtinghe des Jeuchts ende de oeffeninge derselver in scientien ende vrye consten geheel ende al in vergeeten, ende nu eenige jaren achter rugghe gestelt is; - sonderlinghe *mits de verscheydenheyt ofte onderscheyt vander Religie*; - sonderlinghe oock, dat wy geneycht zijn, onse Stadt van *Leyden met den Burgeren ende Inwoonderen vandien, ten aensien vanden groten laste ende noot vanden voorschreven Krijch, by henluyden in aller getrouwicheyt gedragen*, bij alle weghen ende middelen te gratificeren; - hebben wij, by rijpe deliberatie ende *advys van onsen lieven Neve, Willem Prince van Orangien*, Stadthouder ende Capiteyn Generael *voor ons*, over Hollant, Seelant, Westvrieslant ende Utrecht, binnen de voorsz. Stede van Leyden geordonneert ende opgerecht eene vrye openbare Schoole ende Universiteit’ etc. Voorts werden in dit stuk het vaststellen van al de noodige reglementen voor het beheer en de regeling dier School door Filips toevertrouwd aan zijn ‘gemelden lieven Neef,’ den prins van Oranje.

Nadat de Hoogeschool gesticht, begiftigd en van leeraren voorzien was, werd zij den volgenden winter plechtig ingewijd, en het is aardig dit tooneel van argeloozen pronk met schoolgeleerdheid gade te slaan, dat als een tusschenspel vormt, in de bedrijven van het langste en vreeselijkste treurspel der nieuwere geschiedenis. Op den 8sten Februari 1575 had de stad Leiden, zoo kort geleden nog aan hongersnood en pest ten prooi, zich feestelijk met bloemen bekranst. Nadat om zeven uur des morgens in de St. Pieterskerk eene plechtige godsdienstoefening had plaats gehad⁽²⁾, vormde zich een groote optocht. De stoet werd voorafgegaan door twee vendels van de schutterij en de vijf compagniën der bezetting. Daarna kwam, door vier paarden getrokken, eene prachtige zegewagen, waarop eene in het wit gekleede vrouw gezeten was, de *Heilige Schriftuur* voorstellend. Zij werd door de vier *Evangelisten* begeleid, die ter weerszijde van den wagen te voet gingen. Hierop

(1) Dit octrooi wordt gevonden bij BOR, VIII. 591 seq.

(2) BOR, VIII. 594.

volgde de *Justitia* met zwaard, weegschaal en blinddoek, op een eenhoorn gezeten, en door vier beroemde rechtsgeleerden, Julianus, Papinianus, Ulpianus en Tribonianus, en nog twee lakeien en vier hellebaardiers omgeven. Daarna kwam de *Medicina* te paard met een boek over die kunst en een bundel kruiden in de hand, vergezelschap door vier vermaarde geneesheeren der oudheid, Hippocrates, Galenus, Dioscorides en Theophrastus, insgelijks door twee lakeien en vier hellebaardiers begeleid. Ten laatste daagde *Minerva* op, met harnas en speer en Medusaschild, door Plato en Aristoteles, Cicero en Virgilius, allen te paard, vergezeld, terwijl wederom van ter zijde twee dienaars en vier hellebaardiers de orde bewaarden. Op die zinnebeeldige vertooningen volgden vier stads speellieden, die op schalmeien en fagotten bliezen; vier roededragers en andere beampten der stad, die den spreker van dien dag begeleidden, de nieuw benoemde hoogleeraren en doctoren; de overheden en aanzienlijken, terwijl de burgerij den optocht besloot.

Aldus gerangschikt, trok de stoet door triomfbogen en over de met bloemen bestrooide straten en grachten der stad langzaam voort. Toen men de witte Vrouwenbrug had bereikt, kwam daar een sierlijk triomfschip, met roode en witte leidsche lakens bekleed, langzaam den Rijn afvaren. Daarin zat onder een verhemelte, dat met lauweren en *oranje-appels* versierd was, *Apollo* met de negen *Muzen*, allen in antieke kleederdracht. *Neptunus* met zijn drietand stond aan het roer. De Zanggodinnen voerden een fraai concert uit, en *Apollo* tokkelde de luit. Ter bestemder plaatse gekomen, stapte deze bezending van den Parnassus aan wal en wachtte de aankomst van den stoet af. Ieder hoogleeraar werd, als hij naderde, door *Apollo* en de *Muzen* beurt om beurt omhelst en gekust, en daarenboven met een sierlijk latijnsch gedicht begroet.

Na het einde dezer *klassieke* plechtigheid, trok de gansche stoet naar het klooster van St. Barbara, welk gebouw voor de nieuwe Hoogeschool was ingericht; daar hoorde men eene welsprekende redevoering aan van den eerwaarden Caspar Coolhaas en zette zich toen aan een luisterrijk gastmaal. Met dit gedenkwaardig feest, in de vest, waar zoo kort geleden nog de hongersnood gewoed had, werden de plechtigheden besloten⁽¹⁾.

(1) BOR, VIII. 594, 595.

Derde hoofdstuk

Vruchteloze onderhandelingen. - Heldhaftige zeetocht.

De laatste dagen van den Bloedraad. - Zijdelingsche vredesonderhandelingen. - De onderhandelaars en hunne diplomatische briefwisseling. - Dr. Junius. - Geheime gesprekken van Dr. Leoninus en Oranje. - Standvastigheid van den prins. - Veranderingen in het inwendig beheer der noordelijke provinciën. - Vrijgevigheid en toenemende macht der gemeentebesturen. - Ontkiemende naijver ten aanzien van Oranje onderdrukt. - 's Prinsen aanbod om zijn ontslag te nemen, door de Staten geweigerd. - Hij wordt met bijkans onbeperkt gezag bekleed. - Maximiliaan zoekt op nieuw te bemiddelen. - Oogmerken en stand der partijen. - Raad van Oranje. - De onderhandelingen te Breda geopend. - Voorstellen over en weer ter tafel gebracht. - Gevatheid der gevolmachtigden aan weerskanten. - Onoprechte staatkunde en onvoldoende uitkomsten. - Unie van Holland en Zeeland onder den prins van Oranje. - Aete, waarbij zijn gezag bepaald wordt. - Charlotte van Bourbon. - Karakter, lotgevallen en dood van Anna van Saksen. - Oranje treedt in den echt met Charlotte van Bourbon. - Ergernis daarover. - Afgrijpselijke martelingen, door Sonoy in, Noord-Holland den Papisten aangedaan. - Inneming van Oudewater en Schoonhoven door Hierges. - De zeeuwsche eilanden. - Plan tot een tocht door het water. - Bijzonderheden van het waagstuk. - Het wordt met goeden uitslag bekroond. - Dood van Chiappin Vitelli. - Beraadslagingen in Holland en Zeeland over de afschudding van Filips' gezag. - Verklaring te Delft. - De Staten in twijfel, aan welke van de groote Mogendheden men de heerschappij zal aanbieden. - Geheime betrekkingen met het Buitenland. - Zending naar Engeland. - Onbevredigende onderhandelingen met Elizabeth. - Toestand van den groot-kommandeur. - Beleg van Zierikzee. - Edelmoedigheid van graaf Jan. - Wanhopig ontwerp van den prins. - Dood en karakter van Requesens.

De Raad van Beroerten, of om den naam te bezigen, dien hij voor altijd in de geschiedenis dragen zal, de Bloedraad, bestond nog, hoewel de groot-kommandeur na zijne aankomst

in de Nederlanden zijn Vorst den raad gegeven had, die hatelijke instelling onmiddellijk op te heffen⁽¹⁾. Filips gaf aan dien raad van zijn stadhouder en van zijn kabinet gehoor, en machtigde Requesens bij brief van den 10den Maart 1574, tot de opheffing over te gaan, wanneer hij dat raadzaam keurde.

Requesens had van die vergunning gebruik gemaakt, om aan de trouwgebleven provinciën geld af te persen. Den 7den Juni 1574 kwamen er afgevaardigden te Brussel bijeen en werden er over en weer tot vervelens toe protocollen, rapporten en remonstrantiën gewisseld. De Staten, geenszins tevreden gesteld door de opheffing van eene rechtbank, die zichzelve door hare gewelddadigheid eindelijk te gronde gericht had en door gebrek aan slachtoffers werkeloos bleef, drongen op grooter inwilligingen aan. Zij vorderden het vertrek van het spaansche krijgsvolk, de oprichting van eenen Raad van Nederlanders in Spanje voor de nederlandsche zaken, en de benoeming van inboorlingen, en inboorlingen alleen, tot ambten in de provinciën⁽²⁾; want deze liefhebbers van eindeloos geschrijf hielden het voor mogelijk, nu door schoolgeleerdheid datgene te verwerven, wat hunne broeders in Holland en Zeeland met het zwaard verdedigden. Het was thans echter geen gelukkig oogenblik voor geschiedkundig onderzoek, voor aanhalingen uit de Spreuken Salomo's, of voor het uitkramen van bewijsgronden; toch werden met zulke naar de lamp riekende vertoogen riemen papier gevuld en dagen en weken verkwist. De uitkomst was zoo als die zich verwachten liet. De groot-kommandeur kreeg weinig geld; de Staten kregen niets van wat zij wenschten gedaan, en de Bloedraad bleef tusschen hemel en aarde hangen. Die rechtbank ging, gedurende het bewind van Requesens, voort met nu en dan nog eens een zaak te behandelen⁽³⁾, tot dat zij, na negen jaren te hebben bestaan, eindelijk, ten gevolge der gewelddadige inhechtenisneming van de leden van den Raad van State te Brussel, voor goed vernietigd werd. Die gebeurtenis echter behoort tot eene volgende bladzijde dezer geschiedenis.

Noircarmes had uit den inhoud van St. Aldegonde's brieven opgemaakt, dat de prins bereid was om schier onder elke voorwaarde vergiffenis aan te nemen⁽⁴⁾. Noircarmes was thans dood⁽⁵⁾, doch St. Aldegonde bleef nog altoos gevangen, uiterst

(1) Brief van Requesens aan Filips II, van den 30sten December 1573, bij GACHARD, Notice etc. 24-26.

(2) BOR, VIII. 517 - 523. seq.

(3) GACHARD, Notice etc. 27, 28, en de aantekening, p. 27.

(4) Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 369-373.

(5) Hij stierf den 4den Maart 1574 te Utrecht niet zonder vermoeden van vergiftigd te zijn. - BOR, VII. 492.

verlangend om vrij te komen, en meer genegen als ooit om zich tot elke geheime onderhandeling te laten gebruiken. Men zal zich herinneren, dat bij de overgave van Middelburg door den prins uitdrukkelijk bedongen was, dat kolonel Mondragon de loslating van St. Aldegonde tegelijk met die van andere gevangenen bewerken zou, of zelf in gevangenschap terugkeeren. Hij had noch het een noch het andere gedaan. De Nederlanders kwijnden nog in de gevangenis, waar sommigen hunner uiterst hard behandeld werden; doch aan Mondragon, ofschoon hij door den prins bij herhaling als krijgs- en edelman werd aangemaand om in de gevangenschap terug te keeren, had de groot-kommandeur verboden, zijn belofte te houden⁽¹⁾.

Eindelijk werd St. Aldegonde op zijn woord uit de gevangenis ontslagen en met een geheime zending aan den prins en de Staten belast. Even als vroeger moest hij twee punten onaangeroerd laten: het koninklijk gezag en den godsdienst⁽²⁾. De uitkomst van onderhandelingen op zoodanigen grondslag was gemakkelijk te voorzien. Woorden, tijd en papier werden verkwist en niets gewonnen. De prins verzekerde aan zijn vriend, even als hij dit aan de hem vroeger toegezonden personen gedaan had, dat hij bereid was zelf het land te verlaten, indien hij het zodoende den vrede verschaffen kon⁽³⁾; maar dat alle hoop om onder de gestelde twee voorwaarden tot een goed einde te geraken, ijdel was. Aldegonde onderhandelde ook met de Staten, en ontving van hen in antwoord een uitgewerkte memorie, onmiddellijk tot den Koning gericht. De toon van dit stuk was stout en rondborstig, de inhoud bitter. Aan Filips werd daarin gezegd, wat hij reeds dikwijls genoeg had gehoord: dat de Spanjaarden moesten vertrekken en de ballingen terugkeeren; dat de Inquisitie afgeschaft en de aloude privilegiën hersteld moesten worden; dat de roomsch-katholieke godsdienst van de opperheerschappij afstand doen en den hervormden godsdienst een ongehinderd bestaan verzekerd worden moest, eer hij zich meester van Holland noemen kon. Met dit stuk, dat door Aldegonde zou worden gegeven aan den groot-kommandeur, die het na het gelezen te hebben naar Spanje verzenden zou, keerde de onderhandelaar in zijne gevangenis terug⁽⁴⁾, waaruit hij eerst den 15den October 1574 voor goed ontslagen werd⁽⁵⁾.

(1) Zie GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. DXLIII, DXLIV, DXLV. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives, V. 71, 72.

(2) BOR, VII. 534. GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 400, sqq.

(3) 'Quant à luy, il estoit content, si ceulx là le trouvoient bon, de se retirer du pays, afin que tant mieulx ilz puissent parvenir à ce que dessus,' etc. - GACHARD, Guillaume le Taciturne, III. 400.

(4) Zie het stuk bij BOR, VII. 535 seq.

(5) GACHARD, Guillaume le Taciturne, III. 101.

De memorie was ver van welgevallig aan den landvoogd en werd het onderwerp van een nieuwe briefwisseling tusschen zijn vertrouwden zaakgelastigde Champagny en den geleerden en schranderen Junius de Jonge, gemachtigde van den prins en bevelhebber van Veere⁽¹⁾. Junius zond een korten brief en een lang vertoog in. De brief was scherp en stekelig, het vertoog gerekt en eenigszins schoolsch; maar ondanks de aanhaling van onnoodige voorbeelden uit de geschiedenis en die wanhopige gerektheid, was het toch koen en welsprekend. De tegenwoordigheid van vreemdelingen was volgens dit betoog van den aanvang van Filips' regeering af de vloek des lands geweest; doctor Sonnius met zijn baksel van bisschoppen had het zaad der eerste beroerten gestrooid. Een Vorst, die in de Nederlanden regeerde, had geen recht het oor te sluiten voor de smeebeden zijner onderdanen; deed hij dit, dan zouden de Hollanders hem zeggen, wat de oude vrouw aan Keizer Adrianus gezegd had, dat de Vorst, die geen tijd had om op de belangen zijner onderdanen te letten, ook geen tijd had om te regeeren. Terwijl Holland weigerde den nek te krommen onder de Inquisitie, vreesde de Koning den donder en de bliksems van den Paus. De Hollanders wilden met genoeg Filips van zijne slavernij verlossen; doch het was ongerijmd, dat hij, die zelf een dienstknecht was van eene andere mogendheid, onbeperkte heerschappij wilde uitoefenen over een vrij volk. Filips' raadslieden, niet de Hollanders, waren zijne wezenlijke vijanden; zij toch waren het, die hem in een onderwerping hielden, waardoor zijne macht verlamd en zijne kroon in minachting gebracht werd⁽²⁾.

Men beseft, dat lange bladzijden, in dezen geest gesteld, moeielijk den weg konden banen voor openlijke onderhandelingen; maar doctor Junius drukte eerlijk en rond de overtuiging van zijn volk uit.

Tegen het einde des jaars werden doctor Elbertus Leoninus, hoogleeraar te Leuven, en Hugo de Bonte, gewezen pensionaris van Middelburg, door den groot-kommandeur gemachtigd om met den prins te onderhandelen⁽³⁾. Oranje werd echter niet zeer handelbaar bevonden, toen de gemachtigden van het hem te verleenen pardon en zijne verzoening met den Koning begonnen te spreken, en hij weigerde te onderhandelen, zonder

(1) Zie de briefwisseling bij BOR, VII. 535, 536.

(2) Zie het vertoog van Junius bij BOR, VII. 536-544.

(3) De brieven en oorkonden van deze geheime onderhandeling zijn in het licht gegeven door GACHARD, Guillaume le Taciturne, III. 403-430. Zie ook BOR, VII. 585.

medewerking van de Staten⁽¹⁾. Hij voelde zich bovendien bezwaard over het woord ‘pardon’, op grond dat hij iets gedaan had, waarvoor hij vergiffenis van Zijne Majesteit behoefde. Kwam er tegenspoed over zijn hoofd, dit deerde hem luttel; hij had, zeide hij, lang genoeg geleefd en zou niet zonder eenigen roem sterven, de beroerten en verdrukkingen wel beklagende, maar met het bewustzijn, dat hij niet bij machte was geweest ze te verhelpen. Door de afgevaardigden op 's Konings macht gewezen, gaf hij ten antwoord, dat hij Zijne Majesteit voor zeer machtig hield; maar dat hij een nog machtiger Koning kende: God de Schepper, die, zoo als hij ootmoedig hoopte, op zijne zijde was.

In een nader onderhoud met de Bonte verklaarde de prins, dat het hem of den Staten schier onmogelijk was, openlijke gemeenschap te houden met de spaansche regeering, indien dit niet volkomen veilig kon geschieden. Noch brieven van vrijgeleide, noch gijzelaars, kon men vertrouwen. Te vaak had de regeering haar woord gebroken. De belofte, door de hertogin van Parma aan de edelen gedaan en later geschonden, de nog zoo pas gebleken trouweloosheid van Mondragon, de terugkeer van drie uitgewisselde gevangenen uit den Haag, die den volgenden dag stierven aan vergift, hun vóór hun ontslag ingegeven, de menigvuldige aanslagen op zijn eigen leven, al zulke telkens zich herhalende wandaden deden den prins betwijfelen, of men gemachtigden zou kunnen vinden om met de regeering van Zijne Majesteit te onderhandelen. Ieder zou terugdeinzen voor het gevaar van slachtoffer te worden van een moord, die naderhand door den Koning geloochend en door den Paus vergeven zou worden⁽²⁾. Na een langdurig onderhoud in dien geest waarschuwde de prins de spaansche zaakgelastigden, dat hij eindelijk genoodzaakt zou kunnen worden om de bescherming van de eene of andere vreemde mogendheid voor de Nederlanden in te roepen. In dit verband bediende hij zich van de gedenkwaardige leenspreuk, later zoo vaak van hem overgenomen, dat ‘het land eene schoone jonkvrouw was, wie het zeker niet aan knappe vrijers ontbrak, die haar gaarne tegen de gansche wereld in bescherming zouden willen nemen’. Wat het stuk van den godsdienst betrof, zoo was hij gezind, de regeling daarvan aan de Staten-Generaal over te laten, hoewel hij betwijfelde, of het volk ooit met minder dan met volkomen vrijheid van eeredienst tevreden zou zijn⁽³⁾.

(1) Zie het verslag van Bonte bij GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 378, 379.

(2) Zie het verslag van Bonte, bij GACHARD, III. 383.

(3) Ibid. 387. - Vergelijk BOR, VIII. 613.

Vervolgens hadden er tusschen den prins en doctor Leoninus nog bijeenkomsten plaats, doch met geen anderen uitslag, daar alle pogingen vruchteloos bleken om Oranje van zijne denkwijis op het stuk van godsdienst af te brengen, of een vergiffenis te doen aannemen op eenige andere voorwaarde, dan het vertrek van het vreemde krijgsvolk, de bijeenroeping der Staten-Generaal en volkomen vrijheid van godsdienst. Al ware hij ook bereid geweest, voor zich zelven op het punt van den godsdienst toe te geven, zoo zou men toch, merkte hij aan, vruchteloos hopen, dat de Staten of het volk hieromtrent ook maar een handbreed zouden inwilligen. Leoninus had ook een geheim onderhoud met de Staten van Holland, die zijne voorstellen krachtig beantwoordden met dezelfde redenen, reeds door den prins aangevoerd⁽¹⁾.

Deze onderhandelingen met St. Aldegonde, Champagny, Junius en Elbertus Leoninus duurden den geheelen zomer en herfst van het jaar 1574.

Dit jaar kwamen er ook in het beheer der opgestane gewesten noodzakelijke veranderingen. Tot dusver had de prins zijn gezag uitgeoefend nog altoos door den koninklijken mantel gedekt, zoodat bij den opstand bestuurde in naam van Zijne Majesteit en als Zijner Majesteits stadhouder. Zijn gezag was onbeperkt geworden: bij oefende inderdaad de hoogste uitvoerende en wetgevende macht uit; terwijl hem nog bovendien in de laatste jaren allerlei uitgebreide werkzaamheden waren overgelaten of door de Staten opgedragen.

Holland en Zeeland, ofschoon zonder Haarlem en Amsterdam, brachten nu maandelijks twee honderd tien duizend gulden op⁽²⁾, terwijl Alva nooit meer dan twee honderd een en zeventig duizend gulden 's jaars uit Holland had kunnen trekken. Maar

- (1) GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 403-430. BOR, VII. 565. et seq. - Vergelijk HOOFT, IX. 400, 401; WAGENAAR, D. VII. 25-27. Zie ook eene zeer uitvoerige levensbeschrijving van den uitstekenden geleerde en staatsman Albert de Leeuw, of Elbertus Leoninus, door J.P. VAN DE CAPELLE, Bijdragen tot de Geschied. der Nederl. 1-204. - Hij begon zijn bedrijvig leven als professor in de rechtsgeleerdheid te Leuven, in welke stad hij Barbara de Haze trouwde, met wie hij meer dan twee-en-vijftig jaren leefde. Zijne echtgenoot schijnt echter, nadat deze meer dan vijftigjarige vereeniging door den dood van haren man ontbonden was, niet van droefheid bezweken te zijn, want zij overleefde hem nog zes-en-dertig jaren. Daarom gist de aangehaalde levensbeschrijver: 'dit meisje meet nog zeer jong zijn geweest, toen Leoninus zich met haar in het huwelijk begaf. - VAN DE CAPELLE, noot 93. 8. - Leoninus was geboren te Bommel in 1519 of 1520 en stierf in 1598, rijk aan jaren en eerbewijzen. Van zijn openlijke diensten, bij verschillende gewichtige gelegenheden, zal in de volgende bladzijden melding worden gemaakt.
- (2) Resolutiën van Holland, 15 en 17 Maart 1576, bl. 15, 19.

men betaalde liever alles, dan den tienden penning. Ten gevolge van deze mildheid kregen de steden allengs grooter invloed op de regeering. De toekomstige strijd tusschen het aristocratisch beginsel, door de steden vertegenwoordigd, die van geen eenhoofdig gezag wilden weten, en het bij het volk geliefkoosde stadhoudelijk gezag, werd reeds gedoodverfd; maar de Staten waren tot dus ver volkomen eensgezind met den prins geweest. Zij drongen hem zelfs meer macht op, dan hij verlangde, en bedankten voor het uitoefenen van daden van gezag, die hij wenschte dat zij vervulden. Op den 7den September 1573 had de algemeene vergadering bepaaldelijk voorgesteld, hem een onbeperkt dictatorschap op te dragen; maar in den loop van het daarop volgende jaar begonnen de steden haar toenemend gewicht te voelen⁽¹⁾, en, naarmate hare eerezucht wies, werden zij minder vrijgevig.

De prins, ontevreden over het gedrag der steden, bracht de zaak op eene vergadering der Staten van Holland, den 20sten October 1574, te berde. Hij gewaagde van de ongelegendheden die uit den ongeordenden staat der regeering ontsproten. Hij klaagde dat de gemeene man dikwijls in de dwaling vervallen was, dat de belastingen voor den Staat alleen ten zijnen voordeele werden opgebracht, waardoor de bereidwilligheid om er toe bij te dragen verflauwde. Het eenige middel tegen die kwaal was, naar zijn oordeel, dat hij van al de macht, waarmede men hem bekleed had, afstand deed, zoodat de Staten dan de regeering in handen mochten nemen en zonder tegenspraak of beperking uitoefenen. Wat hem betrof, hij had nooit naar macht verlangd, dan als een middel om het land van dienst te zijn, en hij bood zijn ontslag aan, niet omdat hij ongezind was de goede zaak voor te staan, maar uit een hartelijk verlangen om geschil tusschen hare vrienden te voorkomen. Hij was zoo bereid als ooit, zijn laatsten druppel bloeds voor 's lands vrijheid te geven⁽²⁾.

Deze rondborstige taal miste hare uitwerking niet. De Staten waren verlegen; want hoe ongaarne zij ook het gezag, waarin zij eens smaak gekregen hadden, lieten varen, het viel hun toch moeielijk het ontslag aan te nemen van een man, die hun onmisbaar geworden was. Zij beseften, dat, zoo zij Willem van Oranje op dit oogenblik opgaven, dit even goed was, als zich het spaansche juk voor altijd op den hals te laden. In eene vergadering te Delft den 12den November 1574 gehouden, ver-

(1) KLUIT, Historie der Holl. Staatsreg. Deel I. 78-85. WAGENAAR, VII. 5, 6.

(2) Resolutiën van Holl., 20 Oct. 1 Nov. bl. 148-176. KLUIT, D.I. 96, 97. WAGENAAR, VII. 10,

zochten zij hem derhalve, ‘in zijne gezegende regeering te willen voortgaan, met den hem toegevoegden Raad,’⁽¹⁾ waartoe zij hem, ‘onder den naam van Gouverneur of Regent’, onbeperkte macht, gezag of opperbevel uitdrukkelijk aanboden. In het bijzonder droegen zij hem het toezicht over al de oorlogschepen op, dat tot dusver aan de verschillende steden voorbehouden was, tegelijk met het recht om over alle buitgemaakte prijzen en alle gelden, tot onderhoud der scheepsmacht opgebracht, vrijelijk te beschikken. Zij gaven hem ook onbeperkt gezag over de domeinen; zij kwamen overeen, dat alle overheden, schutterijen, gilden en broederschappen een plechtigen eed zouden doen, om belastingen op te brengen en bezetting in te nemen, volkomen zoo als de prins met zijn Raad dit gelasten zou; doch stelden tot een voorwaarde, dat de Staten bijeengeroepen en geraadpleegd zonden worden over alle rekestes, belastingen en alle veranderingen in het bestuur. Ook bedong men, dat de raadsheeren van het Hoog Gerechtshof, en andere hooge ambtenaren door en met toestemming van de Staten benoemd zouden worden⁽²⁾.

De prins verklaarde zich bereid, onder deze bepalingen het bestuur te aanvaarden. Hij verzocht echter een onderstand van vijf en veertig duizend gulden per maand tot bestrijding der kosten voor het leger en andere loopende uitgaven. De Staten weigerden; met een koopmansgeest, het gewicht van het oogenblik en den man, met wien zij te doen hadden, onwaardig, zochten zij te loven en te bieden, waar zij gereedelijk hadden moeten toegeven, en zij poogden de billijke vordering van Zijne Excellencie tot op dertig duizend gulden te verminderen. De prins verweet hun in de sterkste bewoordingen hunne karigheid, en verklaarde, liever het land met behoud van zijn eer, voor altijd te willen verlaten, dan de regeering onder zulke vernederende bepalingen te aanvaarden⁽³⁾. De Staten, over zijne hevigheid ontsteld en het rechtmatige er van inziende, stonden nu zonder verder beraad, zijne vordering toe; zij beloofden de vijf en veertig duizend gulden 's maands op te brengen, en de prins nam de regeering op zich⁽⁴⁾.

Gedurende den herfst en den voorwinter van 1574 was Keizer Maximiliaan ijverig werkzaam geweest om eene bevrediging der Nederlanden tot stand te brengen. Hij meende het zeker oprecht

(1) Resol. van Holl. Nov. 1574, bl. 178. WAGENAAR, VII. 11-14. KLUIT, D. I. 97, 98.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 90-94.

(3) Resol. v. Holl. 13 en 25 Nov. 1574, bl. 196, 207, 208. KLUIT, I. 101, 102.

(4) Zij boden dertigduizend gulden in den morgen en stonden de geheele vordering toe in den namiddag van 25 November.

en dat wel om een voor hem uitmuntende reden. ‘De Keizer beweert,’ schreef St. Goard, de fransche afgezant in Madrid, ‘dat indien er met de Geuzen geen vrede wordt gemaakt, de rijksstaf aan het Huis van Oostenrijk ontnomen zal worden, en dat de keurvorsten daartoe vast besloten zijn.’ Aan den anderen kant begonnen, zoo Filips al den oorlog niet moede was, zijne middelen om dien te voeren dagelijks te verminderen. Requesens kon in de Nederlanden geen geld meer krijgen; zijn geheimschrijver zond naar Spanje het bericht, dat de schatkist op het uiterste lag; en het kabinet van Madrid was ten einde raad, en schier onmachtig om eenige middelen op te diepen. De partij, die voor den vrede was, kreeg de bovenhand; Alva's wreede staatkunde werd met toenemende afkeuring beoordeeld. ‘De lieden hier,’ schreef St. Goard uit Madrid, ‘zijn wanhopig, hoeveel moeite zij zich ook geven om het niet te doen blijken. Ernstig verlangen zij te onderhandelen, zonder hun fatsoen te wagen.’ Het scheen echter voor Filips onmogelijk, den nek te buigen; de hoop op de Keizerskroon alleen had zijne dweepzucht handelbaar gemaakt; voor minder machtigen invloed bleef zij hard als diamant. Zelfs nu, met eene uitgeputte schatkist en na zevenjarigen onvoorspoedigen oorlog, stond zijn opzet nog even strak als te voren. ‘De Hollanders vorderen gewetensvrijheid,’ zeide St. Goard, ‘waartoe de Koning nooit zijne toestemming zal geven, of ik moet mij zeer vergissen⁽¹⁾.’

Wat Oranje betreft, hij was oprecht voor vrede gezind, doch niet voor een onteerenden vrede, waarbij men alles, waarom men gestreden had, zou afstaan. Hij dacht volstrekt niet licht over de zaak; want hij verstond zich op de teekenen der tijden en kende het karakter van Filips te juist, om te meenen dat de tegenwoordige poging van Maximiliaan beter slagen zou, dan de vorige. Het deed hem genoegen, dat zijn schoonbroeder, de graaf van Schwartzburg, tot's Keizers gemachtigde was benoemd; doch hij betwijfelde of er uit de voorgestelde onderhandelingen veel goeds zou voortkomen. De velerlei lagen indachtig, vroeger door Filips en Keizer Karel gelegd, duchtte hij, dat de tegenwoordige onderhandelingen insgelijks een strik mochten zijn. ‘Wij hebben de verwisseling der woorden *ewig* en *einig* in het verdrag met den landgraaf Filips⁽²⁾ niet vergeten,’ schreef hij; ‘intusschen verzoeken wij u Zijne Keizerlijke Majesteit te

(1) Archives et Correspondance, V. 28-32, 81, 83.

(2) Bij de onderwerping van den landgraaf aan den Keizer in 1547 had eerstgenoemde bedongen, dat hem dit niet op *eenige* gevangenschap zou te staan komen. Karel V beweerde slechts beloofd te hebben, dat die niet *eeuwig* zou zijn. Hoogst waarschijnlijk hebben 's Keizers Raden bij de schriftelijke verzekering bedrog gepleegd.

verzekeren, dat wij niets liever wenschen, dan een goeden vrede, bevorderlijk voor Gods eer, den dienst des Konings van Spanje en de welvaart zijner onderdanen.’

Zoo schreef hij aan zijn broeder in een brief, die bestemd was om den Keizer onder de oogen te komen. In een anderen, op denzelfden dag geschreven, verklaarde hij zich duidelijker en gaf hij zijn wantrouwen krachtiger te kennen. Er waren, schreef hij, geen Papisten meer over, behalve eenige geestelijken: zoo zeer was door Gods genade het aantal der Hervormden toegenomen. Er viel daarom niet te denken aan een maatregel, waardoor alle onroomschen tot ballingschap zouden gedoemd worden. Niemand zou van godsdienst veranderen, en niemand zou er vrijwillig in toestemmen, huis en have, betrekkingen en vrienden voor altijd vaarwel te zeggen. ‘Zulk een vrede,’ zeide hij, ‘zou inderdaad arm en jammerlijk zijn⁽¹⁾.’

Zoo waren dan de gezindheden der partijen, die thans op het punt stonden om te onderhandelen. De bemiddelaar verlangde naar een regeling van zaken, omdat de belangen van zijn keizerlijk Huis dit vorderden. De Koning van Spanje wenschte vrede, maar was ongezind een haarbreed toe te geven. De prins van Oranje verlangde eveneens aan den oorlog een einde te zien, maar wilde het groote doel, waarom die ondernomen was, niet opgeven. Een gunstige uitkomst scheen derhalve schier onmogelijk. Een geheel volk eischte de vrijheid om in zijn land te blijven en den protestantschen godsdienst uit te oefenen, terwijl hun Koning beweerde het recht te hebben om zijn onderdanen voor altijd te verbannen, of hen te verbranden, ingeval zij bleven. De partijen schenen te ver van elkander verwijderd om zelfs door het veerkrachtigste vergelijk tot elkander te worden gebracht. De prins richtte een ernstig beroep tot de Staten van Holland, die toen in Dordrecht zitting hadden; hij maakte hen indachtig, dat vrede, hoe wenschelijk ook, weleens nog gevaarlijker kon zijn dan krijg, en smeekte hen daarom, geen verdrag te sluiten, dat streed met 's lands privilegiën en met wat zij Gode schuldig waren⁽²⁾.

Er werd besloten de stemmen der vergadering tot vijf te brengen: ééne voor de Ridderschap en de aanzienlijke steden van Holland, ééne voor de Staten van Zeeland, ééne voor de kleine steden van Holland, ééne voor de steden Bommel en Buren, en de vijfde voor Willem van Oranje⁽³⁾. Zodoende had de prins eigenlijk drie stemmen in zijne hand: zijne eigene

(1) Archives et Correspondance, V. 61-65, 73, 74.

(2) BOR, VIII. 595, 596. Resolut. van Holl. 6 Febr. 1575.

(3) Resol. van Holl. 5, 6, 7 Febr. 1575, bl. 47, 51, 52. WAGENAAR, VII. 29.

stem, die van de kleine steden, die door zijne bemiddeling alleen tot de vergadering toegelaten waren, en eindelijk die van Buren, de hoofdplaats van het graafschap van zijn zoon. Hij zou dus een overwegenden invloed uitoefenen op de beraadslagingen. De tien gemachtigden, door de Staten voor de vredesonderhandelingen benoemd, waren allen zijne vrienden. Daaronder telde men St. Aldegonde, Paulus Buys, Karel Boisot en doctor Junius. De gevolmachtigden van de spaansche regeering waren Leoninus, de Heer van Rassingham, Cornelis Buys en Arnold Sasbout⁽¹⁾.

De onderhandelingen werden geopend te Breda op den 3den Maart 1575⁽²⁾. De gemachtigden des Konings namen het eerst het woord; terwijl zij verzochten te mogen vernemen, welke grieven de Staten hadden in het midden te brengen, boden zij aan, zoo mogelijk, alle bezwaren uit den weg te ruimen, waaronder zij gebukt mochten gaan. De gemachtigden der Staten verklaarden daarop, vooreerst niets anders te verlangen, dan een antwoord op het verzoekschrift, dat zij den Koning reeds hadden aangeboden. Dit was het stuk, aan St. Aldegonde ter hand gesteld gedurende de voorloopige onderhandelingen in het vorige jaar. Er werd dan ook daarop een antwoord gegeven, maar in zulke vage en algemeene bewoordingen, dat het volstrekt niets te beduiden had. De Staten verlangden nu een stellig antwoord op de twee voornaamste vorderingen in het verzoekschrift vervat: het vertrek der vreemde krijgsbenden en de bijeenroeping der Staten-Generaal. Men vroeg hun, wat zij door vreemdelingen en door de vergadering der Staten-Generaal verstonden. Zij hernamen, dat zij met vreemdelingen hen bedoelden, die geen inboorlingen des lands waren, en met name de Spanjaards. Door de Staten Generaal verstonden zij dezelfde vergadering, voor welke in 1555 Karel V zijne heerschappij aan Filips had afgestaan. De koninklijke gemachtigden gaven nu een hoogst onbevredigend antwoord en besloten met de vordering, dat al de steden, schansen en kasteelen, thans in de macht der Staten, tegelijk met al hun geschut en oorlogschepen den Koning zouden worden overgeleverd. De roomsch katholieke godsdienst moest, gelijk uitdrukkelijk bedongen werd, terstond en uitsluitend alom in de Nederlanden hersteld worden, terwijl die van den hervormden godsdienst *slechts voor ditmaal* verlof kregen, om hunne goederen binnen een zeker tijdsverloop te gelde te maken en het land te verlaten⁽³⁾.

(1) Resol van Holl. 12 Febr. 1575, bl. 49-59.

(2) BOR, VIII. 597.

(3) Resol. van Holl. 7 Maart 1575, bl. 121, 122, 123, 125. 17 Maart 1575 bl. 158 et seq. BOR, VIII. 597 sqq. WAGENAAR, VII. 31.

Oranje en de Staten antwoordden den 21sten Maart. Men kon het niet hard noemen, zeiden zij, als de aftocht der spaansche troepen gevorderd werd, want dit was in 1559 om minder gebiedende redenen toegestaan. De Staten zelven hadden inderdaad zich van vreemdelingen bediend, doch nooit had men die vreemdelingen aan de regeering laten deel nemen. Wat de Staten-Generaal betrof, dat Staatslichaam had altijd het recht genoten van met den Vorst over den toestand des lands en over algemeene maatregelen van beheer in overleg te treden. Thans werd het slechts noodig gekeurd hen bijeen te roepen, om hunne inwilliging te vragen voor 's Konings *beden*. Wat het voorstel omtrent het overgeven van steden en sterkten, geschut en schepen aanging, zoo verklaarde men, dat dit geleek op dat van de wolven aan de schapen in de fabel, om de honden uit te leveren, als eene inleiding tot duurzamen vrede. Het was onredelijk den Hollanders te verzoeken, hun godsdienst of het land vaarwel te zeggen. Het verwijt van ketterij was onrechtvaardig; want zij hielden steeds vast aan de katholieke apostolische Kerk, en wenschten haar slechts van misbruiken te zuiveren. Bovendien was het zeker wreeder, een gansche bevolking te verdrijven, dan drie of vierduizend Spanjaarden weg te zenden, die zeven jaren lang zich gemest hadden met het vleesch en bloed der Nederlanders. Het zou den ballingen onmogelijk vallen hunne bezittingen te verkoopen; want als de voorgestelde maatregel doorging, zouden allen verkoopers zijn en zou er geen enkele koper te vinden wezen⁽¹⁾.

De koninklijke gevolmachtigden toonden zich, in hun den 1sten April gegeven antwoord op deze mededeeling niet ongezing om in het vertrek der spaansche soldaten te bewilligen, mits de Staten er in toestemden, hun eigen vreemde huurbenden ook af te danken. Zij waren insgelijks gunstig gestemd voor eene bijeenroeping der Staten-Generaal, doch konden geen verandering toestaan in den godsdienst des lands. Zijne Majesteit had op het oogenblik, dat hij de heerschappij aanvaardde, gezworen den waren eeredienst te handhaven. Aan de onroomschen kon evenwel een tijdsbestek van zes maanden worden toegestaan om intusschen het land te verlaten, en acht of tien jaren voor den verkoop hunner bezittingen. Nadat al de ketters vertrokken waren, twijfelde Zijne Majesteit niet, of handel en fabrieken zouden, tegelijk met den ouden godsdienst, wederom tot den vorigen bloei komen. Wat de spaansche Inquisitie betrof, zoo

(1) Resol. van Holl. 21 Maart 1575, bl. 166 BOR, VIII. 599. WAGENAAR, VII. 34-39.

dacht men er niet aan, en had men er nooit aan gedacht, om die in de Nederlanden in te voeren⁽¹⁾.

Oogenschijnlijk was er in dit stuk iets aanlokkelijks; het scheen belangrijke inwillingen te bevatten. De prins en de Staten hadden het vertrek der Spanjaards geëischt: men beloofde nu dat zij zouden vertrekken. Zij hadden de bijeenroeping der Staten-Generaal verlangd: men beloofde nu, dat zij zouden bijeenkomen. Zij hadden zich over de Inquisitie beklaagd: men verzekerde nu, dat de spaansche Inquisitie niet ingevoerd zou worden.

Met dat al lieten 's prinsen gemachtigden zich door zulke kunstgrepen niet misleiden. Het geval stond volstrekt niet gelijk tusschen het spaansche krijgsvolk en de benden in dienst van de Staten. De bijeenkomst der Staten-Generaal beteekende niets, indien hun, reeds van meet af aan verboden zou zijn, het groote vraagstuk te beslissen. Met betrekking tot de spaansche Inquisitie, deed het weinig af, of men het slachthuis Spaansch of Vlaamsch, of eenvoudig weg den Bloedraad noemde. De gemachtigden der Staten moesten echter hun antwoord zorgvuldig overwegen; want de koninklijke gevolmachtigden hadden gronden aangevoerd, die, oppervlakkig beschouwd, den schijn voor zich hadden. En nu mochten zij al zelven overtuigd zijn, dat's Konings regeering hen om den tuin zocht te leiden; noodzakelijk was het om die overtuiging ook aan het volk mede te deelen.

De beraadslagingen werden geschorst, en middelerwijl keerde graaf Schwartzburg uit de Nederlanden naar Duitschland terug, na zich overtuigd te hebben, dat het godsdienstig vraagstuk een onoverkomelijke hinderpaal tegenover den vrede was⁽²⁾. De laatste voorstellen van de gevolmachtigden der regeering waren in de raadsvergaderingen der verschillende steden overwogen geworden⁽³⁾, zoodat het antwoord van den prins en de Staten tot den eersten Juni verdaagd bleef. In dat antwoord werd toegegeven, dat het aanbod om de oude privilegiën te herstellen een liefelijken klank had; maar men betreurde het, dat, zoo de geheele bevolking gebannen werd, er slechts zeer weinigen zouden zijn, om van die herstelling genot te hebben. Wilde de Koning aan de godsdienstvervolging een einde maken, dan zou hij in de Nederlanden even veel genegenheid vinden, als zijne voorvaderen. Er viel voor de Staten niet aan te denken om zich te onwapenen en hunne sterkten over te geven, eer het spaansche krijgsvolk vertrokken en de vrede vastgesteld was. Zij wenschten het stuk van den godsdienst, benevens al

(1) Resol. van Holl. April 1575, bl. 202. BOR, VIII. 602.

(2) BOR, VIII. 596, 604.

(3) WAGENAAR, VII. 43.

de overige geschilpunten, aan de beslissing der vergadering van de Staten-Generaal over te laten. Was het mogelijk intusschen eenig afdoend middel te beramen om de vijandelijkheden te doen staken, zij zouden het met vreugde aangrijpen⁽¹⁾.

Den 8sten Juli vroegen 's Konings gemachtigden, welken waarborg de Staten zouden willen geven, dat zij zich aan de beslissing der algemeene Staten, hoedanig die ook zijn mocht, zouden onderwerpen. De vraag werd beantwoord met eene wedervraag aan 's Konings zaakgelastigden naar hun eigen waarborgen. Hierop werd gezegd, dat Zijne Majesteit zijn woord en handteekening zou geven, met het woord en de onderteekening van den Keizer bovendien; daartegenover verwachtte men, dat de prins en de Staten hun eed en hun zegel zouden geven, benevens een aantal gijzelaars. Bovendien verzocht men hun, de steden den Briel en Enkhuizen, Vlissingen en Arnemuiden tot onderpand te stellen⁽²⁾. De ongelijkheid van deze waarborgen was belachelijk: 's Konings woord, zelfs door 's Keizers belofte gesterkt, en eigenhandig door Filips en Maximiliaan bekrachtigd, scheen den Nederlanders geenszins zulk een vasten waarborg, om tegen vier steden in Holland en Zeeland, met bevolking en vermogen, op te wegen. Onderpanden en gijzelaars te leveren van hunne zijde, terwijl de Koning er geen aanbod, was zoo goed als aan het koninklijk woord boven dat van den prins en de Staten een gezag toe te schrijven, dat men ongezind was te erkennen. Daarenboven werd betoogd, dat eene overgave van steden hetzelfde zou zijn, alsof men tot waarborg eener verbindtenis eenigen die er in betrokken waren uitleverde⁽³⁾.

Hiermede liepen de onderhandelingen af. De gevolmachtigden van Holland en Zeeland namen hun afscheid met eene verklaring, gedagteekend 13 Juli 1575, een kort overzicht behelzend van het belangrijkste, dat in de bijeenkomsten voorgevallen was. Zij betreurden het diep, dat Zijne Majesteit zoo onverzettelijk aanhield op de verbanning der Hervormden; want het was onbillijk, de nederlandsche gewesten voor het uitsluitend gebruik van een klein aantal Katholieken te bewaren. Zij bejammerden het, dat het gedane voorstel, om het stuk van den godsdienst door de Algemeene Staten te doen beslissen, noch eerlijk aangenomen, noch rondborstig afgewezen was. Zij maakten daaruit op, dat de koninklijke regeering de Staten om den tuin had willen leiden, ten einde aldus tijd te winnen, om het land tot

(1) Resol. van Holl. 19 April 1575, bl. 240; 20 en 23 Mei 1575; 5 Junij 1575, bl. 240, 305, 314, 316, 355. BOR, VIII. 605-608.

(2) Resol. van Holl. 8 Juli 1575, bl. 47.

(3) Resol. van Holl. 8 en 16 Juli 1575, bl. 47, 506. WAGENAAR, VII. 49.

nog erger dienstbaarheid te brengen, dan ooit te voren⁽¹⁾. Daarentegen verzekerden de koninklijke gemachtigden even plechtig, dat de verantwoordelijkheid van het mislukken der onderhandelingen geheel op de Staten nederkwam⁽²⁾.

Algemeen was men in de afgefallen provinciën van gevoelen, dat de regeering van den aanvang af onoprecht was geweest, en noch verwacht, noch gewenscht had vrede te sluiten. Waarschijnlijk echter was Filips oprecht, in zoover men het oprechtheid noemen kon, dat hij gezind was vrede te sluiten, indien de gewesten het hoofddoel van den oorlog wilden prijs geven⁽³⁾. Met zijne verarmde schatkist en terwijl zijn gansche rijk met ondergang bedreigd werd, indien deze doodelijke krijg nog langer duurde, kon hij geen reden hebben om meer bloed te vergieten, als de ketters er in bewilligden om het land te verlaten. Als gewoonlijk liet hij echter zijne zaakgelastigden omtrent zijne wezenlijke bedoelingen in het duister. Zelfs Requesens was evenzeer in twijfel ten aanzien van 's Konings heimelijke oogmerken, als Margaretha van Parma het ooit vroeger was geweest⁽⁴⁾. Bovendien hadden de groot-kommandeur en de regeering een grooten misslag begaan. De Staten van Brabant waren, hoe sterk zij ook verlangden naar de wegzending der spaansche benden, toch bepaaldelijk voor het behoud van den katholieken godsdienst, en velen in de zuidelijke provinciën koesterden dezelfde gevoelens; indien dus de landvoogd de gemachtigden

(1) Resol. van Holl. 16 Juli, bl. 506. WAGENAAR, VII. 49, 50. BOR, VIII. 610.

(2) Resol. van Holl. 16 Juli 1575, bl. 512. BOR, VIII. 612.

(3) Zie KLUIT, Historie der Holl. Staatsregel. I. 90, 91. noot 34. - Vergelijk de aanmerkingen van GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 259-262.; BOR, VIII. 606, 615; VAN METEREN, V. 100; HOOFT, X. 410. - Graaf Jan wantrouwde en versmaadde de onderhandelingen van den aanvang af. Hij was overtuigd, dat tegenover zijns broeders rechtschapenheid en de oprechte bedoelingen der Staten de macht der Macchiavellistische staatkunde met goed gevolg gebezigd zou worden. Hij was verzekerd, dat het doel van 's Konings partij was, tijd te winnen, verwarring te kweken en te misleiden. Hij hield haar niet in staat om op het werkelijke onderwerp in geschil iets toe te geven, maar vreesde, dat zij het oordeel der eenvoudige en welmeenende menschen, met wie zij te doen had, zou benevelen. Bij gelegenheid dat hij van de pogingen gewaagt om hem en zijn broeder te vergiften, vergelijkt hij de onderhandelingen met venetiaansche vergiften, waardoor men gezicht, gehoor, gevoel en zelfs het verstand verloor. Onder dien verderfelijken invloed zou het beklagenswaardig volk den brand in de nabijheid niet bemerken, maar beven op het ritselen van een blad. Onbewust van de gevolgen hunner eigen handelingen, zouden zij 'hun rug ontblooten voor de tuchtroede, en takkebossen aanbrengen voor hun eigen brandstapel.' - Archives etc. V. 131-137.

(4) VIGL. ad Hopper, ep. 253.

der Staten van Holland en Zeeland bij hun woord gevat en de beslechting van het godsdienstige vraagstuk aan de vergadering der Staten-Generaal overgelaten had, zou hij misschien de meerderheid op zijne hand gevonden hebben⁽¹⁾, en zeker zouden dan de prins van Oranje en de zijnen in eene scheeve stelling gebracht zijn⁽²⁾.

Het inwendig beheer der opgestane provinciën was op den voet gebleven, waarop wij het in den herfst van 1574 hebben zien inrichten; maar in den loop van den zomer van 1575 werd de grondslag gelegd tot eene Unie van Holland en Zeeland, onder het gezag van Oranje. Het zelfzuchtig beginsel der stedelijke aristocratie, dat de verschillende steden afgezonderd had pogen te houden, werd nu door de geestkracht van den prins en de vastberadenheid van het volk onderdrukt.

In April 1575 werden er artikelen voor eene Unie tusschen Holland en Zeeland voorgesteld, en zes gemachtigden benoemd, om een reglement op te maken voor het beheer van beide provinciën. Dit reglement werd op eene algemeene vergadering van beide gewesten aangenomen⁽³⁾. Het bestond uit twintig artikelen, naar luid waarvan de prins, als souverein, gedurende den oorlog, onbeperkte macht hebben zou in alle aangelegenheden, die de verdediging des lands betroffen. Aan hem stond het, hoogere en lagere krijgsbevelhebbers te benoemen, bezetting te leggen en weg te nemen, overtredingen van de krijgswetten te straffen. Hij had het gebruik te regelen van de gelden, door de Staten opgebracht. Hij had, in naam des Konings, als graaf van Holland, de wet te handhaven en alle rechterlijke beambten aan te stellen, op voordracht der Staten. Hij moest op den gebruikelijken tijd en volgens de handvesten de overheden in de steden aanstellen en vernieuwen. Hij moest de uitoefening van den evangelischen hervormden godsdienst beschermen, *en de uitoefening van den roomschen godsdienst beletten*⁽⁴⁾, zonder evenwel te gedoogen, dat naar iemands geloof onderzoek werd gedaan. Een beraadslagende en uitvoerende Raad, waardoor de

(1) Zie WAGENAAR, VII. 52.

(2) Zie, behalve de reeds aangehaalde Resolut. van Holl., voor de geschiedenis dezer onderhandelingen. VAN METEREN, V. 96-100; BOR, VIII. 595-615; GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 69 et seq.; HOOFT, X. 400, 411. - Vergelijk BENTIVOGLIO, lib. X. 157-161; MENDOZA, XIII, 269, 270.

(3) Resol. van Holl 17, 18 Mei 1575 bl. 291, 294. WAGENAAR, VII. 15-18.

(4) 'Oock de oefeninghe der Evangelische Gereformeerde Religie handthaven, doende de oefeninghe der Roomsche Religie ophouden.' - Resolut. van Holl. t.a. pl.

naijver van de gemeentebesturen den prins had willen aan band leggen, kwam slechts in naam tot stand⁽¹⁾.

Toen men het omtrent de artikelen der Unie eens geworden was, wenschte de prins, die eene ondubbelzinnige verklaring van den wil der natie verlangde, dat men het reglement aan het volk in de grondvergaderingen zou voorleggen. De Staten evenwel verzetten zich tegen zoodanige democratische handelwijs. Zij wezen er op dat het gebruikelijk geworden was, na de stedelijke overheden, alleen de kapiteins der schutterijen en de overlieden der gilden over regeeringszaken te raadplegen. Daar de prins op dit stuk, toegaf, kwamen dan ook alleen de kapiteins der schutterijen en de overlieden der gilden met de Staten bijeen, ter bekrachtiging van de oorkonde, waarbij Oranje's gezag over de beide vereenigde provinciën was vastgesteld. Den 4den Juni werd deze eerste Unie plechtig gesloten⁽²⁾.

Den 11den Juli aanvaardde de prins het bestuur⁽³⁾. Hij maakte echter eene verandering in eene zeer gewichtige bepaling van het reglement. Hij drong er op aan, dat men in plaats van de woorden ‘roomschen godsdienst’, in het artikel, waarbij hem gelast werd, de uitoefening van zoodanigen godsdienst te beletten, stellen zou: ‘godsdienst strijdig met de Heilige Schrift⁽⁴⁾’. Deze wijziging beteugelde de dweepzucht, reeds uit het verzet tegen de dweepzucht ontkiemd, en opende de deur voor algemeene verdraagzaamheid.

In den aanvang van dit jaar had de prins St. Aldegonde met een bijzondere zending afgevaardigd naar den keurvorst van de Palts. Op zijne bezoeken bij dien Vorst afgelegd, had Oranje te Heidelberg prinses Charlotte van Bourbon ontmoet. Die dame was de dochter van den hertog van Montpensier, den ijverigste van Frankrijks katholieke prinsen, die bij de onderhandelingen van Bayonne hoogst verontwaardigd was geweest over de aarzeling van de Koningin-Moeder, om zich met de plannen van Alva en Filips tot verdelging der Hugenooten te vereenigen. Zijne dochter, eene schoone, verstandige, brave vrouw, genoodzaakt om vóór den leeftijd, in de kerkelijke wetten bepaald, den sluier aan te nemen, was in het klooster van Jouars geplaatst en daarvan Abdis geworden. Heimelijk der

(1) WAGENAAR, VII. 19, 22, 23, 25. Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 268-272. - Zie de Resol van Holl. 10, 21, 23 Juni 1575, bl. 381, 414, 420.

(2) Resol. van Holl. 21 Mei 1575, bl. 311, 323; 4 Juni 1575, bl. 359. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 271, 272.

(3) Resol van Holl. 12, 15, 18, 19, 20 Juli 1575, bl. 120, 141, 487, 501, 514. BOR, VIII. 641-643. HOOFT, X. 420, 421.

(4) Resol. van Holl. 22, 30 Juli 1575, bl. 528, 542. WAGENAAR, VII. 22. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 272; KLUIT, Holl. Staatsr. I. 116, 117, noot 55.

Hervorming toegedaan, was zij in het gruweljaar 1572 het klooster ontvlucht, en had eene schuilplaats gevonden aan het hof van den keurvorst van de Palts. Haar vader had daãrop geweigerd, brieven van haar aan te nemen, een penning tot haar onderhoud bij te dragen, of zelfs hare betrekking op hem met een enkelen regel schrift of eenig betoon van vaderlijke genegenheid te erkennen⁽¹⁾.

Onder deze omstandigheden kon zich de verstooten prinses, tot jaren van rijpheid gekomen, als haar eigen meesteres beschouwen, en zij was noch zedelijk, noch door de wet verplicht, om, toen de groote kampvechter der Hervorming aanzoek deed, om hare hand, een vader, die haren godsdienst haatte en haar bestaan als verloochende, toestemming te vragen. De wettigheid der ontbinding van 's prinsen huwelijk met Anna van Saksen was door eene afdoende verklaring van het kerkelijk gezag, waarvoor zij de meeste achting had, uitgemaakt⁽²⁾; terwijl de feiten, waarop de echtscheiding gegrond was, onwedersprekelijk bewezen waren.

Niets kon in waarheid ongelukkiger gevolgen gehad hebben, dan het beruchte saksische huwelijk, welks tot stand komen aan Philips zooveel bezorgdheid en aan hooggeplaatste personen in Duitschland, Nederland en Spanje zooveel diplomatisch geschrijf gekost had. Tot welke Kerk de ongelukkige Vorstin behoorde deed zeker niet veel af, en men moet al zeer weinig met de geschiedenis en met de menschelijke natuur bekend zijn, om te meenen, dat deze verbindtenis op de godsdienstige of staatkundige denkwijz van Oranje eenigen invloed uitgeoefend heeft. De prinses had een onstuimig, ongestadig karakter en was half krankzinnig. De afkeer, die op hare grillige teederheid voor den prins volgde, zoowel als hare doorgaande zonderlingheid, was spoedig bij het brusselsche hof bekend geraakt. Weken achtereen verliet zij hare kamer niet, terwijl zij de blinden gesloten hield en dag en nacht kaarsen brandde⁽³⁾. Zij twistte hevig met de gravin van Egmond om den voorrang, zoodat de belachelijke rusie der beide dames in voorkamers en portalen, druk besproken en bespot werd⁽⁴⁾. Hare onbeschoftheid jegens haar gemaal, niet slechts in huis, maar zelfs in het openbaar, werd onverdragelijk. 'Ik kon niets anders doen, dan het met droefenis en geduld verdragen', zeide de prins met uitnemende grootmoedigheid, 'in de hoop, dat het met de jaren beteren

(1) Archives et Correspondance, V. 113.

(2) 'Acte de cinq Ministres du St. Évangile par lequel ils déclarent le mariage du Prince d'Orange être légitime.' - Archives etc. V. 216-226.

(3) GROEN VAN PRINSTERER, Archives, I. 386.

(4) Papiers d'Etat, VII. 452.

zou'. Niettemin had zij eens op een avondmaaltijd, in tegenwoordigheid van graaf Horne en vele andere edelen, zulke taal gebezigd, 'dat allen er zich over verwonderden, dat hij de honende woorden, die zij hem toebeet, verdragen kon⁽¹⁾.'

Toen de wolken zich om hem samenpakten, toen hij een balling en zwerveling werd, namen hare verwijten en heftigheid toe. De opoffering van hun vermogen, het verpanden en verkoopen van 's prinsen goederen, zilverwerk, juweelen en kleinodiën, om voor het verdrukte land geld bijeen te brengen, verbitterde haar in de hoogste mate. Zij zonderde zich meer en meer van hem af, en liet hem eindelijk geheel aan zijn lot over. De hevigheid van haar karakter steeg tot woestheid. Zij sloeg hare bedienden met vuisten en stokken; zij bedreigde haar eigen leven, dat van hare dienaars en van graaf Jan van Nassau, met messen en dolken, en spotternij met het heilige en godslastering werd bij haar eene gewoonte, terwijl zij tegen allen, die haar omringden, de afgrijselijkste vloeken uitbraakte. Hare oorspronkelijke neiging tot onmatig gebruik van sterken drank was zoo toegenomen, dat zij dikwijls niet in staat was, zich op de been te houden. Een flesch wijn, die meer dan twee pint bevatte, des ochtends, en een tweede des avonds, benevens een pond suiker, was haar gewone rantsoen. Zij schreef brieven aan Alva, waarin zij zich beklaagde, dat haar gemaal zich 'met zijn ellendigen Geuzenoorlog' verarmd had, en den hertog smeekte, haar wat gereed geld te, verschaffen en de middelen om in het bezit van haar bruidschat te komen⁽²⁾

(1) Brief aan den Keurvorst Augustus. - GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. II. 31, 32.

(2) 'Derhalben auch die Princessin sich dermassen erzürnete, dasz sie ihr der Frawen Mann und die Fraw midt einem Scheidtholtz, gleichfalls anch mit Feusten geschlagen und sehr übel gescholten hab,' etc. - Summarische Verzeichniz und Protocolle der Abgesandten, 85-129 Act. der Fr. Princessin zu Uranien vorgebliche Vorhandlung belangend. A^o. 1572. - MS. in het dresdensch Archief.
'Habe darnach des Abends, als sie gar und also beweindt gewesen dasz sie nicht stehen können, ein Schreibmesserlein in den rechten Ermel zu sich gesteckt, vorhabens Graf Johann, wan er zu ihr kumen werde, solches in den Hals zu stossen; - gleichfalls habe sie ein Briefstecher bekhumen und solchen, als sie auch etwas zu viel getrunken, zu ihrem Haupt ins Bedt gelegt, "etc." Es las ihr auch die Fr. Princessin oftmals Eyer gar hart im Salz sieden, darauf trinkt sie dan etwas zu viel und werde ungedultig, fluche alle bose flueche, und werfe die Speise und Schüssel und alles von Tisch von sich, etc. - Dresdensch MS., dict. act.
Und die Fr. Princessin, wie sie es genant, *den tollen Man*, nemlich ein guedte Flasche Weins morgens und abermals ein guedte Flasche zu abendszeit, mehr dan ein Masz haltend, bekumen, welches ihr sambt einem Pfundt Zugkers bei sich zu nemen nicht zu vil sei,' - Ibid.
Een ongeoorloofde verbindtenis met Jan Rubens, vroeger lid der regeering 'Der Man sich verweigert had einen Brief, so sie an den Duca de Alba geschrieben, gen Cölln zu tragen und daselbst ferner zu überschicken. - Der Inhalt solches Briefs sei ungeverlich gewesen, dasz sie sich beclagt, wie man sie alhie sogar übel tractirt - das Guedt, so ihr auf des Königs Anordnung gehandtraicht habe sollen werden, entwendt und es *ihrer Herrn zu seinem unnutzen Goesen Krieg zu gebrauchen*, zugestellt haben. Bidte dasz *der Duca de Alba wölle vor sie schreiben* an das Cammergericht umb Mandat, dasz sie van Gr. Johannis Gefengknüsz. ledig und zu Spier vor recht gestellt werden möge. Auch dasz er, der von Alba, ihr die nechste Mess *etwas von Gelt* und dabei einen Gesandten mit mundlicher Werbung zuschicken wolle. Sey der Brief zwei Bogen langk,' etc. Dresdensch MS., dict. act.

van Antwerpen, thans balling, de vader van den beroemden schilder, maakte de lijst van hare misdrijven vol, en rechtvaardigde 's prinses huwelijk met Charlotte van Bourbon⁽¹⁾. De keurvorst van Saksen en landgraaf Wilhelm besloten haar niet langer onder het opzicht der Nassau's te laten, en met de grootste moeite werd zij op het eind van 1575 uit Dillenburg verwijderd. Reeds in 1572 had Augustus den landgraaf voorgeslagen, om haar in eenzame opsluiting te houden, terwijl een predikant haar dagelijks door het traliegat, waardoor zij haar voedsel zou ontvangen, zou komen toespreken. De landgraaf kwam toen tegen dat onmenselijk voorstel op, dat evenwel nu ten uitvoer werd gelegd. De rampzalige prinses, thans volkomen waanzinnig, werd in het paleis van den keurvorst gevangen gezet in eene kamer, waarvan men de vensters dichtgemetseld en slechts eene smalle, met traliën voorziene opening boven de deur gelaten had. Door deze reet reikte men haar voedsel toe, en langs denzelfden weg kwamen tot haar de woorden van den geestelijke, die dagelijks eene stichtelijke preek voor haar houden moest⁽²⁾.

Twée jaren lang verduurde zij die verschrikkelijke straf en stierf geheel krankzinnig⁽³⁾, op den 18den December 1577.

- (1) Acta, der Fr. Princ. zu Uran. etc. Abschriften von Fr. Annen Ehestiftung etc. - Schickung an Johann Gr. zu Nassau - Abholung der Princessin und todtlicher Abgang. - MS. van het dresdensch archief, 1575-1579, passim. - BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, Het huwelijk van Willem van Oranje enz. bl. 133 volg.
- (2) 'Seindt auch der endlichen Meinung, wan sie also ins geheim verwahret, und ein Predicant verorduet, der sie teglich durch ein Fensterlein, da ihr die Speys und Tranck gereicht werden, ihrer begangenen Sünden mit Fleiss erinnere.' - Brief van keurvorst Augustus aan landgraaf Wilhelm, 9 Juli 1572, MS. van het dresdensch Archief.
- (3) 'Ganz gestörten Geistes.' - Ibid. 'Desgleichen habe ich auch angeordnet,' schrijft de secretaris Hans Jenitz onmiddellijk na het overlijden der Prinses. 'dasz *die Fenster durch die Mauer, welche sie zuvor zugemauert*, wiederum ausgebrochen werden und soll der Bettmeister mit *Reinigung derselben Stube und Kammer* sich E.F.G. Befehl nach verhalten. E.F.G. kann ich auch unterthanigst nicht verhalten, dasz eine neue Thür vor solche Stube gemacht worden, sondern man hat durch die alte Thüre in dem obern Felde nur *ein viereckicht Loch ausgeschnitten und von starkem eisernen Blech einen Gitter dafür gemacht, das man auswendig auf dem Saal auch verschliessen kann*. - Es steht auch zu E.F.G. Gefallen, ob man *die grosse eiserne Bande mit den Vorlegeschlossern, damit die Thüre von aussen verwarht gewesen*, also daran bleiben lassen, oder wieder aus dem Stein aushauen und abfeilen lassen wolle, aber die Gitter vor den Fenstern können meines Bedünckens wohl bleiben.' - Hans Jenitz an Churfürstin Anna. Inventar. über Fr. Annen, p. 3. Uranien Verlassenschaft etc. A^o. 1577. - MS. Dresdensch Archief.

Den volgenden dag werd zij in het keurworstelijk graf te Meissen bijgezet. Een plechtige stoet van 'schoolkinderen, geestelijken, overheden, edelen en burgers' begeleidde haar stoffelijk overschot naar die rustplaats, die geen wreedheid van anderen, noch eigene geweldenarij haar meer ontrooven kon⁽¹⁾.

Zoover het dus den goeden naam van Charlotte van Bourbon betrof en de wettigheid van het kroost, dat uit haar huwelijk mocht geboren worden, ontving zij alle mogelijke waarborgen. En bovendien meldde de prins haar in een eenvoudigen brief dat hij reeds over den eersten bloei van 't leven heen was, daar hij zijn tweeënveertigste jaar had bereikt, en dat zijn vermogen bezwaard was, niet alleen door uitkeeringen aan de kinderen uit zijne vroegere echtverbindtenissen, maar ook door de schulden, die hij gemaakt had voor de zaak van zijn verdrukt land⁽²⁾. Een vergadering van fransche doctoren en bisschoppen, door den hertog van Montpensier bijeengeroepen, bekrachtigde later het gevoelen, dat de kloostergelofte van prinses Charlotte niet overeenstemde met de wetten van Frankrijk noch met de bepalingen der trentsche Kerkvergadering⁽³⁾. Zij werd door St. Aldegonde naar den Briel begeleid, waar haar verloofde haar ontving, met wien zij den 12den Juni vereenigd werd. De bruiloft werd gehouden te Dordrecht, met veel vroolijkheid en feestelijkheid, maar zonder dat er op gedanst werd⁽⁴⁾.

- (1) Dict. Act. - MS. Dresdensch Archief. - Het kan voorzeker niet als eene schending van de heiligheid van Archieven worden beschouwd, dat wij kortelijk gewaagd hebben van eene geschiedenis, wier hoofdtrekken reeds in het licht zijn gegeven, niet slechts door de HH. GROEN VAN PRINSTERER en BAKHUIZEN VAN DEN BRINK in Nederland, maar ook door den saksischen professor BÖTTIGER in Duitschland. Het is onmogelijk het karakter en de loopbaan van Oranje, en zijne betrekkingen met Duitschland te verstaan, zonder een volledig overzicht van het saksisch huwelijk.
- (2) 'Mémoire pour le Comte de Hohenlo allant de la part du Prince d'Orange vers le Comte J. de Nassau, l'Electeur Palatin, et son épouse Mlle de Bourbon.' - Archives etc V. 189-192.
- (3) Apologie du Prince d'Orange. - Ed. Sylvius, 37, 38.
- (4) Archives et Correspondance, V. 226. BOR, VIII. 644. VAN METEREN, V. 100.

Bij het aangaan van deze verbindtenis raadpleegde de prins ongetwijfeld alleen zijne neiging. Bij uitnemendheid huiselijk in zijne gewoonten, was het hem een behoefte, van de afmattende bezigheden, waarmede zijn leven buiten 's huis bezet was, verpoozing te vinden aan eigen haard. Jaren achtereen had hij alle gezellig verkeer moeten derven, althans op zeldzame uitzonderingen na; het was dus zeer natuurlijk, dat hij dit huwelijk wenschte te sluiten. Even natuurlijk echter was het, dat hij zich door zulk eene onstaatkundige verbindtenis vele vijanden maakte. De keurvorst van de Palts, die bij de bruid de plaats van voogd bekleedde, keurde het huwelijk bepaaldelijk af, ofschoon men hem verdacht hield van het te begunstigen⁽¹⁾. De landgraaf van Hessen was er een tijd lang woedend over; de keurvorst van Saksen buiten zich zelf van boosheid. Juist moest over eenige weken de Rijksdag gehouden worden te Frankfort, waar zeer zeker de beleedigde en invloedrijke keurvorst verschijnen zou, barstende van gramschap en besloten om de beleediging, hem persoonlijk aangedaan, op de Hervorming in de Nederlanden te wreken. Zelfs 's prinsen wijze, bedachtzame, innig aan hem verkleefde broeder, Jan van Nassau, beschouwde het huwelijk als een dwaas stuk. Hij deed wat hij kon, om den prins de voltrekking er van te ontraden: hoewel hij later bekennen moest, dat men prinses Charlotte grof beleedigd had, en dat zij voor zijn broeder een onwaardeerbare vrouw was⁽²⁾. De fransche regeering maakte van de gelegenheid gebruik, om de vervreemding, die zij van 's prinsen zaak liet blijken, te rechtvaardigen; doch dit was meer voorgeven dan werkelijkheid.

De gramschap van Saksen en Hessen konden echter niet gemakkelijk gestild worden. De landgraaf was uiterst hevig. ‘Waarlijk, ik kan mij niet verbeelden,’ zoo schreef hij aan den keurvorst van Saksen, ‘*quo consilio* [met welke bedoeling] die wijsneus van een Aldegonde, en wie nog verder daarbij helpers en handlangers mogen geweest; zijn, deze zaak hebben ondernomen. *Nam si pietatem respicias* [want zoo men haar uit het oogpunt van den godsdienst beschouwt], aangezien zij eene fransche vrouw, eene non, en nog wel eene gevluchte non is, omtrent wier eerbaarheid vrij wat getwijfeld wordt, zoo staat het te duchten, dat de prins van den drop in den regen komen zal. *Si formam* [wat haar uiterlijk betreft], is het niet te onderstellen, dat het hare schoonheid was, die hem bekoorde, daar hij ongetwijfeld eer afgeschrikt dan aangelokt moest worden, als hij haar aanziet. *Si spem prolis* [aangaande de hoop op huwelijks-

(1) Archives et Correspondance, V. 300.

(2) Archives et Correspondance, V. 203, 204, 300, 312, 313.

spruiten], zoo heeft de prins voorwaar reeds maar al te veel erfgenamen, en mocht hij wenschen, vrouw noch kinderen te hebben. *Si amicitiam* [wat het aankooopen van vriendschapsbetrekkingen door dit huwelijk betreft], zoo laat het zich niet aanzien dat, terwijl haar vader zich zoo dreigend over haar uitlaat, er veel hartelijke vriendschap van zijn kant wezen zal. Laat hen oppassen, dat het hun ten laatste niet vergaat als den admiraal, bij de parijsche bruiloft; want die heeren kunnen bezwaarlijk zulke beleedigingen vergeven, *sine mercurio et arsenico sublimato* [zonder kwik en rattekruid].

De keurvorst van Saksen was razend en maakte zich belachelijk door de hevigheid zijner uitdrukkingen. Graaf Jan hield niet op zijn broeder te vermanen, om de gevoeligheid dezer hooggeplaatste personages te ontzien, en indachtig te zijn, hoeveel goeds of kwaads zij konden doen aan hem zelve en aan de groote zaak van de Hervorming. Ook hield hij hem voor, dat men de echtscheiding, wat den vorm betrof, niet als onberispelijk beschouwd had en beschouwen zou en dat de zaak, naar alle gedachten, groote ongelegenheid en nadeel voor hemzelven en zijne familie na zich slepen zou⁽¹⁾. Evenwel bleef Oranje onwrikbaar bij zijn besluit, en zoowel de toon van zijne brieven als zijn gansche gedrag verrieden duidelijk, dat dit eer een huwelijk uit genegenheid, dan uit staatkunde was. ‘Ik kan u verzekeren, broeder,’ schreef hij aan graaf Jan, ‘dat mijn aard er altijd toe heeft overgehield, om mij noch aan woorden, noch aan bedreigingen te storen, in die aangelegenheden, waarin ik met een zuiver geweten en zonder mijn naasten te benadeelen, handelen kan. Waarlijk, indien ik op dreigementen van Vorsten acht geslagen had, zou ik mij nooit met zooveel gevaarlijke zaken ingelaten hebben, tegen den wil van den Koning, mijn meester *in vroeger tijd*, en in strijd met den raad van velen mijner bloedverwanten en vrienden’.

De kwade gevolgen, die men voorzien had, lieten zich niet lang wachten. Op den Rijksdag te Frankfort werd 's prinsen huwelijk veel besproken, en zelfs werd er een voorstel gedaan, om door een uitdrukkelijke verklaring de Calvinisten in Duitschland van het genot van den passauschen vrede uit te sluiten. Kort daarna werd de aartshertog Rudolf tot roomsch Koning en tot Koning van Bohemen verkozen, ofschoon men tot dusver, in overeenstemming met Oranje's staatkunde en in de verwachting dat daardoor de zaak der Hervorming in Duitschland en de Nederlanden bevorderd zou worden, zich geneigd had betoond

(1) Zie den brief van graaf Jan aan den prins van Oranje, Archives etc. V. 208-213.

om Hendrik III hoop te geven en Maximiliaan vrees in te boezemen⁽¹⁾.

Terwijl dit aldus in Zuid-Holland en in Duitschland voorviel was de volkszaak in het Noorderkwartier door gruwelen geschandvlekt geworden. Diederik Sonoy, die aldaar voor den prins het bevel voerde en die groote dapperheid aan een uiterst woesten aard paarde, had onder de ingezetenen een samenzwering ontdekt, om een verwachten inval der Spanjaarden in de hand te werken. Men had, volgens de aangifte die hij ontvangen had of zich geliet ontvangen te hebben, troepen van landloopers aangenomen, om dorpen en steden in brand te steken, bakens op te richten en een reeks van vuurseinen te geven, om de beraamde ondernemingen te bevorderen. De stad houder van het Noorderkwartier had besloten te toonen, dat de hertog van Alva niet vaardiger noch verschrikkelijker kon zijn, dan hij, en stelde eigenmachtig eene rechtbank aan, naar het voorbeeld van den beruchten Bloedraad. Gelukkig voor de eer des lands was Sonoy geen Hollander; en ook moest het gebied van dit nieuw opgericht gerechtshof zich binnen zeer enge grenzen beperken. Acht vagebonden echter werden in hechtenis genomen en tot de afgrijselijkste folteringen verwezen, om hun bekentenissen af te persen, waardoor aanzienlijker personen, dan zij in de rechtsvervolging zouden betrokken worden. Op het aanzetten van rad en schroef, bekenden zeven van de acht alles wat men wilde dat zij zouden bekennen, en klaagden allen aan, die men hun wilde doen aanklagen. De achtste was standvastiger, en weigerde getuigenis te geven tegen gezeten huislieden, wier namen hij misschien nooit gehoord had, en tegen wie geen zweem van bewijs bestond. Door scherpe pijniging van drie en een half uur bracht men echter ook hem tot eene bekentenis, geheel zoo als die verlangd werd, zoodat men dus nu beschuldigingen en getuigenissen verkregen had tegen deftige ingezetenen van het Kwartier, wier eenige misdaad was dat zij in het geheim het roomsche geloof aanhingen⁽²⁾.

De acht ellendigen, die aan den eenen kant door beloften van onvoorwaardelijke vergiffenis en aan den anderen kant door ruwe folteringen zich hadden laten bewegen tot deze valsche getuigenis, werden veroordeeld om levend verbrand te worden, en op hun weg naar de houtmijt herriepen zij allen de bekentenissen, die alleen de pijnbank hun had afgeperst. Toch werden de betichte personen in hechtenis genomen. Beschuldigd van een aanslag te hebben beraamd om de dorpen en boerderijen

(1) Archives etc. V. 227, 228, 244-252, 299, 300.

(2) BOR. VIII. 623 sqq. HOOFT, X. 411, 412. WAGENAAR, 54 et seq.

alom in brand te steken, in verband met een inval, door Hierges en andere paapsche oversten te doen, betuigden zij met ververontwaardiging hunne onschuld; maar twee hunner, zekere Coppen Cornelisz. en zijn zoon Nanning Coppensz., werden uitgekozen om de wreedste foltering te ondergaan, die nog ooit in de Nederlanden geschied was. Sonoy wilde, tot zijne eeuwige schande, bewijzen dat het menschelijk vernuft zich nog niet met het uitdenken van pijnigingen in de kamers van den Bloedraad had uitgeput; het zou toch blijken, dat Hervormden in staat waren om zelfs aan Inquisiteurs in deze duivelsche wetenschap eene les te geven. De reeds bejaarde Coppen werd een ganschen dag gefolterd. Den volgenden morgen werd hij weder op de pijnbank gebracht; doch de oude man was te zwak om al den doodsangst uit te staan, dien zijne pijnigers hem hadden toegedacht. Nauwelijks had men hem op het folterleger uitgestrekt, of hij blies den adem uit, tot groote ergernis van de rechters. ‘De duivel heeft hem den nek gebroken en naar de hel gehaald’, riepen zij uit. ‘Desniettemin zullen wij hem doen hangen en vierendeelen.’ Dit besluit van machteloze wraakzucht werd dan ook ten uitvoer gelegd⁽¹⁾. Zijn zoon, Nanning Coppensz., een man in de volle kracht des levens stond met onwrikbare kloekheid ongeloofelijke folteringen door⁽²⁾, en eerst nadat hij velerlei doodsangst verduurd had, met een moed, die bovennatuurlijk scheen, gaf hij ook blijken van menschelijke zwakheid. Toen eindelijk alle gewrichten van elkander gerukt waren en hij, van slaap en voedsel beroofd, versmachtte van dorst, bracht men hem ten laatste door eene belofte van volkomen vergiffenis tot eene valsche bekentenis. Hij gaf alles toe, wat men tegen hem inbracht, bekende zich schuldig aan het beramen van een reeks van brandstichtingen en aanslagen, waarvan hij nooit gedroomd had, en verklaarde, in verstandhouding te staan met andere roomschen, nog gevaarlijker dan hij.

(1) BOR, VIII 626, seq. HOOFT, X. 413, seq.

(2) Zie den brief der gemachtigden aan Sonoy bij BOR, VIII. 640, 641. De gansche brief is een verwonderlijk gedenkstuk van barbaarschheid. De ongeloofelijke martelingen, waaraan men die arme schepsels onderworpen had, worden op een droogen toon in de bijzonderheden vermeld, alsof de handeling volkomen wettig en loffelijk was. De gemachtigden besluiten met vrome wenschen voor het welzijn van den Stadhouder. ‘Edele, wijze, vrome en seer voorsienige Heere, alle 't gunt voorsz. is, wij Uwer E. bij desen wel hebben willen adverteren; dat kenne Godt Almachtig, die Uwer E. wil sparen in een salig, gezond en lanckwijlige regering.’ - Men zal evenwel zien, dat de *wijze, vrome en zeer voorzienige Overste*, die dus het lijf zijner medeburgers door de hevigste pijnen folterde, niet lang gedooogd werd op die wijze ‘zijne zalige, gezonde regeering’ voort te zetten.

In spijt van de gegeven beloften, werd Nanning daarop ter dood veroordeeld. Het vonnis hield in, dat hem het hart uit het lijf gerukt en in het aangezicht geworpen zou worden, om vervolgens zijn afgehouwen hoofd op de torenspits van zijn geboortedorp ten toon te stellen. Zijn lichaam zou dan gevierendeeld en de stukken aan vier verschillende poorten van Alkmaar gespijkerd worden; want het was die stad, kort geleden zoo vermaard geworden om haar heldhaftigen weerstand tegen het spaansche leger, die thans door deze onmenschelijke gruwzaamheid bezoedeld werd. Toen de ongelukkige ter strafplaats geleid werd, herriep hij met verontwaardiging de bekentenissen, die men hem ontworpen had, en zijn valsche beschuldigingen. Toen de predikant Jurriaan Epeszoon, onder overluid bidden, de stem van den veroordeelde trachtte te smoren, opdat het volk niet op de been zou komen, dagvaarde het stervende slachtoffer dezen onwaardigen herder van Christus' gemeente, binnen drie dagen voor Gods rechterstoel. Merkwaardig was het dat de aldus gedagvaarde predikant, nadat hij van de plaats der terechtstelling huiswaarts gekeerd was, ziek werd en drie dagen later overleed.⁽¹⁾

Ondanks de plechtige herroeping van Nanning, werden de aangeklaagde personen toch gevangen genomen en op hunne beurt op de pijnbank gebracht; doch nu kwam de zaak Oranje ter oore. Zijne uitdrukkelijke bevelen en de algemeene verbolgenheid, in den naasten omtrek door de gruwelen opgewekt, beletten het voortzetten van de misdaad. De aangeklaagden werden naar de gevangenis teruggebracht, waar zij bleven tot men hen bij de Pacificatie van Gent ontsloeg. Na hunne loslating stelden zij eene gerechtelijke vervolging tegen Sonoy in, zoowel om hunne eigene onschuld te bewijzen als om den onmenschelijken overste gerechte straf te doen wedervaren. Het rechtsgeding vorderde echter traag en werd ten laatste opgegeven; want de machtige stadhouder had aan de zaak der vrijheid zulke uitstekende diensten bewezen, dat men het niet raadzaam keurde, hem tot het uiterste te brengen. Het kan geen vlek zijn op den naam van Oranje, dat deze misdaden niet belet werden; het was hem toch onmogelijk, overal tegenwoordig te wezen. Ook is het niet rechtvaardig, de martelingen en doodstraffen, onschuldigen aldus aangedaan, te beschouwen als een onuitwischbare vlek op de zaak der vrijheid. Die gruwelen komen een enkelen man ten laste, die diensten had bewezen, doch nu, even als de graaf Van der Marck, zijne hand met het bloed van schuldellozen bezoedelde. De nieuwe rechtbank schoot volstrekt geen wortel:

(1) BOR, VIII. 628, et seq. HOOFT, X. 414. WAGENAAR, VII. 58. BRANDT, Hist. der Reform. I. 563. VELIUS, Hoorn, bl. 440.

zij werd opgeheven, zoodra de gruwelen, waarmede zij was ingewijd, ruchtbaar werden.

Den 19den Juli sloeg Hierges het beleg voor Oudewater, dat hierop volstrekt niet was voorbereid; de bezetting en burgerij, hoe zwak ook, hielden zich toch kloek. Achttien dagen bood de stad weerstand, en werd den 7den Augustus stormenderhand veroverd, waarna de gewone gruwelen volgden: de bezetting werd over de kling gejaagd en der burgerij ging het weinig beter. Mannen, vrouwen en kinderen werden in koelen bloede vermoord, of genoodzaakt voor het leven een zwaren losprijs te betalen, terwijl deftige vrouwen en jonge dochters onder de soldaten voor twee of drie daalders het stuk verkocht werden. Bijna elk huis in de stad werd tot den grond toe verbrand. Nadat deze afgrijpselijke, maar zeer gewone tooneelen vertoond waren, sloeg Hierges' leger den weg naar Schoonhoven in, dat geen tegenweer bood, maar zich op dragelijke voorwaarden den 24sten Augustus overgaf⁽¹⁾.

De groot-kommandeur had nog de hoop niet opgegeven om uit Spanje onderstand over zee te krijgen, niettegenstaande de laatste onderneming zoo plotseling verijdeld was geworden. Het was echter noodig, een vasten voet op de zeekust te krijgen, wilde men eene landing door de landmacht doen ondersteunen, en Requesens wenschte daarom een of ander deel van Zeeland te heroveren. Het eiland Tholen was nog Spaansch gebleven, sedert Mondragon's merkwaardigen tocht naar Zuid-Beveland. Uit dit oostelijkste deel der zeeuwsche eilandengroep besloot de landvoogd thans eene onderneming te beproeven tegen de westelijke stranden. De drie voornaamste eilanden waren Tholen, Duiveland en Schouwen; Tholen grensde het dichtst aan het vasteland; naast daaraan, door een twee mijlen breeden zeearm er van gescheiden, lag Duiveland; verderop, door een smaller geul van laatstgenoemd eiland afgezonderd, lag Schouwen, als met den kop naar de zee gekeerd, en op Schouwen vond men de versterkte hoofdstad Zierikzee, omringd door steden en dorpen van minder belang.

Requesens had lang over de middelen nagedacht om dit belangrijk eiland in zijne macht te krijgen; hij had eene talrijke vloot van galeien, roeischuiten, pleiten en kromstevens doen uitrusten en kwam nu op Tholen om de onderneming te regelen. In het eerst liet het zich voor hem niet gunstig aanzien; want de stroomen wemelden van zeeuwsche schepen, wier bemanning uitmuntte in bedrevenheid en stoutheid. Er deden zich thans echter uit Zeeland zelf verraders op, die den spaanschen bevel-

(1) BOR, VIII. 628-641, 646, 647. HOOFT X. 415-419, 424, 425. VAN METEREN, V. 100.

hebber willen leeren, hoe hij hun eigen land den doodsteek geven kon. Zij legden Requesens uit, hoe zich een smalle schor onder water uitstreckte van Filipsland, een onbewoond eilandje dicht bij Tholen, tot aan het strand van Duiveland. Op deze ondergedompelde landtong stond het water bij eb laag genoeg om doorwaad te worden, en het zou voor eene bende wakkere krijgers mogelijk zijn, onder begunstiging van den nacht den gevaarlijken overtocht te doen. Eens op Duiveland aangekomen, konden zij gemakkelijker naar Schouwen oversteken, daar de stroom hier minder diep en slechts half zoo breed was; zoodat eene legermacht, over deze ondiepten gezonden, Duiveland in bezit nemen en het beleg slaan kon voor Zierikzee, voor de oogen der zeeuwsche vloot, die niet dicht genoeg zou kunnen naderen om den overtocht te beletten.

De kommandeur besloot de onderneming te beproeven. Het was geen nieuw denkbeeld, want Mondragon had reeds op schitterende wijs een soortgelijke onderneming beraamd en ten uitvoer gebracht. Het gold thans evenwel een nog stouter ontwerp: bij het eerste, hoewel hachelijk genoeg, had men alleen de zee te overwinnen gehad, geen tegenstand van menschen; nu echter had men niet alleen met het water en de duisternis, maar ook met een waakzamen en stouten vijand te doen. De Zeeuwen merkten, dat de onderneming op til was, en hunne schepen lagen in menigte op de aangrenzende stroomen⁽¹⁾. Niettemin werd het besluit van den groot-kommandeur door de zijnen met geestdrift toegejuicht. Na in persoon beproefd te hebben of de onderneming mogelijk was en zijne wakkere soldaten die konden volvoeren, gelastte hij dat de roem van het waagstuk, even als de vorige maal, eerlijk verdeeld zou worden tusschen de verschillende natiën, die onder 's Konings banieren dienden.

Toen alles gereed was, hadden zich op Tholen drieduizend Spanjaarden, Duitschers en Walen verzameld. Verder zou een uitgelezen bende van tweehonderd schansdelvers en pioniers den tocht meemaken, opdat men zich zonder tijdverzuim zou kunnen verschansen, zoodra men Schouwen bereikt had. Ook werden er nog vierhonderd ruiters in de stad Tholen gelegd, terwijl de kleine vloot, die in Antwerpen was uitgerust, bij die stad gereed zou blijven liggen om de landmacht te ondersteunen. De groot-kommandeur verdeelde nu zijne krijgsmacht in twee deelen: de eene helft moest in de schuiten blijven, onder bevel van Mondragon; de andere helft, van de tweehonderd pioniers vergezeld, door het water waden, van Filipsland naar Duiveland en Schouwen. De manschappen van deze afdeeling werden ieder

(1) BOR, VIII. 648-650. HOOFT, X. 426, 427, 428. VAN METEREN, V. 101, 102. MENDOZA, XIV. 281, 283. BENTIVOGLIO, IX. 164 et seq.

van een paar schoenen, twee pond buskruit en leeftocht voor drie dagen voorzien, hetgeen zij in een zak om den hals droegen. Aan het hoofd stond Don Osorio d'Ulloa, een ervaren en dapper bevelhebber.

In den nacht, tot de onderneming uitgekozen, kwam de maan, sedert één dag in het laatste kwartier, kort voor middernacht op. Tusschen vier en vijf uur des morgens was het laag water. Op het bepaalde uur stak de groot-kommandeur over naar Filipsland, en sloeg van daar het voortrukken van het kleine leger gade. Hij richtte tot de soldaten een korte toespraak, waarin hij behendig de snaar aanroerde van de spaansche ridderlijkheid en de roemzucht, dien landaard eigen⁽¹⁾. Zijne woorden werden door het in geestdrift ontvlamde krijgsvolk met luide kreten van toejuiching beantwoord. Don Osorio d'Ulloa trok daarop zijn bovenkleed uit en volgde onmiddellijk de gidsen in den stroom. Nu rukten de Spanjaards aan, dan de Duitschers, toen de Walen, en daarop de tweehonderd schansdelvers, terwijl Don Gabriel Peralta met zijn spaansch vendel de achterhoede vormde. Het was een onstuimige nacht: de tocht door het donkere water werd door het onophoudelijk geflikker van het weerlicht betint⁽²⁾. Behoedzaam twee aan twee voorttrekkend, waadden de stoutmoedige krijgslieden weldra bijna tot aan den hals door het water, terwijl de ondiepte, die zij volgen moesten, zoo smal was, dat elke misstap noodlottig zijn kon. Meer dan een gleed er uit, om niet meer op te staan. Bij het flauwe maanlicht, dat van tijd tot tijd door het stormachtige zwerk brak, konden de soldaten duidelijk de zeeuwsche schepen ontwaren, waarlangs zij moesten heen trekken, en die zoo dicht bij de bank geankerd lagen, als de diepte van het water slechts gedoogde. Eenigen hadden zich, in hun drift om den overtocht te beletten, op het strand gezet. Onophoudelijk speelde het geschut van de grootste schepen, terwijl van al de vaartuigen musketvuur knalde; doch het weerlicht maakte het mikken moeielijk en het schieten vrij onschadelijk⁽³⁾, en daarbij werden de Spanjaards beschut door het water, waarin zij waadden.

Bij tusschenpoozen hielden zij halt om adem te scheppen, of met de naaste aanvallers kogels te wisselen. Al stonden zij tot aan de borst in het water en meestal in volslagen duisternis gehuld, toch waren zij nog in staat om een soms goedgemikt salvo op den vijand los te branden. De Zeeuwen echter bestreden

(1) BENTIVOGLIO, IX. 166. HOOFT, X. 427, 428. MENDOZA, XIV. 283, 284.

(2) BOR, VIII. 648-650. HOOFT, X. 428. BENTIVOGLIO, IX. 167. - Volgens MENDOZA, XIV, 284, was de lucht in dien gedenkwaardigen nacht vol bovennatuurlijke verschijnsels. - Vergelijk STRADA, VIII. 398.

(3) HOOFT, X. 429. WAGENAAR, VII. 70.

hen niet met vuurwapens alleen: zij doorboorden de Spanjaarden met hunne doodelijke harpoenen, zij sleepten hen van het pad met bootshaken, of sloegen hen met zware dorschvlegels de hersens in. Menig tweegevecht op leven en dood greep er in de duisternis plaats; menige stoute daad, door geen anderen bespied, werd er volvoerd. Toch trokken de Spanjaarden, trots alle beletselen en verliezen, bestendig voort. Bleken de wapenen onvermogen om hen terug te houden, dan werden zij aangevallen door de tergende kreten en den bitteren spot van hunne dikwijls onzichtbare vijanden. Dezen scholden hen uit voor waterhonden, heen en weer zwemmend voor een meester, die hen verachtte, voor huurlingen, die hun bloed voor goud veil hadden en zich door dwingelanden tot de laagste diensten lieten gebruiken. Indien zij, door de spotternijen geprikkeld, zich omkeerden, om hunne onzichtbare kwelgeesten te tuchtigen, dan werden zij door hunne makkers omvergelopen en van het smalle pad afgestooten: zoo kwamen er velen om.

De nacht verstreek en steeds bleven de waaghalzen kloekmoedig volharden, hoewel de tocht zeer langzaam vorderde. De hoofdmacht der Spanjaarden, Duitschers en Walen, bereikte kort na het aanbreken van den dag het tegenoverliggende strand, wel niet zonder aanmerkelijk verlies, maar toch in volkomen orde. De pioniers bleken niet zoo gelukkig. De vloed verraste hen, eer zij over waren en sleepte hen bijna allen mee. De achterhoede onder Peralta, evenals de pioniers te midden van den tocht door den opzettenden vloed overrompeld, was nog dicht genoeg bij het strand van Tholen om derwaarts terug te kunnen keeren⁽¹⁾.

Don Osorio hield nu aan het hoofd zijner dapperen een oogenblik rust op Duiveland, na dezen weergaloozen tocht, door het water, van meer dan zes uren; men ververschte zich, zond tot de Maagd Maria en St. Jago gebeden op, en maakte zich dan gereed om den nieuwen vijanden te land het hoofd te bieden. Tien vendels fransche, schotsche en engelsche hulpbenden lagen op Duiveland, onder bevel van Karel van Boisot. Zonderling genoeg werd, door een onverklaarbaar toeval of door verraad, die bevelhebber door zijn eigene soldaten gedood, op het oogenblik dat de koninklijke troepen de landing volbrachten. De hierdoor ontstane verbijstering steeg ten top, toen de vijand zoo plotseling uit den stroom opdaagde. Men overschatte het getal der aanvallers en vlood, van schrik geslagen, naar alle kanten. Sommigen zwommen naar de zeeuwsche schepen, die in de buurt lagen; anderen namen de wijk in de sterkten, op het eiland

(1) MENDOZA, XIV. 285. BENTIVOGLIO, IX. 168. HOOFT, X. 429.

aangelegd; doch spoedig werden deze door de Spanjaarden ingenomen, en de verovering van Duiveland was voltoerd⁽¹⁾.

De onderneming liep nog niet ten einde, maar werd toch vrij wat minder hachelijk; want de kreek, die Duiveland van Schouwen scheidde, veel smaller dan de ondiepte, die men zoo pas overtrok, was nog geen mijl breed en zoodanig met riet en biezen begroeid, dat zij, hoewel moeielijk te doorwaden, voor geen schepen dienen kon⁽²⁾. Dit deel van het ontwerp werd met gelijke vastberadenheid voltoerd, zoodat de soldaten na eenige uren op Schouwen voet aan wal zetten. Vijf vendels staatsche troepen, daar geplaatst om de landing te keeren, vloten laaghartig bij de eerste losbranding der spaansche musketten en namen de wijk in de stad Zierikzee, die kort daarna belegerd werd,

Op Duiveland waren nu ook de troepen ontscheept uit de schuiten, die zich naar het tooneel van den strijd begeven hadden zoodra men door seinen bericht had ontvangen van het slagen van den tocht door het water. Brouwershaven, aan de noordzijde van Schouwen, werd onmiddellijk bemachtigd; maar Bommenede bood weerstand, tot dat het eindelijk, den 25sten October, stormenderhand ingenomen en aan vuur en zwaard prijs gegeven werd; van de bevolking en bezetting bleven geen twintig man gespaard. Vervolgens werd het beleg voor Zierikzee geslagen en kolonel Mondragon met de leiding er van belast. Requesens zelf kwam op Schouwen om verdere bevelen te geven.

Ook Chiappin Vitelli begaf er zich in het midden van den winter heen, maar bezeerde zich, bij het doen van eene ronde over het eiland, door een val uit zijn draagkoets zoo hevig, dat hij aan boord van het schip, 't geen hem naar Antwerpen terugbracht, overleed. Vitelli had bij meer dan eene gelegenheid lauweren geoogst; bijzonder loffelijk had hij zich gehouden in het belangrijk gevecht bij Bergen, waarin de Hugenooten onder Genlis de nederlaag leden. Hij behoorde tot eene aanzienlijke umbrische familie en had zijn leven lang te velde doorgebracht, zoodat weinige aanvoerders, met Alva in de Nederlanden gekomen, er meer bekend en meer gehaat waren. Hij onderscheidde zich evenzeer door zijn moed als door zijne wreedheid en door de zwaarlijvigheid, die hem een bijna gedrochtelijk voorkomen

- (1) BOR, VIII. 649. MENDOZA, XVI. 286. - De bevelhebber, wiens loopbaan zulk een ongelukkig einde nam, een broeder van den vermaarden admiraal BOISOT, had zelf aan de zaak van zijn vaderland goede diensten bewezen, en was, bij zijn dood stadhouder van Walcheren. - Archives et Correspondance, V. 283.
- (2) MENDOZA, XIV. 286, 287. BENTIVOGLIO (IX. 168) zegt: iets minder dan eene mijl. - Vergelijk BOR, VIII. 649. HOOFT, X. 429. BENTIVOGLIO, IX. 168. VAN METEREN, V. 103. STRADA, VIII. 403

gaf: zijn vooruitstekende buik moest door een draagband gesteund worden, die om zijn hals bevestigd was; toch deed hij, ondanks dit beletsel, meer dienst, niet alleen als bevelhebber, maar zelfs als onderhoorige, dan menig jeugdiger en vlugger soldaat⁽¹⁾.

Het beleg van Zierikzee werd slepende gehouden tot in Juni, daar de stad zich standvastig verdedigde. Geldgebrek maakte, dat de krijgsverrichtingen slechts trage voortgang hadden; maar dezelfde oorzaak belette den prins het ontzet. Intusschen had de tocht uit Filipsland, het schitterendst wapenfeit van den ganschen oorlog, gewichtige uitkomsten opgeleverd. De gemeenschap tusschen Walcheren en de overige Zeeuwsche eilanden was afgebroken, de provincie in twee deelen gesneden, en, althans voor een poos, een vast punt aan zee door Spanje verkregen. Zijne Excellencie was er diep door gegriefd en begreep, dat het oogenblik gekomen was, om alle eervolle middelen in het werk te stellen ten einde hulp van buiten 's lands te verkrijgen. De Hollanders en Zeeuwen hadden tot dusver den vrijheidsoorlog alleen gevoerd, met wakkerheid en volharding; maar hunne bekrompen middelen maakten het hun onmogelijk, den ongelijken strijd nog veel langer vol te houden. Aanbiedingen van troepen, door de Staten te bezoldigen, moesten worden afgewezen, als erger dan nutteloos. Hendrik van Navarre, die zich mogelijk de heerschappij over de provinciën door zulk eene onvruchtbare weldaad dacht te verzekeren, wilde wel twee of drie duizend man zenden, doch niet op eigen kosten. Het voorstel werd beleefd van de hand gewezen⁽²⁾. De prins en zijn klein land stonden geheel alleen. 'Zelfs al zouden wij ons niet enkel door de gansche wereld verlaten, maar ook de gansche wereld tegen ons zien,' schreef hij, 'zoo zouden wij toch niet ophouden, ons tot den laatsten man te verdedigen. Bewust van

- (1) STRADA, VIII. 404. - Vitelli schijnt ook bij de Spanjaarden niet gezien te zijn geweest, en MENDOZA maakt niet eens gewag van zijn dood. De Nederlanders haatten hem uit den grond van hun hart. Zijn naam, die stof tot woordspelingen gaf, was natuurlijk een wetsteen voor hunne vernuften. Zij maakten op zijn dood eene menigte puntdichten, waarvan het volgende tot een staaltje mag dienen:

'Epitaphium Chiap. Vitelli, Marchionis Cetonis, etc.

O Deus omnipotens, crassi miserere Vitelli,
Quem mors praeveniens non sinit esse bovem.
 Corpus in Italia est, tenet intestina Brabantus,
 Ast animam nemo. - Cur? - Quia non habuit.'

Zie VAN METEREN, V. 103b. - Zijn dood viel voor tegen het eind van Februari 1576, eenige dagen vóór het overlijden van den groot-kommandeur.

- (2) WAGENAAR, VII. 88. Resol. van Holl., 15 Maart 1576.

de rechtvaardigheid onzer zaak, verlaten wij ons geheel op Gods genade⁽¹⁾. Hij besloot evenwel andermaal tot de machtigen der aarde de toevlucht te nemen, van zins om de waarheid van zijn vermaard gezegde op de proef te stellen, dat 'het der bruid, die hij ten huwelijk te besteden had, aan geen vrijers ontbreken zou.' Kortom, het was noodig geworden, het groote vraagstuk, of men openlijk en plechtig Filips zou afzweren, onder de oogen te zien.

Tot hiertoe had men den schijn van gehoorzaamheid aan den Koning bewaard, en zelfs de vijanden van den prins gaven toe, dat dit zonder slinksche bedoeling geschiedde⁽²⁾. Thans echter was het noodzakelijk geworden, die gehoorzaamheid af te schudden, mits men een anderen Vorst vinden kon, sterk en kordaat genoeg, om de heerschappij te aanvaarden, die Filips verbeurd had. Natuurlijk viel er slechts te kiezen tusschen Frankrijk en Engeland, tenzij de Nederlanders weder bij het duitsche Rijk konden ingelijfd worden. Reeds in Juni had de prins den Staten uitdrukkelijk de vraag voorgelegd, 'of zij niet met het Rijk zouden onderhandelen over hunne toelating, met behoud van eigen staatsvormen'; maar men begreep hiertoe niet te moeten overgaan, zoolang het niet uitgemaakt was dat men de bescherming des Rijks op geen lichtere voorwaarden verkrijgen kon⁽³⁾.

Van dit voorstel was toen echter verder niets gekomen. Thans, in het begin van Juli, brachten de Ridderschap en Steden van Zuid-Holland ter tafel, 'dat het hun plicht was den Koning af te zweren, als een dwingeland, die zijne onderdanen zocht te onderdrukken en te verdelgen; en dat het hun voegde, een anderen beschermer te zoeken.' Dit geschiedde, terwijl de Bredasche onderhandelingen nog hangende waren, maar tevens de uitkomst er van reeds duidelijk was. Men gevoelde nog steeds zekeren weerzin om den laatsten beslissenden stap in den opstand te doen en niet langer den schijn van gehoorzaamheid aan den Koning te blijven bewaren, als een scheede, die wel is waar versleten was, maar waarin men toch nog misschien den degen opsteken kon. Het voorstel werd in de vergadering verworpen; nochtans werden er negen gemachtigden benoemd, om met den prins te beraadslagen 'over de middelen om onderstand te verkrijgen van een vreemden Vorst, zonder zich aan vreemd oppergezag te onderwerpen, of de betrekking met Zijne Majesteit te verbreken.'

(1) Archives de la Maison d'Orange, V. 281 Brief van Graaf Jan.

(2) Zie de aanmerking van GROEN VAN PRINSTERER over eene plaats in een brief van den Raad van State aan Requesens. - Archives etc. V. 273. Zie ook den brief bij BOR. VIII. 612.

(3) Resol. van Holl. 6 Juni 1575. WAGENAAR, VII. 78.

Eenige maanden later echter werden de Staten door den prins opgeroepen, om te Rotterdam over deze gewichtige zaak te komen beraadslagen. Op den 1sten October stelde hij uitdrukkelijk voor, òf met den vijand een verdrag te sluiten, en dit dan hoe eer hoe beter te doen, òf zich anders eens voor al af te scheiden van den Koning van Spanje en van Vorst te verwisselen, ten einde met de hulp en onder de bescherming van de eene of andere Christelijke Mogendheid de verbonden gewesten tegen den vijand te blijven verdedigen. Bovendien verklaarde Oranje, dat naar zijn oordeel de verplichting op hen rustte, om over zulk eene gewichtige zaak het gevoelen in te winnen van de stedelijke regeeringen. De afgevaardigden der verschillende steden erkenden de gepastheid van dit voorstel, en besloten hunne lastgevers te raadplegen, terwijl de afgevaardigden der Ridderschap insgelijks met hunne committenten wenschten te beraadslagen. Nadat de vergadering voor een poos verdaagd was geweest, kwam zij wederom te Delft bijeen, alwaar door de Ridderschap en de Steden *eenstemmig* besloten werd, *dat zij den Koning zouden afzweren*, en vreemde hulp zoeken, waarvan men de keus aan den prins overliet, die ten aanzien van 's lands regeering het gevoelen der Staten zou raadplegen⁽¹⁾.

Aldus werd de groote stap gedaan en hadden twee kleine provinciën zich onafhankelijk verklaard van haar ouden meester. Dat besluit, ofschoon in donkere dagen van twijfeling genomen, zou niet vernietigd, maar de kiem worden eener nieuwe en machtige republiek. Zoo weinig echter droomden deze mannen van het toekomstig Gemeenebest, waartoe zij den grondslag legden, dat het besluit om den Koning van Spanje af te zweren gepaard ging met een voorstel om het gezag van een ander Vorst in te roepen. Men kon zich niet voorstellen, dat de twee slanke zuilen, die alleen nog maar van den toekomstigen grootschen bouw tot stand gekomen waren, sterk genoeg zouden zijn om te blijven staan. Thans rees de vraag, tot welke Mogendheid men zich wenden zou? Op Duitschland, een staat, die alleen in naam bestond, viel weinig te bouwen, en Frankrijk leed nog steeds aan inwendige godsdienstige en burgerlijke verdeeldheid. De oproerige houding, die de hertog van Alençon voortdurend volhield, scheen het moeielijk en gevaarlijk te maken, in onderhandeling te treden met een land, waar de burgeroorlogen zoodanig wortel geschoten hadden, dat men bezwaarlijk met een van de partijen eene eerlijke en voordeelige verbintenis sluiten kon. De Koningin van Engeland duchtte Filips' toorn, die het gevaar, dat haar bestendig van den kant van Schotland dreigde,

(1) Res. van Holl. 1575, bl. 474; 9 Juli 1575, bl. 482; 3 Oct. 1575, bl. 668, 669; 13 Oct. 1575, bl. 692. BOR, VIII. 651. WAGENAAR, VII. 81.

vergrooten zou, terwijl zij evenzeer vreesde voor de uitbreiding van Frankrijks gezag in de Nederlanden, waardoor die naburige mogendheid eene overwegende macht verkrijgen zou. Maar ook deinsde zij er voor terug om de provinciën openlijk aan haar lot over te laten, omdat haar Rijk als het bolwerk van den protestantschen godsdienst beschouwd werd. Bevreesd om Filips te beleedigen, bevreesd om het aanzoek der Nederlanden af te slaan, bevreesd om den aanwas van Frankrijk te bevorderen, zocht Englands Koningin naar een uitweg. Uit staatkunde en aangeboren neiging zou zij het liefst met alle partijen op even goeden voet gebleven zijn, zonder voor een van allen iets te doen. Dit voorzag de prins van Oranje, en hoewel niet van zins iets onbeproefd te laten om voor het land onderstand te verkrijgen, helde hij eer tot Frankrijk over. Hij wist echter beter dan iemand anders, hoe weinig reden men had, om òf van Frankrijk òf van Engeland veel te hopen⁽¹⁾.

Er werd besloten, om van wege Zijne Excellencie en de Staten eerst een gezantschap naar Engeland af te vaardigen; doch er hadden dit jaar reeds onderhandelingen van minder aangenamen aard met die mogendheid plaats gehad. Op verzoek van den spaanschen gezant had Koningin Elizabeth aan de voornaamste nederlandsche opstandelingen, waaronder de prins van Oranje, de graven van den Berg en van Culemborg, benevens St. Aldegonde, Boisot, en Junius behoorden, uitdrukkelijk den toegang tot haar land ontzegd⁽²⁾. De prins had toen St. Aldegonde en Junius met eene geheime zending naar Frankrijk belast, en de Koningin, daarover ijverzuchtig en bekommerd, had Daniel Rogers heimelijk naar den prins gezonden⁽³⁾. Tevens had zij een gezant naar den groot-kommandeur afgevaardigd om het nemen van verzoenende maatregelen aan te raden, terwijl zij beloofde een bijzonder gezantschap naar Spanje te zullen zenden met aanbod van hare bemiddeling; doch zij, die met de spaansche regeering te Brussel op vertrouwelijken voet stonden, meenden dat onder deze handelingen der Koningin bedrog school⁽⁴⁾. Daar er thans tusschen den hertog van Alençon en zijn broeder een wapenstilstand van zes maanden gesloten was, onderstelde men, dat er eene verbintenis tusschen Frankrijk en Engeland, misschien wel tusschen Alençon en Elizabeth, op het touw was, en dat een Koninkrijk der Nederlanden de huwelijksgift zou zijn van de bruid aan haren echtgenoot. Aan deze

(1) DE THOU, tom VII. liv 61. - Zie WAGENAAR, VII. 81.

(2) Resol. van Holl. 13 Juli 1575, bl. 492. VAN METEREN, V. 100, 101.

(3) WARENAAR, VII 83.

(4) Brief van Morillou aan den Kardinaal Grauvellé, gedagteekend 11 Dec. 1575 - Archives et Correspondance, V. 325, 326.

onderstellingen werd nog meer kleur bijgezet door het feit, dat, terwijl de Koningin de vriendschappelijkste bedoelingen omtrent Spanje en de grootste ijverzucht tegenover Frankrijk aan den dag legde, de engelsche zaakgelastigden in Antwerpen en andere nederlandsche steden geheime bevelen hadden ontvangen om zoo schielijk mogelijk hunne bezittingen te gelde te maken en het land te verlaten. Zoo bestond er weinig uitzicht om van de Koningin òf een beslissend antwoord òf wezenlijken onderstand te verkrijgen.

De afgevaardigden naar Engeland waren Paulus Buys en doctor François Maelzon, door de Staten benoemd, en St. Aldegonde, die door den prins aan het hoofd der bezending gesteld was. Zij kwamen op Kersttijd in Engeland. Na aan de Koningin den uitslag der Bredasche onderhandelingen te hebben gemeld, gaven zij haar te kennen, dat de prins en de Staten, wanhopende aan een oprechten vrede, zich tot haar wendden als tot eene echte Beschermster des Geloofs, en eene Vorstin uit hollandsch bloed gesproten. Die toespeling op het huwelijk van Eduard III van Engeland met Filippa, dochter van Willem III, graaf van Henegouwen en Holland, zou, naar men hoopte, niet vruchteloos zijn. Voorts boden zij Hare Majesteit, ingeval zij gezind was de Staten krachtdadig te ondersteunen, onder zekere voorwaarden de soevereiniteit over Holland en Zeeland aan⁽¹⁾.

De Koningin leende den afgezanten welwillend gehoor en stelde gemachtigden aan om met hen te onderhandelen. Middelerwijl zond Requesens Champagny naar Engeland, om de zending der Staten tegen te werken en de Koningin te verzoeken, op de beden der opstandelingen geen acht te slaan, in geen onderhandeling met hen te treden, en hen uit haar Rijk te bannen⁽²⁾.

De Koningin verzekerde ernstig aan Champagny, ‘dat de afgezanten geen opstandelingen, maar getrouwe onderdanen van Zijne Majesteit waren. Zeker was die verklaring nog al stout, als men let op het plechtig aanbod, zoo pas door de afgezanten gedaan: indien de opzegging van de huldiging aan Filips en de opdracht van de heerschappij aan Elizabeth geen opstand heeten mocht, laat het zich moeielijk bepalen, wat dan wel opstand zijn zou. De verklaring was echter even eerlijk, als de diplomatische glimlach, waarmede Champagny Elizabeth aan de oude en onafgebroken vriendschap herinnerde, die er altijd tusschen haar en Zijne katholieke Majesteit bestaan had. De aanslag, weinige jaren geleden door Filips beraamd om haar te onttroonen en te vermoorden, werd gewis als te beuzelachtig beschouwd, dan dat daardoor die vriendschappelijke betrekking ook slechts

(1) BOR, VIII. 660, 661. Resolut. van Holl. 14 Nov. 1575, bl. 739.

(2) VIGLII Epist. select. N°. 177, p. 407.

een oogenblik zou kunnen gestoord worden. Niets kwam er intusschen van de wederzijdsche onderhandelingen. De Koningin koketteerde als naar gewoonte: zij kon het aanbod der Staten niet aannemen; zij kon hun ook geen weigerend antwoord geven; zij wilde Filips niet beleedigen: zij wilde Holland en Zeeland niet in den steek laten; zij wilde daarom onderhandelen: zoo werd er ontzettend veel diplomatisch garen gesponnen en uitgeplozen; maar ten slotte kwam het er op neer, dat de beide gewesten aan zichzelf overgelaten werden en Filips toch beleedigd was.

In het eerste antwoord, door de gemachtigden van Elizabeth aan de afgevaardigden der Staten gegeven, werd verklaard, 'dat Hare Majesteit het te kostbaar rekende, de bescherming der beide provinciën op zich te nemen. Zij was gezind, die in naam te beschermen; maar zij kon in wezenlijkheid alleen Walcheren dit voordeel verschaffen. De verdediging van Holland moest op kosten van den prins en de Staten worden volgehouden⁽¹⁾.

Dit was zeker niet mild, en de afgevaardigden drongen op ruimer en vrijgevinger voorwaarden aan. De Koningin weigerde evenwel zich meer bloot te geven, dan door dit bekrompen en onaannemelijk aanbod. De Staten waren niet gezind voor zulk eene onbeduidende inwilliging van Souverein te veranderen; de Koningin verklaarde zich ongenegen om verder te gaan, ten minste niet vóór zij het Parlement geraadpleegd had. De afgevaardigden wachtten op de bijeenkomst van het Parlement. De Koningin weigerde toen, de zaak aan dat lichaam voor te leggen, en verbood den Hollanders eenigen stap daartoe te doen, Blijkbaar wilde zij met de provinciën haar spel drijven en zich de openlijke vijandschap van Filips niet op den hals halen. De afgevaardigden verzochten nu hunne paspoorten, die hun in April 1576 werden toegestaan, met de verzekering van wege Hare Majesteit, 'dat zij zou nadenken over het haar gedane aanbod, als zij eerst al het mogelijke zou beproefd hebben om eene schikking tusschen de provinciën en Filips tot stand te brengen.'

Met het oog op den uitslag der Bredasche onderhandelingen valt het moeielijk zich voor te stellen, welke schikking zij wel zou hebben kunnen uitdenken. De Koning was altoos even ongezind om vrije godsdienstoefening toe te staan, en de Hollanders even weinig gereed als vroeger om òf hun geloof, òf hun vaderland op te geven. De gezanten deden bij hun vertrek nog eene krachtige poging om eene leening te sluiten, maar de spaarzame Koningin wilde daarvan niets weten. Zij gaf hun verlof om wapenen en krijgsbehoeften te koopen en voor hun

(1) BOR. VIII. 661-663. WAGENAAR, VII. 85.

eigen geld eenige soldaten te lichten, wat men dan ook deed. Daar het niet moeielijk viel, om in die krijgszuchtige eeuw, overal waar men verkoos soldaten te werven of buskruit te koopen, mits het maar aan geen gereed geld ontbrak, konden de Staten zich door die inwilliging niet zeer verplicht achten. Toch was dit de geheele uitkomst der zending. Men had vele mooie woorden aangehoord, die iets of niets konden beteekenen, al naar de wending die de zaken zouden nemen. Behalve die goedkoope en niets afdoende beleefdheden, kreeg men verlof om Holland op eigen kosten te verdedigen, met het voorrecht om de heerschappij, des verkiezende, aan Elizabeth op te dragen - ziedaar alles.

Den 19den April legden de afgevaardigden aan de Staten de schrale uitkomst hunner onderhandelingen voor⁽¹⁾. Toen zeer kort daarna door Hendrik III en de Koningin-Moeder onder 's hands te verstaan was gegeven, dat men een gunstiger uitslag mocht hopen, indien men zich met hetzelfde voorstel, dat door Elizabeth op zulk eene onbevredigende wijs ontvangen was, tot den hertog van Alençon richtte, werden er gemachtigden voor eene onderhandeling met Frankrijk benoemd⁽²⁾. Het bleek evenwel onmogelijk, op dat oogenblik die onderhandelingen te voeren, wegens de onlusten, door de houding van den hertog te weeg gebracht. De verbonden gewesten bleven dus nog, even als van den aanvang af, alleen staan.

Requesens verkeerde meer dan ooit in geldelijke verlegenheid; het kostte hem toch meer en meer moeite, om aan de weerstrevende Staten van Brabant, Vlaanderen en de overige niet opgestane gewesten onbeduidende sommen te ontwringen. Terwijl hij nog op Duiveland was, zonden de Staten-Generaal hem een uitvoerige klacht over het wangedrag van het krijgsvolk, in antwoord op zijn verzoek om geldelijke ondersteuning. 'O die Staten, die Staten!' riep de groot-kommandeur, toen hij in plaats van geld zulke verwijten ontving; 'Heer, verlos ons van die Staten!'⁽³⁾ Intusschen duurde het beleg van Zierikzee voort en was het duidelijk dat de stad bezwijken moest. De prins had geen geld tot zijne beschikking; graaf Jan toch, die zich in ernstige ongelegenheid bevond ten gevolge van de groote geldelijke verplichtingen, die hij met zijne familie ten behoeve der Geuzen op zich laadde, had onlangs zijn broeder verzocht hem uit den nood te helpen. Hij diende een staat in van de voorschotten, door hem en zijne broeders in geld, zilverwerk, kleinodiën en

(1) BOR, VIII. 661- 663. HOOFT, 434, 435. VAN METEREN, V. 101. Resolut van Holl. 19 April 1576, bl. 42.

(2) Ever. Reid. Ann. lib. I. 18.

(3) 'Dios, nos libera de estos Estados!' - VAN METEREN, V. 103b.

wissels gegeven, en waarvan nu althans een gedeeltelijke teruggaaf hem uit ernstige bezwaren zou moeten redden⁽¹⁾. De prins, buiten staat om hem eenige hulp te verschaffen, had zich nogmaals verplicht gezien, hem te verzoeken, die edelmoedigheid en zelfverloochening te toonen, die het land nooit te vergeefs bij hem of een der zijnen had gezocht. Dat beroep was niet vruchteloos geweest; maar de graaf kon natuurlijk op dat oogenblik niets doen om aan het geldgebrek der Staten van Holland en Zeeland te gemoet te komen; De schatkist was uitgeput⁽²⁾. Zeeland zag zich door de bemachtiging van Schouwen en den naderenden val van Zierikzee midden doorgesneden. Duitschland, Engeland, Frankrijk, allen weigerden de hand uit te steken om de kloeke, maar uitgeputte kleine provinciën te redden... toen werd Oranje bezield door een wanhopig, doch verheven besluit. Slechts één weg scheen er over om de Spanjaarden voor altijd uit Holland en Zeeland te verdrijven en de ingezetenen van een dreigenden ondergang te redden: lang reeds had, Oranje het ontwerp voor den geest gehad, thans scheen het uur geslagen om het te volvoeren. Zijn plan was, om al de schepen, groot en klein, die te krijgen waren, te verzamelen; de gansche bevolking van Holland en Zeeland, mannen, vrouwen en kinderen, zouden zich met al hun tilbare have aan boord van die talrijke vloot begeven, om aan de overzijde der zee een nieuw vaderland te zoeken. De watermolens moesten dan verbrand, de dijken doorgestoken, de sluizen opengezet en het land voor altijd teruggegeven worden aan den Oceaan, waaruit het opgerezen was⁽³⁾.

Het laat zich moeielijk beslissen, of, indien dit besluit tot uitvoering gekomen ware, de beschaving er door bevorderd of

- (1) Archives et Correspondance, V. 301-304.
- (2) De opbrengst van Holland en Zeeland voor oorlogskosten beliep honderdvijftigduizend gulden 's maands. De soldij van een kapitein bedroeg tachtig gulden per maand; die van een luitenant, veertig; die van een korporaal, vijftien; die van een trommelslager, pijper, of predikant, twaalf; die van een gemeen soldaat, zeven en een half. Ook kreeg een kapitein maandelijks honderd-en-vijftig gulden, om onder de verdienstelijksten zijner kompagnie uit de deelen. Ieder soldaat werd insgelijks van levensmiddelen, beddegoed, vuur, licht en bewassing voorzien. - RENOM DE FRANCE, MS., vol. II. c. 46.
- (3) BOR verhaalt, dat de prins dit plan gevormd had. Zijn zegsman is 'een geloofwaardig Edelman van qualiteyt, doe ter tijdt in de Staten comparerende' (VIII. 664.) - GROEN VAN PRINSTERER echter verwerpt het vertelsel als fabelachtig; of gelooft althans, dat de persoon, door BOR aangehaald, 's prinsen woorden te letterlijk opvatte. Het is waarschijnlijk, dat de gedachte dikwerf bij den prins opkwam en bij de eene of andere gelegenheid door hem geuit werd, alhoewel zij zich nooit tot een plan ontwikkelde. Men kan haar noode voor onbestaanbaar met zijn karakter houden, altoos in de onderstelling, dat alle hoop afgesneden was. HOOFT (X. 443) neemt de vertelling zonder aarzelen op. WAGENAAR (VII. 88, 89) gewaagt er van, als van een algemeen verspreid gerucht. - Vergelijk VAN WIJN op WAGENAAR, VII. 33-35.

geschaad zou zijn geworden. De schepen, die den heldhaftigen prins en zijn fortuin droegen, hadden hun koers kunnen nemen naar het nieuw ontdekte westelijk halfrond. Een kolonie door een handeldrijvenden en vrijheidlievenden, om den godsdienst uit zijn land verdreven stam op een maagdelijken bodem gesticht, en door vorstelijke, maar onbaatzuchtige handen bestuurd, zou dan eene halve eeuw lang de kolonie hebben voorafgegaan, die een verwante stam, door gelijke beweegredenen gedreven en onder soortgelijke omstandigheden, op de barre stranden van Nieuw-Engeland planten zou. Hadden zij den steven naar de warme en geurige eilanden van Oost-Indie gewend, dan zou te midden dier vruchtbare treken eene onafhankelijk Christelijk gemeenebest hebben kunnen verrijzen, veel gewichtiger dan eene later aangelegde hollandsche kolonie, van hare geboorte af onderworpen aan een verafgelegen moederland.

De onverwachte dood van Requesens deed deze plannen op eens verschuiven. Het beleg van Zierikzee had bijzonder de aandacht van den landvoogd bezig gehouden, en hij had nog kort geleden aan den Koning geschreven, dat de onderwerping der stad thans zeker was. Hij voegde daarbij een dringend verzoek om geld; ontving hij toereikenden onderstand, dan, zoo verzekerde hij Filips, zou hij in staat zijn om den oorlog spoedig ten einde te brengen. In afwachting van dien onderstand had hij, tegen alle recht en rede, een poging gedaan om de duitsche wapenplaats der Nederlanden, Embden, te overmeesteren. Die poging mislukte, en omstreeks denzelfden tijd waren zijne troepen in Haarlem aan het muiten geslagen, en had hij de burgers van wapenen voorzien om zich te verdedigen, en hun vergund, die tegen de oproerige troepen te gebruiken. Zoo doende was de muiterij wel gedempt, maar een gevaarlijk voorbeeld tevens gegeven. Men gist, dat bekommering over deze muiterij den dood van den groot-kommandeur zou verhaast hebben. Een hevige koorts tastte hem aan op den 1sten Maart en maakte reeds den 5den een einde aan zijn loopbaan, in het een-en-vijfstigste jaar zijns levens⁽¹⁾.

Het is onnoodig een uitvoerig overzicht te geven van zijn bewind, waarvan de gewichtigste voorvallen werden beschreven. Requesens was door geboorte en waardigheden hoog geplaatst, doch had een alledaagsch karakter. Zijne begaafdheden, zoowel voor den krijg, als voor het burgerlijk beheer, gingen het middelmatige niet te boven. Zijne vrienden streden er over, of hij grooter zou geweest zijn in het veld of in den raad, maar zeker was hij in geen van beiden groot. Zijn gehechtheid aan

(1) BOR, VIII. 663, 665. HOOFT, X. 436, 437. Vigl. Epist. select. Epist. Card. Granv., No. 178, p. 408.

de roomsche kerk deed voor die van Alva niet onder; doch het was onmogelijk, den hertog in wreedheid te evenaren. Bovendien maakte de toestand van het land, nadat het zeven jaren lang door zijn voorganger gepijnigd was, het moeielijk voor hem, om de strengheid na te volgen, waardoor de naam van Alva berucht geworden was. Zijn plotselinge dood stuitte voor een oogenblik den slechten gang van zaken in de Nederlanden, en werd door een reeks van onvoorziene gebeurtenissen gevolgd.

Vierde hoofdstuk

Joachim Hopper's bestuur en de Spaansche muiterij.

De Raad van State te Brussel aanvaardt het bewind. - Weifeling in Madrid. - Joachim Hopper. - Waakzaamheid van Oranje. - De provinciën sluiten zich nauwer aan een. - Ongelijkheid van den strijd. - Natuurlijke gesteldheid van Holland. - Nieuwe Unie tusschen Holland en Zeeland. - Uitbreiding van 's prinses gezaq. - Zijne verdraagzaamheid. - Brieven van den Koning, - Houding der groote Mogendheden ten opzichte van de Nederlanden. - Staatskunde van Elizabeth. - Geheime onderhandelingen met Frankrijk en Alençon. - Dreigend aanzien der zaken in Duitschland. - Moeielijke toestand van Oranje. - Posing tot ontzet van Zierikzee. - Dood van admiraal Boisot. - Overgaaf der stad. - Muiterij der spaansche benden op Schouwen. - Algemeene oorzaken van misnoegen. - De weerspannige regimenten rukken Brabant, binnen. - Vruchteloze pogingen om hen te bevredigen. - Zij maken zich meester van Aalst. - Plakkaten door den Raad van State tegen hen uitgevaardigd. - Groote spanning in Brussel en Antwerpen. - De markgraaf van Havrech brengt brieven van Filips. - 's Konings voortdurende zucht tot uitstel. - De Koning bekrachtigt het door den Staatsraad aanvaard gezag. - Algemeene wederstand tegen het vreemde krijgsvolk. - De duitsche troepen en de antwerpsche bezetting onder Avila voegen zich bij de muitelingen. - Brief van Verdugo. - Jeronimo de Roda in de citadel. - De muiterij wordt algemeen.

Zoo plotseling was de dood van Requesens, ofschoon hij vier dagen ziek geweest was, dat hij den tijd niet had gehad om een opvolger te benoemen. Wanneer hij zich van dat recht, hem bij zijn lastbrief verleend, bediend had, dan, onderstelde men, zou hij graaf van Mansfeld benoemd hebben om den post van algemeen landvoogd waar te nemen, tot dat de Koning nader beschikt hebben zou. Bij gebrek aan eenige beschikking, aanvaardde thans de Raad van State, krachtens een recht, waarop dat lichaam van oudsher aanspraak maakte, de teugels

van het bewind. Van de oude leden waren alleen de hertog van Aerschot, graaf Berlaymont en Viglius over: aan dezen werden echter spoedig bij koninklijke aanstelling de Spanjaard Jeronimo de Roda en de Nederlanders Assonleville, baron Rassinghem en Arnold Sassebout toegevoegd. Aldus waren op één na al de leden van die vergadering, thans tot het uitvoerend bewind geroepen, inboorlingen. Roda werd door zijne nederlandsche ambtgenooten over den schouder aangezien: Viglius beschouwde hem als iemand, die de rol wenschte te vervullen, door Juan Vargas in den Bloedraad gespeeld, terwijl de overige leden, ofschoon streng Katholiek, gezind waren de aanspraak, die de nederlandsche adel maakte op het deelnemen aan de regeering, krachtig te doen gelden.

Voor een poos scheen de overdracht van het gezag kalm in het werk te zullen gaan. De Raad van State voerde het beheer des lands; Pieter Ernst van Mansfeld werd met het opperbevel over de krijgsmacht belast, waaronder het bevelhebberschap van Brussel begrepen was, en de spaansche krijgsoversten, hoewel ontevreden dat men dien eerepost niet aan een Spanjaard gegeven had, hielden zich rustig⁽¹⁾. Toen de tijding te Madrid kwam, was Filips uiterst van zijn stuk. De dood van Requesens wekte zijne verontwaardiging; het ergerde hem dat de landvoogd op zulk een ongelegen tijdstip overleden was. Hij kon tot geen besluit komen, noch over een opvolger, noch over de staatkunde, door deze te betrachten. Er waren er verscheidenen, die naar den opengevallen post dongen; er heerschte verschil van meening in het kabinet ten aanzien der gedragslijn, waarnaar men zich regelen zou⁽²⁾. Bij de onmogelijkheid om in dit onverwacht geval oogenblikkelijk een besluit te nemen, verviel Filips in een lang gepeins, dat hier allerminst wenschelijk was. Waar het land in zulk een staat van opschudding en verbittering verkeerde, moest de verbijstering, die thans de regeering scheen te bevangen, wel noodlottige gevolgen hebben. Het stelsel van stilstand, ten gevolge van den dood van Requesens aan het roer gekomen, werd onbepaald verlengd⁽³⁾, en voor de eerste maal werd Joachim Hopper in ernst geraadpleegd over de zaken van het departement, waarover hij zich verbeeldde te Madrid

- (1) BOR, VIII. 663. VAN METEREN, V. 104. VIGLIUS Epist. select. ad diversos, No. 179 p. 409. HOOFT, XI. 438. WAGENAAR echter (VII. 91) beweert, dat Mansfeld eenvoudig met het bevel over Brussel was belast en dat het eene dwaling is, wanneer men hem voorstelt als met het opperbevel over de gansche krijgsmacht bekleed.
- (2) Brief van Filips aan de Staten-Generaal, 24 Maart 1576), bij BOR, IX. 663.
- (3) STRADA, VIII. 407, 408. VAN DER VIJNCKT, II. 176, et sqq.

gesteld te zijn. Door Viglius voortgeholpen, en al de kruipende onderdanigheid van zijn beschermer, maar niets van zijn scherpzinnigheid bezittende, had Hopper lang aan het hoofd gestaan van de afdeeling der nederlandsche zaken, maar was hij tevens geheel onkundig gehouden van wat er in zijn bureau verhandeld werd. Hij was een geheimraad, naar wiens raad nooit gevraagd werd; een vertrouwd dienaar, in wien de Koning vertrouwen stelde om de eenvoudige reden, dat niemand geheimen openbaren kan, waarvan hij niets weet. Dit gedrag van den Koning bewees, dat hij zijn man grondig gepeild had; want Hopper was nauwelijks voor eersten klerk geschikt. Hij was niet in staat om in eenige taal ter wereld duidelijk te schrijven, want hij kon zijne gedachten niet uiteen zetten. Het valt dus te begrijpen, dat er niet veel bruikbaars voor den dag zou komen, toen men Hopper om raad vroeg. ‘t Is een vroom man, die goede Mr. Hopper,’ schreef Granvelle, ‘maar eer voor platonische navorschingen, dan voor staatszaken geschikt’⁽¹⁾.

Een bewijs van die onbevoegdheid was, dat Hopper, thans werkelijk om raad gevraagd, de voortdoring van den tusschentoestand aanbeval. Erger was er niets uit te denken. Granvelle ried aan, om hertogin Margaretha weder aan het hoofd te stellen; anderen spraken van hertog Erik van Brunswijk of van een aartshertog van het oostenrijksche Huis; de invloedrijkste leden van den Raad waren dan ook voor Don Juan van Oostenrijk gestemd⁽²⁾. In het belang van Filips en zijne heerschappij kon niets noodlottiger zijn dan uitstel. Viglius, met zijne gewone scherpzinnigheid, verwonderde zich over de blindheid van Hopper en Filips. Op het laatst van zijn leven zag deze schrandere, maar niet achtenswaardige grijsaard, wien geleerdheid noch eereposten, noch rijkdom voor laagheid hadden kunnen bewaren, hoe de godsdienst en de heerschappij, waarvoor hij geijverd had, dreigden onder te gaan. ‘De prins van Oranje en zijne Geuzen slapen niet,’ riep hij bijna gramstorig uit, ‘en zij zullen niet rusten vóór zij van deze tusschenregeering gebruik hebben gemaakt om ons een of ander onberekenbaar kwaad te berokkenen’⁽³⁾.

(1) Archives et Correspondance, V. 374.

(2) MS. aangehaald door GROEN VAN PRINSTERER, V. 331. - Vergelijk de brieven van Filips aan den Raad van State, bij BOR, VIII. 663; brieven, die CABRERA keuschetst als ‘amorosas, suaves, en las razones fraternales,’ [teeder, liefelijk, in broederlijke bewoordingen,] waarin de Vorst ‘decia los amaba como à hyos,’ [zeide, dat hij hen als zijne kinderen liefhad]. In deze brieven werd Don Juan duidelijk aangewezen als de opvolger van Requesens - CABRERA, Vida de Felipe II, XI. 845.

(3) VIGLII Epist. ad Joach. Hopper, Epist. 265, p. 863.

Voorwaar, de prins van Oranje sliep niet, maar greep (om zijne eigene woorden te bezigen) de snel voorbijstrijkende gelegenheid bij de haren. Hij opende op nieuw briefwisseling met vele voornamen boeren in Brussel en andere plaatsen, en deze mannen van invloed bevonden zich thans gezind om hun vaderland tegen de onderdrukking bij te staan⁽¹⁾. Tot dusver was het land in twee zeer ongelijke helften verdeeld geweest: Holland en Zeeland waren den prins toegedaan, en de gansche bevolking van die gewesten had, met schaarsche uitzonderingen, den hervormden godsdienst omhelsd; maar de overige vijftien provinciën waren over het geheel den Koning getrouw gebleven, terwijl de oude godsdienst aldaar in de laatste jaren weder zoo snel wortel geschoten had, dat men de helft der ingezetenen voor Katholiek houden kon⁽²⁾. Evenwel had Alva's schrikbewind, gevolgd door de lichter gekleurde, maar in den grond even goed gemeente dwingelandij van Requesens, en gepaard met de ondragelijke buitensporigheden van het vreemde krijgsvolk, en het zich handhaven in het bewind van vreemdelingen, al de ingezetenen der zeventien provinciën ontstemd. Ondanks het verschil van godsdienst, voelden zij zich gedrongen met elkander in nauwer verband te treden, tot herstel van hunne aloude rechten en tot verdrijving van de gehate vreemdelingen. Eén haat en één hoop brachten hen tot elkander.

De Hollanders en Zeeuwen hadden onder hun heldhaftigen aanvoerder dit dubbele doel reeds op weinig na bereikt. Nooit echter had een strijd in den aanvang hopeloozer gestaan. De twee provinciën waren bovendien in een ellendigen toestand: werkelijk een zinkend schip gelijk. De zeedijken vorderden ten gevolge van de tegen den vijand gerichte onderwaterzettingen en van de verwaarloozing door geldgebrek, groote kosten en veel arbeid, wilde men het land voor vernieling bewaren. Dat geld en die arbeid werd door de verzwakte en verarmde bevolking ruimschoots geleverd, die daarmede nogmaals een bewonderenswaardig voorbeeld van kloekheid en heldhaftige volharding gaf. De overal weggespoelde dijken werden hersteld⁽³⁾. Maar de weiden waren ook bijna geheel van vee ontbloot, zoodat men het noodig keurde, voor geruimen tijd het slachten van beesten als, 'ossen, koeien, kalveren, schapen of hoenders,' bij plakkaat te verbieden⁽⁴⁾. Ongelukkig was het niet mogelijk

(1) DE THOU, liv. 62, t. VII. 368, 369. WAGENAAR, VII. 104, 105 sqq.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 381-385.

(3) Het werk werd evenwel niet vóór de lente van het jaar 1577 krachtig ter hand genomen. - WAGENAAR, VII. 158, sqq. BOR, X. 819.

(4) Resol. v. Holl. 28 Febr. 1575, bl. 97. - VAN WIJN op WAGENAAR, VII. 26.

op gelijke wijze bij de wet te voorzien in de door Filips en den Paus besloten verdelging der menschelijke bevolking.

Zoo was de stoffelijke en zedelijke toestand der provinciën Holland en Zeeland. Beider staatregeling werd op dit tijdstip eenigszins veranderd; de in Juni 1575 tot stand gekomen Unie tusschen de twee gewesten eischte toch verbetering. De rechtsbedeeling, de tegenstrijdige wetgeving, in het bijzonder de geldheffingen en het lichten van troepen waren nog niet naar billijkheid geregeld. Daarom stelden de Staten van de twee provinciën, te Delft bijeengekomen, eene nieuwe Acte van Unie op, den 25sten April 1576 geteekend. Deze Staten, bestaande uit de Ridderschap en Edelen van Holland, en de afgevaardigden uit de steden der landen en graafschappen van Holland en Zeeland, waren door den prins van Oranje behoorlijk ter dagvaart beschreven⁽¹⁾. Zij bezaten alle staatkundige bevoegdheid en vertegenwoordigden het volk zoo goed als men dit verwachten kon; want de prins onderwierp gaarne bij elke gelegenheid zijne staatkunde aan de goedkeuring en bekrachtiging van een zoo groot mogelijk deel des volks.

De nieuwe Unie bestond uit achttien artikelen. Er werd bij bepaald, dat afgevaardigden uit al de Staten zouden bijeenkomen, als zij daartoe door den prins van Oranje of op andere wijs beschreven werden, terwijl degenen, die zonder wettige reden zich daaraan onttrokken, beboet zouden worden en gehouden zouden zijn, tot de maatregelen en besluiten die de presente leden der vergadering in hunne afwezigheid mochten nemen⁽²⁾. Nieuw gerezen geschillen en twistgedingen zouden aan de beslissing van den prins onderworpen worden. De provinciën waarborgden elkander wederzijds vrijheid van verkeer en handel. De bondgenooten moesten elkander helpen afweren alle onrecht, schade of geweld. Zij beloofden elkander, het gezag der overheid en de zuiverheid der rechtsbedeeling te zullen handhaven. De zaken en lasten van den oorlog zouden door de Bondgenooten ‘met alzulke gemeenschap, eendrachtigheid en vriendschap’ beheerd worden, ‘alsof de landen en steden onder de Republiek van ééne stad begrepen waren’. Het Noorderkwartier en Zeeland zouden naar het kwartier van Holland, en dit kwartier van Holland zou naar 't Noorderkwartier en naar Zeeland, elk drie gemachtigden zenden, op voordracht der Staten door den prins te benoemen, om nevens degenen, die, aldaar door den prins en de Staten tot beleid der gemeene zaken gebruikt werden, voortdurend zitting te

(1) BOR, IX. 668. KLUIT, Historie der Holl. Staatsreg I. 115 et sqq. WAGENAAR, VII. 93, 94.

(2) Zie het stuk in zijn geheel bij BOR, IX. 668, sqq.

hebben en toezicht te houden over de heffing en het besteden der gemeene geldmiddelen. De Unie zou van zes tot zes maanden geldig zijn, telkens te vernieuwen zes weken vóór den afloop van den termijn.

Nadat de ontwerpers dezer overeenkomst de Unie aldus in algemeene trekken geschetst hadden, verklaarden zij dat de Regeering onder één hoofd zou gebracht worden. Bijgevolg boden zij Zijne Excellencie het oppergezag aan⁽¹⁾ bij een oorkonde die achttien artikelen bevatte. Hij werd aangesteld tot opperbevelhebber te land en ter zee. Aan hem stond de benoeming van alle officieren, van de oversten tot de ondergeschikten, die hij naar goedvinden mocht bezoldigen. De geheele verdediging des lands werd hem toevertrouwd. Hij kon bezetting of krijgsvolk zenden in elk kwartier, stad of vlek, waar hij verkoos, zonder dat hij vooraf het welnemen of de toestemming van de Staten, de stedelijke overheden of van iemand hoegenaamd behoefde te vragen. Hij zou van wege den Koning recht en gerechtigheid doen uitoefenen door de opperste Gerechtshoven der provinciën. Insgelijks zou hij in naam des Konings de Raden en hoofdofficieren der justitie in de verbondene provinciën benoemen, door, *met advies van de Staten*, voor elke opengevallen betrekking één ambtenaar te kiezen uit de drie personen, hem door de Staten voorgedragen. Hij zou op de gewone tijden en volgens de oude handvesten de stedelijke overheden benoemen of vernieuwen. Indien de nood of veiligheid het eischte, mocht hij die overheid ook op ongewone tijden ontslaan of veranderen, met kennis van zaken en met goedvinden van het meerendeel der Vroedschap. Hij moest het gezag en den voorrang van alle burgerlijke ambtenaren handhaven, en niet gedoogen, dat de krijgsbevelhebbers en oversten zich aanmatigden eenige kennis te nemen van burgerlijke of rechterlijke zaken. Wat den godsdienst betrof, moest hij de uitoefening van den gereformeerden evangelischen godsdienst handhaven, en de *uitoefening van alle andere godsdiensten, met het Evangelie strijdig, doen schorsen en ophouden, zonder evenwel te gedoogen, dat men naar iemands geloof of conscientie onderzoek deed, of dat iemand te dier oorzaak eenige moeilijkheid, belediging of letsel werd aangedaan*⁽²⁾.

De aldus gesloten overeenkomst was een bondgenootschap tusschen eene groep van werkelijk onafhankelijke kleine Republieken. Elk stedelijk bestuur geleeke als het ware een kleinen vorst, die afgevaardigden zond naar eene vergadering om daar

(1) BOR, IX. 599, 670. Vergelijk KLUIT, Holl. Staatsr. I. 121, 122.

(2) Art. 15.

als gevolmachtigden te stemmen en te onderteekenen. De stem van elke stad was dus ondeelbaar, en het kwam er inderdaad weinig op aan, of zij één dan wel verscheidene afgevaardigden zond. De Ridderschap en Edelen vertegenwoordigden niet slechts hun eigen stand, maar werden tevens ondersteld voor de plattelands-bevolking te handelen. Het gansche volk werd zodoende tamelijk wel vertegenwoordigd in de regeering van elke stad, en dus ook in de vergadering der Staten. Eerst in vervolg van tijd verstijfden deze regeeringslichamen, door onderdrukking van het volkselement en door zich het recht aan te matigen, om zich zelve aan te vullen.

Maar thans waren de gewestelijke vrijheden, voor zoover zij tegen de spaansche onderdrukking in konden gehandhaafd worden, nog praktisch en wezenlijk. De regeering berustte op het stelsel van vertegenwoordiging; allen konden op de eene of andere wijze het stemrecht uitoefenen. Hoewel de provinciën, die het Bondgenootschap uitmaakten, op zichzelf kleine vrijstaten waren, hadden zij gemeenschappelijk een eenhoofdigen regeeringsvorm aangenomen. De macht, aan Oranje verleend, maakte hem tot een Vorst *ad interim*; want zoolang het gezag van den spaanschen Monarch geschorst bleef, was de prins niet alleen met het geheele uitvoerend gezag, maar ook met een zeer aanzienlijk deel van de wetgevende macht bekleed⁽¹⁾.

Het stelsel was eer praktisch dan theoretisch van aard, zonder nauwkeurige scheiding en verdeeling der staatsmacht. In levende, krachtvolle vereenigingen, als het bloed van het Staatslichaam snel loopt, bestaat er behoefte onder de leden aan samenwerking, en lang niet altijd kunnen de uitvoerende, de wetgevende en de rechterlijke macht geheel onafhankelijk van elkander gehouden worden⁽²⁾.

De dood van Requesens had aan den waakzamen prins van Oranje de eerste kwetsbare plek vertoond van het spaansch bestuur in de Nederlanden. Filips' flauwheid en Hopper's aanraden tot uitstel vergrootten die plek nog. Den 25sten Maart schreef Zijne Majesteit brieven aan de Staten-Generaal, aan de Staten der provinciën en aan de gerechtshoven, met last om, tot nader bevel, den Raad van State te gehoorzamen. De Koning vertrouwde, dat allen hun best zouden doen om dat Staatslichaam tot handhaving van het heilige Katholieke geloof en van 's lands gehoorzaamheid aan zijn Vorst bij te staan. De Koning zou zich middelerwijl bezig houden met de verkiezing van een nieuwen algemeenen landvoogd, die een bloedverwant van hem zijn zou.

(1) Vergelijk KLUIT, Holl. Staatsreg. I. 125, 129, 130.

(2) Vergelijk GUIZOT, Du système représentatif, t. I.

In pijnlijke spanning sloegen de naburige landen dezen onzekeren, gevaarvollen staat van zaken gade.

Het lot van alle natiën hing min of meer samen met de ontwikkeling van den grooten godsdienstoorlog, thans in de Nederlanden gevoerd. Engeland en Frankrijk bespiedden ijverzuchtig elkanders bewegingen tegenover de provinciën. De protestantsche Koningin was de natuurlijke bondgenoot der strijdende Hervormden, maar haar heerschzuchtig karakter maakte er haar afkeerig van, om den opstand tegen den gezalfde des Heeren te steunen. De zuinige Koningin deinsde bovendien terug voor den geldelijken onderstand, dien men haar ongetwijfeld vragen zou. De jaloersche Koningin kon even noode de Franschen in de Nederlanden dulden, als de Spanjaards, die zij zouden moeten verdrijven. Zoo belemmerde zij dan ook, als gewoonlijk, 's prinsen handelingen door een krachteloos pogen om allen te willen believen. Zij meldde Zijne Excellencie den 18den Maart, kort nadat de tijding van den dood des groot-kommandeurs tot haar gekomen was⁽¹⁾, dat zij het aanbod, haar gedaan om Holland en Zeeland onder hare hoede te nemen, de heerschappij over die gewesten als gravin te aanvaarden en de ingezetenen tegen de beweerde dwingelandij van den Koning van Spanje te beschermen, voor alsnog niet kon aannemen. Zij was daartoe ongezind, zoo lang zij niet de uiterste pogingen zou in het werk gesteld hebben om de Nederlanders met hun Vorst te verzoenen. Vóór den dood van Requesens had zij het plan opgevat, hem een wapenstilstand te doen voorstellen, ten einde te onderhandelen. Zij bleef nog bij dat voornemen. Zij wilde aan den Raad van State en aan den nieuwen landvoogd als die komen zou, gemachtigden zenden, en ook een bijzonderen gezant naar den Koning van Spanje afvaardigen. Zij twijfelde er niet aan, of de Koning zou haren raad gehoor geven, als hij vernam dat zij zich zoo rondborstig verklaarde. Intusschen hoopte zij dat de Nederlanders met geen andere Mogendheden zouden onderhandelen⁽²⁾.

Dit was niet zeer troostrijk: zelve wees de Koningin de aanbiedingen, haar gedaan, af, doch zij verzocht, dat men die volstrekt niet aan hare mededingers doen zou. Haar voornemen om het hart van Filips door rondborstige taal te vermurwen, scheen een bittere spotternij; bezwaarlijk kon men op zulk eene onwaarschijnlijke uitkomst wachten. Dat was intusschen de hulp, die men van Englands maagdelijke Koningin ontving; hare staatkunde was wel niet vijandig, maar overbehoedzaam, onedelmoedig, vervelend en lastig. Wat Frankrijk betreft, de ge-

(1) BOR, IX. 667.

(2) Brief van Elizabeth, van den 18den Maart 1576, bij BOR, IX. 667. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, V. 332, 333.

beurtenissen daar schenen de hoop van Oranje te begunstigen. Op den 14den Mei werd 'de vrede van *Monsieur*', waardoor de Hugenooten zulk een veelomvattende, maar tevens zoo kortstondige zegepraal behaalden, in Parijs geteekend. Alles werd toegestaan, niets verzekerd: het recht van vrije godsdienstoefening, het recht om staatsbedieningen en burgerlijke ambten te bekleeden, volkomen geloofsvrijheid, alles werd herkrege, doch niet gewaarborgd⁽¹⁾. Het scheen ongelooflijk, dat de Koning dit ernstig meenen kon; een Valois met het bloed van een Medicis in de aderen kon dan ook niet anders dan verraderlijk te werk gaan; er zou wel zeker een terugwerking plaats vinden; maar het valt ons, na verloop van drie eeuwen, gemakkelijker, het juiste oogenblik van die terugwerking op te merken, dan het voor den scherpstzienden tijdgenoot was, te voorspellen wanneer het komen zou. Intusschen was het voor den prins zaak, van den zonneshijn gebruik te maken, zoolang die duurde. Reeds dadelijk na het sluiten der Unie van den 25sten April tusschen Holland en Zeeland, had hij de Staten genoopt, met Frankrijk in onderhandeling te treden. De provinciën, hoe bereidwillig ook om Zijne Excellencie met het hoogste gezag te bekleeden, waren eerst ongezind om den Koning van Spanje de gehoorzaamheid op te zeggen, ten einde een vreemden Vorst te huldigen; maar, op Oranje's herhaald verzoek, besloten de Staten toch van meester te veranderen en daarover te onderhandelen met den Koning van Frankrijk, zijn broeder, of een anderen vreemden Vorst, die de provinciën Holland en Zeeland onder zijn bestuur en bescherming mocht willen nemen⁽²⁾. Men trad daarop in onderhandeling met den hertog van Anjou, die in deze dagen uit liefhebberij de rol van aanvoerder der Hugenooten op zich genomen had. Jammer dat men geen beter kampvechter optesporen wist, dan juist de valsche, wufte, dwaze Alençon, die zich overal verachtelijk maakte en die nergens zijn naam zoo onteeren zou als in de Nederlanden. Krachtens het veertiende artikel van den parijischen vrede werd Zijne Excellencie in zijn prinsdom Oranje en zijne andere bezittingen in Frankrijk hersteld, en oppervlakkig heerschte er tusschen het fransche Hof en de Hugenooten de beste verstandhouding⁽³⁾.

Zoo stond het geschapen tegenover Engeland en Frankrijk;

(1) De THOU, t. VII. liv. LXII. 413-418. Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, V. 349-351.

(2) Resol. van Holl. 64, 65. GROEN VAN PRINSTERER, V. 341.

(3) Het edict of de vrede van Parijs, in drie-en-zestig artikelen, is in zijn geheel uitgegeven door BOR, IX. 683-690. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, V. 349-351. De THOU, t. V. liv. VII. 413-418.

maar wat Duitschland betreft, waren de uitzichten niet zeer bemoedigend. De geestdrift voor de Hervorming was uit verschillende oorzaken aan het kwijnen geraakt. De zelfzucht van vele protestantsche Vorsten had er den adel van afkeerig gemaakt: was dat het doel der bloedige godsdienstoorlogen, zoo vroegen zij, om enkele Vorsten in staat te stellen zich te verrijken door de verbeurdverklaring van de uitgestrekte goederen en opgestapelde schatten der Kerk? Had men dan de leer van Luther alleen om zulke onwaardige oogmerken omhelsd? Die argwaan verkoelde den ijver. Daarenboven nam de noodlottige tweedracht onder de Hervormden dagelijks toe. Noch het volk, noch zijne hoofden konden begrijpen, dat boven een nieuwe leer, verstandige verdraagzaamheid noodig was. Aan nieuwe leerbegrippen ontbrak het niet: Lutherschen, Calvinisten, Flacianen, Majoristen, Adiaphoristen, Brentianen, Ubiquisten woelden en streden onder elkander⁽¹⁾. Hierin zou nog zooveel kwaad niet gestoken hebben, als de Hervormden slechts hadden geweten, wat de Hervorming beduidde. Maar zij konden zich geen denkbeeld maken van verdraagzaamheid; allen begeerden voor zich het recht om anderen te vervolgen. Er waren slechts enkele schandere en rechtschapen mannen onder de grooten des lands: zoo spande Wilhelm van Hessen al zijne krachten in om eene *concordia* onder de snaterende sekten tot stand te brengen; graaf Jan van Nassau, ofschoon ijverig Calvinist, deed niet minder; terwijl daarentegen de Keurvorst van Saksen, brullend als een stier van Bazan, gereed stond het belang van millioenen aan zijn ergernis op te offeren. Zijn stam, riep hij, mocht vervloekt zijn, zoo hij ooit den prins vergiffenis schonk; hij had op den regensburgschen Rijksdag gedaan wat hij kon, om de Calvinisten van den duitschen godsdienstvrede uit te sluiten, en hij verdubbelde thans zijne pogingen om te beletten, dat den Calvinisten in de Nederlanden eenige gunst, daarin vervat, ten goede kwam.

Zoo zag het er aan den staatkundigen hemel van Duitschland dreigend en donker uit, terwijl Frankrijk gunstige uitzichten voor Oranje's ontwerpen scheen te openen. De twisten tusschen de Vorsten en de dagelijks wijder gapende kloof tusschen Lutherschen en Calvinisten schenen voor de godsdienstvrijheid luttel goeds te spellen. De Vorsten waren mismoedig en niet eensgezind, de edelen lauw en ontevreden. Onder het volk, hoe ook in partijen verdeeld, was meer leven; daar althans vond men oprechtheid in liefde en haat, vurig geloof en ernst. 'De ware

(1) Zie inzonderheid een' brief van graaf Jan van Nassau aan den prins van Oranje, gedagteek. Dillenburg 9 Mei 1576. - Archives de la Maison d'Orange, V. 349-358.

godsdienst,' schreef graaf Jan, 'verspreidt zich dagelijks meer en meer onder den gemeenen man. Onder de aanzienlijken, die zich hooggeleerd wanen en die op rozen rusten, schiet zij ongelukkig slechts schaars op. Hier en daar mag men een Nicodemus of twee vinden; maar de zaken zullen hier bezwaarlijk beter gaan, dan in Frankrijk of de Nederlanden'⁽¹⁾.

De horizon was dus donker in Duitschland, lichter in Frankrijk, twijfelachtig, of nog erger, in Engeland. Meer arbeid, kommer en strijd dan ooit drukten op de schouders van den prins van Oranje. Zijn secretaris Bruyninck schreef, dat zijn doorluchtige gebiedier zich tamelijk wel bevond, maar zoo met bezigheden, beslommeringen en arbeid overladen was, dat hij van den morgen tot den avond nauw tijd had om adem te scheppen⁽²⁾. Ondanks zijne drukke briefwisseling met de staatslichamen, wier arbeid hij bestuurde, met de verschillende Staten der provinciën, die hij allengs tot geregelden en algemeenen weerstand tegen de spaansche Monarchie te stemmen wist, met openbare gezanten en geheime zaakgelastigden bij vreemde kabinetten, die allen van hem hunne instructiën ontvingen, met bijzondere personen van rang en van invloed, bij wie hij er krachtig op aandrong om hun vijandigheid tegenover het vaderland op te geven en hem in het groote werk bij te staan, - ondanks al die beslommeringen, beraamde hij in het voorjaar van 1576 een poging tot het ontzet van Zierikzee⁽³⁾.

Die hoofdstad van Schouwen en sleutel tot half Zeeland, was nauw ingesloten gebleven sedert den gedenkwaardigen tocht der Spanjaarden naar Duiveland. De prins had zich in Mei in de buurt opgehouden, ten einde in persoon over het beraamde ontzet toezicht te houden en dagelijks met de bezetting der belegerde stad briefwisseling te voeren⁽⁴⁾. Eindelijk, den 25sten Mei, stelde men een krachtige poging in het werk, om der benauwde vest te water onderstand te doen toekomen. De wakkere admiraal Boisot, de held van het gedenkwaardig ontzet van Leiden, werd met de onderneming belast. Mondragon had de ondiepe haven met wrakken, kettingen, paalwerk en horden versperd. Boisot liep er met zijn schip, *de Job Jansz. Hulke* op in, maar slaagde niet om er door heen te boren. Zijn schip, een van de grootsten der vloot, bleef aan den opgeworpen dijk vastzitten, en werd door de Spanjaarden beschoten. Met de ebbe raakte zijn schip geheel aan den grond, terwijl de overige schepen door den vijand waren teruggedreven. De avond viel, en er was geen mogelijk-

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 229, 230, 346, 347.

(2) Archives de la Maison d'Orange, V. 365.

(3) BOR, IX. 667, sqq. VAN METEREN, V. 102, 103.

(4) Archives de la Maison d'Orange, V. 358, 359.

heid om iets meer uit te richten: het schip zat hopeloos. Liever dan den vijand in handen te vallen, sprong Boisot in zee, door driehonderd der zijnen gevolgd, waarvan enkelen gelukkig genoeg waren te ontkomen. De wakkere admiraal zelf dobberde een poos aan een plank rond, en kwam eindelijk in de golven om⁽¹⁾. Zoo was het uiteinde van Lodewijk Boisot, een der ondernemendsten onder de vroegste kampvechters voor Nederlands vrijheid; een der wakkerste voorloopers van die heldenteelt, die eerlang de hollandsche vloten gebieden zou. De prins betreurde zijn verlies, als dat van 'een dapper edelman, die de gemeene zaak met warmte was toegedaan'⁽²⁾. Zijn broeder, Karel Boisot, kwam, gelijk men zich herinneren zal, om bij de landing der spaansche troepen na hun gevaarvollen overtocht van Duiveland. Dus hadden beide broeders hun leven in het uur van den uitersten nood ten offer gebracht aan het vaderland. De val van de belegerde stad kon niet langer opgehouden worden. Eindelijk zouden de Spanjaards den prijs ontvangen voor die romantische dapperheid, die hen dwars over den bodem der zee had doen trekken. Bijna negen maanden waren er sedert dat wapenfeit verlopen en de groot-kommandeur, op wiens bevel het ondernomen was, rustte reeds vier maanden in het graf. Het was hem evenmin vergund de lang vertraagde uitkomst te zien, als de reeks van onheilen en misdaden, waarmede die uitkomst gepaard zou gaan.

Den 21sten Juni bewilligde Zierikzee in de overgaaf, overeenkomstig 's prinsen last om, ingeval de vijand eerlijke voorwaarden stelde, die aan te nemen. Mondragon, wiens soldaten zich in ellendigen toestand bevonden en op het punt waren om aan het muiten te slaan, rekende zich gelukkig een eerlijk verdrag te kunnen toestaan. De bezetting mocht met wapens en tilbare have uittrekken; der burgerij werd veroorloofd, hare privilegiën en handvesten te behouden of te hernemen, tegen betaling van honderdduizend gulden. Van plundering en brandstichting was er gelukkig bij deze gelegenheid geen sprake; maar de eerste helft van den losprijs moest in gereed geld betaald worden. Er was slechts weinig geld in het verarmde stadje voorhanden; doch er werden door de overheid muntmeesters benoemd, die terstond op het Stadhuis zitting zouden nemen. De burgers brachten hun zilverwerk daar bijeen, dat gesmolten en tot

(1) BOR, IX. 678. HOOFT, X. 440. Archives de la Maison d'Orange, V 364-368. VAN METEREN, V. 102. - Laatstgenoemde geeft verkeerdelijk den 12den Juni, in plaats van den 25sten Mei, als de dagteekening van het noodlottig voorval op. - CABRERA (XI. 846) schat het verlies van 's prinsen volk op achthonderd man en daarboven.

(2) Archives etc. V. 367.

daalders en halve daalders gestempeld werd, tot dat de gevorderde som behoorlijk was uitbetaald. Zoo viel Zierikzee, tot diep leedwezen van den prins. ‘Hadden wij den geringsten onderstand van welke zijde ook, gekregen,’ schreef hij, ‘dan zou de arme stad niet bezweken zijn. Ik kon, ondanks al mijne pogingen, van Frankrijk of Engeland niets gedaan krijgen. Desniettemin verliezen wij den moed niet, maar hopen, dat, al zijn wij ook door de geheele wereld verlaten, God de Heer Zijne rechterhand over ons zal uitstrekken’⁽¹⁾.

De vijand echter zou niet verder gaan. Van zijn eigen hand kwam de slag, die hem van Zeeland's grond verjagen zou. Zoodra Zierikzee bemachtigd was, brak er een oproer uit onder de spaansche en waalsche vendels, die op Schouwen lagen⁽²⁾. De meeste officieren hadden zich naar Brussel begeven, om zoo mogelijk schikkingen te treffen voor de betaling hunner troepen; in hunne afwezigheid bereikten de raddraaiers onder de muitelingen hun doel, en hunne vertoogen waren dan ook zeker niet ongegrond. Indien ooit arbeiders hun loon verdienden, dan waren het de spaansche soldaten. Hadden zij niet negen jaren lang duivelswerk verricht? Had Filips of Alva ergens in de wereld mannen kunnen vinden, die hunne besluiten met onwrikbaarder volgzaamheid ten uitvoer legden? Welke hinderpaal had hen ooit opgehouden? Wat hadden zij niet getrotseerd? Hadden zij niet gestreden in de ingewanden der aarde, op den bodem der zee, in brandende steden, op ijsvelden? Welk werk was hun te gruwzaam of te bloedig geweest? Hadden zij geen weerlooze schepsels bij hoopen op kommando geslacht? Hadden zij niet het bloed hunner vijanden gedronken? Hadden zij niet het huis Gods tot een moordkuil gemaakt? Welk altaar, welke haardstede hadden zij niet ontwijd? Welk bezwaar, welk gevaar, welke misdaad had hen ooit gestuit? En voor al die gehoorzaamheid, dien arbeid, dat bloedvergieten, betaalde men hun zelfs niet eens zulk een loon, als de gemeenste boerenkinkel, die den spaanschen grond beploegde, ontving! Geloofde Filips dan, dat eenige duizenden Spanjaards zijn doemvonnissen tegen drie millioen Nederlanders zouden voltrekken, om zich bij slot van rekening van hunne bezoldiging verstoken te zien?

Vruchteloos bleven vertoogen en bestraffingen bij soldaten, die kommer en gebrek leden en verwoed waren over verongelijking. Zij besloten zich zelven recht te verschaffen, gelijk zij

(1) BOR, IX. 681. HOOFT, X. 440, 441. VAN METEREN, V. 102, 103. Archives de la Maison d'Orange, V. 372, 373. Brief van den 16den Juni 1576, in de Archives de la Maison d'Orange, etc. V. 379-381.

(2) BOR, IX. 681, 692, sqq. VAN METEREN, VI. 106. HOOFT, X. 443. GROEN VAN PRINSTERER, V. 381, sqq.

reeds dikwijls te voren gedaan hadden, en den 15den Juli was de mouterij op het eiland Schouwen uitgebroken⁽¹⁾. Men was mild met beloften, zoowel van soldij, als van vergiffenis; men beriep zich op het oude spaansche gevoel van eer en op de spaansche koningsgezindheid; maar de muiters waren wars van beloften, eer en werk: schoenen en wambuizen, brood, vleesch en geld hadden zij noodig. Geld vooral wilden zij hebben, en dat terstond. De Koning van Spanje was hun schuldenaar, en daarom wilden zij den Nederlanden schatting opleggen ter betaling van die schuld. Zij wisten wel bij ondervinding, dat een dergelijke handelwijs meer verontwaardiging had opgewekt bij het nederlandsche volk, dan bij hun Vorst; maar zij bekommerden zich thans weinig om het misnoegen van den Koning en volstrekt niet om dat der Nederlanders. Tegen het midden van Juli dan, hielden de muitelingen, alle banden ontsprongen, hunne bevelhebbers in hun kwartieren te Zierikzee opgesloten. Zij omsingelden zelfs het huis van Mondragon, die hen zoo dikwerf ter overwinning geleid had, en eischten met dreigend en uittartend geschreeuw, dat hij hun geld bezorgen zou. De grijze krijgsoverste, door hun weerspannigheid en tergenden hoon verwoed, sprong zijn huis uit en in het midden van het gedrang. Met ontbloote borst trad hij voor de soldaten en tartte hen op forschen toon, om het uiterste geweld te plegen. Op zijn bloed, voerde hij hun met bitterheid te gemoet, was hij niet karig, het was te hunner beschikking, en, zoo hij vermogen bezeten had, zou het insgelijks tot hun dienst zijn geweest. Door de gramschap van hun opperhoofd beschaamd, lieten zij hem aan zijn lot over. Weldra, na het eiland Schouwen leeggeplunderd te hebben, stormden de muitelingen uit Zeeland op Brabant los, onderweg alles verslindend wat hun voorkwam. Zij waren van plan om de hoofdstad door hunne nabuurschap te verontrusten en zoo den Raad van State te noodzaken, hun de aanzienlijke achterstallen te betalen, en, gebeurde dit niet, dan wilden zij de rijkste stad, die zij konden machtig worden, plunderen. De dicht aaneengesloten, welgeordende troepen trokken her en derwaarts, maar altijd met dezelfde juistheid van beweging, die hunne merkwaardige mouterijen steeds gekenmerkt had. Dagelijks wonnen zij in sterkte. De burgers van Brussel werden bevreesd voor de dreigende verschijning: zij wisten, hoe roof, moord, ja het ergste, wat de eene mensch den anderen kan aandoen, in die in den omtrek zwervende troepen verscholen lagen. De muitelingen hadden diegenen hunner bevelhebbers afgezet, die zij niet konden dwingen om hun wil te doen, en, als gewoon-

(1) HOOFT, X. 443, sqq. BOR, IX. 692. VAN METEREN, VI. 106. MENDOZA, XV. 298, sqq. CABRERA, XI. 848, sqq.

lijk, hun Eletto gekozen. Te Herenthals, kwam de graaf van Mansfeldt hen te gemoet, door den Raad van State afgevaardigd om met hen te onderhandelen, hen toe te spreken, hun kwijtschelding te verzekeren, hun alles aan te bieden, behalve geld. Het laat zich begrijpen, dat de opperbevelhebber niet beter slaagde, dan Mondragon en zijn officieren. Een honend gelach ging er op, toen hij hun voorhield, hoezeer hun gedrag den roem bevlekte, dien zij zich door negen jaren van onbezweken heldenmoed verworven hadden. Zij antwoordden, dat zij met roem, noch den zak, noch de maag konden vullen; zij maalden er niet om: zij hadden er meer dan genoeg van; zij wilden nu geld, of een stad als onderpand, dit waren hunne laatste voorwaarden.

Bezorgd trok Mansfeldt af om op nieuw met den Raad van State te raadplegen. De oproerlingen deden eene vijandelijke beweging tegen Mechelen; doch die stad had in allerijl hare bezetting versterkt en ontkwam gelukkig het dreigend gevaar. Vervolgens zwierven zij om de wallen van Brussel. Te Grimbergen, waar zij een poos toefden, hielden zij een gesprek met kapitein Montesdoca, dien zij met schoone woorden en beloften afscheepten. Hij keerde met die gunstige berichten naar Brussel terug, en de oproerige hoop stoof naar Assche. Daarheen werd Montesdoca andermaal afgezonden, in de hoop dat het hem gelukken zou, hen tot eene redelijke schikking te bewegen; doch zij joegen hem met hoon en bedreigingen weg, toen zij zagen, dat hij geen geld bracht, noch een stad tot onderpand aanbood. Den volgenden dag keerden zij zich, na den schijn te hebben gewekt alsof het op eene andere plaats gemunt was, plotseling tegen Aalst in Vlaanderen. Die stad werd stormenderhand ingenomen; ieder, die zich te weer stelde, neergehouden en de muitende hoop, eindelijk in eene voorname plaats gevestigd, kon thans met den Raad van State als zijnsgelijke onderhandelen. Zij telden nu tusschen de twee- en drieduizend man, geregelde, oudgediende soldaten, gelegerd in eene sterke, rijke stad. Honderd kerspelen, behoorende tot het gebied van Aalst, werden onmiddellijk onder schatting gesteld⁽¹⁾.

Thans had de opgewondenheid in Brussel haar toppunt bereikt. Bezorgheid en schrik waren door woede vervangen, en de gansche bevolking vloog te wapen om de hoofdstad te verdedigen, die zich, zooals men besepte, in oogenblikkelijk gevaar bevond. Deze ongedwongen en snelberaden kloekmoedigheid der burgerij bewaarde haar voor het verschrikkelijk lot, thans voor eene andere stad weggelegd. Intusschen waren de verontwaar-

(1) BOR, IX. 693. VAN METEREN, VI. 106. BENTIVOGLIO, IX. 173. HOOFT, X. 445.

diging en het afgrijzen, door den muitenden hoop ingeboezemd, zoo algemeen, dat de Raad van State den drang geen weerstand kon bieden. Zelfs vrouwen en kinderen toch eischten dagelijks op straat, dat men de weerspannige soldaten vogelvrij verklaren zou. Den 29sten Juli werd den Koning van Spanje het woord in den mond gelegd, waarbij zijne Spanjaarden voor verraders en moordenaars werden verklaard. Aan ieder werd bevolen, hen dood te slaan, waar men hen aantrof; hun brood, water en vuur te weigeren en op het luiden der stadsklok bijeen te komen, om de muitelingen te weerstaan. Een nog strenger plakkaat werd den 2den Augustus uitgevaardigd, en zoo gretig had men deze plakkatens tegemoet gezien, dat zij door geheel Vlaanderen en Brabant bijna even spoedig afgekondigd als ontvangen werden. Tot hiertoe hadden de voornaamste bevelhebbers der spaansche krijgsmacht zich van de oproerlingen afgezonderd gehouden en zich over hunne handelingen misnoegd getoond, terwijl het spaansche lid van den Staatsraad, Jeronimo de Roda, ook zonder tegenkanting in het plakkaat had toegestemd. Maar naarmate de muiterij in sterkte aanwies, nam de verontwaardiging in de hoofdstad toe: de burgers van Brussel waren als een eenig man in de wapenen: niemand kon de stad inkomen of verlaten, zonder hun verlof, en de Spanjaards, die in de stad waren, hetzij krijgs-, hetzij kooplieden, werden met argwaan en afkeer aangezien. De spaansche krijgsoversten, Romero, Montesdoca, Verdugo en anderen, die getracht hadden het oproer te dempen en onder dreigementen en verwenschingen verjaagd waren door hunne soldaten, die hen met ontbloote zwaarden durfden tarten, werden nu ook door de Nederlanders dwars aangezien. De aanzienlijkste Spanjaards in Brussel bevonden zich in halve geyangenschap. Men hield het er voor, dat Romero, Roda en Verdugo, in hun hart de zaak der weerspannige troepen begunstigten, en de burgers van Brabant waren zoo ver gekomen, dat zij het gansche koninklijke leger in staat van opstand beschouwden. Daar zij den Raad van State voor machteloos hielden om hen tegen den dreigenden storm te beschermen, voelden zij voor dat lichaam weinig achting en hielden zij de leden als in verzekerde bewaring, terwijl de Spanjaards schroomden zich te Brussel op straat te vertoonen, uit vrees van vermoord te worden. Een bediende van Roda, die het waagde den goeden naam en het gedrag zijns meesters tegenover opgewonden burgers te verdedigen, werd doodgeslagen.

In Antwerpen toonde de bevelhebber Champagny, Granvelle's broeder, zich gezind om met den prins van Oranje betrekkingen aan te knopen. Champagny haatte de Spanjaards, en die haat scheen tusschen hem en de strijders voor de vrijheid eenstemmigheid genoeg te weeg te brengen, om het vertrouwen in hem

te rechtvaardigen. De prins liet zich met hem in, doch met tegenzin⁽¹⁾. Vijftien vendels Duitschers onder den kolonel Altembs, verdacht van tot de oproerlingen over te hellen, werden uit Antwerpen verlegd, en in hunne plaats kwam graaf Eberstein met zijn regiment, die zich onder eede verbond geen verdachte personen de poorten in te laten en in alles de bevelen van Champagny te gehoorzamen. In de citadel zag het er echter zeer dreigend uit. Sancho d'Avila, die daar het bevel voerde, had zich wel niet openlijk bij het oproer aangesloten, maar dreef met het plakkaat, waarbij de weerspannige soldaten vogelvrij verklaard werden, den spot. Hij weigerde een schandelijk besluit te laten afkondigen, aan een argeloozen en sidderenden Raad afgeperst. Zelfs Champagny had het plakkaat in de stad niet willen of durven laten afkondigen, omdat hij schroomde de vreemde kooplieden, wier toestand op dat oogenblik zoo hachelijk en wier vriendschap zoo gewichtig was, te ergeren en te verontrusten. Daarentegen werd het besluit in de meeste andere steden van Vlaanderen en Brabant met blijdschap openlijk bekend gemaakt. Er waren in Brussel twee partijen, waarvan de eene het besluit voor te vermetel hield, dan dat Zijne Majesteit het zou kunnen vergeven; terwijl de andere eischte, dat het oogenblikkelijk ten uitvoer zou worden gelegd. Verreweg het grootste en invloedrijkste deel der bevolking was voor den maatregel en wenschte dat het ban- en verdelgingsvonnis tegelijk tegen alle Spanjaarden en andere vreemdelingen in 's Konings dienst zou uitgestrekt worden. Het scheen onvoorzichtig, lijdelijk te wachten, tot al de regimenten zich uitdrukkelijk voor den opstand verklaard en zich tot één corps vereenigd zouden hebben⁽²⁾.

Op den laatsten Juli, kwam de markgraaf van Havrech, broeder van den hertog van Aerschot, uit Spanje. Hij was door den Koning met vredelievende, doch niets afdoende betuigingen aan de Staten belast. Daarvoor was het oogenblik thans niet gelukkig gekozen, want nooit was het noodiger geweest, onmiddellijk krachtig te handelen. Indien de Koning het ooit gewenscht heeft, dan wenschte hij thans, zijn geschil met de Nederlanden te vereffen; de staatkunde, hem door Alva opgedrongen, moede geworden, trachtte hij den hertog als daarvoor verantwoordelijk te doen doorgaan. De onvruchtbare goedertierenheid, door den groot kommandeur geveinsd, had slechts weinigen misleid en onbeduidende gevolgen gehad. De Koning was misschien op dit tijdstip werkelijk geneigd tot goedertierenheid - dat wil zeg-

(1) Archives de la Maison d'Orange, V. 487, 488. CABRERA, XI. 863: 'Pero el Champaigne estaba convenido con los Estados y con el Principe de Oranges su grande amigo.'

(2) BOR, IX. 694. HOOFT, X. 447. MENDOZA, XV. 301. CABRERA, XI. 849.

gen, hij was willens zijn volk de straf kwijt te schelden, die het zich door de handhaving zijner rechten had op den hals gehaald, mits het bereid was, daarvan voor goed afstand te doen. Wanneer maar de katholieke godsdienst en zijn eigen gezag onschendbaar verzekerd werden, was hij gezind de ongehoorzame gewesten weder in genade aan te nemen. Tot bereiking van dat doel viel hem echter ongelukkigerwijs nog steeds niets beters in, dan Hopper om raad te vragen.

Een verzachtend uitstel was het pijnstillend middel, waartoe men zich bepaalde. ‘De markgraaf van Havrech is gezonden’, meldde de Koning, ‘om u uitdrukkelijk kennis te geven van onze goede bedoelingen en van ons verlangen, om, met Gods hulp, eene bevrediging tot stand te brengen⁽¹⁾.’ Jammer slechts dat men zeer goed wist, waaruit die ‘plaveisels der hel,’ die voorgewende goede bedoelingen, ontsproten waren, en waarop zij zouden uitloopen. Zij waren de rechte grondstof niet voor een weg tot verzoening. ‘Zijne Majesteit,’ sprak de markgraaf, toen hij in den Raad van State zijn verslag deed, ‘heeft over hetgeen tot bevrediging des lands noodig is, rijpelijk nagedacht. Zijne Majesteit is als een zeer genadig en goedig Vorst lang van te voren gezind geweest om deze zijne onderdanen met de beste en zachtste middelen te behandelen⁽²⁾.’ Daar men echter meenen kon, dat een zoo goedig Vorst met al dat nadenken wel zachtere middelen had kunnen uitvinden, dan zijne onderdanen bij duizenden te verbranden en aan de galg te hangen, vond de Koning goed, te melden dat zijne bevelen tot dusver verkeerd waren verstaan. Alva en Requesens waren ontrouwe zaakgelastigden geweest, die hun werk niet verstonden; maar het zou in het vervolg terecht worden gebracht. Daar de goede wil en meening van Zijne Majesteit volstrekt niet is opgevolgd,’ ging de afgezant voort, ‘heeft Zijne Majesteit besloten, den raadsheer Hopper, geheimzegelbewaarder, en mij over te zenden, om de besluiten Zijner Majesteit ten uitvoer te leggen.’ Twee zoodanige personages als de onnoozele, blokkende, verlegene, naar alle winden draaiende Hopper en de vluchtige, praatzieke⁽³⁾ Havrech, die zelfs door Requesens geminacht werd, en wien Don Juan, toen hij hem kort daarna *voor den post van Staatsraad aanbeval*, aan Filips afschetste, als een ‘aartsschelm’⁽⁴⁾, zouden bezwaarlijk in staat geweest zijn, zelfs al

(1) Zie den brief bij BOR, IX. 704.

(2) Verslag van den markgraaf van Havrech, bij BOR, IX. 704.

(3) ‘Loquillo y insubstantial.’ Brief van Requesens aan Filips, aangehaald door GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 130, no. 1.

(4) ‘Muy grandissimo vellacho.’ - Brief van Don Juan aan Filips, aangehaald door GACHARD, a.b.

hadden zij er de koninklijke volmacht toe gehad, om het werk van twee regeeringen ongedaan te maken. Bovendien werd de raadsheer Hopper bij nader inzien niet naar de Nederlanden afgevaardigd.

Deze gewesten ontvingen evenwel door 's Konings brieven aan de Staten van Brabant, aan den Raad van State en andere Staatslichamen, zoowel als door het verslag van den markgraaf, de verzekering, dat in Madrid krachtige middelen tot herstel in gereedheid werden gebracht. De goede lieden moesten slechts geduldig wachten, tot dat die aankwamen⁽¹⁾. Nooit had men eene nietsbeduidende gemeenplaats ontijdiger gebezigd. Hier toch sloeg de vlam van miltzucht onder het krijgsvolk in het hart des lands omhoog; hier was ten naastenbij de gansche bevolking van den grootsten heer tot den burger, van den katholieken kerkvoogd tot den doopsgezinden ambachtsman toe, even verbitterd door de buitensporigheden van zesduizend vreemde roovers, en waren allen door gemeenschappelijken haat verbroederd; hier sidderde een Raad van State, te zwak om het gezag dat hij zich aangematigd had, uit te oefenen, voor de gramschap van den Vorst, de dreigende kreten van Brussels burgerij en de woeste dreigementen der weerspannige soldaten, en was zoo goed als in hechtenis binnen de hoofdstad, waarin hij heette te regeeren.

De bevestiging van dien Raad in zijn gezag voor een onbepaald, al was het ook een zeer kort tijdsbestek, was bij den stand van zaken een allerongelukkigste stap. Er waren ten opzichte van het muitende spaansche krijgsvolk twee partijen in de Nederlanden, waarvan de eene verreweg de machtigste was. Eene groote meerderheid wilde tegen het gansche leger een banvonniss laten uitgaan en achtte het wenschelijk van de gunstige gelegenheid gebruik te maken, om zich er van te ontslaan. Kon het volk als een eenig man opstaan, nu de koninklijke regeering met beslissende maatregelen draalde en het bestuur als in handen der natie was, dan kon men den kwelduivel mogelijk voor goed afschudden. Wanneer ook al eenige spaansche bevelhebbers in hunne pogingen om de muiten te stuiten oprecht te werk waren gegaan, zoo vond hunne oprechtheid toch geen geloof, en wanneer eenige van 's Konings regimenten schenen te aarzelen om zich bij de muiters te Aalst te voegen, dan hield men het er voor, dat die aarzeling slechts tijdelijk was. Intusschen hadden de duitsche regimenten van Fugger, Freundsberg en Polweiler, zich met hunne oversten en andere officieren, openlijk bij de weerspannigen aangesloten, terwijl de gezindheid van Sancho

(1) Verslag van den markgraaf van Havré, bij BOR, IX. 705.

d'Avila en de troepen onder zijn bevel niet twijfelachtig was⁽¹⁾. Zoo waren er thans twee groote loopplaatsen voor het oproer, en de gewichtigste sterkte van het land, de sleutel van de rijkste stad der wereld, bevond zich in handen der muitelingen. De hoofdstad van den europeeschen handel, vol van opeengestapelde schatten en waren uit alle werelddeelen, lag aan de voeten van eene dolle rooverbende. De afgrijselijke ontkenning zou maar al te spoedig volgen.

In Brussel sidderden de weinige Spanjaarden voor hun leven, en verkeerden de opgesloten bevelhebbers werkelijk in onmiddellijk gevaar. 'Daar de duivel niet ophoudt zijn werk te doen,' schreef de overste Verdugo⁽²⁾, 'heeft hij den Brabanders in het hoofd gebracht, van den Koning af te vallen, *onder voorwendsel* van de muiterij der Spanjaarden. - Die van Brussel hebben hunne wapenen zoo goed gebruikt *tegen degenen, die gesteld waren om hen te beschermen*, dat zij zijn begonnen met de Spanjaarden, die daarbinnen waren, dood te slaan, en tevens de Heeren, den Raad van State en al de Edelen, die in hunne handen waren, bedreigd hebben. - Ik verzeker u, dat hunne onbeschaamdheid zoover gekomen is, dat zij niet meer werks maken van de Heeren, dan van hunne bedienden.' - De schrijver van deze brief, die met Jeronimo de Roda en andere Spanjaards of 'gespanjoliseerden' op de antwerpsche citadel de wijk genomen had, schetste vervolgens de aanstalten, die men in Brussel maakte, en de maatregelen, die men daartegen in Antwerpen nam. 'De Staten,' schreef hij, 'nemen volk aan, naar hun zeggen, om de muitelingen te straffen; maar, ik verzeker u, dat het is, om op het krijgsvolk zonder onderscheid los te slaan. Om zulk een kwaad voornemen te beletten en den Raad, die den persoon des Konings vertegenwoordigt, weder in vrijheid te stellen, *worden hier verzameld ettelijke soldaten van alle natiën*, die regelrecht naar Brussel zullen rukken, om alles te volbrengen, wat Mijne Heeren van den Raad, alsof ze in vrijheid waren, hun gebieden zullen.' De gebeurtenissen gingen blijkbaar eene spoedige beslissing teemoet; eene uitbarsting was onvermijdelijk. 'Ik wilde wel, dat ik mijn paarden hier had,' ging de overste voort, 'en verzoek u, ze mij te zenden; want ik zie donkere wolken boven ons hoofd hangen. - Gisteren is de Heer van Havrech hier aangekomen met een vredesontwerp; maar deze duivels verstoren het en willen een nieuwen

(1) BOR, IX. 711. 712. HOOFT, X. 448. VAN METEREN, VI. 107. MENDOZA, XV. 303, sqq. CABRERA, XI. 849, sqq.

(2) Deze brief van Verdugo aan zijn luitenant De la Margella is uitgegeven door BOR, IX. 711 en volg., en door GROEN VAN PRINSTERER, Archives, V. 387-389.

krijg aanvangen. - Ik vrees, dat die Brabanders zoolang den beest zullen spelen, totdat al het krijgsvolk hen den dolk op de keel zetten zal.'

Jeronimo de Roda was gelukkig genoeg geweest om uit Brussel te ontsnappen en maakte thans aanspraak om de eenige regeerder in de Nederlanden te zijn, als de eenige overgebleven vrije vertegenwoordiger van den Staatsraad. Zijne ambtgenooten toch waren in de hoofdstad hun eigen meester niet meer; hun gezag werd bespot; ofschoon nog niet gevangen gezet, waren zij echter inderdaad aan handen en voeten gebonden en gedwongen om zich wetten te laten voorschrijven, hetzij door de Staten van Brabant, hetzij door de burgerij van Brussel. Het was dus zoo geheel ongegrond niet, dat Roda, achter de wallen der antwerpsche citadel in veiligheid, zich tot hoofd opwierp van het eenige bestuur, dat van Spanje's gehoonde Majesteit overgebleven was. Tot op de komst van den nieuwen landvoogd, Don Juan, van wiens benoeming de Koning aan de regeering kennis gegeven had, en wien men vóór het einde van den herfst in de Nederlanden verwachten kon, beweerde de raadsheer de Roda den geheelen Raad te vertegenwoordigen. Hij liet een nieuw zegel stempelen - eene daad, door de ingezetenen zeer ten onrechte voor valscheid uitgekreten - en begon proclamatiën en tegenproclamatiën uit te vaardigen, in naam des Konings en onder het koninklijke zegel⁽¹⁾. Het is moeielijk, in deze handelwijs voorbedachtelijke misdaad, of wel vergissing te zien. Als Spanjaard en vertegenwoordiger van Zijne Majesteit, kon men bezwaarlijk verwachten, dat hij zijn plicht uit een ander oogpunt beschouwen zou. Hoe dit zij, geroepen om tusschen afvallige Nederlanders en muitende Spanjaarden eene keus te doen, draalde hij niet lang met een besluit te nemen.

Met den aanvang van September was de muiterij algemeen. Het geheele spaansche leger, van opperbevelhebber tot schansdelver toe, was één van zin. Van de duitsche hulpbenden hadden juist zij, waarop het het meest aankwam, de zijde der muiters gekozen. Sancho d'Avila hield de citadel van Antwerpen bezet, zwoer wraak en onderhield openlijk gemeenschap met de soldaten te Aalst. De Raad van State verweet hem zijn trouweloozen afval. Hij antwoordde met zich op zijn langen diensttijd te beroepen, en de raadsheeren te gispren over de aanmatiging van een gezag, door hunne gevangenschap belachelijk gemaakt. De Spanjaarden waren vast in het land genesteld: de verschillende sterkten, door Karel en Filips gebouwd om het land onder het juk te krommen, deden nu ter dege dienst. Met de kasteelen van Antwerpen, Valenciën, Gent, Utrecht, Culemborg, Vianen,

(1) BOR, IX. 705, 712. HOOFT, X 449.

Aalst, in de handen van zesduizend oudgediende Spanjaards, scheen het land geketend. De vreemdeling zette het den voet op den nek. Brussel was bijna de eenige aanzienlijke stad buiten Holland en Zeeland, die, en dat nog slechts tijdelijk, veilig was. De belangrijke vesting Maastricht werd door eene spaansche bezetting bewaakt, terwijl andere voorname steden en sterkten in de macht van waalsche en duitsche muitelingen waren. Aan de strooperijen in de dorpen, ten platten lande en in de steden, kwam geen einde, terwijl de Spanjaarden iederen Nederlander als vijand behandelden. Edelman en boer, protestant en katholiek, priester en leek, allen werden geplunderd, mishandeld, vertrappt. De verontwaardiging werd dag aan dag algemeener en sterker⁽¹⁾. Er viel menige schermutseling voor tusschen het krijgsvolk en troepen van boeren, burgers en studenten, waarin de Spanjaards zonder uitzondering zegevierden. Wat konden halfgewapende en ongeoefende partijgangers uitrichten tegen de dapperste en bedrevenste troepen? De uitslag van zulke ontmoetingen deed de algemeene verbittering slechts stijgen, terwijl het gansche volk er de noodzakelijkheid door leerde beseffen van een groote en algemeene krachtsinspanning om zich den duivel van den hals te werpen.

(1) MENDOZA, XV. 301. sqq. CABRERA, XI. 864, sqq. BOR, IX. 715. VAN METEREN, VI. 107. HOOFT, X. 450-453.

Vijfde hoofdstuk

De Spaansche Furie bevordert de Pacificatie van Gent

Overeenstemming en verschil in godsdienstige en staatkundige meeningen, in de zeventien provinciën. - Eendrachtige haat tegen het vreemde krijgsvolk. - De prins maakt zich de muiterij ten nutte. - Zijne briefwisseling. - Aaneensluiting der provinciën. - Hare afgevaardigden komen te Gent bijeen. - Gevechten tusschen het vreemde krijgsvolk en partijgangers. - Bloedbad te Tisnacq. - Argwaan tegen den Raad van State. - De leden van dien Raad in hechtenis genomen. - Beleg van de gentsche citadel. - Oranje zendt hulp. - Maastricht verloren en herwonnen. - Rijkdom en hachelijke toestand van Antwerpen. - Aanstalten der muitelingen onder toezicht van Avila. - Domheid van Eberstein. - Dubbelhartigheid van Don Sancho. - Versterking van Walen, onder Havrech, Egmond en anderen, naar Antwerpen gezonden. - Toebereidselen van Champagny tegen den aanval der muitelingen. - Weerspannigheid der andere bevelhebbers. - De muitelingen trekken in de citadel bijeen. - De 'spaansche Furie'. - Moord en roof. - Brief van Oranje aan de Staten-Generaal. - Overgaaf der citadel van Gent. - De 'gentsche Pacificatie' gesloten. - Schets van dat verdrag. - Bekrachtiging en openlijke afkondiging van de Pacificatie. - Zierikzee, met het eiland Schouwen, heroverd.

De prins van Oranje sloeg uit Middelburg⁽¹⁾ den storm gade. Het standpunt van Holland en Zeeland tegenover de vijftien andere provinciën was scherp afgebakend. Op zekere punten heerschte er overeenstemming, op anderen een gewichtig verschil. Het was de taak van den prins die overeenstemming grooter te maken en dat verschil te vereffenen.

In Holland en Zeeland bestond warme en bijkans algemeene verkleefdheid aan den hervormden godsdienst en hartstochtelijke gehechtheid aan de oude staatkundige vrijheden en rechten. De prins, hoewel zelf van harte Calvinist, deed al wat in zijn vermogen was om den opkomenden geest van onverdraagzaamheid tegen den ouden godsdienst te fnuiken, terwijl hij tevens geen gelegenheid verzuimde om de liefde, die de bevolking voor hare

(1) BOR, IX. 694, sqq.

oude vrijheden koesterde, te versterken. In de meeste andere provinciën was de katholieke godsdienst weder overheerschend geworden; de Staten, in 1574 te Brussel vergaderd, verklaarden zelfs aan Requesens, ‘dat zij liever den dood wilden sterven, dan eenige verandering in den godsdienst te zien⁽¹⁾.’ Dat gevoel was eer aangewakkerd, dan verflauwd; wel beleet er eene sterke partij het nieuwe geloof maar een grooter, althans vermogender deel der bevolking bleef de oude kerk geloovig aankleven. Trots al de schandalen, in naam van den ouden godsdienst gepleegd, waren er in de zuidelijke provinciën nog hartstochtelijke aanhangers van de roomsche kerk genoeg, hetzij door de vervolging, die in den loop der jaren zoo vele andersdenkenden uit het land gebannen had, hetzij door den dwang, knellender in de nabijheid van den vertegenwoordiger der Kroon, of wel door het overwicht van het keltisch element, dat van de vroegste eeuwen af zoo gevoelig pleegt te zijn voor den indruk van zinnelijker en schitterender uitingen van het godsdienstig gevoel. Aanrandingen van de heiligheid der moederkerk werden met leede oogen gezien; men geloofde niet ten onrechte, dat er bij de Hervormers gezindheid bestond om haar met wortel en tak uit te roeien, en dat zij, ingeval zij de overhand verkregen, dezelfde wapens tot vervolging en verdelging van de moederkerk zouden aanwenden, als de Pausgezinden zoo lang tegen de belijders van den nieuwen godsdienst hadden gebruikt.

In staatkundige geloofsbelijdenis verschilden de vijftien provinciën veel minder van hare beide zusters. Ook bij haar bestond sterke gehechtheid aan de oude instellingen, en neiging om zich van het tegenwoordig oogenblik te bedienen, ten einde het herstel van die rechten te bewerken. Intusschen was men nog niet algemeen, zooals in Holland en Zeeland, tot de overtuiging gekomen, dat het behoud van die vrijheden onbestaanbaar was met de voortduring van Filips' gezag. Bovendien was eene sterke aristocratische partij in het geheel niet gezind om de taak der regeering vrijer op te vatten en vrede te hebben met de uitbreiding van kettersche begrippen, zoowel in de kerk als in den Staat. Toch bestonden in de vijftien gewesten de beginselen van eene partij, die invloed op het bestuur van 's lands zaken begeerde uit te oefenen. De groote band van overeenstemming echter tusschen al de zeventien provinciën was de gemeenschappelijke haat tegen het vreemde krijgsvolk. Op den diep gevestigden, onwrikbaren bodem van den ouden volkshaat werkte de muiterij van het spaansche leger als een krachtigen hefboom. De prins greep dien hefboom aan, om den looden last van verdrukking,

(1) Remonstrantie van de Staten der provinciën aan Requesens, van den 8en Juli 1574, bij BOR, VIII. 518b.

waaronder de aloude vrijheden des lands zoo lang hadden verplet gelegen, af te wentelen. Om dit doel te bereiken werd niet minder behendigheid dan moed vereischt. Zijne Excellencie droeg zorg, in al zijne toespraken en openbare stukken elke bedoeling te loochenen om den bestaanden godsdienst te verstoren, of eenige voorbarige verandering in de regeering te maken. ‘Laat niemand denken,’ schreef hij aan het bestuur van Brabant, ‘dat wij tegen den wil der Staten eenige verandering in den godsdienst wenschen tot stand te brengen. Laat niemand ons verdenken, in staat te zijn om iemands rechten te krenken. Wij hebben voorlang de wapenen opgevat om te geraken tot eene wettige en behoorlijke vrijheid, op onze handvesten, gebruiken en oude herkomsten gegrond. God verhoede dat wij eenige nieuwigheden zouden willen invoeren, tegen de statuten en ordonnantiën der Staten-Generaal, en zoodoende de gezegde vrijheid zouden bezoedelen en besnoeien⁽¹⁾.’

Na gepoogd te hebben, zijne landgenooten de hachelijkheid van het oogenblik te doen beseffen, bracht hij hen er toe om het redmiddel te zoeken in stoutmoedigheid en eendracht. Hij maakte hen gemeenzaam met zijn stelsel, dat de wettige, op oude herkomst gegronde regeering der provinciën toekwam aan de Staten-Generaal, eene vergadering, samengesteld uit den adel, de geestelijkheid en de gemeenten, waartoe elk der zeventien provinciën hare afgevaardigden zond⁽²⁾. Hij beweerde, met reden, dat de regeering der Nederlanden, onder het erfelijk gezag des Konings, volgens 's lands wetten en voorrechten op vertegenwoordiging gegrond moest zijn. Om die oude instellingen en vertrapte rechten te herstellen, moest men zich aaneen sluiten. ‘Het is onmogelijk’, schreef hij, ‘dat een wagen gelijdelijk kan voortrollen, als de raderen niet gelijk zijn; en zoo moet ook een Bondgenootschap in duigen spatten, als niet op allen evenzeer de verplichting rust om naar een gemeenschappelijk doel te streven⁽³⁾.’ Eendracht, nauwe, broederlijke eendracht, zoo als provinciën van één en denzelfden stam en met gelijksoortige wetten voegde, kon hen alleen van den ondergang redden; eendracht tegen een dwingeland tot redding van het gemeenschappelijke vaderland; eendracht, die verschil van meening moest kunnen dulden, opdat een millioen harten voor één en hetzelfde doel kloppen, een millioen handen met onwederstaanbare kracht gemeenschappelijke redding bewerken mochten. ‘Wat de eenigheid betreft, die gij onder malkander moet be-

(1) Brief van den prins aan de Staten van Brabant, bij BOR, IX. 695.

(2) Zendbrief van den prins van Oranje aan de Staten-Generaal, bij BOR, X. 747-749.

(3) GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 140-154.

waren', zeide hij⁽¹⁾, 'zijn mede niet vele woorden van doen, aangezien, gelijk de oneenigheid een vloed van ongemakken en ellenden medebrengt, vansgelijken ook wel geen ander middel schijnt te wezen om de zaken te herstellen, dan alle achterdocht en wantrouwen weg te nemen, ten einde zich te vereenigen in een onverbrekelijken band van eendracht en vriendschap. Zoo zullen wij, alle bijzondere oneenigheden aan de beslissing der Staten-Generaal overlatende, één van hart en wil het gemeene vaderland van de benauwdheden en de tirannie der vreemdelingen pogen te verlossen.'

De eerste stap tot eene dergelijke Unie tusschen al de provinciën was eene nauwere verbindtenis tusschen de op zichzelve staande gewesten Holland en Zeeland aan de eene, en de vijftien overige provinciën aan de andere zijde. De prins stond in voor de bereidwilligheid der Staten van Holland en Zeeland, die hij gezegd kon worden te vertegenwoordigen, om den band der eendracht zoo nauw mogelijk aan te halen. Het was bijna overbodig, dat hij zijne eigene bereidwilligheid om daartoe mede te werken betuigde. 'Niets anders blijft er te doen over,' schreef hij, 'dan dat gij gezamenlijk met ons, en wij met u, met verwerping van alle ijverzucht en wantrouwen, vastberaden en eendrachtig deze landen pogen te verlossen van de vreemdelingen en allengs alles voor te bereiden tot een goeden en algemeenen vrede. Wat mijzelven betreft, bied ik u uit goeder gunst en genegenheid mijn persoon aan, en al wat in mijne macht is, u verzekerende, dat ik al mijn arbeid en moeite wel besteed zal achten, zoo mij God de genade vergunt, dat ik te eeniger tijd het gewenschte einde mag zien; gelijk ik niet twijfele of het zal zoo wezen, indien gij de middelen, die God u aan de hand geeft, ter harte neemt, en met vastberadenheid en wijsheid vervolgt en voltooit, wat gij begonnen hebt.'

Aldus luiden de brieven, die de prins op dit beslissend oogenblik aan de Staten van bijna elke provincie afzond. Hij smeekte hen dringend, afgevaardigden te benoemen tot eene algemeene samenkomst, met het doel om een nauwe en plechtige vereeniging van Holland en Zeeland met de andere provinciën te bewerken. Was die gewichtige maatregel eens tot stand gekomen, dan kon men terstond een algemeene poging in het werk stellen om de Spanjaards uit het land te verdrijven, en vervolgens zouden de overige aangelegenheden door de vergadering der Staten-Generaal kunnen geregeld worden. Zijne krachtige en bondige taal miste de uitwerking niet. In den loop van den herfst benoemden de meeste provinciën afgevaardigden, om met

(1) Zendbrief aan de Staten van Brabant, bij BOR, IX. 694-696.

de gemachtigden van Holland en Zeeland in eene algemeene bijeenkomst te beraadslagen. De plaats, voor die bijeenkomst gekozen, was de stad Gent, waar omstreeks het midden van October reeds verscheidene gemachtigden bijeenkwamen⁽¹⁾.

De gebeurtenissen dreven van alle kanten tot eene beslissing. Eene vergadering - eene weerspannige vergadering, zooals de Koning die waarschijnlijk noemen zou - kwam te Gent bijeen; het spaansche leger, in den ban gedaan en buiten de wet gesteld, gordde zich aan tot de eene of andere misdadige onderneming; Don Juan van Oostenrijk, 's Konings natuurlijke broeder, werd uit Spanje verwacht, om de teugels der regeering te aanvaarden, die de Raad van State te schroomvallig was om te houden en te koningsgezind om neer te leggen; terwijl intusschen de gansche bevolking der Nederlanden het groote vraagstuk van het vreemde krijgsvolk beslist wenschte te zien, vóór de bestaande onzekerheid door een krachtiger gezag opgeheven werd. Overal lieten mannen van allerlei rang en beroep, ambachtslieden en boeren, hunne dagelijksche bezigheden varen, om helmen te polijsten, musketten te hanteeren, zich in den wapenhandel te oefenen⁽²⁾. Bijna dagelijks vielen er schermutselingen voor, soms hevig en bloedig, waarin de Spanjaarden zonder uitzondering de overhand behielden; want, wat men ook van hunne wreedheid en ongebondenheid zeggen mocht, onbetwistbaar beantwoordde hunne kloekmoedigheid aan den roem, dien zij verworven hadden; romaneske koenheid, onwrikbare volharding, onovertroffen bedrevenheid kenmerkten hen. Wat konden halfgewapende ambachtslieden en boeren tegen zulke uitnemende, weltoegeruste vijanden in het open veld uitrichten? Te Tisnacq, tusschen Leuven en Tienen, werd een gevecht beproefd door een grooten hoop studenten, boeren en burgers, onder de aanvoering van landedellieden⁽³⁾. Spoedig keerde het in een bloedbad, waarin al de slachtoffers aan de ééne zijde vielen. Een klein getal oudgedienden, door Vergas, Mendoza, Tassis en andere ridderlijke bevelhebbers aangevoerd, versloeg de ordelooze duizendtallen in een enkelen aanval. De ongeoefende landweer wierp op het eerste gezicht van den geduchten vijand de wapenen weg en vlood, van schrik verbijsterd, naar alle kanten heen. Twee Spanjaards schoten er het leven bij in, en daartegenover tweeduizend Nederlanders⁽⁴⁾. Natuurlijk zagen

(1) BOR, IX. 703, 718, 719.

(2) STRADA.

(3) BOR, IX. 715, 716. HOOFT, X 450. MENDOZA, XV. 305-308.

(4) HOOFT, X 450: 'Bet dan twee duysent man wil men dat er het leven liet,' enz. - 'Dit geluk hadden de Spangiaerds, sonder boven twee man twee man te verliesen;' enz. - Dit is eene nederlandsche getuigenis. Volgens MENDOZA, een der aanvoerders werd er bij dit gevecht niet één Spanjaard gedood, en slechts één licht aan den voet gekwetst; hij verzwijgt echter het getal der verslagen burgers en studenten. MENDOZA, XV. 308. CABRERA, XI. 856, begroot dit getal op tweeduizend. - De verbitterde Waal, RENOM DE FRANCE, die de benden Leuven zag doortrekken, jubelt, als gewoonlijk, over de nederlaag zijner eigene landgenooten. 'De Spanjaards hakten hen in de pan,' merkt hij op, 'en leerden die pedante schoolknappen, dat de oorlog een spel was, waarop zij zich niet verstonden.' - Histoire des causes des révoltes, etc. MS. III. c. XII.

deze volleerde krijgers op zulke weerlooze slachtoffers met verachting neer.

Terwijl zulke ongeregelde doch doodelijke gevechten dagelijks voorvielen, werd de Staatsraad door het meerendeel der bevolking met argwaan beschouwd. Die vergadering, bij welke de macht der regeering voorloopig berustte, werd verdacht van met het oproerige leger betrekkingen te willen aanknoopen en verraderlijk de buitensporigheden uit te lokken, die zij in schijn veroordeelde. Men onderstelde, dat zij heimelijk aanslagen smeedde met degenen, die door hare eigen plakkatens in den ban waren gedaan, en zij werd voor spaanschgezind gehouden. Het spaansche leger snoefde er openlijk op, dat het binnen kort uit zijne vestingen op Brussel aanvallen en de stad aan het zwaard prijs geven zou. Een huiverend voorgevoel van naderend onheil doordrong de bevolking, zonder dat iemand zeggen kon, waar de eerste slag zou neerkomen. Het was natuurlijk, dat men de hoofdstad in dreigend gevaar achtte; maar terwijl ieder, die handen aan het lijf had, de wapenen opvatte om de stad te verdedigen, scheen de Raad verlamd. De hoofdstad was ontoereikend van bezetting voorzien; toch werd er geen krijgsvolk aangenomen om haar te beschermen; de leden van den Staatsraad verzuimden maatregelen te nemen van tegenweer, en stijsden zoo de achterdocht, dat zij heimelijk den aanval in de hand werkten. Men achtte het daarom van belang, dat lichaam, machteloos om te beschermen en alleen machtig schijnend om kwaad te doen, te ontwapenen of althans te beletten eenige handeling te plegen.

Een onverwachte slag werd derhalve tegen den Raad gericht. Op den 5den September⁽¹⁾ verscheen de Heer van Heze, een jeugdig edelman van stoutmoedig, wuft karakter, die destijds met den prins van Oranje in nauwe betrekking stond, voor de deuren van het paleis, waarin de Raad zitting hield. Hij was vergezeld door omtrent vijfhonderd krijgslieden, onder het bevel van den Heer van Glimes, baljuw van waalsch Brabant. Hij

(1) BOR, IX. 712, en VAN METEREN, VI. 197, geven als dagteekening dezer gewichtige gebeurtenis den 14den September aan. Een brief van Willem van Oranje aan graaf Jan, van den 9den September, meldt, dat zij den 5den dier maand voorviel. - Archives de la Maison d'Orange, etc. V. 408, en noot 1. - TASSIS geeft dezelfde dagteekening. III. 207, 208.

eischte, in naam der Staten van Brabant, in tegenwoordigheid van den Raad van State toegelaten te worden, en ontving een weigerend antwoord. De deuren werden gesloten en dichtgegrendeld. Zonder verderen omslag haalden de soldaten de ijzeren bouten die zij opzettelijk hadden medegebracht, voor den dag, wrongen de poorten uit de hengsels, traden de vergaderzaal binnen, sloegen op een woord van hun aanvoerder de handen aan de raadsheeren, en namen hen allen in hechtenis. De hertog van Aerschot, voorzitter van den Raad, destijds in nauwe verbindtenis met den prins, was in de vergadering niet tegenwoordig, maar lag, gewaarschuwd, te bed aan eene voor deze gelegenheid voorgewende ongesteldheid. Viglius, die de beraadslagingen zelden bijwoonde, daar hij reeds door de slepende ziekte was aangetast, waaraan hij eerlang bezwijken zou, ontkwam het lot zijner ambtgenooten⁽¹⁾. De anderen werden in verzekerde bewaring gesteld. Berlaymont en Mansfeldt werden op het Broodhuis gevangen gezet⁽²⁾, waar Egmond en Horne

- (1) GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, III. 106, noot 1. J.B. DE TASSIS, *Comment, de tumult. Belg.* lib. III. 207, 208. Er bestaat evenwel twijfel over dit punt. Viglius was ziek en bedlegerig, toen de groot-kommandeur in Maart overleed. In April hield hij op met aan Hopper te schrijven. De gevangenneming van de leden van den Staatsraad vond plaats in September, en Viglius stierf den 8sten Mei van het volgende jaar (1575). Het komt derhalve hoogst aannemelijk voor, dat het bericht van TASSIS juist is, dat Viglius in huis gehouden werd door de ziekte, waaraan hij leed. De andere geschiedschrijvers evenwel: VAN METEREN (VI. 107), BOR (IX. 712), BENTIVOGLIO (lib. IX. 176), STRADA (VIII. 414), HOOFT (X. 448), DE THOU (lib. 64, t. VII. 534), noemen allen president Viglius onder de leden van den Staatsraad, die men in hechtenis nam. Ook de prins van Oranje (*Archives etc.* V. 408) spreekt van hem, als in hechtenis genomen en gevangen gezet met de anderen. DE THOU (t.a. pl.) geeft verslag van een bezoek, dat hij hem bracht in het volgend voorjaar, op welk tijdstip de bojaarde president in verzekerde bewaring schijnt geweest te zijn, want er staat: 'il n'étoit pas gardé fort étroitement.' - Sommige schrijvers noemen hem onder degenen, die men in hechtenis hield, terwijl men andere leden los liet (BOR, VAN METEREN, HOOFT); CABRERA (die evenwel voor dergelijke zaken geen gezag is) maakt van hem gewag, als van een dergenen, die onmiddellijk in vrijheid werden gesteld, opdat de Raad een schijn van macht mocht overhouden (CABRERA, *Don Felipe II*, XI. 853). Het waarschijnlijkst is, dat hij in hechtenis genomen werd, nadat men de handen geslagen had aan de overige leden van den Raad, doch dat hij slechts in naam in verzekerde bewaring gehouden werd, omdat ouderdom en ziekelijkheid strenge bewaring bij hem overbodig maakten. DE THOU zal hem zeker te Brussel ten zijnen huize, en niet in eene staatsgevangenis, bezocht hebben. WAGENAAR (VII. 106) zegt, dat Viglius in October ontslagen werd, en haalt LANGUETI *Epist.* lib. I. (II). *Epist.* 93, p. 289, aan. Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, *Archives etc.* V. 404, sqq. en HOYNK VAN PAPENDRECHT, *Not ad Vit VIGLI*, *Analect. Belg.* 192, 193, en *Not. ad Comm.* J.B. DE TASSIS, III. 208.
- (2) VAN DER VIJNCKT, II. 188.

hunne laatste uren hadden doorgebracht; anderen werden streng bewaakt in hunne eigene woning. Na eenige weken werden de meesten weder in vrijheid gesteld. De Raadheer Delrio evenwel werd gevangen gehouden en naar Holland gezonden, waar de prins van Oranje hem scherp in verhoor nam over zijne vroegere handelingen, inzonderheid wat zijne deelneming aan den beruchten Bloedraad betrof⁽¹⁾. Aan de anderen werd zelfs vergund hunne werkzaamheden te hervatten; doch hunne waardigheid was geknakt, hun gezag vernietigd. Vooreerst zouden de Staten van Brabant en het stedelijk bestuur van Brussel regeeren; want het was in hun naam, dat de stoute aanslag tegen den Raad van State was ten uitvoer gelegd. Bijzondere personen en vereenigingen wierpen evenwel, ofschoon met de uitkomst niet ontevreden, alle verantwoordelijkheid van zich af; men stond verbaasd over de stoutheid van het stuk en vreesde de wraak des Konings. De abt van Perck, een der geheime aanstokers van de daad, stierf letterlijk van angst voor de mogelijke gevolgen⁽²⁾. Een geheimzinnige sluier omhulde het gebeurde; zij, in wier naam de daad geschied was, ontkenden er last toe te hebben gegeven. Men vroeg elkander, welke onzichtbare macht hier in het spel was geweest, op welke geheime springveer men behendig gedrukt had. Het valt echter nauwelijks te betwijfelen, of de omsluerde, doch bedrevene hand, die den slag toebracht, was de hand van hem, die zoolang reeds het lot der Nederlanden had bestuurd⁽³⁾.

Men had bepaald, dat de vergadering der Staten plaats zou hebben in Gent, hoewel de citadel, die de stad bestreek, in handen der Spanjaarden was. De bezetting was niet zeer sterk en Mondragon, de bevelhebber, bevond zich in Zeeland; doch de echtgenoot van den grijzen overste vervulde waardig zijne plaats en spoorde het krijgsvolk aan, om kloek vol te houden onder de bevelen van luitenant Avilos Maldonado⁽⁴⁾. De muitelingen waren na de overwinning van Tisnacq ernstig aangezocht geworden om de citadel te ontzetten; maar zij hadden dit geweigerd en waren naar Aalst teruggekeerd. Ondertusschen werd het beleg der citadel van wege de Staten voortgezet, en daar men gebrek aan soldaten had, wendde men zich openlijk tot den prins van Oranje, om onderstand. De graaf van Roeulx, stadhouder van Vlaanderen, had dien last opgedragen aan den

(1) Archives et Correspondance, V. 404-407. - In het eerste deel dezer geschiedenis komen uittreksels voor; aan de bekentenissen van Del Rio ontleend.

(2) HOOFT, X. 448. Ev. Reid. Annal. lib. II. 20.

(3) WAGENAAR, VII. 105. LANGUETI Epist. lib. I (II), Epist. 87, p. 230. Verklaring der brusselsche afgevaardigden in 1584, bij BOR, XIX. 477.

(4) BOR, IX. 726, 727. HOOFT, XI. 450, 451. VAN METEREN, VI. 108.

Heer d'Haussy, broeder van den graaf van Bossu, die om de loslating van dien aanzienlijken edelman, reeds zoo lang gevangen, te bewerken, toch gereed stond om den prins in Zeeland op te zoeken. Men bedong echter, dat de noodige zorg zou worden gedragen, om den roomsch katholieken godsdienst en het gezag des Konings niet te schaden. De prins stond het verzoek gereedelijk toe en nam genoegen met de voorwaarden, onder welke men alleen onderstand van hem kon aannemen. Hij beloofde acht-en-twintig vendels te zenden. In den brief, waarin hij dit berichtte, gaf hij tevens kennis, dat zijne troepen strenge bevelen zouden ontvangen om niemand, hetzij katholiek of protestant, geestelijke of leek, aan lijf of goederen te benadeelen, en om den roomschen godsdienst of het gezag des Konings op geenerlei wijs te belemmeren⁽¹⁾. Hij voegde er evenwel bij, dat men het niet ten kwade duiden mocht, indien het zijn soldaten vergund werd hun eigene godsdienstoefeningen te houden en de psalmen te zingen in hun eigen kwartier. Ook vorderde hij als onderpand voor de teruggaaf der kosten de stad en het kasteel van Sluis. De eerste afdeeling der hulpbenden onder den overste van den Tempel was echter nauwelijks op weg, of de katholieke partij voelde zich bezwaard over deze feitelijke verbindtenis met den afvalligen prins. Men vaardigde een brabantisch edelman, Jan de Mol, heer van Oetingen, naar Zeeland af, met een brief van wege de Staten van Brabant, Vlaanderen en Henegouwen, waarin zij het verzoek om hulpbenden herriepen en hunne verkleefdheid aan den katholieken godsdienst en hun trouw aan den Koning nadrukkelijk betuigden. Oranje vond zulk een achteruittreden flauw, doch bedwong zijne ergernis. Hij beantwoordde den brief op minzamen toon; want hij was vastbesloten, de groote zaak door geen onbedachtzaamheid van zijn kant in gevaar te brengen. Hij stelde de Staten gerust over het te houden gedrag zijner troepen, die reeds in de stad toegelaten waren, terwijl deze brieven gewisseld werden. Het psalmzingen werd ten slotte ten genoegen van beide partijen geregeld, en men kwam overeen, dat de prins Nieuwpoort, in plaats van Sluis, als onderpand ontvangen zou⁽²⁾.

De belegering der citadel werd nu krachtig voortgezet, en de beraadslagingen der vergadering geopend onder het gebulder van het geschut. Terwijl de belangrijke citadel van Gent aldus ernstig aangevallen werd, deden de burgers van Maastricht een

(1) Zie den brief bij BOR, IX. 716, 717. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 420, 421.

(2) BOR, t.a. pl. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 420, 421. VAN METEREN, VI. 108.

kloeke poging om hunne stad uit de macht der Spanjaarden te bevrijden. Na de duitsche bezetting voor hunne zaak gewonnen te hebben, dreven zij met vereenigde kracht de spaansche troepen de stad uit⁽¹⁾. De bevelhebber Montesdoca werd in hechtenis genomen en gevangen gezet; doch de zegepraal was slechts tijdelijk. Don Frances d'Ayala, Montesdoca's luitenant, hield met eenige vendels stand in Wijk, een dorp aan de overzijde van de Maas gelegen en door eene massief steenen brug met de stad verbonden. Hij waarschuwde andere bevelhebbers in den omtrek, en weldra kwam Don Frederik van Toledo met eenige honderden soldaten van Dalem aanrukken. Begeerig om den smet van hunne wapenen af te wisschen, vorderden de Spanjaards met luide kreten, dat men hen naar de stad zou terugvoeren. De toegang echter tot de brug, waarover zij moesten trekken, werd door eene sterke batterij verdedigd, en men zag de burgers zich verzamelen om hunne haardsteden te beschermen. Recht op de brug aan te trekken, scheen onmogelijk, zelfs spaansche dapperheid deinsde voor zulk eene wanhopige onderneming terug, maar gewetenlooze wreedheid deed een middel aan de hand, waar moed te kort schoot. Er waren weinig weerbare mannen onder de bevolking van Wijk, maar vele vrouwen: aan ieder soldaat werd bevolen eene vrouw voor zich te plaatsen en aldus gedekt op de brug aan te houden. Zoo, tot schande der spaansche ridderlijkheid, door vrouwenboezems als met een schild beschermd, rukte de troep in goede orde tegen de batterij op. De soldaten legden de musketten aan over de schouders of onder de armen der vrouwen, die zij voor zich uitdreden, en de burgers konden het niet van zich verkrijgen, het geschut op die vrouwen te lossen, waaronder zij moeders, zusters of echtgenooten herkenden. De batterij werd bemachtigd, terwijl terzelfder tijd Alonzo de Vargas, die er in geslaagd was door het verbranden der brusselsche poort zich van de landzijde den toegang te openen, de stad aan het hoofd eener ruiterbende binnenreed. Maastricht was heroverd, en door een algemeene slachting werd wraak geoefend over het tijdelijk verlies der stad. Zoo vreeselijk ging het plunderen, doodsteken, verdrinken, verbranden, onteeren zijn gang, dat, volgens de woorden van een tijdgenoot, 'degenen, die in het leven bleven, zichzelf ongelukkiger achtten, dan degenen, die vromelijk vechtende daar dood gebleven waren'⁽²⁾.

Dit lot van Maastricht op den 20sten October, scheen de voorlooper van nieuwe onheilen. Losse, onsamenvangende, doch wijd en zijd verspreide geruchten hadden sedert lang op Ant-

(1) STRADA, VIII. 416. HOOFT, XI. 454.

(2) BOR, IX. 725. VAN METEREN, VI. 109.

werpen en den gevaarlijken toestand van die stad geduid. De Spanjaarden, in hunne oogmerken op Brussel teleurgesteld, kwamen er voor uit, van zins te zijn zich in de handelshoofdstad schadeloos te stellen. Lang genoeg hadden zij gewacht en zij gevoelden zich sterk genoeg. Zulk eene onbeduidende stad als Aalst kon hunne begeerigheid niet langer voldoen; in Antwerpen daarentegen was goud voor het grijpen. De vrees der inwoners was evenzeer gegrond als de gretigheid der Spanjaarden. Geen stad in de gansche Christenheid wellicht kon op dat pas in rijkdom en luister met Antwerpen wedijveren. De kooplieden leefden er in koninklijken staat en weelde; in de talloze magazijnen waren de schatten van alle werelddeelen opgehoopt. Als de voornaamste stapelplaats van den wereldhandel, was de stad het middelpunt van dat handelsstelsel, dat eerlang door een vrijer verkeer der natiën zou worden vervangen. Te midden der ellenden, zoolang op de Nederlanden gedaald, scheen de statige, zelfzuchtige stad dieper wortel geschoten te hebben, en frisscher te bloeien dan ooit. Geen wonder, dat hare schitterende paleizen en volle pakhuizen de begeerigheid van een niets ontzienden, hongerlijdenden soldatentroep opwekten. Had niet een handvol krijgers van hun eigen stam het goud aan Indiën ontroofd? Hadden niet hunne vaders, weinig in getal, maar sterk door moed en krijgstucht, gebrast in de schatten eener nieuwe wereld? Hier had men de Indiën in één enkele stad⁽¹⁾; hier lagen goud en zilver, paarden en diamanten, voor het grijpen; hier hing de kostelijke vrucht, ten volle gerijpt, aan den tak, buigend onder haar zwaarte. Was het te dulden, dat gemeene burgers uitsluitend de schatten bezaten, waarmee een leger van helden zich kon verrijken?

Een onheilspellend voorgevoel verspreidde zich door den dampkring; de lucht scheen zwart van den opzettenden storm; de toestand was afgrijselijk. De rijkste stad der Christenheid stond geheel in de macht van de sterkste vesting ter wereld, een kasteel, gebouwd, niet om de stad te beschermen, maar om haar in bedwang te houden. Dat kasteel was thans ingenomen door een bende roovers, die de regeering in den ban had gedaan, sterk in krijgstucht, roekeloos altoos, wanhopig soms - een hoop, die God, mensch, noch duivel vreesde. De sidderende duif duchtte van uur tot uur met klimmenden angst, dat de goed afgerichte, meedoogenlooze valk haar zou aangrijpen. De muitende soldaten waren thans geheel en al geregeld; Sancho d'Avila, slotvoogd der citadel, was hun erkend opperhoofd; het gansche leger was in de muiterij opgegaan. De bende, in Aalst genesteld, stond op den besten voet met die in de citadel en

(1) 'Queste Indie d'una città.' - BENTIVOGLIO, IX. 181.

gehoorzaamde zonder aarzelen de bevelen van het daar gekozen opperhoofd. Aan de overzijde der Schelde had men zooals Don Sancho had gelast, een schans opgeworpen, die Juliaan Romero bezet hield. Lier en Breda waren, zoowel als Aalst, gereed om versterking naar de antwerpsche citadel te zenden. Op een wenk van het opperhoofd konden de vereenigde benden uit het onaantastbare kasteel op de stad neerdalen⁽¹⁾.

De stad riep luidkeels om hulp; want het was maar al te duidelijk, dat de aanval te wachten stond. Don Sancho d'Avila was reeds half geslaagd in een poging om zich met de duitsche troepen, die in de stad in bezetting lagen, heimelijk te verstaan. Deze Duitschers stonden onder bevel van den kolonel van Endt en den graaf van Eberstein. Van Endt, een verraderlijke Brabander, verlangde niets liever dan zich bij eene zoo veel belovende gelegenheid bij het oproer aan te sluiten, en zijne soldaten deelden in zijne gevoelens. Eberstein, een dappere, maar plumpe Duitscher, werd door de behendigheid van den Spanjaard en de onbeschaamdheid van zijn wapenbroeder in het net gelokt. Op den avond van den 29sten October teekende hij, half dronken, een verdrag met Sancho d'Avila en de drie kolonels Fugger, Friendsberg en Polweiler. In dit stuk, natuurlijk ook door van Endt onderteekend kwam men overeen, de antwerpsche burgerij te ontwapenen en de wapens in de citadel te brengen. Eberstein zou de stad bezet houden ter beschikking van Sancho d'Avila, alle troepen, die in de stad mochten worden gezonden op ander bevel dan op dat van Don Sancho, den toegang ontzeggen, en gehoorzaamheid weigeren aan elken last, hem te geven door wie zich Raad van State, Staten-Generaal, of Staten van Brabant noemden. Dit verdrag werd bovendien onderteekend door Jeronimo de Roda, die zich toen op de citadel bevond en beweerde uitsluitend de regeering van Zijne Majesteit te vertegenwoordigen⁽²⁾.

Nauwelijks was de overeenkomst gesloten, of Eberstein zag den strik, waarin hij gevallen was; zonder het te bedoelen, had hij de stad aan 's vijands genade prijs gegeven, en het eenige redmiddel, dat hem in de gedachten schoot, was het heimelijk besluit om zijne beloften niet na te komen; de burgerij behield alzoo hare wapenen. Intusschen zond Don Sancho boden naar Aalst, Lier, Breda, en zelfs naar Maastricht⁽³⁾, ten einde eene zoo aanzienlijke macht als slechts mogelijk was, te verzamelen, met het doel om het vredesverdrag, dat hij zoo pas geteekend

(1) VAN METEREN, VI. 107. BOR, IX. 727, sqq. MENDOZA, XV. 303, sqq.

(2) Zie de artikelen bij BOR, IX. 728. Vergelijk VAN METEREN, V. 109, 110; HOOFT, XI. 455, 456.

(3) MENDOZA, XV. 313. CABRERA, XI 862, 863, sqq. STRADA, VIII. 417.

had, onmiddellijk te verbreken. Nooit werd eene plechtige verbindtenis door al de onderteekenaars zoo schendig verzaakt, als de overeenkomst van den 29sten October.

Drie dagen later trok een aanzienlijke afdeeling Walen en Duitschers uit Brussel naar Antwerpen om de stad te helpen. Het bevel over deze troepen was toevertrouwd aan den markgraaf van Havrech, wiens broeder, de hertog van Aerschot, kort geleden door de afgevaardigden te Gent aan het hoofd der zaken, inzonderheid van het krijgswezen, gesteld was⁽¹⁾. De plichten, hem bij zijne vrij vage aanstelling opgelegd, gedoogden niet dat de hertog in persoon den tocht leidde, zoodat zijn jongere broeder, nog minder bevoegd en nog minder degelijk dan hij, er mede belast werd. Vele jongelieden van hoogen rang, doch geringe bekwaamheden, vergezelden hem, en de voornaamste van dezen was Filips, graaf van Egmond, die weinig anders van zijn beroemden vader geërfd had, dan persoonlijk moed en ijdelheid op zijn uiterlijk. Voorts had men er onder den koenen, doch loszinnigen Heze, die den aanslag tegen den Raad van State had uitgevoerd, de Heeren van Beersel, Capres, Gognies, en anderen, allen met een onbestemd verlangen vervuld om zich in die woelige tijden te onderscheiden, maar zonder staatkundige of godsdienstige beginselen, zonder genoegzame ondervinding of invloed om in de ure des gevaars van dienst te kunnen zijn.

Op Vrijdagmorgen den 2den November⁽²⁾, verschenen de troepen onder de muren van Antwerpen; het waren drie-en-twintig vendels voetvolk en veertien kornetten ruitery, te zamen vijfduizend voetknechten en twaalfhonderd ruiters, bijna uitsluitend Walen, oudgedienden, maar ongelukkig van een stam, wel krijgshaftig, maar op welks standvastigheid men niet meer rekenen kon, dan ten tijde van Civilis. Champagny, Granvelle's broeder, voerde het bevel in de stad. Hij was van harte katholiek, maar nog meer hater van de Spanjaards. Hij zag in het soldatenoproer een middel om de verdrijving der Spanjaarden te bewerken en had den prins van Oranje reeds zijne medewerking daartoe aangeboden. Overigens kon er slechts weinig overeenstemming bestaan tusschen Willem den Zwijger en den broeder van den kardinaal Granvelle; doch een gemeenschappelijke weerzin verbond beiden tijdelijk tot een gemeenschappelijk doel.

Toen de troepen voor de muren verschenen, was Champagny eerst ongezind om hen binnen te laten. De loshoofdige Eberstein had hem de verbazende domheid bekend, die hij met het teekenen

(1) BOR, IX. 719.

(2) BOR, IX. 728. VAN METEREN, VI. 109. HOOFT, XI. 457. - Niet den derden October, zoo als MENDOZA opgeeft (XV. 313), die daarin door CABRERA (XI. 863) gevolgd wordt.

van het verdrag begaan had, en was er tevens rond voor uitgekomen, dat hij zich in het minst niet aan het verdrag dacht te storen. De vijand had hem in zijne domheid of dronkenschap eene belofte afgeperst, die hij nuchter en bij nader inzien niet als verbindend beschouwen kon. Gelijk van zelf spreekt, berispte Champagny hem over het onderteekenen van het verdrag, en prees hij hem wegens zijn voornemen om het te breken. Intusschen zag men er reeds, de kwade gevolgen van in de verdeeldheid, die onder de duitsche troepen heerschte. Waar men met hen allen heimelijke verstandhouding had aangeknoopt en waar de aanvoerders het voorbeeld gegeven hadden van afval, zou het wel te verwonderen geweest zijn, indien allen standvastig waren gebleven. Eberstein meende echter voor zijn manschappen te kunnen instaan. In den troep onder van Endt stelde men zeer weinig vertrouwen, hoewel de listige kolonel zijne wezenlijke bedoelingen ontveinsde. Zoo bestond er verdeeldheid binnen de wallen: onder hen, die de burgers als hunne verdedigers moesten beschouwen, waren er waarschijnlijk velen bereid, om zich op de eerste uitnoodiging aan den doodvijand aan te sluiten. In deze omstandigheden aarzelde Champagny om de troepen van Brussel toe te laten; hij vreesde dat de Duitschers, die wisten dat zij gewantrouwd werden, zich dan als ter dood veroordeeld zouden beschouwen. Hij sidderde voor eene opschudding binnen de wallen, die de onmiddellijke verdelging der stad door de Spanjaards van de citadel ten gevolge zou hebben. Bovendien achtte hij het raadzamer, de hulpbenden op verschillende punten buiten de vesten post te doen vatten, ten einde den muitelingen, die van verschillende kanten naar de citadel zouden optrekken, den pas af te snijden. Havrech stond echter zoo op de toelating, en de burgers vielen Champagny zoo lastig, dat deze zich, nog eer er vier-en-twintig uren verlopen waren, genoodzaakt zag van zijn tegenstand af te zien. Ongezind om de verantwoordelijkheid van eene langere weigering op zich te nemen, liet hij op Zaterdag, den 3den November, om tien uur in den ochtend, de troepen door de burgerhoutsche poort binnenrukken.

De markgraaf van Havrech riep thans als opperbevelhebber een krijgsraad bijeen, die in het kwartier van graaf Eberstein vergaderde en eerst beraadslaagde over een bundel onderschepte brieven, door Havrech medegebracht. Het waren brieven gewisseld tusschen Sancho d'Avila en de hoofden der muitelingen in Aalst en vele andere plaatsen; zij droegen allen eene latere dagteekening dan het verdrag van Don Sancho met Eberstein, en hielden afspraken in omtrent het samentrekken van de gansche weerbare spaansche krijgsmacht op de citadel.

Het verraad bleek zoo klaar, dat Eberstein het voor overtollig hield zichzelven nog eenig verwijt over trouweloosheid te doen.

Duidelijk bleek het echter ook, dat men den aanval te verwachten had. Wat kon men doen? Al de officieren gaven den raad, onmiddellijk een bolwerk op te richten aan dien kant der stad, die voor den aanval uit de citadel bloot lag; maar men had schansdelvers noch ingenieurs bij de hand. Desniettemin beval Champagny een bedreven en ervaren ingenieur aan, die over het werk in de stad het oppertoezicht kon houden en gaf zijn woord, dat er burgers genoeg zouden gevonden worden, willig om als schansdelvers te dienen. In minder dan een uur waren tien of twaalfduizend personen, waaronder eene menigte vrouwen van alle standen, met den arbeid bezig in de wijken, door den ingenieur aangewezen. Eene gracht en borstwering, die zich van de Bagijnenpoort tot aan de straat van St. Michiels Abdij uitstreckte, waren spoedig een heel eind gevorderd. Intusschen matigden de nieuw aangekomen troepen zich met krijgsmansonbeschaamdheid het voorrecht aan van in de beste huizen, die zij konden vinden, hun intrek te nemen, en reeds begonnen zij de burgers, tot wier bescherming zij gezonden waren, te beleedigen en lastig te vallen, ofschoon hun volgend gedrag tegenover den vijand die onbeschoftheid geenszins goed zou maken. Champagny wilde hun ongebondenheid niet dulden: zij waren gezonden, om de stad en de burgers van Antwerpen tegen aanranding te beschermen; zij mochten zich niet terstond bij hunne aankomst aan de eerste, de beste haardstede nederzetten; er was werk genoeg voor hen buiten de deur, en dat werk moesten zij terstond verrichten. Hij gebod hun op straat te overnachten, en vloog met den degen in de vuist van huis tot huis, om niet zonder levensgevaar de vreemde indringers te verjagen. Vele italiaansche en spaansche kooplieden verlieten nu de stad en namen de wijk naar het kasteel. De waalsche soldaten toch stonden gereed om hunne huizen te plunderen, alsof plundering het doel was geweest, waarom men hen naar Antwerpen gezonden had. Het duurde verscheidene uren, eer Champagny met al zijn klokheid in staat was die oproerigheden te dempen⁽¹⁾.

In den loop van den dag ontving Eberstein een brief van Don Sancho d'Avila, die hem plechtig opriep om het verdrag van den 29sten October na te komen. De duitsche kolonels uit de citadel hadden den dag te voren onder de wallen der stad een persoonlijk onderhoud met Eberstein gehad, dat bijna op vechten

(1) BOR, IX. 730. HOOFT, XI. 458. VAN METEREN, VI. 110. CABRERA, XI. 864. STRADA, VIII. 417. - Een merkwaardig vlugschrift, door Champagny in 1572 uitgegeven, onder den titel '*Recueil d' Arétophile*' (Lyon. Guerin, 1678) is het beste gezag voor vele treffende bijzonderheden in deze gedenkwaardige zaak.

was uitgelopen; zij waren verplicht geweest zich door de vlucht te redden voor den toorn van 's graven krijgsvolk, dat verwoed was over het bedrog, waarin men hun aanvoerder had willen vangen⁽¹⁾. Deze belachelijke plechtige oproeping om een verdrag gestand te doen, door beide partijen reeds aan flarden gescheurd, werd door Eberstein met hoon en verachting beantwoord. Het wederantwoord werd gegeven door het geschut van de batterijen der citadel, waardoor de burgers, die aan de wallen arbeidden, in groot gevaar kwamen. De wal werd versterkt met koopmansbalen, zakken aarde, omvergeworpen wagens en dergelijke groote voorwerpen, haastig op elkander gestapeld. Op sommige plaatsen verhief de wal zich tot zestien voet, op anderen haalde hij er nog geen zes. De avond viel, vóór de verschansing nog voldoende tot stand was gebracht. Ongelukkig was het heldere maneschijn, en het geschut uit de citadel beukte steeds de halfvoltooide werken. De Walen, eindelijk ook de burgers, schroomden het hoofd boven den brozen wal te steken. Toen de leden van den Raad, door Champagny afgevaardigd om over den voortgang van het werk het toezicht te houden, het volk zoo slecht gestemd zagen, verlieten zij hun post; zij wilden trachten het werk onder begunstiging van het duisterste uur van den volgende nacht te doen voltooien. Helaas! al de uren van den aanstaanden nacht zouden duister genoeg zijn, maar er zou niets meer ter verdediging verricht worden. Op Champagny alleen scheen alle arbeid en alle verantwoordelijkheid neder te komen. Hij deed zijn plicht, maar hij stond alleen. Met een bezwaard hart liep hij den ganschen nacht op en neder⁽²⁾. Met eigen hand, door enkele burgers en zijne eigene bedienden geholpen, plantte hij al de kanonnen, waarover hij beschikken kon, in het Schermers Hof, zoodat zij het kasteel bestreken. Ongelukkig hadden de troepen uit, Brussel geen geschut medegebracht, en de middelen van verdediging tegen de sterkste vesting van Europa waren dus inderdaad sober genoeg. De wal was op vele gevaarlijke punten zeer zwak gelaten, en een enkele omgeworpen wagen sloot den toegang af tot de belangrijke Bagijnenstraat; dit verzuim zou de stad dan ook duur te staan komen. Bij het aanbreken van den dag werd er in Eberstein's kwartier raad gehouden; bijna alle verordeningen van Champagny waren veronachtzaamd: hij had gedurende den nacht sterke wachten willen doen post vatten op versterkte plaatsen aan de grenzen der stad, om zoo aan de oproerige troepen, die waarschijnlijk bij kleine hoopen van verschillende kanten naar de citadel zouden trekken, den pas te kunnen afsnijden. Maar men had

(1) HOOFT, XI. 457, 458.

(2) Recueil d'Arétophile.

zelfs niet eens voorposten uitgezet, om te bespieden wat er buiten de wallen voorviel. Een dikke mist hing er over de stad op dien morgen, van zooveel gruwelen zwanger. Door dien dichten sluier heen had men nu en dan drommen krijgsvolk het kasteel zien binnenrukken, en duidelijk had men paardengetrappel gehoord. De troepen van Romero, Vargas, Oliveira en Valdez waren reeds uit Lier, Breda, Maastricht en uit de forten aan de Schelde angekommen⁽¹⁾.

De weerbare manschap in de stad werd nu onverwijd gemonsterd. Havrech had verlangd, dat men hem zou opdragen, de schansen tegenover de citadel te verdedigen. Op dezen allergewichtigsten post verzamelden zich al de Walen en enkele duitsche vendels. De verschansingen waren verre van voldoende, maar men hoopte, dat de levende muur van zesduizend krijgers, strijdende op hun geboortegrond en zoo nabij de haardstede en altaren hunner landslieden, een voldoende bolwerk zou zijn, zelfs tegen spaansche furie. Ongelukkig bleek de levende muur brozer dan de zwakke borstwering, door burgers en vrouwen opgericht. Het meerendeel der duitsche troepen had op verschillende punten in de straten en op de pleinen, meer in het midden der stad, post gevat. De ruitery stond, geheel aan de andere zijde, op de Paardenmarkt recht tegenover de Nieuwstad. Nog blonken de sterren in de lucht, toen Champagny te paard steeg en door de straten reed, om de burgers te wapen te roepen en op verschillende loopplaatsen te doen bijeenkomen, voornamelijk op de Beestenmarkt en de Beurs. Hij reed langs de gelederen der waalsche regimenten, terwijl hij zich met Egmond, Heze en andere bevelhebbers onderhield en de manschappen moed insprak, en begaf zich toen weder naar het Schermers Hof, waar hij de kanonnen eigenhandig richtte en beval de eerste laag op het kasteel los te branden. Van daar reed hij naar het einde van de Bagijnenstraat, waar hij afsteeg om te voet voort te gaan tot aan de esplanade, die zich tusschen de stad en het kasteel uitstreckte. Daar werd toen juist gevochten tusschen een hoop burgers en eene afdeeling door den vijand ter verkenning uitgezonden. Champagny zag met genoegen, dat de Antwerpenaars de overhand hadden; zij streden wakker met de vijandige geregelde troepen, die zij eindelijk in de citadel teruggedreven. Zijn geoefend oog zag evenwel, dat die aftocht slechts het sein was voor een algemeenen aanval, die weldra volgen zou, en hij keerde in de stad terug, om zijne laatste bevelen te geven⁽²⁾.

(1) VAN METEREN, VI. 110. Recueil d'Arétophile. HOOFT, XI. 460. BOR, IX. 730. CABRERA, XI. 864. MENDOZA, XV. 315.

(2) Recueil d'Arétophile VAN METEREN, VI. 110b. HOOFT, XI. 458, 460, 461. BRANTÔME, Hommes illustres, II. 201 (Sancho d'Avila).

Om tien uur bespeurde men als een wandelend bosch, dat de citadel van het zuidwesten naderde. De geheele macht der muitelingen van Aalst, de helmen met groene takken versierd, rukte daar onder den Eletto Navarrete aan. Omtrent drieduizend man sterk, waren zij om drie uur 's morgens opgebroken en hadden een afstand van zes mijlen afgelegd. Zij werden met open armen op het kasteel ontvangen; Sancho d'Avila liet hun ververschingen uitreiken; maar zij sloegen alles af, behalve een teug wijns. Zij wilden 's middags in het Paradijs eten, zeiden zij, of 's avonds in Antwerpen. Toen d'Avila zijn bondgenooten zoo opgewonden zag, wilde hij hen niet dwarsboomen, en dit te minder omdat van den vroegen morgen af, zijne eigene oudgedienden reikhalzend naar het sein tot den aanval hadden uitgezien, en de troepen van Romero, Vargas en Valdez niet minder ongeduldig waren.

Omstreeks elf uur was men in de citadel ten aanval gereed, terwijl men ter nauwernood volks genoeg achterliet om de poorten te bewaken. Vijfduizend voetknechten, met nog zeshonderd ruiters, van top tot teen gewapend, rukten op uit de voorpleinen der antwerpsche citadel⁽¹⁾. In de contrescarp vielen zij op de knieën, om volgens gewoonte Gods zegen af te smeeken⁽²⁾ over het duivelenwerk, dat zij stonden te beginnen. De Eletto droeg een standaard, waarop aan de eene zijde de gekruiste Zaligmaker en op den anderen kant de Maagd Maria was gestikt. Het beeld van hem, die gezegd had: 'hebt uwe vijanden lief,' en het vriendelijk gelaat van Maria moesten op wandaden nederzien, die der hel siddering konden aanjagen. Na het prevelen van het kort gebed, stroomden de aanvallers voort naar de stad. Drieduizend Spanjaards zouden onder hun Eletto de St. Michielsstraat binnenrukken; de Duitschers, met het overige spaansche voetvolk onder Romero, door de St. Jorisstraat. Champagny zag hen komen en sprak een laatste woord van opwekking tot de Walen. In het volgende oogenblik bondsden de dicht opeengesloten drommen tegen den wal aan: nauwelijks werd er wederstand geboden; de Walen wachtten niet eens den vijand af om hem onder de oogen te zien en verlieten den post, dien zij zelve begeerd hadden. De Spanjaarden sneden door

(1) HOOFT geeft tweeduizend op van Aalst, vijfhonderd onder Romero, vijfhonderd onder Valdez, duizend onder de deutsche Oversten, en duizend ruiters onder Vargas, te zamen vijfduizend man; XI. 461. MENDOZA schat de gansche macht der aanvallers op tweeduizend tweehonderd spaansche voetknechten, achthonderd Duitschers, en vijfhonderd ruiters, in alles, drieduizend en vijfhonderd; XV, 315. - CABRERA, die MENDOZA als gewoonlijk volgt, begroot het getal op iets meer dan drieduizend; XI. 864.

(2) MENDOZA, XV. 315. HOOFT, XI. 461. CABRERA XI. 864.

het bolwerk heen, als ware het een glazen muur geweest. De Eletto was de eerste, die den wal beklom, oogenblikkelijk werd hij doodgeschoten, maar zijne volgelingen, daardoor niet afgeschrikt, sprongen over zijn lichaam heen en drongen de straten binnen. De noodlottige gapingen in de verschansing, het gevolg van vreesachtigheid en achteloosheid, gunden den vernielenden stroom maar al te gereedelijk een doortocht. Toen Champagny zag, dat de vijanden den wal over waren, sprong hij over een tuinmuur, kwam langs een binnenplaats in een steegje, en spoedde zich naar den dichtstbij gelegen post der duitsche troepen. Hier verzamelde hij een kleine bende en voerde die in persoon den vijand tegemoet. De Duitschers vochten en sneuvelen als wakkere mannen, doch konden den moed der Walen niet weder verlevendigen, en allen waren weldra in vollen aftocht, door de woeste Spanjaarden gevolgd⁽¹⁾. Vruchteloos poogde Champagny de gebroken gelederen der zijnen te herstellen; met eigen hand ontrukte hij een vluchtenden vaandrig het vaandel en riep het volk halt toe, om den vijand het hoofd te bieden. Het was even goed alsof hij de voortgejaagde wolken gebod stil te staan voor den storm. Uit elkander gerukt, met gebroken gelederen, deinsden de troepen voor hun vervolgers. Nog niet wanhopend, draafde Champagny her- en derwaarts en riep de burgers tot tegenweer op, en die oproeping bleef niet vruchteloos: de poorters stroomden bijeen van de loopplaatsen, uit de straten, uit de huizen. Zij streden, zoo als mannen strijden tot bescherming van hunne haardsteden en altaren; doch wat vermocht de heldhaftige opoffering van enkelen tegen den dichtopeengepakten, goed geordenden, onweerstaanbaren vijand? De orde was verstoord, er was geen regel, geen afspraak, geen punt van vereeniging, geen gezag meer. Zoodra het ruchtbaar was, dat de Spanjaards den wal over waren, dat de zesduizend man, die dien wal hadden moeten verdedigen, vluchtten, kon het niet anders of verbijstering moest de stad bevangen.

Eens binnen de stad, had de spaansche macht zich, volgens afspraak, in twee afdeelingen gesplitst, waarvan de eene de lange St. Michielstraat inrukte, de andere zich een weg baande door de St. Jorisstraat. ‘Santiago, Santiago! España, España! à sangre, à carne, à fuego, à sacco!’ - ‘St. Jago, Spanje! bloed, vleesch, brand, plundering!’ - die afschuwelijke kreten klonken in de buurten der stad, waar de wilde hoop doordrong⁽²⁾. Van Endt was met zijne Duitschers door den markgraaf van Havrech met de verdediging van de St. Jorispoort belast; doch nauwelijks vertoonden zich de Spanjaarden onder

(1) Recueil d'Arétophile. VAN METEREN, VI 110c. BOR, IX. 731.

(2) BRANTÔME, Hommes illustres, etc. II. 203.

Vargas er voor, of hij liep oogenblikkelijk met zijn geheele macht tot hen over. Met de spaansche ruiters vereenigd, vervolgden deze verraders van Antwerpen de Walen, die enkel flauwhartig geweest waren. Zoo zagen de burgers zich door velen aangevallen, door meerderen nog verlaten. Wien konden zij vertrouwen? Niettemin hielden de Duitschers van Eberstein zich wakker en trouw en boden zij tot het einde toe wederstand: allen sneuvelden in het harnas⁽¹⁾. De slag golfde her- en derwaarts, door alle straten en stegen der stad, en overstroomde het prachtige plein, *de Meir*. In het gezicht van de beroemde Beurs, waar in dagen des vredes vijfduizend kooplieden dagelijks bijeenkwamen⁽²⁾ om de handelszaken der Christenheid te regelen, herzamelden de verdedigers zich tot een hardnekkigen strijd. De burgers en de trouwgebleven Duitschers hielden hier tegen hunne vervolgers stand; de marmeren vloer, de bevallige booggewelven stroomden van het bloed; de slechtgewapende burgers zagen den geheel in staal gedoschten vijand onder de oogen, maar konden voor hun gezinnen slechts sterven. Het bloedbad was vreeselijk en eindelijk alle tegenstand overwonnen⁽³⁾.

Intusschen had ook de spaansche ruitery zich door Antwerpen een weg gebaand. Aan de zijde der stad, het verst van de citadel verwijderd, op de Paardenmarkt tegenover de Nieuwstad, hadden de staatsche dragonders en de lichte ruitery van den Heer van Beveren post gevat, en eindelijk werd ook deze buitencirkel door den stroom van vluchtelingen en vervolgers overschreden. Champagny bevond er zich reeds, en beproefde de ruiters te herzamelen om voor het laatst den vijand het hoofd te bieden; doch vruchteloos. Reeds hadden zij, van schrik verbijsterd, beproefd door de eekerensche Poort uit de stad te komen, en toen zij die poort gesloten vonden, waren zij omgekeerd en renden zij naar de roode poort, waar zij op Don Pedro Tassis stieten, die met zijne dragonders op hen los ging. Een terugtocht scheen hopeloos. Men zag een ruiter, geharnast en met gevelde lans, van de borstwering der buitenste wallen in de gracht springen, waaruit hij, steeds in den zadel, levend ontkwam. Weinigen waren zoo gelukkig: een verwarde hoop van vluchtelingen en overwinnaars, Spanjaarden, Walen, Duitschers, krijgslieden en burgers, golfde al worstelend, vechtend en stervend, onder luid misbaar, woeste vloeken en jammergeschrei, als een door den storm bewogen zee, heen en weder. Over de breede Paardenmarkt vloden de vluchtelingen voort naar de kaaïen; velen vielen

(1) BOR, IX 730. HOOFT, XI. 465. MENDOZA, XV. 316.

(2) GUICCIARDINI, Belg. Descript.

(3) HOOFT, XI. 460-465. BOR, IX. 731. MENDOZA, XV. 315, 316. VAN METEREN, VI. 110. CABRERA, XI. 865.

onder het spaansche staal, velen werden door de paardenhoeven vertrapt; maar nog meer werden er in de Schelde gejaagd. Champagny, die het zelfs in het laatste oogenblik nog mogelijk had geacht, in de Nieuwstad het krijgsvolk te doen stand houden en zich in het oostersche huis te verschansen, zag zich verlaten. Met groote onversaagdheid en tegenwoordigheid van geest wist hij naar 's prinsen schepen op de rivier te ontkomen. De markgraaf van Havrech, van wien op dien gewichtigen dag geen dappere daden geboekt zijn, slaagde daar ook in. De ongelukkige Eberstein echter deed een misstap, toen hij van een brug in een boot wilde springen, en verdronk, zinkend onder de zwaarte zijner wapenrusting.

Terwijl de korte Novemberdag vast ten einde liep, woedde de strijd nog in het binnenste gedeelte der stad. Vechtenden, door de straten heengeworsteld, waren eindelijk op het groote Plein samengekomen. Dit onregelmatige en niet zeer ruime plein was door het weidsche Stadhuis en de hooge, rijk voorziene Gildenhuizen met hunne grillige gevels en versierselen belend. Hier greep een lange worstelstrijd plaats. Voor eene poos werd daaraan een eind gemaakt door de ruitery van Vargas, die, door den verrader van Endt begeleid, de St. Jorisstraat afkwam en injoeg op den vechtenden hoop. De drom werd uit elkander gedreven; maar een aantal gewapenden vond eene schuilplaats in de gebouwen, en elk huis werd een bolwerk. Uit alle vensters en van alle uitstekken regenden thans de kogels op de aanvallers, die het plein bezet hielden. Het was moeilijk de huizen stormenderhand in te nemen, men stak ze dus alras in brand. Zoetelaars en andere trawanten hadden de Spanjaards uit de citadel vergezeld, en toortsen en brandstoffen opzettelijk medegebracht, om de stad in brand te steken. Met behendigheid bediende men zich thans daarvan, en weldra stond het Stadhuis, benevens de andere gebouwen op het plein, in vlam. Snel verspreidde zich de brand, daar de eene woning en straat na de andere vuur vatte. Bijna duizend gebouwen, in de schitterendste en rijkste wijk van de stad, stonden in gloed, en vele menschen kwamen er bij om⁽¹⁾. Ook op het Stadhuis werden er velen door de vlammen verteerd, terwijl anderen uit de vensters sprongen, om op straat den strijd te hernieuwen. Al de kronkelende straten, die licht gloeiend achter het Stadhuis op de kaden der Schelde uitliepen, vormden een bran-

(1) HOOFT, XI. 462. MENDOZA, XV. 316. STRADA. VIII. 419. - Volgens VAN METEREN, (VI. 110) stond de gansche stad in den brand en werden vijfhonderd huizen geheel tot asch verteerd. Volgens het handschrift van DE WEERDT, een antwerpsch burger uit dien tijd, brandden duizend huizen tot den grond af. - Chronycke ofte Journael, MS. p. 83.

denden klomp. Daarentegen werd de prachtige hoofdkerk, slechts door één rij huizen van het groote Plein gescheiden, wel door de vlam verlicht, maar niet aangetast. De rijzige toren wierp zijn reusachtige schaduw over den laatsten wanhopigen strijd. In de straat, de Suikergracht genaamd, vlak achter het Stadhuis, viel een hevige worsteling, een afgrijselijk bloedbad voor. Een drom van burgers, aanzienlijke leden der regeering, boden er met het overschot van het duitsche krijgsvolk nog tegenstand. Daar vocht de heldhaftige markgraaf der stad, Gozewijn Verreycken, te midden van de vlammen, met de kracht van den haat en den wanhoop. De burgemeester van der Meere lag dood aan zijne voeten; raadsleden, soldaten, burgers, vielen één voor één rondom hem, en eindelijk zonk hij zelf op de verslagenen neer. Daarmede hield alle weerstand op; de overige strijders werden afgemaakt, of naar beneden in de Schelde gedrongen. Vrouwen, kinderen, grijsaards, werden bij menigte vermoord; en toch liet, te midden van dat tooneel van verdelging, recht boven het hoofd der worstelende menigte, de klok der hoofdkerk, hoog in de lucht boven het gedruis en den kruitdamp elk kwartier als ware het spottend, hare zachte, welluidende toonen hooren.

Nooit viel er zulk een bloedbad voor, zelfs niet in de zoo zeer met bloed bevlekte Nederlanden. Men meent, dat er in den loop van dezen dag en op de beide volgende dagen achtduizend menschenlevens werden opgeofferd⁽¹⁾. De Spanjaards hadden zelfs den mom van menscheijkheid afgelegd. De hel scheen hare booze geesten te hebben uitgezonden. De nacht omhulde het

- (1) Zóó is de begrooting van MENDOZA, (XV. 317) te weten, tweeduizend vijfhonderd, door het zwaard gedood, en tweemaal zooveel verbrand en verdronken. - CABRERA noemt zeventuizend en daarboven (XI. 865). BOR en HOOFT geven hetzelfde getal aan voor de lijken, die men op straat vond, en wel tweeduizend vijfhonderd; en terwijl zij het aantal verdronkenen op evenveel schatten, laten zij dat der in den brand omgekomenen te gissen over. VAN METEREN (VI. 110), die steeds het getal zijner landgenooten, die op het slagveld of in een bloedbad omkwamen, zoekt te verkleinen, terwijl hij het verlies der vijanden vergroot, geeft toe, dat er tusschen de vier en vijfduizend gedood werden, doch voegt er bij, dat men slechts vijftienhonderd lijken vond, die allen te zamen in twee groote kuilen begraven werden. Zoo geeft hij juist duizend lijken minder op, dan alle andere spaansche of nederlandsche bronnen. STRADA VIII. 422) zegt, dat er drieduizend met het zwaard gedood werden. - Vergelijk DE THOU, VII. I. 62, 383-390. - De brief van Jeronimo de Roda aan den Koning, gedagteekend uit de citadel van Antwerpen den 6den November, toen het bloedbad nauwelijks afgeloopen was, begroot de gedooden op achtduizend, benevens duizend paarden. Dit getuigenis, bijna terzelfder uur en plaatse, van iemand zoo liep in de zaak betrokken, kan als afdoende beschouwd worden. - Zie den brief van Roda, bij BOR, IX. 737, 738.

tooneel, vóór de soldaten meester waren van de stad; doch erger gruwelen begonnen, nadat de strijd geëindigd was. Dit rooversheir was daar gekomen met een bepaald doel: eigenbelang; geen bloeddorst, geen wellust, geen wraakzucht, had hen aangedreven, maar geldzucht. De brand, die zich verder en rasser dan men gewenscht had, over de rijkste wijk der stad uitbreidde, had een aanzienlijke waarde aan goederen verslonden. Zes miljoen⁽¹⁾ op zijn minst waren dus vernield geworden, zonder dat iemand er iets bij gewonnen had. Er was echter nog veel over: de geldkoffers der kooplieden, het goud en zilver, de kostelijke juweelen, de prachtige stoffen van fluweel, satijn, zijde, kanten, en dergelijke gemakkelijk te vertillen goederen waren spoedig buit gemaakt. Tot zoover ging het werk vlot van de hand, maar in de burgerwoningen viel het moeilijker. Het gereed geld, het zilverwerk en de andere kostbaarheden van bijzondere personen konden niet zoo gemakkelijk gevonden worden. Men nam derhalve alras zijn toevlucht tot allerlei folteringen, om de verborgen schatten te doen aanwijzen. Wanneer den plundenaars alles overgegeven was en de som hun te gering scheen, werd de eigenaar voor zijne armoede of onderstelde geheimhouding op onmenschelijke wijs gestraft. Eene deftige vrouw, Fabry geheeten⁽²⁾, had met hare bejaarde moeder en andere vrouwen van haar gezin in den kelder de wijk genomen. Bij het vallen van den avond drong eene bende roovers het huis binnen, en na dit leeggeplunderd te hebben, daalden zij in den kelder af. De deur gesloten vindende, deden zij die met buskruit openspringen. De moeder, die het dichtst bij den ingang was, viel dood op den drempel. De roovers stapten over het verminkte lijk heen, sprongen op de dochter toe en eischten met luid getier het goed, dat zij daar verborgen waanden; ook wilden zij volstrekt weten, waar de heer des huizes zich verborgen had. Geen betuigingen van de vrouw dat er geen schatten verborgen waren en dat zij niet wist waar haar man was, die, voorzoover zij gissen kon, op straat dood lag, mochten baten. Om meer uit haar te krijgen, hing men haar op aan een balk in den kelder, en sneed haar eenige oogenblikken daarna af, vóór de adem haar begeben had. Toen men ook nu nog geen bevredigend antwoord ontving, hing men haar weder op om haar na een korte poos nogmaals los te maken en een nieuw

- (1) HOOFT, XI. 462. BOR begroot de schade op drie miljoen (IX. 731). De brandschade, zegt VAN METEREN, was even groot als de waarde der geplunderde goederen, welke hij later op meer dan vier miljoen kronen aan gereed geld begroot, zonder de juweelen en andere koopwaren er onder te rekenen, (VI. 110).
- (2) HOOFT, XI. 463. Het gold hier de grootmoeder van de echtgenoot van den geschiedschrijver.

verhoor te doen ondergaan. Deze barbaarschheid herhaalde men verscheidene malen, tot dat men overtuigd was, dat er niets mee te winnen, maar integendeel veel kostbare tijd mee te verliezen viel. In de hoop van elders beter te slagen, liet men haar voor de laatste maal hangen en ging op nieuwen roof uit. Als door een wonder bracht de gepijnigde vrouw er nog het leven van af. Eene dienstbode, met een spaansch soldaat getrouwd, trad nog juist bij tijds het huis binnen, om hare stervende meesteres te kunnen helpen. Zij bleef echter krankzinnig en bracht het overige van haar leven door met in haar huis rond te zwerven, of in den tuin machteloos te graven naar den verborgen schat, waarom men haar zoo gruwzaam had gefolterd.

Een bruiloft werd op ruwe wijze gestoord. Twee jongelieden, bureu en behorende tot vermogende familiën, waren sedert lang verloofd, en de voltrekking van het huwelijk was bepaald op Zondag, den noodlottigen 4den November. De gasten waren bijeen, de plechtigheid geëindigd, de bruiloft aan den gang, toen de afgrijselijke jammerkreten op straat verkondigden, dat de Spanjaarden de stad waren binnengedrongen. Het eene uur na het andere verliep, onder angstig verbeiden van hetgeen komen zou. Eindelijk meldde een donderend gestomp op de deur de komst eener rooverbende. Door hun kapitein voorafgegaan, stormde een aantal soldaten het huis binnen en plunderde de kamers leeg, zonder tegenstand te vinden van de vereenigde vrienden en verwanten, te klein in getal en te machteloos om het tegen deze welgewapende schelmen op te nemen. Zilvergoed, kostbare kleederen, kistjes met kleinodiën werden vrijwillig overgeleverd en met gretigheid aangenomen, maar niet toereikend geacht, en om de ongelukkigen meer te doen opbrengen dan zij bezaten, werd ook hier onmenschelijke wreedheid aangewend. De soldaten begonnen met den bruidegom dood te slaan; de bruid viel met een gil in haar moeders armen, waaraan haar de moordenaars ontscheurden, om de moeder te vermoorden en daarna de overigen, ten einde zich te wreken over de vruchteloze poging om door bedreiging en pijniging schatten te verkrijgen, die niet bestonden. De bruid, die uitstekend schoon was, werd naar de citadel gesleept. Door dien laatsten hoon tot razernij vervoerd, vloog de vader, de eenige man die nog in leven gebleven was, op de Spanjaards in. Aan een hunner zijn zwaard ontwringend, weerde de oude man zich zoo dapper, dat meer dan één vijand er aan gelooven moest; weldra echter werd hij afgemaakt. Intusschen was de bruid in een vertrek op de citadel opgesloten. Zonder tijd te verliezen met vruchteloos gejammer, besloot zij zich het leven te benemen, dat in zoo weinige uren zoo rampzalig geworden was. Bijkans was zij er in geslaagd om zich aan een zwaren gouden ketting, dien zij

om had, op te hangen, toen de kapitein, die haar geroofd had, het vertrek intrad. Bezield door hebzucht, maakte hij haar ijlings los, ontrukte haar den ketting en andere kostbaarheden van haren bruidstooi, liet haar moedernaakt uitkleeden en met roeden geeselen, tot haar schoone lijf droop van bloed, en joeg haar in dien staat, moedernaakt, bijna krankzinnig, weder naar de stad. Hier zwierf het beklagenswaardig schepsel door de brandende straten, tusschen de dooden en stervenden, tot dat zij door eene patrouille uit haar ellendig leven verlost werd⁽¹⁾.

Ziedaar een paar voorbeelden, tot in de bijzonderheden bewaard gebleven, van de menigte gruwelen bij die gelegenheid gepleegd. Ontelbare zijn er in vergetelheid gedompeld. Op den ochtend van den 5den November bood Antwerpen een akelig schouwspel aan: het prachtige Stadhuis, als een wonder der wereld beroemd⁽²⁾, zelfs in die eeuw en in dat land, waarin men aan stadsgebouwen zooveel schatten ten koste legde, stond daar als een zwartgeblakerde bouwval; alles was vernield, behalve de muren, terwijl oorkonden, registers en andere voorwerpen van waarde, verloren waren gegaan. Het luisterrijkst gedeelte der stad was in de asch gelegd; minstens vijfhonderd paleizen, grootendeels van marmer of gehouwen steen, waren een smeulende puinhoop geworden. Lijken van hen, die in het bloedbad gevallen waren, lagen aan alle kanten, maar het meest op het plein De Meir tusschen de gotische zuilen der Beurs en in de straten dicht bij het Stadhuis. De duitsche soldaten lagen er in hunne wapenrusting; van sommigen was het hoofd van den romp afgebrand, bij anderen had de vlam armen en beenen verteerd. De markgraaf Gozewijn Verreycken, de burgemeester Van der Meere, de leden van den Raad, Lancelot van Ursele en Nicolaas van Boeckholt, en andere voorname burgers lagen onder stapels dooden van minderen rang⁽³⁾. Zij bleven onbegraven liggen, tot dat de armverzorgers, op wier hulp de levenden toen echter dringender aanspraak te maken hadden, dan de dooden, door Roda gedwongen werden om de lijken op kosten van de armen ter aarde te doen bestellen. De moordenaars waren te inhalig om voor hunne slachtoffers de begrafeniskosten te betalen. De plechtigheid had niet overhaast plaats, want het aantal lijken was nog niet vol. Nog twee dagen lang waarde de verdelging door de stad. Van alle misdaden, die de mensch met koelbloedige berekening of razenden hartstocht begaan kan,

(1) BOR, IX. 731. HOOFT, XI. 465.

(2) 'Hetwelck men mocht tellen onder de wonderen der werelt.' - Remonstrantie der Staten van Brabant aan de Staten-Generaal, bij BOR, X. 734.

(3) HOOFT, XI. 462-466. VAN METEREN, VI. 110a. BOR, IX. 732.

bleef er nauwelijks één ongepleegd; want dartele ongebondenheid, dobbelspel, vrouwenkracht, tot dusver voor de dringender roepstem van geld- en moordzucht uitgesteld, werden nu bij de andere gruwelen gevoegd⁽¹⁾. Met onuitdelgbare letters heeft de geschiedenis op hare koperen tafels de rekening gegriefd, die alleen voor den Rechterstoel hierboven vereffend worden kan.

Van al de gruweldaden in de Nederlanden begaan, was dit de ergste. Men noemde haar *de Spaansche Furie*⁽²⁾, onder welken schrikkelijken naam zij sedert eeuwen bekend bleef. De stad, eene wereld van weelde en luister, was in een knekelhuis herschapen, haar handelsbloei geknot. Drieduizend lijken werden op straat gevonden, een gelijk getal menschen schatte men, dat in de Schelde omgekomen waren, en nagenoeg evenveel werden er verbrand of op andere wijze omgebracht; zeker werden er niet minder dan achtduizend van het leven beroofd. Voor zes miljoen aan goederen werd door den brand vernield, en minstens evenveel door de Spanjaarden buit gemaakt⁽³⁾. Bij deze schromelijke rooverij werd niemand ontzien; vreemde kooplieden, die onder de uitdrukkelijke toelating en bescherming van den spaanschen Monarch leefden, werden evenmin gespaard, als Vlamingen; geestelijken van de roomsche Kerk werden evenzeer tot uitlevering van hun geld en kostbaarheden gedwongen als Calvinisten. De rijken moesten al hun overvloed opbrengen, de armen alles wat men hun afpersen kon. Zelfs de van de gemeente bedeelde armen, en de gevangen misdadigers waren tegen aanranding niet veilig. Zekere kapitein, Gaspar Ortis, behaalde een aanzienlijken buit door zich van den zoogenaamden *Steen*, of de stadsgevangenis, meester te maken, waar hij al de bewoners, die middelen konden vinden om hunne vrijstelling te betalen, op losprijs stelde. Roovers, moordenaars, zelfs Wederdoopers en anderen, die om den godsdienst gevangen zaten, werden aldus losgelaten. Zelden had eene betrekkelijk zoo kleine bende in eene driedaagsche plundering zooveel opgedaan. Vier of vijf miljoen kronen onder vijfduizend soldaten verdeeld, stelden voor lange achterstallen schadeloos, en de Spanjaarden konden zich geluk

(1) Remonstrantie der Staten van Brabant aan de Staten-Generaal, bij BOR, IX. 733, 734.

(2) BOR, IX. 732, HOOFT, XI. 462. VAN METEREN, VI. 111. WAGENAAR, VII. 115.

(3) VAN METEREN (VI. 111a) geeft vier miljoen kronen op als bedrag van den buit, alleen aan gereed geld, met uitsluiting van edelgesteenten, juweelen, kant, zijde, borduursels en andere voorwerpen, die men gemakkelijk vervoeren en te gelde maken kon. - De begrotingen van BOR en HOOFT komen zakelijk hiermede overeen. In enkele huizen werd tot 300 000 gulden gevonden; meer dan 90 000 in de woning eener weduwe. - VAN METEREN, t.a. pl.

wenschen, dat zij aldus zich zelven betaling hadden verschaft. Wel is waar werd het zondeloon vrij ongelijk verdeeld en dwaas verkwist. Een gemeen ruiter zou, naar men zeide, op één dag met dobbelen op de Beurs tienduizend kronen verloren hebben; want de soldaten, thans overvloedig bij kas, kregen lust om de verachte en uitgeplunderde kooplieden na te bootsen en begaven zich dagelijks naar de Beurs, als om handel te drijven. Het duurgekochte goud werd door velen lichtzinnig verspild, maar anderen lieten, bedachtzamer, hun aandeel in den buit versmelten en tot degengevesten, scheeden, zelfs volledige wapenrustingen vermaken, die dan vernist werden, opdat zij uiterlijk van ijzer zouden schijnen. De kostbare zijden stoffen, het kantwerk en de juweelen der antwerpsche kooplieden werden in borstharnassen voor de overweldigers herschapen. De goudsmiden kregen hierdoor evenwel gelegenheid om de plunderaars te verschalken, en mengden in de gouden wapenrustingen, die men hen dwong te maken, veel meer koper, dan de bestellers vermoedden. Zoo werd een gedeelte van den roof steelsgewijs weer aan de plunderaars ontvreemd⁽¹⁾.

Bij deze spaansche Furie te Antwerpen werden meer menschen vermoord dan in den St. Bartholomeusnacht te Parijs⁽²⁾, en schier evenveel, als er, tien jaren geleden, bij de beeldstormerij te Antwerpen beelden gebroken waren. Die beeldstormerij had toen der katholieke Christenheid een huivering aangejaagd, en toch was het den Nederlanders en den Protestanten in Europa te vergeven, indien zij nu deze slachting, onder hunne broeders aangericht, met evenveel afgrijzen beschouwden, als hunne tegenpartij het de dolzinnige, aan hout en steen gepleegde schennis deed. De beeldstormers werden althans door een beginsel bestuurd: en zij hadden hunne handen met bloed, noch roof bevekt: misschien werden de Spanjaards evenzeer door dweepzucht beheerscht. Konden zij niet wanen, dat zij zich bij de heilige Kerk hoogverdienstelijk maakten, door ongeloovigen aldus hun geld te ontnemen, en de aarde van die ongeloovigen te bevrijden? Was de Paus niet met zijne kardinalen in plechtstatigen optocht kerkwaarts gegaan, om God het dankoffer toe te brengen voor den moord van Parijs?⁽³⁾ Was die heilrijke gebeurtenis niet door kanongebulder en feestelijke verlichting gevierd? Waarom zouden de beulen van Antwerpen niet op

(1) BOR, IX. 732. HOOFT, XI. 465, 466. VAN METEREN, VI. 111. STRADA, VIII. 421.

(2) Omtrent driemaal zooveel, indien de begroting van DE THOU (drieduizend) juist is. - DE THOU, liv. 53, VI. 443. Vele schrijvers evenwel van dien tijd hebben het aantal der slachtoffers te Parijs op tienduizend begroot.

(3) DE THOU, VI. 442.

gelijke onderscheiding aanspraak mogen maken? Al hadden zij ook in hunne geestverbijstering tusschen vriend en vijand, tusschen katholiek en Calvinist, tusschen kerkelijke goederen en bezittingen van leeken geen onderscheid gemaakt, konden zij toch niet een gelijk getal vermoorden en een veel grooteren buit aanwijzen?

Wonderweinig Spanjaarden werden er in die jammerdagen gedood: tweehonderd is het hoogste te vertrouwen cijfer dat men geboekt vindt⁽¹⁾. Het verschil grenst aan het ongerijmde; toch

- (1) Zoo door BOR, IX. 731, benevens vierhonderd gekwetsten. Eveneens door HOOFT, XI. 463. MENDOZA, geeft slechts veertien dooden en nauwelijks meer dan twintig gewonden aan de spaansche zijde op. VAN METEREN, die als gewoonlijk hier de eer zijner landgenooten in het spel acht, vindt een droevigen troost in het eenigszins vergrooten van het aantal verslagen vijanden; volgens hem werden er driehonderd Spanjaarden gedood (VI. 110). STRADA (VIII. 422) vermeldt eenerzijds het kleinste, anderzijds het grootste getal, zoodat het bijna zeker is, dat het cijfer niet minder dan veertien en niet meer dan tweehonderd beliep. Deze opgaven zijn alleszins merkwaardig, daar het bijna onmogelijk schijnen zou, dat eene krijgsmacht van vierdehalf of vijfduizend man (met dat verschil wordt hun aantal opgegeven), ten koste van zoo weinig verlies eene stad van tweemaal honderdduizend zielen, die door een leger van ten minste twaalfduizend man naast eene aanzienlijke gewapende burgermacht verdedigd werd, bemachtigen en uitplunderen kon. Geen wonder dat de ridderlijke BRANTÔME door het heldenstuk in verrukking kwam (*Hommes Illustres*, etc. II. 204), en dat de Nederlanders, op het zien van de koenheid en wreedheid der vijanden, in twijfel geraakten, of zij menschen dan wel duivels voor zich hadden. Dezelfde onevenredigheid tusschen het getal verslagenen aan de spaansche en dat der dooden aan de nederlandsche zijde werd in alle groote gevechten in het tijdvak, waarmede wij ons thans bezig houden, opgemerkt. Van het einde van Augustus 1576 tot op de tekening van het Eeuwig Edict op den 17den Februari 1577, in zes maanden tijds dus, brachten de Spanjaarden volgens de bekentenis der Nederlanders zelve, twintigduizend menschen om, terwijl zij van hunne zijde beweerden nog geen zes dooden te hebben gehad! MENDOZA, XVI. 335. - Vergelijk CABRERA, XI. 866; VAN METEREN, VI. 120. Genoeg van het bloed, jaarlijks of maandelijks door de Nederlanders ter bescherming van godsdienst en vrijheid vergoten. Wat de geldelijke uitgaven betreft, werden de kosten van der Staten leger van 800 000 tot 1 000 000 gulden per maand geschat. - VAN METEREN, VIII. 138d en 144. - Dezelfde geschiedschrijver berekent de kosten van 's Konings leger op twee-en-veertig millioenen kronen gedurende de negen jaren van 1567 tot 1576, hetgeen omtrent 1 000 000 gulden bedraagt in de maand, waarvan de helft, naar zijn zeggen, uit Spanje kwam. De Nederlanders brachten bijgevolg de andere helft op, zoodat nog 500 000 gulden maandelijks gevoegd moesten worden bij het millioen, voor hun eigen krijgswezen gevorderd. Zoo had men dus eene belasting van anderhalf millioen per maand, of achttien millioen 's jaars, louter om de twee legers op de been te houden, die de Nederlanden verwoestten. Het ontzettend verlies door verbeurdverklaringen, plunderingen, brandschatting en berooving van ontelbare steden en dorpen, kwam hier natuurlijk nog bij; doch dat bedrag is voor geen berekening vatbaar. De geregelde kosten, die zij te bestrijden hadden, alleen voor de bezoldiging en het onderhoud der krijgsmacht, bedroegen de bovengemelde som, die thans met minstens zestig millioen jaarlijks zou gelijk staan, als men het verschil van geldswaarde in aanmerking neemt. Dit was zekerlijk genoeg voor eene bevolking van drie millioen zielen. Hunne telkens herhaalde belofte om de vrijheid met hun 'goed en bloed' te verdedigen was geen ijdele snoeverij, daar zij er drieduizend man en anderhalf millioen 's maands voor ten beste gaven.

is het niet veel grooter, dan hetgeen zoo dikwijls tusschen het verlies der Spanjaarden en dat der Nederlanders kan worden opgemerkt. De stoutmoedigheid der vijanden evenaarde hunne wreedheid, en deed hen als begaafd schijnen met bovenmenschenlijke macht. Als men zich daarbij herinnert, dat de burgers slecht gewapend waren, dat van hunne verdedigers velen zich verradelijk tegen hen keerden, dat er duizenden in het eerste oogenblik op de vlucht sloegen, en men bedenkt eindelijk hoe eene plotselinge, ontzettende verbijstering zich van de burgers meester maakte, dan zal het verschil tusschen de geleden verliezen niet meer zoo verwonderlijk schijnen.

Eenige aanzienlijke bevelhebbers waren levend gevangen genomen en op de citadel gebracht, en daaronder de heer van Capres en de jeugdige graaf van Egmond. De raadsheer Jeronimo de Roda zat op een stoel in een open galerij van het kasteel, toen de twee heeren voor hem gebracht werden, en Capres was laag genoeg, om een diepe buiging te maken voor den man, die beweerde de geheele regeering van Zijne Majesteit te vertegenwoordigen⁽¹⁾. De waardige opvolger van Vargas beantwoordde die hulde van den gevangene door hem een schop tegen de maag te geven en hem met eene onbeschoftheid, waaraan zijn voorganger nog een les had kunnen nemen, toe te roepen: *'Ah puto tradidor!'* [verraderlijk hoerekind] ik wil je groet niet!' De jonge Egmond, die, terwijl hij dapper vocht aan het hoofd van lafhartige troepen, gevangen was genomen door Juliaan Romero, denzelfden, die negen jaren geleden bij zijns vaders schavot gestaan had, beschouwde dit tooneel met trotsche verontwaardiging. Die houding deed meer uitwerking op Roda, dan de kruipende onderdanigheid van Capres. 'Uw ongeluk doet mij leed, graaf,' zeide de raadsheer, zonder evenwel van zijn stoel op te staan, 'maar dat is het lot van hen, die de wapens tegen hun Koning opvatten.' Ziedaar het ongelukkig begin der loopbaan van Filips van Egmond, bestemd om roemloos, weifelend, laag, en bij meer dan ééne gelegenheid rampspoedig te zijn.

(1) BOR, IX. 731. HOOFT, XI. 412. VAN METEREN, VI. 110. STRADA, VIII 418. - 'Pour certaines bonnes considérations j'ay prins mon logis en ce chasteau, qu'est la maison royale de S.M., pour d'icy pourveoir et ordonner toutes les choses de son service, jusques les Seigneurs du Conseil soyent remis en leur entière liberté,' etc. - Brief van Jeronimo de Roda aan den magistraat van Antwerpen, 8 September 1576. IIIde Register der Doleanten van Brabant, A^o 1576, f. 203 MS. in het Haagsch Archief.

Geheel het land sidderde op de mare van de gruweldaad, maar het sidderde van verontwaardiging, niet van vrees. Reeds waren de onderhandelingen te Gent tusschen de vertegenwoordigers van den prins en van Holland en Zeeland met de afgevaardigden der overige provinciën op een goeden weg, en het voorgevallene te Antwerpen deed hen veeleer spoediger tot een besluit komen, dan dat het hen zou hebben afgeschrikt. Een brief van Jeronimo de Roda, waarin hij den Koning van het gebeurde verslag deed, werd onderschept. In dat stuk zwaaide de raadsheer aan Don Sancho d'Avila, Juliaan Romero, Alonzo de Vargas, Frances Verdugo, zoowel als aan de duitsche kolonels Fugger, Freundsberg, Polweiler en anderen uitbundigen lof toe. 'Ik wensch Uwe Majesteit bijzonder geluk met deze overwinning,' zoo besloot de raadsheer zijn brief. 'Zij is van groot belang, en de schade voor de stad is ontzettend'⁽¹⁾. Zulk een schaamteloze beschouwing van de misdaad was niet geschikt om de verbitterde gemoederen tot bedaren te brengen. Van hun kant zonden de Staten van Brabant een krachtig vertoog aan de Staten-Generaal, waarin zij de geleden verongelijkingen opsomden en er op aandrongen om onmiddellijk te handelen. 'Het is bekend,' zoo luidde het, 'hoe de stad Antwerpen, kort geleden het eerste en uitstekendste sieraad van geheel Europa, de ware en eenige toevlucht van alle natiën der wereld, de schatkamer van alle goederen en rijkdommen, de uitvindster en voedster van alle kunst en nijverheid, de beschermster van den waren roomsch katholieken godsdienst, de voorstandster van alle wetenschappen en deugden, en bovenal meer dan getrouw en gehoorzaam aan haren oppermachtigen Vorst en Heer, in één oogenblik van den hoogsten trap van eer en voorspoed tot in den diepsten afgrond van ellende en armoede is gesmakt en tot een moordspelonk van roovers en moordenaars gemaakt, vijanden van God, den Koning en alle goede ingezetenen'⁽²⁾. Daarna hingen zij een tafereel op van de slachting, 'waarvan het aandenken gruwelijk en verfoeilijk wezen zal, zoolang de wereld staat'; en zij besloten met een dringenden eisch tot herstel. Zij sloegen in het bijzonder voor, om terstond een plakkaat af te kondigen, waarbij de vervreemding van allen eigendom en de uitvoer van alle goederen uit Antwerpen verboden werd, en tevens den eigenaren het recht werd toegestaan, om hun gestolen goed oogenblikkelijk in beslag te nemen, wanneer en waar dit ook gevonden mocht worden. Overeenkomstig dit voorstel werd werkelijk een plakkaat opgemaakt, al was het dan ook wat laat,

(1) Brief van Roda, bij BOR, IX. 737, 738.

(2) Remonstrantie der Staten van Brabant aan de Staten-Generaal, bij BOR, IX. 733.

in de hoop van althans enkele verderfelijke gevolgen der spaansche Furie te kunnen afweren.

Omstreeks denzelfden tijd richtte de prins van Oranje een gedenkwaardigen brief⁽¹⁾ tot de Staten-Generaal, toen te Gent vergaderd, waarin hij op de spoedige sluiting van een verdrag aandrong. De tijding van den moord, die tot een levendig gekleurde toelichting van de groote in zijn brief vervatte waarheden strekken kon, had hem toen nog niet te Middelburg bereikt; maar zijn ernstig vertoog, gevoegd bij de jongste gruweldaad, deed een machtige uitwerking. De brief was een meesterstuk, dat de geestdrift deed ontvlammen, zonder voedsel te geven aan de achterdocht; hij verlevendigde de eenstemmige gezindheid, zonder de gevoelens te kwetsen, waarin de provinciën niet zoo eendrachtig samenstemden. Zonder uitdrukkelijk van het godsdienstig vraagstuk te gewagen, stelde de prins uitvoerig en dringend de noodzakelijkheid voor oogen van eendracht, volharding en waakzaamheid. Hadden Holland en Zeeland alleen reeds zooveel kunnen doen, hoeveel meer stond er te hopen, wanneer al de provinciën vereenigd zouden zijn? ‘De bloem van het spaansche leger is gevallen,’ schreef hij, ‘zonder in staat te zijn geweest om dezer beide provinciën uit de vuist te rukken van hem, die zij spottender wijs arme Geuzen noemen; maar wat is die handvol steden in vergelijking van al de provinciën, indien zij zich in den strijd op onze zijde wilden voegen?’ Hij maande de Staten aan om, vereenigd krachtig het hoofd te bieden, daar men den Koning de beroerten in de Nederlanden altijd had doen beschouwen als eene samenzwering van bijzondere personen. ‘De Koning zelf zeide mij in 1559, “schreef Oranje,” dat zoo de Staten geen pilaren hadden, waarop zij leunden, zij zulk een hoogen toon niet zouden voeren.’ Het was derhalve noodzakelijk te toonen, dat bisschop, abt, monnik, edelman, burger, boer, kortom het gansche volk, als uit één mond riep en één wil openbaarde. Tegen zulk eene verklaring zou de Koning zich niet durven verzetten. Door zich aldus eendrachtig en standvastig te verzetten, met voorbijzien van ondergeschikte verschillen, zouden de Nederlanders zoowel hun vrienden als buitenlandsche Vorsten vertrouwen inboezemen. De Vorsten van Duitschland, de groote heeren en edellieden van Frankrijk, de Koningin van Engeland, hoeveel deernis zij ook gevoelden met de rampen der Nederlanders, waren onvermogen geweest om hen krachtig bij te staan, zoolang de landzaten door onderlinge verdeeldheid belemmerd werden om zich zelve te helpen; zoolang zelfs hun te wapen roepen slechts geleeke ‘een alarmkreet,

(1) De brief is uitgegeven door GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, III. 140-154.

een opschudding van het volk, dat als de golven der zee even opbruischt, om in het volgende oogenblik weder te verstuiven⁽¹⁾.

Terwijl de prins aldus tot eendracht en vastberadenheid aanspoorde, gaf hij zich tevens groote moeite om den Staten de noodzakelijkheid in te prenten, waakzaam te blijven. Zij hadden toch met een arglistigen vijand te doen. Onderschepte brieven hadden reeds het bewijs geleverd, hoe men ook in het vervolg zich van de oude geveinsdheid dacht te bedienen; hoe men, terwijl Don Juan van Oostenrijk op weg was, de Nederlanders door vleierende woorden en beloften in slaap wilde wiegen. Roda had van den Koning geheime instructiën ontvangen, die den nieuwen landvoogd tot leiddraad moesten strekken, en Don Sancho d'Avila was om zijne ondersteuning der muitelingen van Aalst in Spanje daverend toegejuicht. Was die toejuiching niet een duidelijk blijk van de staatkundige gedragslijn, door Don Juan te volgen, en duizendmaal meer beteekenend, dan de niets beduidende volzinnen van nuttelooze welwillendheid, waarmede men staatsstukken mocht vullen? 'De oude treken worden voor den dag gehaald,' schreef de prins; 't is daarom noodig, uwe wezenlijke vrienden te leeren kennen, en hun het masker af te rukken, die, onder voorgeven, dat zij het niet wagen den Koning reden tot misnoegen te geven, met beide partijen in goede verstandhouding zoeken te blijven. Het is noodig, ten einde een toetssteen te hebben, dat gij eene verklaring teekent en eischt om te weten wien gij vertrouwen kunt en wien gij te wantrouwen hebt.'

De moord van Antwerpen en de krachtvolle taal van Oranje oefenden grooten invloed uit op de gentsche vergadering. De afgevaardigden hadden hunne beraadslagingen rustig en ijverig voortgezet, terwijl de citadel steeds beschoten werd en de sterkte bezweek op denzelfden dag, waarop de sluiting van het verdrag plaats had⁽²⁾.

De gewichtige oorkonde, waardoor de prins zich, althans gedurende een korten tijd, voor zijne opofferingen en inspanning beloond zag, was vervat in vijf-en-twintig artikelen⁽³⁾. Oranje met de Staten van Holland en Zeeland aan de eene, en de overige provinciën, die het verdrag ondertekenden, of in het vervolg zouden ondertekenen, aan de andere zijde, kwamen overeen, dat men van weerskanten het verledene vergeven en vergeten zou.

(1) GACHARD, Correspond. etc. III. 152.

(2) BOR, IX. 727. HOOFT, XI. 470. - De laatste en beslissende aanval op het kasteel had plaats op den 8sten, de artikelen van overgaaf werden geregeld en het kasteel ontruimd op den 11den November. - VAN METEREN, VI. 113. MENDOZA, XVI, 326. Archives etc. V. 525.

(3) De artikelen bij BOR, IX. 738-741; HOOFT, XI. 467 en 470, MENDOZA XVI. 320-326; VAN METEREN, VI. 112, sqq.; en anderen.

Zij beloofden elkander eene nauwe en getrouwe vriendschap voor het toekomende. Zij verbonden zich onderling met belofte, de Spanjaarden onverwijld uit de Nederlanden te verdrijven. Zoodra dat groote werk volbracht zon zijn, moesten de Staten-Generaal bijeengeroepen worden, in dier voege en in dien vorm, als geschied was toen de Keizer plechtig afstand van de regeering had gedaan. In die vergadering zouden de godsdienstzaken in Holland en Zeeland geregeld worden, benevens de overlevering van sterkten en andere plaatsen, die Zijne Majesteit toebehoorden. Er zou volle vrijheid van verkeer en handel bestaan tusschen de burgers van weerszijden. Het zou evenwel aan die van Holland en Zeeland niet geoorloofd zijn, buiten hun eigen gebied iets tegen den roomsch katholieken godsdienst te ondernemen, of om dien godsdienst iemand met woord of daad te krenken. Alle plakكاتen betreffende de ketterij, zoomede de criminele ordonnantie van den hertog van Alva, werden geschorst, tot dat de Staten-Generaal anders zouden verordenen. De prins zou blijven Admiraal-Generaal van de zee en stadhouder voor Zijne Majesteit van Holland, Zeeland, Bommel en andere plaatsen, tot dat door de Staten-Generaal, na het vertrek der Spanjaarden, daarin anders zou worden voorzien. De steden en plaatsen, begrepen in 's prinsen aanstelling, maar die zijn gezag nog niet erkenden, zouden, ingeval zij later tot het verdrag toetraden, door zijne tusschenkomst naar billijkheid behandeld worden wat den godsdienst en andere zaken betrof. Alle gevangenen, en in het bijzonder de graaf van Bossu, zouden van weerszijden zonder losgeld ontslagen worden. Alle nog onvervreemde verbeurd verklaarde vaste goederen en andere bezittingen zouden aan de eigenaars te gelijk met hun eer en goeden naam teruggegeven worden, daar alle verbeurdverklaringen sedert 1566 voor nietig en van onwaarde werden verklaard. De paltsgrovin, eertijds weduwe van Brederode, en de graaf van Buren, Oranje s zoon, werden bij deze bepaling uitdrukkelijk opgenoemd. Prelaten en andere geestelijken personen, die in Holland en Zeeland goederen bezaten, zouden, zoo mogelijk, in dat bezit hersteld worden; doch bijaldien die goederen reeds vervreemd waren, hetgeen waarschijnlijk meest het geval zou zijn, zouden zij billijke schadeloosstelling ontvangen. Het voorstel door Holland en Zeeland geopperd, om door de vereenigde provinciën de schulden, door den prins bij zijne twee veldtochten gemaakt, te doen overnemen, werd ter beslissing overgelaten aan de Staten-Generaal. Geen provinciën of steden zouden de vruchten van dit verbond genieten, zoolang zij het verdrag niet onderteekend hadden; doch het zou haar vrijstaan dit te teekenen wanneer zij goedvonden⁽¹⁾.

(1) Zie in het bijzonder artik. 1, 2, 4, 5, 7, 8, 10 en 25.

Deze gedenkwaardige oorkonde werd op den 8sten November te Gent onderteekend door St. Aldegonde met acht andere gemachtigden, van wege den prins van Oranje en de Staten van Holland en Zeeland, aan de eene zijde, en door Elbertus Leoninus en andere afgevaardigden, van wege Brabant; Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Valencijn, Rijssel, Douay, Orchies, Namen, Doornik, Utrecht en Mechelen, aan de andere zijde.

De overeenkomst was een meesterstuk van staatkunde van 's prinsen kant; want er werd daarin voor de veiligheid van den hervormden godsdienst zoo krachtig gezorgd, als men onder de omstandigheden maar verwachten kon. Wanneer men de verandering, gedurende de laatste jaren in de stemming der vijftien provinciën, voorgevallen nagaat, dan was het al veel, dat zij wilden komen tot eenig verdrag, hoe dan ook, met hare beide kettersche zusters; maar veel sterker nog was het, dat de Pacificatie den nieuwen godsdienst als het in Holland en Zeeland gevestigd geloof erkende, terwijl tevens de schandelijke plakaten van Keizer Karel uitdrukkelijk werden afgeschaft. In de vijftien katholieke provinciën zou voorts de uitoefening van den hervormden godsdienst in de huisgezinnen geenszins verboden zijn, en men mocht verwachten, dat mettertijd en bij de terugkomst van hen, die om den godsdienst in den ban waren gedaan, de Hervorming ook daar weer vaster voet verkrijgen zou. Intusschen werd de nieuwe godsdienst in twee provinciën uitdrukkelijk erkend, in de vijftien anderen heimelijk geduld, de Inquisitie voor altijd afgeschaft en het geheele weerbare volk onder de wapenen geroepen om het vreemde krijgsvolk van den nederlandschen bodem te verdrijven. Dit was het werk van Willem den Zwijger⁽¹⁾, en zoo zag hij den arbeid van jaren althans voor het oogenblik met goed gevolg bekroond. Groot was dan ook zijne voldoening, toen hij, nog vóór de uitwisseling der onderteekeningen, het bericht kreeg, dat het verdrag gesloten was. Hij wenschte de Pacificatie ter goedkeuring, niet slechts aan de stedelijke overheden, maar ook aan de burgerij zelve voorgelegd te zien⁽²⁾; bij alle gewichtige gelegenheden toch, was hij er op gesteld, dat de volkswil zich krachtig openbaarde. In dit geval evenwel was het verzoek om de goedkeuring der

- (1) In de Resolutiën van Holland van den 25sten April tot den 8sten November 1576, wordt van geenerlei beginselen voor een verdrag, noch van eenige aanstalten tot, of beraadslagingen over zulk eene oorkonde gewag gemaakt; waaruit KLUIT (I. 146, 147) opmaakt, dat de prins met den hem toegevoegden Raad en de negen gemachtigden de geheele onderhandeling bestuurde. Zoo groot was het vertrouwen, dat beide provinciën in hem stelden.
- (2) Werkelijk zond men naar elke hollandsche stad twee gemachtigden, om het verdrag aan de plaatselijke regeering voor te leggen en het door deze te doen onderteekenen. - KLUIT, Holl. Staatsregel., I. 148.

gemeente onnoodig: het gansche land dacht en sprak toch eenstemmig met Oranje, en de Pacificatie werd terstond bij hare afkondiging met jubelkreten begroet⁽¹⁾. In alle steden en dorpen op de markten afgelezen, werd zij alom in de Nederlanden, door het aanheffen van dankliederen, door feestelijke muziek, door het donderen van het geschut, door den gloed van vreugdevuren bekrachtigd. Een andere gebeurtenis verhoogde nog de blijdschap: de streek in de noordelijke provinciën, nog zoo kort geleden met zooveel stoutheid door de Spanjaarden bemachtigd, werd bijna te gelijk met het sluiten van het gentsche verdrag herwonnen. Het was een natuurlijk gevolg van de mouterij onder het spaansche krijgsvolk; Mondragon, door zijn troepen verlaten, was wel genoodzaakt Zierikzee, de zoo heldhaftig gewonnen stad, prijs te geven. In den aanvang van November werd de hoofdstad en daarmede het geheele eiland Schouwen tegelijk met het overige deel van Zeeland, Tholen alleen uitgezonderd, door den graaf van Hohenlo, 's prinses luitenant-generaal, weder aan der Staten zijde gebracht⁽²⁾.

Zoo vielen dan op dit tijdstip vele groote gebeurtenissen samen. In hetzelfde oogenblik was Zeeland bevrijd, Antwerpen te gronde gericht, het verbond van al de Nederlanders tegen de Spanjaarden geklonken, en op den dag, die den antwerpschen moord voorafging, vier dagen vóór de openlijke afkondiging van het gentsche verdrag, was een vreemde ruiter, door een moorschen slaaf en zes gewapenden gevolgd de straten van Luxemburg ingereden. De ruiter was Don Ottavio Gonzaga, broeder van den prins van Melfi, de moorsche slaaf Don Juan van Oostenrijk, de Keizerszoon, de veroveraar van Granada, de held van Lepanto. De nieuwe landvoogd, aldus vermomd, op de romantische hem eigene wijs, snel door Spanje en Frankrijk getrokken, stond nu op den drempel der Nederlanden; maar met al zijn spoed kwam hij toch eenige dagen te laat.

(1) BOR, IX. 740. WAGENAAR, VII. 117. - 'Avecq une si grande joie et contentement du peuple, de toutes les provinces en général et en particulier, qu'il n'est mémoire d'homme qui puisse se souvenir d'une pareille. Un chascun se peult souvenir des promesses mutuelles d'amitié qui y sont compris,' etc. - Apologie da Prince d'Orange, p. 95.

(2) BOR, IX. 727. HOOFT, XI. 470.

Vijfde afdeeling
Don Juan van Oostenrijk
1576-1578

Eerste hoofdstuk

De held van Lepanto

Geboorte en ouders van Don Juan. - Barbara Blomberg. - Don Juan's eerste opvoeding en erkenning door Filips. - Zijn schitterende loopbaan; zijn veldtocht tegen de Mooren; de slag van Lepanto; zijn buitensporige eerezucht. - Geheime en snelle reis van den nieuwen landvoogd naar de Nederlanden. - Don Juan tegenover Willem van Oranje. - Geheime instructien van Filips en bijzondere plannen van den landvoogd. - Behoedzame staatkunde en briefwisseling van den prins. - Voorloopige onderhandelingen met Don Juan te Luxemburg. - De Unie van Brussel. - De onderhandeling met den landvoogd te Hoey hervat. - Invloed van den nieuwen Keizer Rudolf II en van zijne gezanten. - Het verdrag van Marche en Famenne of het Eeuwig Edict. - Orange's denkwijls in strijd met het Edict; zijne pogingen om het te keer te gaan. - Hij schrijft op naam van Holland en Zeeland aan de Staten-Generaal. De koninklijke regeering tracht den prins voor zich te wennen. - Geheime zending van Leoninus. - Inhoud van den lastbrief, hem door Don Juan medegegeven. - Vruchteloze pogingen om den prins om te koopen. - Heimelijke briefwisseling tusschen Don Juan en Oranje. - Don Juan te Leuven. - Hij wil zich bij de Nederlanders aangenaam maken. - Het volk begint, hem genegen te worden. - Vertrek van het spaansche krijgsvolk. - De hertog van Aerschot tot bevelhebber der antwerpsche citadel benoemd. - Zijne dubbelhartigheid.

Don Juan van Oostenrijk was thans in zijn tweeëndertigste jaar, hij was toch geboren te Regensburg, op den 24sten Februari 1545. Zijn vader was Karel de Vijfde, Keizer van Duitschland, Koning van Spanje, beheerscher van Azië, Afrika en Amerika; zijne moeder Barbara Blomberg, eene waschvrouw in Regensburg. Tot den Keizer toegelaten, aanvankelijk om zijne droefgeestigheid door haar gezang te verdrijven⁽¹⁾, had zij weldra al wat er liefelijks en welluidends in haar was, uitgeput; want nooit was er lastiger, onhandelbaarder wezen, dan Barbara

(1) STRADA, X. 506. BRANTÔME, II. 149.

later werd. Met zekeren Pyramus Kegell gehuwd, die tot krijgscommissaris in de Nederlanden werd aangesteld, zag zij zich door den dood van haar man, weduwe in den aanvang van Alva's bewind. Onder het bijzonder toezicht van den hertog gesteld, werd zij de plaag van dien krijgsman. De geduchte landvoogd, die het hart eener natie van drie millioenen te breken wist, was niet in staat om deze enkele feeke te buigen. Filips had haar uitdrukkelijk verboden te hertrouwen; maar Alva berichtte hem, dat zij door vrijers belegerd werd. Filips had er op aangedrongen dat zij in een klooster gaan zou, doch Alva, die met moeite gedaan had gekregen, dat zij te Gent in stilte leefde, gaf zijn meester de verzekering, dat zij weder los zou breken, zoodra er maar van een klooster gerept werd. Filips wenschte dat zij naar Spanje zou overkomen, en liet haar weten, dat Don Juan zich schaamde over het leven dat zijne moeder leidde; maar zij gaf den landvoogd te verstaan, dat zij zich eer in stukken wilde laten hakken, dan naar Spanje gaan. Zij had er niets tegen, om haar zoon te zien; doch zij wist maar al te goed, hoe de vrouwen in Spanje behandeld werden. Alva beklaagde zich sterk bij Zijne Majesteit over hetgeen men had uit te staan van 's Keizers gewezen beminde. Nooit, schreef hij dikwijls had men zulk eene stijfhoofdige vrouw gezien⁽¹⁾. Zij was halsstarrig, roekeloos, verkwistend, tot in het waanzinnige. Men had in Gent hare huishouding op een rijken voet ingericht en haar 'van eene duenna, benevens nog zes vrouwelijke dienstboden, een hofmeester, twee gages, een kapelaan, een aalmoezenier en vier knechts' voorzien, en zulk eene huishouding scheen voor de weduwe van een krijgscommissaris groot genoeg. Bovendien werd eene aanzienlijke som uitgekeerd voor de opvoeding van haren eenigen in leven gebleven wettige zoon, Koenraad; de andere zoon toch kwam door een noodlottig toeval om: terwijl Don Juan van Oostenrijk in Granada lauweren oogstte, was zijn halfbroeder, de jonge Pyramus, roemloos in een put te Gent verdronken.

Barbara's uitgaven waren buitensporig en hare leefwijs ergerlijk. Haar geld te zenden, zeide Alva, was zoo goed als het in het water te werpen; binnen een paar dagen zou zij met pleziertjes en brasserijen er alles doorbrengen wat de Koning haar geven mocht. De hertog, voor niets anders in de wereld vervaard, koesterde eene doodelijke vrees voor de weduwe Kegell. 'Eene teugellooze vrouw is inderdaad een verschrikkelijk beest,' schreef de secretaris Cayas uit Madrid, op het einde van Alva's bewind; want in spijt van alle pogingen om haar door beloften of be-

(1) Correspondance de Philippe II., 884, 912, 960, 969, 984, 987, 1025, 1054.

dreigingen uit de Nederlanden te krijgen, of om haar op te lichten, bleef zij daar wonen, tot de komst van Don Juan. Door zijne dringende verzoeken of bevelen liet zij zich eindelijk bewegen om het overschot harer dagen in Spanje in ballingschap te gaan slijten, doch zij wreekte zich door de verzekering, dat hij zich geheel en al vergiste, als hij zich verbeeldde 's Keizers kind te zijn; en in deze zaak mocht men aan haar gezag wel eenig gewicht hechten. Zoo was dan de geboorte van Don Juan met een dubbelen sluier bedekt: hij kon de zoon zijn van een doorluchtig Vorst! maar hij kon ook, van moeders en van vaders zijde, gesproten zijn uit zeer alledaagsch bloed; een bastaard bleef hij altoos, maar hij wist niet, of hij den oorsprong van zijn leven in een paleis, of in een achterbuurt zoeken moest.⁽¹⁾

Wat ook op den bodem van het geheim moge gelegen hebben, zeker is het, dat men de jeugd van Don Juan in een sluier hulde. De Keizer, die althans nooit twijfel verried omtrent zijne betrekking op het kind, liet het naar Spanje brengen, waar het door Don Louis Quixada, die tot 's Keizers bijzonder huis behoorde, in groote afzondering te Villa Garcia opgevoed werd. Magdalena Ulloa, Quixada's echtgenoot, paste den kleine met moederlijke en zeer grootmoedige zorg op; want de buitengemeene belangstelling, door haar man in het welzijn van het kind gesteld, had haar in den waan gebracht, dat hij er de vader van was. Bij zekere gelegenheid, toen hun huis in den brand stond, redde Quixada het kind, vóór hij zijne vrouw te hulp schoot, 'hoewel Magdalena wist, dat hij haar meer beminde, dan den appel zijner oogen.' Sedert dien tijd veranderde zij van meening, en hield zij het er voor, dat het kind van hooge geboorte moest zijn. De knaap wies op, schoon en bevallig, en was door zijne vlugheid en stoutmoedigheid bij elk waagstuk de eerste onder zijn

- (1) Correspondance de Philippe, II., II. 1025, 1256. VAN METEREN, VI. 119d. - Vergelijk VAN DER HAMMEN y Leon, Don Juan de Austria, Historia; Madrid, 1627, VI. 294. STRADA, BRANTÔME. - VAN DER VIJNCKT, II. 218; 'Wie zijne ware moeder geweest zij, is een raadsel gebleven, dat nooit volkomen opgelost is,' enz. - CABRERA, XII. 1009. Er was een ongerijmd gerucht in omloop geweest, dat Barbara Blomberg zich slechts had laten gebruiken om de rol van Don Juan's moeder te spelen. Zij stierf op een landgoed, Arrojo de Molinos genaamd, op vier mijlen afstands van Madrid, eenige jaren na den dood van Don Juan. Het volgende spotdicht, uit een ongedrukte verzameling van schotschriften van dien tijd ontleend, doet zien wat men vrij algemeen in de Nederlanden over de afkomst van Don Juan en de betrekking van Barbara Blomberg dacht. De regels - verzen kan men ze niet noemen - zijn niet geheel zonder vernuft:

Echo.

' - sed ad Austriacum nostrum redeamus. - Eamus.
Hunc Caesaris filium esse satis est notum - nothum.
Multi tamen de ejus patre dubitavere. - Vere.
Cujus ergo filium eu dicunt Itali? - Itali.
Verum mater satis est nota in nostra republica - publica.
Imo hactenus egit in Brabantia ter voere - hoere.
Crimen estne frui amplexu unius Caesaris tam generosi? - O si!
Pluribus ergo usa in vitâ est? - Ita est.
Seu post Caesaris congressum, non vero ante? - Ante.
Tace garrula, ne tale quippiam loquere. - Quare?
Nescis quâ poenâ afficiendum dixerit Belgium insigne, - Igne,
etc. - Vers satiriques contra Dom Jean d'Autriche, M.S. van de Bibliotheek van Bourgogne, No. 17, 524.

makers. In den ganschen omtrek was er niemand, die de werpspies kon hanteeren, de lans vellen of den ring steken als de jonge Juan Quixada. Hij was vermaard om zijn moed en zijn bedrevenheid in het temmen van onhandel-

bare paarden. Deze begaafdheden zouden hem echter naar alle gedachten weinig te pas komen in den geestelijken stand, waartoe zijn keizerlijke vader hem bestemd had. Maar Karel overleed vóór er met de geestelijke studiën nog een aanvang was gemaakt, en Filips, die op het einde van 's Keizers leven in het geheim genomen was, verlengde het uitstel⁽¹⁾. Juan had reeds zijn veertiende jaar bereikt, toen op zekeren dag zijn vermeende vader Quixada hem uitnoodigde tot een rid naar Valladolid om den Koning te zien jagen. Twee paarden stonden aan de deur, een schitterend opgetuigd strijdros en een gewoon rijpaard. De knaap besteedde het minder schoone dier, en zoo reden zij naar het gebergte van Toro; doch toen het hoorngeschal het naderen der jagers aankondigde, hield Quixada stil en verzocht zijn jeugdigen tochtgenoot met hem van paard te wisselen. Toen dit gebeurd was, greep hij de hand van den verbaasden knaap, kustte die eerbiedig en sprak: 'Uwe Hoogheid zal over mijn gedrag de noodige inlichting krijgen van Zijne Majesteit, die daar aankomt.' Even voortrijdend, ontmoetten zij den koninklijken jachtstoet; Quixada en de jeugdige Juan stegen of en bogen de knie voor den Vorst. Filips gebod den knaap op te staan, en vroeg hem, of hij den naam van zijn vader kende. Juan antwoordde met een zucht, dat hij juist op het oogenblik den vader, dien hij gekend had, verloor, daar Quixada hem bekende, zijn vader niet te zijn. 'Gij hebt denzelfden vader als ik,' riep de Koning. 'Aan Keizer Karel hebben wij beiden het leven te danken.' Daarop omhelsde hij Juan en verzocht hem weder te paard te stijgen. Gezamenlijk keerden zij naar Valladolid terug, terwijl Filips met eene teergevoeligheid, die hoogst geveinsd moet schijnen, aanmerkte,

(1) STRADA, X. 506, 507. CABRERA, XI. 874.

dat hij nog nooit te voren van eenige jacht zulk een kostelijken buit had te huis gebracht⁽¹⁾.

Deze tooneelmatige erkenning van zijne keizerlijke afkomst was één der vele romantische voorvallen uit de schilderachtige loopbaan van Don Juan, wiens leven volstrekt niet alledaagsch zou zijn. Hij genoot thans een vorstelijke opvoeding met zijne twee neven, den zoon van hertogin Magaretha, en Don Carlos, kroonprins van Spanje. Zij waren van denzelfden leeftijd, doch de meerderheid van Don Juan bleek spoedig. Moeielijk was het niet om den hinkenden, boosaardigen Carlos in lichamelijke bevalligheid, of in gaven des geestes, te overtreffen; maar de bevallige, wellevende, ridderlijke Alexander, die zich naderhand zulk eene groote vermaardheid verwerven zou, was een geduchter mededinger, en toch wordt de zoon van Barbara Blomberg zelfs door den verklaarden lofredenaar van het farnezische Huis boven den kleinzoon van Magaretha van Geest verheven⁽²⁾.

Nog steeds voor den geestelijken stand bestemd, wist Don Juan, in zijn achttiende jaar gekomen, aan de verordeningen van Filips door een vlucht naar Barcelona te ontsnappen. Hij wilde zich op de vloot begeven, die naar Malta afgezonden werd. Op uitdrukkelijk bevel van Filips teruggeroepen, bleef hij en korten tijd in ongenade, doch kwam later weder bij den Vorst in genade, door de aandacht te vestigen op eenige woeste plannen van Carlos. Tusschen den kroonprins en den keizerlijken bastaard had steeds een wrok bestaan, omdat de Infant hem eens den beleedigensten scheldnaam had toegevoegd, dien zijne onwettige geboorte kon ingeven. 'Bastaard of niet,' antwoordde Juan, 'ik had in allen gevalle een beter vader dan gij'⁽³⁾. Die woorden werden waarschijnlijk aan Filips overgebracht en kankerden ongetwijfeld in zijne borst; maar uiterlijk liet hij er niets van blijken, en zelfs klom de jongeling snel in gunst. Op zijn drie-en-twintigste jaar werd hem het beleid opgedragen van den veldtocht tegen de opgestane Mooren van Granada. Hier oogstte hij zijne eerste lauweren en verwierf hij zich naam als krijgsman. Glansrijk was echter de verkregen roem niet: Juan

- (1) 'Nunquam se jucundiorum venando praedam quam eo die retulisse domum.' - STRADA, X. 508. Men houde in het oog, dat de legenden van Don Juan's kindsheid ons door de vindingrijke pen van Vader STRADA overgeleverd zijn en eene romaneske kleur hebben aangenomen, zoodat bij strengere zitting mogelijk veel van het klatergoud verdwijnen zou; doch het wezenlijke van zijn verhaal is echt. - Vergelijk VAN DER VIJNCKT, II. 219.
- (2) STRADA, X. 509.
- (3) 'Hijo de puta.' - De anecdote wordt verteld door VAN DER VIJNCKT II. 220), op het gezag van Amelot de la Houssaie. 'Yo soy hijo de mejor padre.'

begon zijne krijgsverrichtingen met bijna al de moorsche bewoners van Granada, tot zieken, vrouwen en kinderen toe, te verdrijven, en de wreedheden bij de verdrijving gepleegd, de jammeren daarbij uitgestaan, waren vreeselijk⁽¹⁾. Slechts weinigen van de vele duizenden ballingen overleefden den afgrijselijken tocht, en zij, die dat ongeluk hadden, werden door hunne onderdrukkers als slaven verkocht⁽²⁾. Toch bleven eenige Mooren zich in hunne bergvestingen verdedigen, en twee jaren lang boden deze opstandelingen Spanje's macht het hoofd. Waren hunne gezanten bij de Porte geslaagd, dan zou Filips wel voor zijn troon hebben mogen sidderen; doch Selim haatte de Republiek van Venetië evenzeer als hij van cyprischen wijn hield. Terwijl de Mooren in Granada en Ronda in den laatsten doodstrijd lagen, hadden de Turken Venus'eiland aan de vuist der trotsche Republiek ontworpen. Famagosta was gevallen; duizenden Venetianen waren geslacht met eene wreedheid, die zelfs door Alva's handlangers niet overtroffen had kunnen worden; de vermaarde bevelhebber Bragadino was gevild aan de ra van een fregat opgehangen en zoo naar Konstantinopel gezonden, als een geschenk voor den Beheerscher der Geloovigen; en de belofte van Catharina Cornaro tot uitsluiting van de onwettige zoons van haren echtgenoot was dus eens voor al opgeheven. Bij zulke genietingen bleef Selim onverschillig voor het schitterende, doch onzekere droombeeld van een Westersch Kalifaat. Toch werd er aan den opstand der Mooren eerst na het vertrek van Don Juan door den hertog van Arcos een einde gemaakt.

De oorlog, door den Sultan in het Westen vermeden, kwam hem thans in het Oosten bestoken. Don Juan kwam te Napels om in naam van het machtige, ofschoon niet eendrachtige verbond tusschen Venetië, Spanje en Rome, de banier des kruises tegen de halve maan op te heffen⁽³⁾. Hij bracht meer dan honderd schepen en drie-en-twintigduizend man, als Spanje's aandeel mede. Drie maanden lang hadden de vijandelijke vloeten in dezelfde wateren gekruist, zonder dat het tot een gevecht kwam; de drie volgende maanden werden met nutteloos heen en weer trekken verspild. Muzelman noch Christen voelden lust tot den strijd: de Turk duchtte de gevolgen van eene nederlaag, waardoor de behaalde voordeelen verloren konden gaan; de bondgenooten waren nog besluiteloos welke kans te wagen. Desniettemin liepen de Ottomannen eindelijk de golf van Lepanto in

(1) STRADA, X. 509. DE THOU, liv. VI. 72, sqq. (tom. VI.)

(2) DE THOU, liv. XLVIII. tom. VI. 212-215 (liv. XLIX.) - Vergelijk CABRERA, liv. VII. c. 21, seq.

(3) CABRERA, IX. 675a. DE THOU, VI. 226.

en de Christenen zetten koers naar den ingang, toen de vijand weder opdaagde. Nu de strijd aldus onvermijdelijk geworden was, werden Turk en Christen even heet op het gevecht en hielden zij zich even verzekerd van de overwinning. Zeshonderd oorlogschepen stieten op elkander. Zelden had men zulk een tooneel aanschouwd. De Octoberzon verguldde het wonderschoone Ionisch landschap; Athene en Korinthe lagen achter de strijders; de bergen van Alexander den Macedoniër blauwden in de verte; de rots van Saffo en de hoogten van Actium verrezen voor hunne oogen. Sedert den dag waarop het wereldgebied aan den voet van dat vermaarde voorgebergte verloren en gewonnen werd, was er op de golven geen slag geleverd zooals deze. De ridderlijke jeugdige aanvoerder spoorde zijne medebevelhebbers aan, en nu de strijd niet langer te vermijden was, ontvlamde ook de strijdlust der bondgenooten: de venetiaansche admiraal gaf een antwoord vol geestdrift; Colonna, de onderbevelhebber, verklaarde met de woorden van Petrus: ‘al moet ik met u sterven, toch zal ik u niet verloochen⁽¹⁾’.

De vloot was in drie smaldeelen geschaard, en ook de Ottomanen hadden hunne schepen niet, als gewoonlijk, halvemaansgewijs geordend, maar ze eveneens in drieën afgedeeld. Barbarigo en de Venetianen voerden over den rechter-, Gian-Andrea Doria over den linker-vleugel het bevel, terwijl Don Juan en Colonna den middeltocht leidden. Met het kruisbeeld in de hand roeide de admiraal van schip tot schip en spoorde bevelhebbers en krijgslieden aan, zich eene, naar zijne overtuiging heilige zaak waardig te toonen. Door zijne welsprekendheid en den aanblik van den vijand aangevuurd, antwoordden zijne hoorders met daverende oorlogskreten, terwijl Don Juan zich weder aan boord van zijn admiraalschip begaf, en op het dek neergeknield een gebed deed. Daarop liet hij de trompetten tot den aanval blazen, beval zijn stuurman den turkschen admiraal aan boord te klampen, en de slag begon. De Venetianen, het eerst aangevallen, vernielden schip op schip van hunne bestokers, na hardnekkigen strijd; Barbarigo echter viel nog voor zonsondergang dood neder, door een pijl in de hersenen getroffen. Intusschen was het gevecht na den eersten aanval algemeen geworden, en van den middag tot den avond woedde de slag voort, zoo bloedig als

(1) DE TROU, VI. liv. L. 226 et seq. CABRERA, IX. cap. 24, 25. BRANTÔME II. 119 et seq. Zie de berichten van Al-Hamet na den slag aan den overwinnaar. - Navarrete, Documentos ineditos, III, 249-251. De schepen der Christenen bedroegen gezamenlijk driehonderd zes-en-dertig, die der Turken tweehonderd drie-en-tachtig. - Relacion cierta y verdadera, Documentos ineditos. III. 255, 256. ‘Etiamsi oporteat me mori non te negabo.’ - BANTÔME II. 122.

zelden in de geschiedenis vermeld wordt. Don Juan's eigen schip lag met de ra's in die van het turksche admiraalschip verward, en bovendien aan het vuur van zeven groote schepen blootgesteld. Het was een dag, die persoonlijke stoutmoedigheid, geen bedreven krijgskunde, vorderde, en de keizerlijke bastaard toonde, uit welk metaal hij gegoten was. Het schip van den turkschen admiraal werd vernield en zijn hoofd op het dek bij Don Juan op een plek ten toon gesteld, dit zegeteeken gaf het sein tot algemeene verslagenheid bij den vijand en tot den triomf der Christenen. Met het ondergaan der zon was de slag gewonnen⁽¹⁾.

Van ongeveer driehonderd turksche vaartuigen ontkwamen er slechts vijftig. Tusschen de vijf-en-twintig- en dertigduizend Turken waren gedood, en misschien tienduizend Christenen. De galeislaven aan weerszijden vochten wakker, en de eenige weldadige vrucht der overwinning was de verlossing van verscheidene duizenden Christenslaven. Maar hun vrijheid werd gekocht voor het leven van bijna evenveel Christen-krijgsliden en de slavernij van bijna evenveel Muzelmannen⁽²⁾, die onder

- (1) Documentos inéditos. III. 243, 244. - Vergelijk DE THOU, VI. 239-243; BRANTÔME, II. 124, 126; CABRERA, IX. c. 25.
- (2) CABRERA zegt, dat er dertigduizend Turken gedood en tienduizend gevangen genomen, tienduizend Christenen gedood en vijftienduizend Christenslaven verlost werden, IX. 693. Naar de schatting van DE THOU verloren de Turken vijf-en-twintig-duizend dooden en drieduizend gevangenen, en kwamen er van de Christenen tienduizend om, VI. 247. BRANTÔME begroot het aantal dooden aan de zijde der Turken op dertig-duizend, *behalve nog* die in de golven omkwamen, of later aan hunne wonden overleden; de gevangenen op zesduizend; de verlost Christenslaven op twaalfduizend en de dooden aan den kant der Christenen op tienduizend. HOOFT (VI. 214) geeft vijf-en-twintig duizend dooden bij de Turken en tienduizend bij de Christenen op. BOR, V. 354a (Deel 1) geeft op het gezag van Pietro Contareno eene minder aanzienlijke begroting, daar hij de döoden der Christenen op zeventuizend zeshonderdvijftig, die bij de Turken op vijf-en-twintigduizend honderd en vijftig, de turksche gevangenen op drieduizend achthonderd zes-en-veertig en de verlost Christenen op twaalfduizend stelt; terwijl volgens hem tachtig turksche schepen vernield en vijftig prijs gemaakt werden. Volgens de 'Relacion cierta y verdadera' (eenige dagen na den slag opgemaakt) beliep het verlies van de Turken dertigduizend dooden en meer, behalve vele gevangenen, dat der Christenen zeventuizend dooden; het aantal verlost Christenslaven twaalfduizend, en dat der buitgemaakte of vernielde ottomannische schepen tweehonderd en dertig. - *Documentos ineditos*, III, 249. Filips verbood uitdrukkelijk, zelfs de gevangen aanvoerders op losprijs te stellen (Carta de Felipe II à Don J. de Zuñiga, *Documentos ineditos*, III. 236). De turksche slaven werden onder de overwinnaars verdeeld, in diervoege dat Filips de eene helft en de Paus met Venetië de andere bekwam. De overige buit werd naar denzelfden maatstaf geschild. Van 's Pausen aandeel ontving Don Juan honderd-vier-en-zeventig slaven ten geschenke (*Documentos ineditos*, III, 229). Alexander van Parma en Requesens kregen elk dertig slaven. Aan iederen generaal werden zes slaven aan iederen kolonel vier, aan iederen scheepsbevelhebber één slaaf toegewezen. Het getal 'kettingslaven' (esclaves de cadena), aan Filips toegekend, bedroeg zes-en-dertig-honderd (*Documentos ineditos*, 257). Zeventuizend tweehonderd turksche slaven werden er dus op zijn minst onder Christenen verdeeld. Het getal dier rampzaligen, die niet gelukkig genoeg geweest waren om met hunne vijf-en-twintigduizend strijdmakkers te sneuvelen, moet bij het opmaken van de groote rekening der menschheid, afgetrokken worden van de twaalfduizend verlost Christenslaven.

de overwinnaars verdeeld werden. Vele oorzaken werkten mede tot deze luisterrijke overwinning: de turksche schepen deden niet alleen in aantal voor die der tegenpartij onder, maar waren ook slechter bemand, en de bemanning slechter gewapend. De kogels der Christenen drongen door de neteldoeksche tulbanden en de geborduurde kleederen van lichte stof, terwijl de pijlen der Muzelmannen afstieten op de ijzeren helmen en borstharnassen hunner vijanden. De Turken hadden ook den misslag begaan van het gevecht aan te nemen dicht bij het strand, waar de wind gebroken werd; vermits zij dus de ruime zee niet voor zich hadden en bij den eersten aanval teruggedreven werden, raakten vele hunner galeien op de rotsen en vergingen met man en muis⁽¹⁾.

Maar wat ook de oorzaak der overwinning mocht geweest zijn, het gevolg er van was, dat de naam en de faam van Don Juan van Oostenrijk wijd en zijd door de wereld verspreid werd. Alva wenschte hem met geestdrift in een brief geluk met de overwinning, die hij de schitterendste noemde, ooit door Christenen behaald, terwijl hij Don Juan voor den grootsten veldheer sedert Julius Caesar verklaarde. Tevens gaf hij, met eene zijdelingsche spottende toespeling op het Escuriaal, toen juist in aanbouw, aan Filips den raad om van dezen nieuwen voorspoed meer partij te trekken, dan door een huis voor God den Heer en eene begraafplaats voor de dooden te stichten. ‘Indien Spanjes veroveringen,’ schreef de hertog, ‘zich ten gevolge van deze zegepraal verder uitstrekken, dan zullen inderdaad de Cherubijnen en Serafs Gode lofzingen⁽²⁾.’ Een renbode, in allerijl naar Spanje gezonden, bracht de roemrijke mare over, te gelijk met den standaard van den Profeet, het heilige der heiligen, waarop de naam van Allah acht-en-twintig-duizend negenhonderd maal gestikt was, die in vredestijd altijd in Mekka bewaard werd en nog nooit te voren in een slag verloren was. De Koning woonde de Vesper bij in het Escuriaal, en toen de bode ademloos, bestoven, opgewonden de heilige gewelven binnentrad, zag hij Filips roerloos als marmer blijven op de wonderbare tijding. Geen spier van zijn gelaat vertrok zich, geen woord ontsnapte aan zijn lippen, behalve een kort

(1) DE THOU, 245, 246, 247.

(2) Parabien del Duque de Alba, Documentos inéditos. III. 270-287.

bevel aan de geestelijken om de gestoorde Vesper te hervatten. Toen de dienst geregeld afgeloopen was, gaf de Koning kennis van het pas ontvangen bericht en gelastte hij een *Te Deum* tezingen⁽¹⁾.

De jeugdige opperbevelhebber verkreeg meer dan het loon, dat hem toekwam. Ongetwijfeld had hij met schitterenden moed gestreden; maar in zulk een moorddadigen strijd kon de dapperheid van een enkele de overwinning niet beslissen, en had men de uitkomst te danken aan de kloekheid van allen. Ware Don Juan te Napels achtergebleven, de uitslag had allicht dezelfde kunnen zijn. Barbarigo, die de overwinning met zijn bloed bezegelde, Colonna, die bij zijn terugkeer te Rome een plechtig zegefeest vierde, Parma, Doria, Giustiniani, Venieri, hadden ieder voor zich uitsluitend op den roem aanspraak kunnen maken, als de Paus niet op verzoek van Filips den kommandostaf aan Don Juan opgedragen had⁽²⁾. Het pover gevolg van den slag is even bekend als de overwinning. Terwijl Konstantinopel sidderde van vrees, waren de veldheeren der Bondgenooten heftig aan het krakeelen. Had de christelijke vloot den tocht voortgezet, dan zou de turksche hoofdstad verlaten zijn geworden; doch anders was het in den raad der Voorzienigheid besloten, en Don Juan zeilde westwaarts met zijn schepen. Hij landde op de barbaarsche kust, bemachtigde Tunis, verwoestte Biserta en bracht Koning Amidas en zijne beide zoons gevangen naar Italië. Op Filips' bevel om de vestingwerken van Tunis te slechten, antwoordde hij met ze te herstellen en eene sterke bezetting in het kasteel te leggen. Door zijn roem bedweld, vroeg de jonge avontuurlijke held reeds een kroon, en de Paus was gezind hem tot Koning van Tunis te doen uitroepen; want de beheerscheresse der lybische zeeën zou de hoofdstad van zijn rijk zijn, het nieuwe Karthago, waarvan hij reeds droomde.

Filips achtte het nu tijd om tusschenbeide te komen; want hij hield het er voor, dat zijne eigene kroon gevaar kon lopen, als zulk een rustelooze en eerezuchtige geest voortging, zich aan allerlei hersenschimmen over te geven. In de plaats van Juan de Soto, die Juan's voornaamste raadgever en zijn zendeling bij den Paus geweest was, benoemde hij den vermaarden en rampspoedigen Escovedo. De nieuwe geheimschrijver echter leende zich even vurig tot al deze romaneske plannen. Teleurgesteld in het uitzicht op het rijk, dat hij zich gedroomd had aan de

(1) Relacion por Luis del Marmol, Documentos ineditos. III. 270-273.

(2) DE THOU, VI. 243. - Vergelijk CABRERA, IX, 689b. BRANTÔME, II. 133. Zelfe Don Juan's lievelingsaap onderscheidde zich in het gevecht. Men verhaalt dat het beest een bom oprapte, dicht voor zijns meesters voeten op een reliquienkast gevallen, en die over boord wierp. - VAN DER HAMMEN y Leon, III. 180.

grenzen der afrikaansche woestijnen, wendde de kampvechter van het kruis zich naar de koude eilanden der noordelijke zeeën. Daar zuchtte de schoone Maria van Schotland, als slachtoffer der kettersche Elizabeth, in gevangenschap. Zijn fijn gevoel voor al wat schoon was - een gevoel dat zijn moed evenaarde - wekte zijn ridderlijken geest op. Was er heiliger zegepraal voor den overwinnaar der Saracenen denkbaar, dan de onderwerping van die noordsche ongeloovigen? Hij wilde de trotsche Elizabeth onttroonen; hij wilde de Koningin der Schotten verlossen en huwen, en met haar de beide vereenigde rijken beheerschen. Al wat een Paus kon doen met bullen en zegeningen, banvloeken en brieven, deed de Paus met heel zijn hart; hij gaf Don Juan verlof om Koning van Engeland en Schotland te zijn, zoodra hij verkoos⁽¹⁾; het eenige wat hem nog te doen overschoot, was, de rijken te veroveren.

Terwijl deze plannen door Don Juan's hoofd spookten en door den Paus, Escovedo en hemzelven nog geheim gehouden werden, ontving hij in Italië de tijding, dat hij tot landvoogd der Nederlanden benoemd was⁽²⁾. Niets kon hem meer gelegen komen. In de provinciën waren tienduizend oudgediende spaansche krijgers, tuk op waagstukken, door jaren van krijg gehard, dorstende naar goud, schier bovenmenschelijk koen, de juiste werktuigen voor zijn plan. De zaken stonden, wel is waar, hachelijk in de Nederlanden; doch hij wilde die flauwe onlusten snel bevredigen en dan grijpen naar den prijs. De gebeurtenissen echter volgden elkander in zulk een koortsachtige snelheid op, dat hij voor zijn waagstuk nog licht te laat komen kon. Vele dagen gingen er verloren met de verre reis uit Italië naar Spanje, om 's Konings laatste bevelen te ontvangen, en intusschen klonken de tijdingen uit de Nederlanden al zorgelijker. Met de drift en het romaneske, aan zijn karakter eigen, koos hij zijn vertrouweling Ottavio Gonzaga, zes soldaten en een behendigen zwitserschen renbode, met alle wegen door Frankrijk bekend, tot zijn gevolg uit⁽³⁾. Het was geen klein waagstuk voor den spaanschen landvoogd der Nederlanden, om destijds Frankrijk door te trekken. Hij gaf aan zijn blonde lokken en blank gelaat de donkere tint, eigen aan een Moor, en zoo, als Gonzaga's bediende vermomd, begaf hij zich op reis. Bij zijne aankomst te Parijs, na een snel afgelegden tocht, stapte hij in een herberg af, vlak tegenover de woning van den spaanschen gezant, Don Diego de Cufiiga.

(1) SRADA, X. 510, 511. DE THOU, VII. 112, 549. VAN DER VIJNCKT, II. 221. BOR, XI. 840, 841. Memorial de Antonio Perez, Obras y Relaciones Geneva, 1644, p. 297-299, 303. VAN DER VIJNCKT, II. 221.

(2) STRADA, X. 510, DE THOU, VII. 391.

(3) BRANTÔME, II. 137. STRADA, IX. 423. CABRERA, XI. 874.

Toen de avond gevallen was, had hij eene geheime bijeenkomst met dien gezant, en vernam hij onder anderen van hem, dat er dien nacht een groot bal zou zijn in de Louvre. Terstondbesloot hij, er vermomd heen te gaan, en ondanks al zijn haast, gunde hij zich toch nog den tijd om ‘dat wonder van schoonheid’, de bekoorlijke en zwakke Magaretha van Valois, Koningin van Navarra, te zien en smoorlijk op haar te verlieven. Het bezoek, dat zij in later tijd te Namen aan haren jeugdigen aanbieder bracht, zou voor goed het keerpunt aanwijzen in zijn afwisselende loopbaan. Op zijn weg naar de Nederlanden had hij nog een kort onderhoud met den hertog de Guise, met wien hij plannen beraamde om de bevrijding te bewerken en de hand te verkrijgen van zijn hooggeborene bloedverwante, de schotsche Koningin, en op den 3den November kwam hij te Luxemburg aan⁽¹⁾.

Daar stond nu de jeugdige held van Lepanto, het hoofd vol plannen, het hart vol hoop, op den drempel der Nederlanden, bij den ingang van wat hij voor het schitterendste tijdperk zijns levens hield; maar zijne plannen, verwachtingen, droombeelden, zouden ras verdwijnen voor de koude werkelijkheid, die hij thans onder de oogen moest treden. In Luxemburg wierp hij zijne vermomming af, en de jonge dolende ridder trad te voorschijn. Zijn voorkomen was even romanesk, als zijne afkomst en wapenfeiten. Al de geschiedschrijvers van dien tijd, fransche, spaansche, italiaansche, nederlandsche, hebben om strijd zijne schoonheid en het betooverende zijner manieren geprezen⁽²⁾. Regelmatige gelaatstrekken, zeer levendige blauwe oogen, weelderig golvende, blonde haarlokken paarden zich aan eene middelmatige, volkomen evenredige gestalte. Het haar viel hem van de slapen naar achteren, terwijl hij zich had aangewend het van zijn voorhoofd weg te strijken. Die gewoonte werd eene mode onder de hovelingen, die zich gelukkig rekenden zulk een schitterend voorbeeld te kunnen volgen. Evenals Karel de Vijfde, toen hij op zijne reis naar Italië om de ijzeren kroon te aanvaarden, zich als een middel tegen de hoofdpijn, het haar kort had laten afsnijden, en zoo het kortgesneden haar in zwang had gebracht, zoo raakte thans een haarbos, van het voorhoofd naar achteren gestreken op de manier, naar Don Juan genoemd, bij uitnemendheid in de mode, overal waar de geliefde Keizerszoon verscheen.

Hij was de laatste Kruisridder, van wien de jaarboeken der Ridderschap zouden gewagen; de man, die de halve maan zoo

(1) VAN DER VIJNCKT, II. 222. BOR, IX. 742. HOOFT, XI. 472.

(2) VAN METEREN, VI. 119. BENTIVOGLIO, 218. BRANTÔME, II. 150. STRADA, X 509, 514. TASSIS, IV. 326.

diep vernederd had als sedert de dagen der Trancredo's, Boudewijns en Plantagenets niet meer geschied was. En, met dat al, wat was dit schitterend gelukskind, in vergelijking met den bezadigden christelijken kampvechter, dien hij nu bestrijden ging? Treffend was de tegenstelling tusschen den werkelijken held en den romanheld. Don Juan had roem gezocht en verworven door overwinningen, waarvan de wereld weergalmde; Willem van Oranje beraamde de verlossing van een land in weerwil van een reeks van nederlagen. Hij legde de grondslagen tot een gemeenebest, en bracht verdeelde gemoederen bijeen met evenveel doodsverachting, als Don Juan bij mensenroof en bloedbad aan den dag had gelegd. Over bloedige velden en door kronkelende paden, vervolgde de dappere, geslepen zoon des Keizers zijn eigen bedoelingen: plannen van persoonlijke eerezucht, veroveringen voor zich zelf, kronen voor zijn eigen hoofd - ziedaar wat hem aandreef, ziedaar de prijs, dien hij zocht. In koortsachtige opgewondenheid sprong hij daarheen. De Vader des vaderlands daarentegen, getrouw aan zijne lievelingsspreuk: 'rustig te midden der woedende golven', wierp den Vorstenhoed weg, die voor hem niets aanlokkelijks had. Hun uiterlijk verschildte evenzeer als hun karakter. De blondgelokte lieveling der Ridderschap zag er op zijn een-en-dertigste jaar nog uit als een jongeling; Willem van Oranje mager van gestalte, eenvoudig in kleeding, met vriendelijk, maar ingevallen gelaat, de slapen niet minder door kommer, dan door zijn helm van haar ontbloot, ernstig, bijkans streng van zeden, naar zijn eigen woorden, '*Calvus et Calvinista*'⁽¹⁾, geleek op zijn drie-en-veertigste jaar een oud man.

Misschien had Don Juan bij zijne aankomst in Luxemburg zulke eerlijke bedoelingen, als iemand maar hebben kon, die rechtstreeks uit het kabinet van Filips vertrokken was. De Koning had hem heimelijk last gegeven om de provinciën met de regeering te verzoenen, zonder iets in te willigen⁽²⁾; want de landvoogd moest al weder de dwaze wonderspreuk vertegenwoordigen, dat goedertierenheid en het regeeringsstelsel van Karel de Vijfde één waren. Hij ontving last het bestuur weder op den voet te brengen, waarop het bij het leven des Keizers geweest was. Zeventien provincien, van welke er twee bijna uitsluitend door afvalligen van de Moederkerk bewoond werden, terwijl in al de overigen het beginsel van wederzijdsche ver-

(1) GACHARD, Correspond. de Guill. le Tacit., III. préf. LXIII. Vergelijk STRADA. IX. 434, 435.

(2) Instruccion secreta que le Rey D. Felipe II dió al Señor D. Juan de Austria. Escribióla de mano propria. Bibliotheek van Bourgogne, MS., N°. XVII. 385.

draagzaamheid zoo pas door Katholieken en Protestanten aangenomen was, moesten thans tot dien toestand teruggebracht worden, waarin men alle Protestanten onthoofdde, verbrandde of levend begroef. Mits de Inquisitie, het onbepaald gezag van den Vorst en de uitsluitende eeredienst der Roomsche Kerk maar ongeschonden bewaard bleven, verklaarde de Koning te wenschen, 'dat het vuur van den opstand gedooft en het volk van de uiterste wanhoop gered werd.' Behoudens deze kleine uitzonderingen, was Filips gezind om hoogst genadig te zijn. 'Meer dan dit,' zeide hij, 'kan en mag niet worden toegestaan.' Bij deze korte, maar zakelijke instructien waren nog een aantal vermaningen gevoegd, die op Don Juan persoonlijk betrekking hadden, maar het karakter van den steller in het licht stelden. Aan Don Juan werd namelijk aanbevolen, groote zorg te dragen voor zijne ziel en ook bij zijne minnarijen hoogst behoedzaam te werk te gaan.

Met zulken raad en zulken last was de nieuwe kapitein-generaal naar de rampzalige Nederlanden afgezonden. Het kon echter niet anders, of hij moest zich daar niet op zijne plaats voelen. De man, om wapenfeiten beroemd en door eerezucht verteed, was weinig geschikt om vertrouwen op de vreedzame gezindheid der regeering in te boezemen. Het liet zich niet aanzien, dat de kruisvaarder van Granada en Lepanto, de kampvechter der oude Kerk, aan de ruige Zeeuwen bevallen zou, die zich eer in stukken wilden laten houwen, dan een Paternoster opzeggen, en die bij Leidens ontzet halve manen op de mutsen gedragen hadden, ten blijk dat zij den Paus nog hartelijker haatten dan den Turk. De keizerlijke bastaard zou om zijns vaders bloed slechts weinig achting verwerven in een land, waar onwettige geboorte ongunstiger beschouwd werd, dan in de meeste andere landen, en waar, bij een brabantisch plakkaat onlangs uitgevaardigd op 's Konings naam, alle staatsdienaars of burgerlijke ambtenaren, niet uit wettig huwelijk geboren, van hunne bedieningen ontzet waren verklaard⁽¹⁾. Toch had hij bij zijn vertrek in last gekregen, om zoo mogelijk eene bevrediging tot stand te brengen, onder voorbehoud, dat het onbeperkt gezag der Kroon en de uitsluitende uitoefening van den Katholieken godsdienst gehandhaafd zouden blijven. Hoe hij dezen last smakelijk zou maken, werd aan den tijd en het toeval overgelaten. Men had een flauwe hoop, dat de nieuwe landvoogd door zijn roem, zijn betooverenden omgang en zijn keizerlijke afkomst tot stand zou kunnen brengen, wat noch de kunstgrepen van Granvelle, noch de gruwzaamheid van Alva, noch de ongebondenheid van een plunderzieke krijgs-

(1) BOR, IX. 673. Het plakkaat was gedagteekend 26 Maart 1576.

macht vermochten te bewerken. Wat Don Juan zelf betreft, hij kwam met geen bepaalde plannen voor of tegen de Nederlanders maar wel met koene ontwerpen voor eigen grootheid, en het najagen van die droombeelden was zijne hoofdtaak. Intusschen was hij van zins, de verwikkeling in de Nederlanden op de eene of andere schitterende wijs zoo te ontlooopen, dat het hem slechts weinig moeite kosten en de zaak van het Pausdom en van het onbeperkt gezag volstrekt niet benadeelen zou. Ongelukkig voor zulk eene spoedige afdoening van zaken bevond zich Willem van Oranje in Zeeland en was de Pacificatie even te voren in Gent geteekend.

Het sprak van zelf, dat de komst van Don Juan alles behalve aangenaam was aan den prins, die voorzag dat zijne schrandere berekeningen voortaan belemmerd, zoo niet geheel vrijdeld zouden worden. Hij wist, dat er geen schikking zou kunnen getroffen worden, waarin Holland en Zeeland begrepen waren. Hij was verzekerd, dat er thans evenmin sprake kon zijn, van het op eenigerlei wijs erkennen van den hervormden godsdienst. Hij twijfelde er niet aan of vele katholieke grooten, weifelende staatslieden, bejagers van 's Konings gunst, zouden alras de goede zaak laten varen en het werk huner eigen handen ondermijnen. De Pacificatie van Gent zou door Filips' stedehouder nooit naar letter en geest nagekomen worden; want, hoe men den zin er van ook uitleggen of verdraaien mocht, onbetwistbaar was in het verdrag, al erkende het ook den katholieken godsdienst als dien van den Staat, in eene zekere mate gewetensvrijheid toegestaan. Een grooten stap had men gedaan, met de bloedplakkaten af te schaffen en de vervolging te verbieden; trad men thans terug, dan zou de nieuwe godsdienst veroordeeld, en het met de vrijheid van Holland en Zeeland gedaan zijn. 'Indien zij met Don Juan in eene schikking treden, zal het ons, die van de religie zijn, ten verderve strekken,' schreef de prins aan zijn broeder; 'want hunne bedoeling is, niet te gedoogen dat iemand van dat geloof in de Nederlanden een vast verblijf heeft'⁽¹⁾. Met het besluit alzoo om de staatkunde van den jeugdigen landvoogd te dwarsboomen en te vrijdelen, wachtte Willem de Zwijger zijn tegenstander af. Won Don Juan het vertrouwen, dan was het met den vrede van Holland en Zeeland gedaan. Hij was gekomen met al het zelfbehagen van een veroveraar, niet vermoedend, dat men hem als een fluit dacht te bespelen; dat hij zich in strikken zou laten vangen, die hij eigenhandig zou uitzetten; dat hij in den blinde, machteloos woeden en roemloos sterven zou.

(1) Archives de la Maison d'Orange, V. 544.

De prins had geen tijd verzuimd om de Staten-Generaal in te lichten omtrent den weg, dien men had in te slaan. Hij meende dat van hun houding in dit hachelijk oogenblik het lot der Nederlanden afhing. ‘Indien wij van de komst van den nieuwen landvoogd behoorlijk weten gebruik te maken,’ zeide hij, ‘dan kan die ons zeer voordeelig worden; anders zal zij het begin van onzen volslagen ondergang zijn⁽¹⁾’. De strekking van al zijne vertoogen was, het wantrouwen uit te strooien, dat hij zelf koesterde en dat hij zich zeker geen moeite gaf om te ontveinzen; hij poogde zijne landgenooten te overtuigen van het hoog belang om met de omstandigheden hun voordeel te doen, en de vrijheden, die men dreigde in te korten, uit te breiden; terwijl hij ten slotte met al de kracht zijner welsprekendheid op de noodzakelijkheid eener vaste vereeniging aandrong. Hij verzekerde den Staten, dat Don Juan eenvoudig in het land gezonden was, omdat de Koning en zijne raadslieden er aan begonnen te wanhopen om met geweld hun zin door te drijven. Tevens waarschuwde hij hen, dat het geweld ongetwijfeld door bedrog zou vervangen worden. Van zijn kant, verklaarde hij er van overtuigd te zijn, dat, zoodra Don Juan den overwegenden invloed verkreeg, die hem toegedacht was, de minzaamheid verdwijnen zou om plaats te maken voor de doodelijke bedoelingen, die er onder verscholen waren. Hij ging zelfs zoo ver van uitdrukkelijk aan te raden, dat men zich van Don Juan's persoon verzekeren moest: zoodoende zou men allicht veel bloedstorting voorkomen; want zooveel achting droeg de Koning den zoon des Keizers toe, dat hij eer hunne vorderingen zou toestaan, dan de vrijheid van Don Juan op den duur in gevaar stellen. In een uitvoerigen brief, dien hij uit Middelburg aan de Staten-Generaal zond, wees hij er hun met aandrang op, hoe raadzaam het was, zich van de tegenwoordige gunstige gelegenheid te bedienen om hunne vrijheden te verzekeren en uit te breiden, en spoorde hij hen aan om in ruimen omvang het beginsel te verdedigen, dat de Nederlanden van oudsher eene regeering gehad hadden, die op vertegenwoordiging en grondwettige rechten berustte. Don Juan had bij zijne komst in Luxemburg gijzelaars gevraagd voor zijne eigene zekerheid, een maatregel, die zelfs den bezadigdsten toeschouwer treffen moest als eene inbreuk op alle provinciale rechten. ‘Hij vergt van u, de wapenen af te leggen,’ ging Willem van Oranje voort, ‘en hij verzoekt u om gijzelaars; maar er is een tijd geweest, dat de landsheer, alvorens zijne heerschappij erkend werd, ongewapend en onverzeld voor de Staten-Generaal verschijnen en zweren moest de handvesten te zullen onderhouden.’

(1) Archives et Correspondance, V. 495, 496.

Nogmaals gaf hij zijn wantrouwen te kennen omtrent de eerlijkheid van de bedoelingen der regeering. ‘Antwerpen,’ schreef hij, ‘eertijds de bloeiendste en machtigste, thans de verlatenste en ellendigste stad der Christenheid, heeft er zwaar voor moeten boeten, dat zij het waagde 's Konings volk buiten hare poorten te sluiten. Maakt er staat op, dat gij allen naar verdienste de eerste plaats zult hebben op het banket, dat u de Koning bereidt. Wij mogen het verledene vergeten, maar Vorsten vergeten nooit, wanneer zij de middelen om zich te wreken in handen hebben. De natuur leert hen hun doel te bereiken door bedrog, als geweld niet baten wil, gelijk de kleine kinder en de vogels fluiten om ze te vangen. Aan beloften en voorwendsels zal het hun niet ontbreken⁽¹⁾.’

Hij vermaande de Staten, op geenerlei wijze met den landvoogd in onderhandeling te treden, tenzij onder beding dat het vreemde krijgsvolk onmiddellijk vertrekken zou. ‘Treed in geen schikking met hem, tenzij alvorens de Spanjaarden en andere vreemdelingen vertrokken zijn. Verklaar hem, dat gij zult voortgaan met u te versterken, en dat gij het voetvolk en de ruiters, waarover gij te gebieden hebt, niet eer zult wegzenden; *want het ware hem het mes in de hand geven, waarmede hij u den hals zou afsnijden.*’ Voorts gaf hij de hoofdtrekken van zulk eene onderhandeling, als hij raadzaam keurde. Het ontwerp was voorzeker tamelijk stout, en het sprak bijna van zelf dat het door Don Juan niet onmiddellijk als de grondslag eener nadere schikking aangenomen werd. ‘Bedenkt, dat het geen spel is,’ schreef de prins, ‘maar dat gij een grooten vijand getergd hebt, en dat er geen ander middel aan te wenden valt, dan òf ten onder te gaan, òf u mannelijk te beschermen met de middelen, die God u gegeven heeft, en die met Zijne hulp licht zijn, mits er eendracht onder u is. Dringt er op aan, dat de Spanjaarden moeten vertrekken. Zorgt, dat onze privilegiën hersteld, bezworen en onderhouden worden. Laat u het recht toekennen om den Raad van State en dien van financiën te benoemen, en twee of driemalen 's jaars, of zoo dikwijls u goeddunken zal, bijeen te komen, om te zien of de zaken goed en wettig bestuurd worden. Laat alle sterkten geslecht worden; laat den landvoogd geen krijgsvolk mogen aannemen zonder bewilliging der Staten-Generaal, en nergens bezetting mogen leggen, zonder hun goedvinden.

In al zijn geschriften, staatsstukken zoowel als vertrouwelijke brieven, zette de prins, als iets dat van zelf sprak, voorop dat, welke schikking men ook met den nieuwen landvoogd zou aan-

(1) Brief aan de Staten-Generaal, van 30 November 1576, bij BOR, IX. 747-749.

gaan, de Pacificatie van Gent daarbij gehandhaafd zou worden. Daartoe waren ook bijna zonder uitzondering alle Nederlanders besloten. Don Juan had, kort na zijne aankomst in Luxemburg, de Staten-Generaal van zijne komst doen verwittigen, doch niet vóór het eind van November werd er met de onderhandelingen ernstig begin gemaakt. De provoost Fonck gaf den Staten van wege den landvoogd kennis, dat Don Juan met vijftig duitsche ruiters binnen Namen komen wilde⁽¹⁾. De vergunning hiertoe werd echter vastberaden geweigerd, en den burgers van Namen verboden, eenigen eed van trouw en gehoorzaamheid te doen, alvorens de landvoogd de voorloopige eischen der Staten bevredigd had. Om die eischen gebiedend voor te stellen, vaardigden de Staten-Generaal eene bezending af naar Luxemburg. De afgevaardigden werden door Don Juan met heuschheid ontvangen, doch hun houding was niet zeer geschikt om tot verzoening te leiden: afkeer van de spaansche regeering, ontrouw jegens den Vorst, met wiens broeder en vertegenwoordiger zij te doen hadden, straalden in al hun vertoogen door. De vurige aard van Don Juan was maar al te zeer geneigd om aanstoot te nemen. Een der afgevaardigden stelde den landvoogd zeer koelbloedig voor, dat hij de regeering op eigen hand moest aanvaarden en aan Filips de gehoorzaamheid opzeggen. Indien hij daartoe gezind was, dan, verzekerde hem de vaderlandslievende spreker, zouden de Nederlanden hem terstond als Heer erkennen en hem in de regeering handhaven. Don Juan, woedend dat men zijn trouw aan den Koning betwijfelde, trok zijn dolk en wilde den beleediger te lijf. De afgevaardigde zou waarschijnlijk zijne stoutheid met het leven geboet hebben, hadden de omstanders dit niet verhoed. Het tooneel deed intusschen van de aan te vangen onderhandelingen weinig goeds voorspellen⁽²⁾.

Den 6den December boden de afgevaardigden den landvoogd te Luxemburg een stuk aan, dat hunne eischen bevatte, in acht

(1) BOR, X. 761, 762.

(2) STRADA, X. 512. Het geval wordt echter door andere geschiedschrijvers anders verhaald. Volgens sommigen zou de prins van Oranje zijdelings van zijnentwege door Elbertus Leoninus aan Don Juan hebben te kennen gegeven, dat hij, zoo hij zelf de heerschappij wilde aanvaarden, op de ondersteuning der Protestanten en der vaderlandsche partij mocht rekenen. Volgens dezelfde schrijvers, werd het aanbod door Don Juan noch aangenomen, noch verworpen. - Zie EVER. REID, Annal., II. 27; WAGENAAR, VII. 237. - Vergelijk VAN DER VIJNCKT, II 227, 228. - Ook TASSIS, III. 241, die meldt, dat de landvoogd zoo vertoornd was op den afgevaardigde, 'ut punire audaciam propriis manibus vix abstinuerit.' - Vergelijk J.P. VAN DE CAPELLE, Elbertus Leoninus, in de Bijdragen tot de Geschied. der Nederl., 47-49. Het verhaal van REID is onwaarschijnlijk en onbestaanbaar met het karakter der voornaamste personen, die er in betrokken waren.

artikelen, en hunne inwilligingen, in tien⁽¹⁾. De Staten drongen op het onmiddellijk vertrek der vreemde troepen aan, met dien verstande, dat zij nooit terug zouden keeren; het zou hun echter niet verboden zijn, over zee te vertrekken. Zij vorderden onmiddellijk ontslag van alle gevangenen. Zij drongen aan op het onderhouden van het gentsch verdrag, *als zijnde daarin niets verval, dat niet strekt tot bevordering van den katholieken godsdienst*. Zij verlangden eene plechtig bezworen amnestie, en vergeven en vergeten van al het verledene. Zij eischten de bijeenroeping van de Staten Generaal op den voet der vergadering, in wier tegenwoordigheid Karel de Vijfde afstand van de regeering gedaan had. Zij vorderden dat Don Juan van zijn kant zweren zou alle privilegiën, gebruiken en oude herkomsten der landen te zullen onderhouden.

Werden deze voorwaarden ingewilligd, dan stemden de afgevaardigden van wege de Staten, er in toe, hem als landvoogd te erkennen en den katholieken godsdienst en het gezag van Zijne Majesteit te handhaven. Zij zouden dan van alle uitheemsche verbindtenissen afzien, hunne eigene vreemde huurbenden afdanken, en eene eerewacht oprichten van geboren Nederlanders, zoo als die, waarmede zijne Majesteit genoegzaam nam bij de ‘Blijde Inkomste’. Voorts werd er een wapenstilstand van veertien dagen voorgesteld voor het voeren van onderhandelingen.

Don Juan antwoordde op deze voorstellen door bij elk der achttien artikelen, als kantteekening, zijne meening op te geven. Hij wilde de spaansche troepen wegzenden, maar tevens moesten de Staten hun eigen volk afdanken. Hij weigerde zich te verbinden, de vreemde huurbenden niet terug te roepen, zoo de nood hun dienst vereischte. Wat de gentsche Pacificatie betrof, verklaarde hij zich bereid tot een algemeenen vredehandel, mits de oppermacht der katholieke Kerk en het gezag van Zijne Majesteit behoorlijk werden gewaarborgd. Hij wilde een acte van amnestie opmaken, volgens den last, dien hij van Zijne Majesteit had, en na rijp overleg met den Raad van State. Hij nam genoegzaam zekerheid gaf, dat in die vergadering niets besloten zou worden ten nadeele van den katholieken godsdienst en van 's Konings oppergezag. Wat betrof de privilegiën, was hij willens te regeeren zoo als geschied was *ten tijde van wijlen den Keizer, zijn vader*. Hij gaf zijne tevredenheid te kennen over het meerendeel van de beloften, hem door de Staten gedaan, inzonderheid over de verklaring van hunne gehechtheid aan de katholieke Kerk van hunnen trouw aan Zijne Majesteit, de twee allergewichtigste vereischten ter bereiking van het doel, waarvoor hij met een klein gevolg en niet zonder

(1) Zie de artikelen bij BOR, X. 762, 763.

levensgevaar overgekomen was; doch hij nam hun aanbod om zijne huurbenden door eene lijfwacht van ingezetenen te vervangen met weinig erkentelijkheid op. Hij was op het punt, zeide hij, om zich naar Marche en Famenne te begeven, en zou eene lijfwacht medenemen, zoo sterk als hij noodig oordeelde, en uit zulke troepen samengesteld, als bij de hand waren. Dit eerste onderhoud had geen beslissend gevolg: de partijen hadden elkanders eischen gemeten, en na eenige dagen te hebben geschermd met kanteekeningen en tegenbedenkingen gingen zij uiteen, terwijl de wederzijdsche verbittering eer toenomen dan verminderd was.

Het vertrek van het spaansche krijgsvolk en de handhaving van het gentsch verdrag waren de levensvragen bij de onderhandeling. De Staten hadden er aanvankelijk genoeg mede genomen, dat de troepen over zee zouden gaan. Hun achterdocht werd echter opgewekt door het aandringen van Don Juan op deze wijze van vertrek.

Ofschoon zij niets vermoedden van een landing in Engeland, de wezenlijke reden, waarom de landvoogd zich tegen het vertrek van het krijgsvolk over land verzette, bemerkten zij toch spoedig, dat hij met de troepen in heimelijke verstandhouding was. De onderhandelingen van Don Juan met de voornaamste bevelhebbers hadden ten gevolge dat zij zich, op grond van het gevorderde jaargetijde, van de moeilijke en gevaarlijke wegen en bergpassen, van de pest in Italië, en andere voorwendsels, ongenegen toonden, om zulk een langen tocht over land te ondernemen. Toen de Staten zagen, hoe bijzonder Don Juan op dit vertrek over zee gesteld was en hoe dubbelhartig hij daaromtrent te werk ging, besloten zij om hem, wat er ook van komen mocht, hierin te dwarsboomen. Zij drongen dus aan op den tocht over land. Te veel tijd, te veel geld, te veel schepen zouden er, naar hun zeggen, noodig zijn om zulk eene aanzienlijke krijgsmacht over zee te vervoeren, en middelerwijl zou men haar dan moeten toestaan om nog voor een onbepaalden tijd ten laste der Staten te blijven⁽¹⁾.

Omtrent de gentsche Pacificatie verschaften de Staten zich in den loop van December een uitdrukkelijke verklaring van elf hoogleeraren in de godgeleerdheid en doctoren in de beide rechten van Leuven, dat het verdrag niets bevatte, met het oppergezag van den katholieken godsdienst in strijd⁽²⁾. Eveneens luidde de beslissing van de bisschoppen, abten en pastoors in de Nederlanden. Een ander uitvoerig stuk, door den Raad

(1) BOR, X. 765, 766. HOOFT, XI. 479, 480. - Vergelijk STRADA, IX. 429.

(2) Zie de oorkonde bij BOR, X. 766.

van State op verzoek van de Staten-Generaal opgesteld, hield in, dat de Pacificatie niets behelsde wat strekken kon om het hoog gezag van Zijne Majesteit afbreuk te doen⁽¹⁾. Aldus gesteund door verklaringen, die intusschen meer stellige verzekeringen dan bewijsvoeringen waren, en die het moeilijk zou gevallen zijn logisch te verdedigen, wachtten de Staten rustig af, dat Don Juan de voorgestelde bepalingen eindelijk zou aannemen; maar onderwijl kwam een merkwaardige maatregel de gentsche Pacificatie nieuwe kracht bijzetten.

In het begin van Januari 1577 kwam de vermaarde ‘Unie van Brussel’ tot stand⁽²⁾. Deze belangrijke overeenkomst, oorspronkelijk door acht voornamen personen ondertekend, waarbij de abt van St. Geertruide, de graven Lalaing en Boussu en de heer van Champagny, behelsde een onderlinge verbintenis om de onmiddellijke verdrijving der Spanjaards en de uitvoering der gentsche Pacificatie te bewerken, den katholieken godsdienst en het gezag des Konings te handhaven en het vaderland met al zijne herkomsten en rechten te verdedigen. Het doel was, om de houding, door de ondertekenaars der gentsche Pacificatie aangenomen, overal in het geheele land na te streven. De nieuwe akte zou niet, als eene staatkundige overeenkomst, alleen door enkele gemachtigden, maar door de voornaamste ingezetenen van al de provinciën ondertekend worden, ten einde aan Don Juan zulk een vereenigde kracht te toonen, dat hij wel genoodzaakt zou zijn de eischen der Staten in te willigen⁽³⁾. De inhoud, het doel en de uitwerking bleken te beantwoorden aan hetgeen men er zich van voorgesteld had. De overeenkomst om de Spanjaarden te verdrijven, vergezeld door de verzekeringen van gehechtheid aan de katholieke Kerk en van trouw aan den Koning, ging van hand tot hand door al de provinciën, en werd alras door alle deftige, vermogende en verlichte ingezetenen in den lande ondertekend. Edelen, geestelijken, burgers haastten zich, het zegel hunner goedkeuring er aan te hechten. De Staten-Generaal zonden, krachtens een plechtig besluit, het stuk naar al de provinciën, opdat een ieder genoodzaakt mocht worden, zich aan de zijde van het land, of aan die der dwingelandij te scharen. Van de onderteekeningen werden voor elke provincie twee afschriften vervaardigd, waarvan het eene in hare archieven nedergelegd, het andere naar Brussel opgezonden werd. In korten tijd telde elke provincie, met uitzondering van Luxemburg, een massa onderteekeningen, en dit was een groote stap voor-

(1) BOR, X. 768.

(2) DE JONGHE, De Unie van Brussel. DEWEZ, Hist. gen. de la Belg. VI. 58, 59. GROEN VAN PRINSTERER, V. 589, sqq. BOR, X. 769.

(3) BOR, X. 769, 770. VAN METEREN, VI. 116, 117.

waarts. De gentsche Pacificatie werd als een verdrag tusschen den prins met de Staten van Holland en Zeeland ter ééne en eenige provinciën ter andere zijde, alleen door de afgevaardigden der onderhandelende partijen onderteekend, en, hoewel met algemeene en verdiende toejuiching ontvangen, bezat zij niet het gezag van eene volksverklaring. Daartoe nu poogde men de brusselsche Unie te stempelen. Het volk in zijn verschillende maatschappelijke trappen, was plechtig uitgenoodigd geworden om te beraadslagen en had na rijp overleg zijne overtuiging door handteekening bezegeld. Men had niemand den minsten dwang aangedaan, en er bestond nauwelijks verschil van gevoelen over de noodzakelijkheid van den maatregel⁽¹⁾.

Eene rasse omwenteling in Friesland, Groningen en de Ommelanden had die gewichtige streek aan de vrijheidlievende partij teruggeven; de Portugees De Billy was van zijn gezag als koninklijk stadhouder ontzet, en in zijne plaats hadden de Staten benoemd graaf Hoogstraaten's broeder, den baron de Ville, later als graaf Rennenberg om zijn veraad aan de zaak der vrijheid berucht geworden. In deze streek nu werd de brusselsche Unie door lieden van allerlei stand met gretigheid geteekend. Holland en Zeeland namen, niet minder bereidwillig dan de katholieke provinciën van het Zuiden, de verbintenis aan, die men niet slechts als eene zuil te meer voor de handhaving der gentsche Pacificatie, maar ook als een zekeren voorlooper eener nadere Unie in de toekomst beschouwde. De brusselsche Unie werd inderdaad de hoofddrempel voor de Unie van Utrecht, die zelve de hoeksteen zou worden van een gemeenebest, dat langer dan twee eeuwen staande zou blijven. Toch bevatte deze vroeg gerijpte Unie in zich zelve de kiem van ondergang. Het was wel niet vreemd, dat zulk eene sterke verklaring ten gunste van den katholieken godsdienst vervat was in een stuk, bestemd om door al de provinciën te worden rondgezonden, als men bedenkt dat het doel alleen was, zulk een indrukwekkende vertooning in de oogen van den landvoogd te maken, als onder de gegeven omstandigheden slechts mogelijk zou zijn. Dit doel werd bereikt en een tijdelijke Unie tot stand gebracht; maar duurzaamheid kon haar onmogelijk bijgezet worden, nu zulk eene kiem van ontbinding, als de verklaring ten aanzien van het katholiek geloof, er in opgenomen was. De onmiddellijke uitwerking van de brusselsche Unie was echter, dat allen, die het vaderland liefhadden en wars van uitheemsche onderdrukking waren, zich ten opzichte van een levensvraag - de uitdrijving van den vreemdeling - vereenigden. De vaderlandsche bodem mocht

(1) HOOFT, XI. 479, 480. VAN METEREN, VI. 116. DEWEZ, VI. ch. IX. 56-68. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 598, sqq.

niet langer door spaansche soldenieren omringd worden. Allen moesten ondubbelzinnig en koen hunne meening uitspreken, opdat de vaderlandsgezinden zich nauw aan elkander sluiten en de verraders openlijk der eerloosheid prijs gegeven mochten worden. De maatregel stemde stipt overeen met den raad, door den prins van Oranje herhaaldelijk gegeven, en was bijkans eene letterlijke navolging van de verbintenis, die hij vóór de komst van Don Juan ontworpen had⁽¹⁾.

Spoedig werden nu de beraadslagingen met den nieuwen landvoogd hervat, doch het tooneel daarvan van Luxemburg naar Hoey verlegd. Daar kwamen nieuwe afgevaardigden van de Staten-Generaal, waaronder velen, die de brusselsche Unie geteekend hadden. Zij werden door Don Juan met plechtstatige hoofscheid bejegend; maar zij waren gekomen met het vaste besluit om hunne zaak met kracht door te zetten, als niet van zins, langer zijn gebiedenden toon, noch zijn alles op de lange baan schuiven te dulden. Het was daarom niet te verwonderen, dat de hoofscheid spoedig in bitterheid verkeerde, en dat beklag en beschuldiging de plaats innamen van de statige plichtplegingen, die de luxemburgsche bijeenkomsten hadden gekenmerkt⁽²⁾.

De afgevaardigden, inzonderheid Sweveghem en Champagny, ontveinsden hunne denkwijze ten aanzien van de spaansche krijgsmacht en de spaansche natie niet, en sloegen zulk een vrije, rondborstige taal aan, dat Don Juan er van verbaasd stond. Hij klaagde dan ook, dat de Nederlanders als nieuwgeboren schenen; dat zij, in plaats van de knie te buigen, naar den scepter grepen. Onbeschaamdheid had de plaats van buigzaamheid vervangen, en de voormalige slaaf zwaaide nu ketting en zweep tegen zijn meester. Bij zoodanige verbittering der gemoederen, konden de onderhandelingen niet dan traag worden voortgezet.

De afgevaardigden richtten thans drie bondige vragen tot den landvoogd. Was hij overtuigd, dat de Pacificatie van Gent niets bevatte, dat met den roomschen godsdienst en het koninklijk gezag streed? Zoo ja, was hij dan gezind, dat verdrag in al zijne artikelen goed te keuren? Was hij bereid, zijne troepen terstond, en dat wel over land, weg te zenden, daar het vervoer over zee aan te veel bezwaren onderhevig was?

Don Juan beantwoordde deze drie vragen (inderdaad slechts ééne vraag onder drieërlei vorm voorgesteld) op denzelfden dag, den 24sten Januari. Zijn antwoord was even ingewikkeld, als de vraag eenvoudig. Het bestond uit een aanbod in zes, en

(1) Avis du Prince d'Orange, etc. Archives etc. V. 437, sqq.

(2) BOR, X. 771, 772, 773. TASSIS, III. 246.

een eisch in een-en-twintig artikelen, dus gezamenlijk zeven-en-twintig artikelen. Zijn aanbod kwam hier op neder: hij wilde de vreemde troepen wegzenden, eene algemeene bevrediging der Nederlanden bewerken, regeeren op den voet van het bestuur ten tijde van zijn keizerlijken vader, de zaken in en ten opzichte van de vergadering der Staten-Generaal regelen, zoo als de Koning gepast zou oordeelen, het verledene vergeven en vergeten en alle gevangenen ontslaan. Daarentegen eischte hij, dat de Staten de troepen vòòr hun vertrek betalen en voor een genoegzaam getal schepen zorgen zouden om hen te vervoeren, daar de Spanjaarden niet overland verkozen te gaan, en de afgevaardigden te Luxemburg er in bewilligd hadden, dat zij den tocht over zee zouden doen. Voorts verlangde hij, dat de Staten hunne eigene benden zouden afdanken. Hij vorderde kerkelijk gezag ten bewijze, dat de gentsche Pacificatie den katholieken godsdienst geen afbreuk deed, rechtsgeleerd gezag ten betooge, dat zij het oppergezag van Zijne Majesteit niet verkortte, en een eed van de Staten-Generaal om beide punten onkreukbaar te handhaven en in Holland en Zeeland te doen onderhouden. Hij kende zich het recht toe, om in zijn dienst krijgsvolk en burgerlijke beambten te gebruiken van welken landaard hij verkoos, en hij vergde den Staten de belofte af dat zij den prins van Oranje zouden beletten, den graaf van Buren, door geweld of bedrog uit zijn verblijf in Spanje te vervoeren⁽¹⁾.

De afgevaardigden waren natuurlijk over zulk een bestudeerd beuzelen verontwaardigd. Zij hadden hem wezenlijk slechts één enkele, eenvoudige vraag gedaan: was hij willens het gentsch verdrag te erkennen? Hierop kreeg men zeven-en-twintig artikelen ten bescheid, en toch geen antwoord. Den ganschen nacht hielden de afgevaardigden zich bezig met een stuk op te stellen ten betooge dat de eischen van den landvoogd ten eenenmale van grond ontbloot waren. Den volgenden ochtend vroeg maakten zij hunne opwachting bij zijne Hoogheid, boden hem het stuk aan en stelden hem tevens rondborstig mondeling de vraag, of hij gezind was, ja, dan neen, het verdrag te houden? Aldus in het nauw gebracht, in tegenwoordigheid der leden van den Staatsraad, die hem van Brussel waren komen bezoeken, en der gezanten, die de Keizer had afgevaardigd om deze beraadslagingen bij te wonen, antwoordde de landvoogd: 'neen!' - Hij wilde en kon het verdrag niet houden, omdat de spaansche troepen in dat stuk voor oproerlingen werden uitgekreten; omdat hij niet wilde bewilligen in het ontslag van den graaf van Buren, - en wegens verscheidene andere redenen,

(1) Zie de artikelen bij BOR, X. 772, 773.

die hem op het oogenblik niet te binnen schoten. Hierop volgde een hevige woordenstrijd, en den geheelen dag door duurde de twist, zonder tot eenig gevolg te leiden. Om tien uur des avonds keerden de afgevaardigden, na zich voor eene korte poos verwijderd te hebben, terug met eene plechtige schriftelijke betuiging⁽¹⁾, dat zij de verantwoording niet op zich wilden nemen van het afbreken der onderhandelingen, en dat zij zich de handen wieschen van het bloedvergieten en het verderf des lands, die er uit mochten volgen. Bij de lezing van dit stuk vloog Don Juan driftig op. Hij schold de afgevaardigden voor verraders, en verklaarde overtuigd te zijn, dat mannen, die aldus met schriftelijke betuigingen gewapend tot hem kwamen, rebellen waren en nooit het voornemen hadden gehad om met hem tot een schikking te komen. Zijne woorden en gebaren drukten den hevigsten toorn uit: hij was hun tegenspartelen moede, zeide hij; zij mochten toezien, want de Koning zou hunne weerspanningheid zeker niet ongestraft laten. Hij was gereed terstond het zwaard te trekken, niet zijn eigen zwaard maar dat van Zijne Majesteit, en zij konden er zeker van zijn, dat de oorlog, waartoe zij hem aldus uittartten, de wreedste zou zijn, die ooit gevoerd was⁽²⁾. Die bittere taal werd niet met lijdelijke onderwerping aangehoord. De dag was voorbij, dat de afgevaardigden der Staten Generaal voor de gramschap van een koninklijken stedehouder sidderden. De heftige woorden van Don Juan waren geen olie op de golven, maar een lont in een kruitmijn. De drift der afgevaardigden ontplofte ook, en van hooge woorden ware het bijkans tot daden gekomen: een der afgevaardigden liet zich zoo heftig uit, dat de landvoogd een zware zilveren schel greep, die op de tafel stond, en op het punt was, die den beleediger naar het hoofd te slingeren, toen de tusschenkomst der keizerlijke gezanten gelukkig nog dit onbetamelijk tooneel deed eindigen⁽³⁾.

Na de zoo nutteloos doorgebrachte dag hadden de afgevaardigden Don Juan in geen prettige stemming verlaten, en zij waren dus tamelijk verwonderd, na middernacht uit den slaap gewekt te worden door zekeren pater Trigo, die hun eene verzoenende boodschap van den landvoogd brengen kwam. Terwijl zij zich nog den slaap uit de oogen wreven, traden de hertog van Aerschot, de bisschop van Luik en verscheidene leden van den Staatsraad het vertrek binnen. Deze brachten de tijding, dat Don Juan er eindelijk in had toegestemd om de Pacificatie van Gent te handhaven, zoo als blijken zou uit een eigenhandig

(1) Zie het protest bij BOR, X. 774 en 775.

(2) BOR, X. 775.

(3) TASSIS, III. 246.

door hem geschreven stuk, dat daarop aan de afgevaardigden werd overgegeven. Het briefje werd gretig gelezen, maar bevredigde ongelukkigerwijze de verwachtingen niet. 'Ik keur den vrede tusschen de Staten en den prins van Oranje goed,' zoo luidde het, 'onder voorwaarde dat die niets behelze, noch tegen den katholieken godsdienst, noch tegen het gezag van Zijne Majesteit, en ook met voorbehoud der punten, in mijne laatste mededeeling vervat⁽¹⁾.'

De afgevaardigden, die door en door boos naar bed waren gegaan en uit hun eersten slaap gewekt werden, waren gansch niet gesticht door de boodschap, die slechts een beuzelachtig oponthoud te meer scheen. Zij hadden afdoende verklaringen aangeboden van godgeleerden en rechtskundigen, betreffende de twee bijzondere punten, die het gentsch verdrag kenmerkten, natuurlijk verwierpen zij dus de voorwaarde waarvan de landvoogd zich de toepassing ten volle voorbehield, en nog knorriger zochten zij hun legerstede weer op.

Toen de afgevaardigden den volgenden dag gelaarsd en gespoord stonden om naar Brussel te vertrekken, werd hun eene andere verklaring van Don Juan gebracht. Ditmaal scheen de taal van den landvoogd meer bevredigend. 'Ik bewillig er in,' schreef hij, 'den vrede, tusschen de Staten en den prins van Oranje gemaakt, te onderhouden, alzoo mij uit de getuigenissen van de bisschoppen, universiteiten en anderen gebleken is, dat daarin niets strijdt tegen den roomsch Katholieken godsdienst, en ook vermits verklaard is door de heeren Raden van State, den bisschop van Luik en de afgezanten van Zijne Keizerlijke Majesteit, dat daarin bewaard is het gezag van Zijne Majesteit den Koning, en dat wel op voorwaarde, als in mijn laatste stuk gesteld.' Hier kwam Don Juan eindelijk met iets bepaalds voor den dag: de Pacificatie van Gent werd metterdaad door hem goedgekeurd. De afgevaardigden maakten bijgevolg den landvoogd op nieuw hunne opwachting, en het onderhoud was vriendschappelijk. Doch vruchteloos poogden zij van hem de toestemming te verkrijgen tot het vertrek der troepen over land, het eenige punt waarover nog verschil bestond. Don Juan, gehecht aan zijn heimelijk ontwerp, waarmede de zeereis der troepen in zulk een nauw verband stond, weigerde toe te geven. Hij verweet aan de afgevaardigden, dat zij hem lastig vielen met eene nieuwe vordering, terstond nadat hij het gentsch verdrag geheel op zijne eigene verantwoording en zonder daartoe bekomen last ingewilligd had. Met het besluit, om ook nog omtrent dit punt den landvoogd tot toegeven te brengen, maar zonder de geheime beweegredenen te vermoeden, die hem zoo hardnekkig

(1) BOR, X. 775.

deden tegenstreven, namen de afgevaardigden vriendschappelijk afscheid van Don Juan, met de belofte van terstond na hunne komst te Brussel van het verhandelde gunstig verslag te zullen doen.

Na zooveel te hebben toegegeven, was Don Juan spoedig verplicht, alles toe te geven. Keizer Rudolf was onlangs zijn vader Maximiliaan opgevolgd⁽¹⁾; de overleden Vorst, wiens gevoelens op het groote punt van godsdienstige verdraagzaamheid zoozeer overeenstemden met die van den prins van Oranje, was, ondanks de banden van bloedverwantschap en staatkundige bezwaren, doorgaans aan het Hof van Filips eene vriendschappelijke voorspraak voor de Nederlanders geweest. Woorden en betuigingen had hij steeds voor hen over gehad, ofschoon hij nooit krachtdadigen medewerking en onderstand verleende. Hij had de Staten willen bijstaan, zonder daardoor den Koning aanstoot te geven, hetgeen dan ook even onmogelijk was, als dat men, volgens het zeggen van Hans Jenitz, ‘zich had willen wasschen, zonder nat te worden’⁽²⁾. Hij had den prins zelfs vele hinderpalen in den weg gelegd; maar desniettemin moest de zaak der Nederlanden, de zaak van den godsdienst en van de menschheid, bij zijn dood veel verliezen; zijn oudste zoon en opvolger Rudolf de Tweede, was toch een ijverig katholiek, die met een gebannen Vorst en eene hervormde bevolking bezwaarlijk lang betrekkingen kon onderhouden. Evenwel had de nieuwe Keizer de geheime zendelingen van Oranje vriendelijk ontvangen⁽³⁾, ook verlangde hij werkelijk de bevrediging der provinciën tot stand te brengen. Zijne gezanten hadden de jongste beraadslagingen tusschen de Staten en Don Juan bijgewoond, en hunne levendige vertoogen hieven de laatste bedenking bij den landvoogd op. Zuchtend verschoof hij het geliefkoosd plan, dat hem op zijn tocht naar de Nederlanden had bezielde, en bewilligde in het vertrek der troepen over land.

Toen alle beletselen aldus uit den weg waren geruimd, werd het gedenkwaardig verdrag, het Eeuwig Edict genoemd, te Marche en Famenne den 12den, en te Brussel den 17den Februari 1577 geteekend⁽⁴⁾. Dit stuk, in naam des Konings uitgevaardigd, behelsde negentien artikelen. Het keurde het gentsche vredesverdrag goed en bekrachtigde het, aangezien de bisschoppen en andere geestelijken, met de doctoren in de beide rechten te Leuven, beslist hadden, dat niets in dat verdrag met

(1) Keizer Maximiliaan overleed den 12den October 1576.

(2) ‘Und gehts nach dem Sprichwort: wassche mir den Beltz, und mache mir ihn nicht nasz.’ - HS. aangehaald door GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 725.

(3) Archives etc. V. 426.

(4) BOR, X. 786-789. HOOFT, XI. 485-487. VAN METEREN, f°. 117-119. CABRERA, XI. 901, 902. STRADA, XI 430. - BOR en VAN METEREN geven het stuk in zijn geheel.

de oppermacht der katholieke Kerk of het gezag des Konings streed, maar integendeel beider belangen er door bevorderd werden. Het beloofde, dat het vreemde krijgsvolk ‘te lande, vrij, vrank en onbelet’ vertrekken zou, om nooit dan in geval van een buitenlandschen oorlog, terug te keeren. De Spanjaards zouden binnen veertien, de Duitschers en anderen zoo spoedig op weg gaan, als door de Staten-Generaal schikkingen konden gemaakt worden tot voldoening van de achterstallige soldij. Het bepaalde, dat alle gevangenen van weerszijden in vrijheid zouden worden gesteld, behalve den graaf van Buren, die ontslagen zou worden, zoodra de prins van Oranje, na de bijeenkomst der Staten-Generaal, de besluiten van die vergadering ten uitvoer zou hebben gelegd. Het beloofde de handhaving van alle privilegiën, handvesten en kostumen der Nederlanden. Het vorderde van de Staten een eed, dat zij den katholieken godsdienst zouden handhaven. Het gewaagde van de overeenkomst, door de Staten aangegaan, om hun eigen volk af te danken. Het stelde vast, dat men Don Juan als algemeen landvoogd ontvangen zou, onmiddellijk na het vertrek der Spanjaarden, Italianen en Bourgondiërs uit de nederlandsche gewesten.

Ziedaar de hoofdtrekken van het vermaarde verdrag, dat eenige weken later door Filips in een brief aan de Staten van Brabant en in een edict, dat van Madrid uitging, bekrachtigd werd⁽¹⁾. Men ziet, dat al wat de afgevaardigden der Staten bij den aanvang der onderhandelingen gevorderd hadden, door Don Juan ingewilligd was. Zij hadden het vertrek der troepen geëischt, hetzij te lande, of over zee; hij had die vordering een tijd lang weerstreefd, maar eindelijk er in toegestemd, de troepen over zee te verzenden. Toen had men er op aangedrongen, dat zij over land zouden gaan, en dit had hij na veel tegenkanting wederom toegegeven. Hij had nadrukkelijk geweigerd, het gentsch verdrag te bekrachtigen: juist op het oogenblik van zijne aankomst in de provinciën was het geklonken geworden, zoodat hij natuurlijk te dien opzichte geen last had. Desniettemin had hij schoorvoetend onder zekere bepalingen er in toegestemd om het verdrag aan te nemen. De gewichtige punten van het gezag der Kerk en des Konings, die hij zich voorbehouden had, wilde hij aan zijn eigen oordeel alleen onderworpen zien; maar wederom liet hij zich overreden, en, hoewel met weerzin, bewegen om in plaats van zijn eigene overtuiging, de beslissende uitspraak van den Staatsraad en van de leuvensche geleerden te volgen. Daar het hem niet zeer helder was, hoe een verdrag, waarbij de plakaten van Karel de Vijfde en de ordonnantiën van Alva werden afgeschaft, waarbij het godsdienstige vraagstuk van den

(1) BOR, X. 789, 790. VAN DER VIJCKT, II, 232.

rechterstoel des Konings naar de vergadering der Staten-Generaal werd overgebracht, hoe een verdrag, dat de vervolging had doen schorsen en de verdraagzaamheid tot wet had gemaakt, en dat bovendien den aartsweerspanning en aartsketter der Nederlanden als stadhouder van wege den Koning over de beide afvallige en kettersche provinciën bevestigde, - hoe zulk een verdrag ooit 'voor het gezag des Konings en der Kerk eer bevorderlijk, dan nadeelig' heeten kon, was het natuurlijk, dat hij in den beginne aarzelde er zijne toestemming aan te geven.

Alzoo had Don Juan den prins van Oranje overrompeld, niet door de vastheid van weerstand, maar door den vloed zijner inwilligingen. De berekeningen van Willem de Zwijger waren voor een oogenblik in de war gebracht. Had de prins zooveel vrijgevigheid verwacht, dan zou hij zijne eischen hooger gesteld hebben; want waarschijnlijk is het niet, dat hij eene bevrediging bedoelde of wenschte. Vruchteloos poogden de hertog van Aerschot en de bisschop van Luik zijne gemachtigden te Marche en Famenne over te halen tot onderteekening der overeenkomst van den 27sten Januari, waarop het Eeuwig Edict gegrondvest was⁽¹⁾. Zij weigerden dit te doen, zonder naderen last van den prins en de Staten. Ondertusschen trachtten de andere gemachtigden de zaak tot een einde te brengen. De Staten-Generaal vaardigden naar den prins een gezantschap af om zijne meening te verstaan, en teekenden de overeenkomst, vóór dat het mogelijk was, antwoord van hem te krijgen⁽²⁾. Men bejegende hem alzoo met weinig heuschheid, zoo al niet ter kwader trouw. Hij was teleurgesteld en verstoord; werkelijk stelde hij, zoo als uit al zijne woorden en brieven bleek, geen vertrouwen in Don Juan, dien hij voor een doortrapten veinsaard hield, een even doodelijk vijand van de Nederlanden, als den hertog van Alva of Filips zelf. Zorgvuldig had hij vijf-en-twintig onderschepte brieven van den Koning, den landvoogd, Jeronimo de Roda en anderen, hem onlangs door den hertog van Aerschot ter hand gesteld⁽³⁾, onderzocht, en veel daarin gevonden, wat zijn argwaan bevestigen en vermeerderen moest. Weinige dagen voor de onderteekening van het verdrag had hij nog andere brieven van invloedrijke personen, zooals Alonzo de Vargas, onderschept, en plannen daarin ontdekt om vestingen te bemachtigen en het land dan tot onderwerping te brengen⁽⁴⁾. Daarom had hij de Staten

(1) BOR, X. 786.

(2) Archives et Correspondance, V. 629. BOR, X. 791 (Brief der Staten van Holland).

(3) Archives et Correspondance, V. 588, sqq. Apologie du Prince d'Orange, p. 97, 98.

(4) Brief van Oranje aan de Staten-Generaal, van den 2den Februarij 1577. - Acta Statuum Belgii, I. f. 258. MS. in het Haagsch Archief.

verzekerd, dat de bedoeling der regeering met de onderhandeling was, hen om den tuin te leiden, wat ook Don Juan en zijne zaakgelastigden in het openbaar mochten verklaren. Hij smeekte hen dus, ‘deernis te hebben met het arme land, en het volk voor den gespannen strik te behoeden.’ Van den aanvang af had hij een diep wantrouwen aan den dag gelegd, en dat door vele bewijzen gerechtvaardigd, en hij ergerde zich dus te recht over de haast, waarmede de Staten de overeenkomst met Don Juan gesloten hadden, over de roekeloosheid, waarmede zij, gelijk hij zich naderhand uitdrukte, ‘in de jachtspies van dien bloeddorstigen jager geloopt waren’. Hij hield het er voor, dat alles door den landvoogd geteekend en bezworen was, met het geheime voorbehoud, dat dergelijke bijeenkomsten alleen geldig waren tot op het oogenblik, waarop het hem berouwen zou, ze gemaakt te hebben. Hij betwijfelde de goede trouw en de standvastigheid der aanzienlijke edelen. Nooit had hij vertrouwen gesteld in de betuigingen van Aerschot, die de machtigen naar de oogen zag; zelfs den wakkeren Champagny vertrouwde hij niet, ondanks de diensten, door hem bij de plundering van Antwerpen bewezen. Bijzonder ergerde het hem, dat men niet de slechting, maar de teruggaaf aan Zijne Majesteit bedongen had van die hatelijke kasteelen, die nesten van dwingelandij, waardoor de bloeiende steden des lands in bestendige vrees werden gehouden. Of zij in 's Konings handen, of in die der edelen of overheden waren, hem waren zij even hatelijk, en het stond sedert lang bij hem vast, dat zij tot den grond moesten worden geslecht. Kortom, hij geloofde, dat de Staten zich in den muil van den leeuw hadden gewaagd, en hij voorzag de treurigste gevolgen van het zoo pas gesloten verdrag. Hij geloofde, om zijne eigene woorden te bezigen, ‘dat het eenige onderscheid tusschen Don Juan en Alva of Requesens hierin bestond, dat hij jonger en loszinniger was dan zijne voorgangers, en minder in staat om zijn venijn te verbergen maar ongeduldiger om zijne handen in bloed te doopen⁽¹⁾’.

In de Pacificatie van Gent had de prins den prijs ontvangen voor zijn levenslangen arbeid. Hij had een aantal gewesten, door geschiedenis, taal en zeden ten nauwste met elkander verwant, tegen vreemde onderdrukking saamverbonden. Hij had Holland en Zeeland door een zelfde waardeering van aloude rechten en door een zelfden haat tegen uitheemsch krijgsvolk aan de andere gewesten gehecht. Hij had den boozen geest der

(1) Brief van den prins van Oranje en de Staten van Holland, BOR, X. 791. - Vergelijk GROEN VAN PRINSTERER, Archives etc. V. 559, sqq. en de ‘Instructie van den Heer van Haultain,’ enz. Archives etc. V. 579, sqq. Apologie du Prince d'Orange, 97.

dweepzucht gebannen, waardoor het Staatslichaam zoo lang was beheerscht geweest; want het gentsch verdrag opende, als het onbekrompen werd uitgelegd, de deur voor een algemeene verdraagzaamheid. In het Eeuwig Edict daarentegen zag de prins zijn werk vernietigd. Holland en Zeeland waren wederom afgesneden van de overige vijftien provinciën om op zich zelven te drijven, en spoedig zou de krijg weder tegen dat kleine ten ondergang gedoemde land worden losgelaten. Het artikel, waarbij de onderhouding van het gentsch verdrag bedongen werd, beschouwde hij als ijdel, daar de deftige uitspraken van den Staatsraad en de leuvensche spitsvondigheden naar allen schijn slechts een zwakken dam zouden vormen tegen den weder aanwassenden vloed der dwingelandij. Indien men niet voornemens was den hervormden godsdienst te dulden, dan had men ook besloten dien uit te roeien. Te beweren, dat het gentsch verdrag, eerlijk uitgelegd, tot handhaving van geestelijke of wereldlijke dwingelandij strekte, was even dwaas alsof men zeide, dat een razende gevaarlijker was in ketenen, dan gewapend met een zwaard. Het Eeuwig Edict zou het gentsch verdrag, onder den schijn van het te handhaven, zonder twijfel met éénen slag vernietigen terwijl de tirannie verjongd en versterkt zou te voorschijn treden. Was het Willem van Oranje dan mogelijk, het Eeuwig Edict, de verbindtenis met Don Juan goed te keuren? Duizende schimmen, oprijzend uit het Haarlemmermeer, uit de door honger en pest ontvolkte straten van Leiden, uit de rookende puinhoopen van Antwerpen, waarschuwdem hem tegen zulk een verdrag met een even geslepene als gewetenlooze dwingelandij.

Bij al zijn argwaan tegen Don Juan, zijn afschuw van Filips, zijn wantrouwen tegen de nederlandsche edelen, zijn vertrouwen op de burgerij, kwam ook de staatkunde Oranje ontraden om tot het Eeuwig Edict toe te treden. Het hinderde hem te meer, omdat de Staten de overeenkomst hadden gesloten, zonder zijne goedkeuring en tegen zijn uitdrukkelijken raad⁽¹⁾. Hij weigerde het verdrag in Holland en Zeeland openlijk te laten afkondigen of erkennen. Eenige weken geleden had hij nog aan de Staten van Holland en Zeeland in het geheim een reeks van vragen voorgelegd, ten einde hunne gezindheid te toetsen. Inzonderheid had hij hun afgevraagd, of zij bereid waren, een nieuwen en bloedigen krijg voor de zaak van den godsdienst te ondernemen, zelfs al mocht de nieuwe regeering hunne overige rechten erkennen. Hierover was een lange en ernstige beraadslaging gevoerd, waarvan de uitslag bevredigend was, ofschoon er geen eindbesluit op volgde⁽²⁾. Zoodra het Eeuwig Edict geteekend

(1) Apologie du Prince d'Orange, p. 88.

(2) BOR, X. 776.

was, hadden de Staten-Generaal den prins naar zijn gevoelen en om zijn goedkeuring gevraagd⁽¹⁾, en Oranje zond daarop, in naam van Holland en Zeeland, een uitvoerig antwoord⁽²⁾, waarin hij tegen den inhoud van het Edict gewichtige bedenkingen in het midden bracht. Hij klaagde, dat 's lands handvesten geschonden waren, vermits er op het aloude recht der Staten-Generaal, om naar hun goedvinden bijeen te komen, inbreuk was gemaakt, en de privilegiën van al de provinciën vertrapt en als niets geacht waren door de voortdurende gevangenschap van den graaf van Buren, die geen misdaad had begaan, en wiens opsluiting bewees, dat niemand, wat men ook beloven mocht, van zijne vrijheid of zijn leven zeker was. De bekrachtiging van het gentsch verdrag was volstrekt niet duidelijk en stellig, maar ondergeschikt gemaakt aan een macht van uitvluchten. Bitter voer de prins uit tegen de bepaling in het Edict, dat de Staten de achterstallen zouden voldoen aan de soldaten, die zij zoo pas geleden voor schelmen en oproerlingen hadden uitgemaakt, en door wie de bevolking zoo zeer geleden had. Hij hekelde de lafhartigheid, om aan die huurlingen toe te staan, bij hun vertrek zooveel kleinodiën, kostbaarheden en zilverwerk, door hen aan den landzaat ontroofd, mede te nemen. Nochtans verklaarde hij, in naam der beide provinciën, het Edict te willen teekenen, mits de Staten-Generaal zich vooraf plechtig verbonden, om in geval het vertrek der Spanjaarden niet binnen den bepaalden tijd plaats greep, Don Juan ook niet te erkennen, noch eenige gemeenschap met hem te onderhouden, maar zelven door kracht van wapenen de troepen uit te drijven.

Dit antwoord gaf de prins op het Eeuwig Edict, en de Staten van Holland en Zeeland stemden daarmede volkomen in. Oranje meende wat hij in het openbaar schreef. ‘Welken schijn Don Juan ook mag aannemen van het tegendeel,’ dus liet hij zich uit in een brief aan zijn broeder, ‘het is volstrekt zijne bedoeling niet de Pacificatie te houden, en nog minder, de Spanjaarden te doen vertrekken, met wie hij voortdurend levendige briefwisseling onderhoudt’⁽³⁾.

Don Juan wenschte van zijn kant den prins voor zich te winnen. Hij was er ernstig op gesteld, de vriendschap te verwerven van den man, zonder wiens medehulp elke poging tot herovering van Holland en Zeeland en tot herstel van het wereldlijk en geestelijk oppergezag aldaar hopeloos moest zijn.

(1) BOR, X. 790. HOOFT, XII. 490.

(2) De brief is in zijn geheel uitgegeven door BOR, X. 790-792. - Vergelijk WAGENAAR, VII. 144, 145. VAN METEREN, VI. 119. CABRERA, XI. 902, 903.

(3) Archives etc. V. 111.

‘Dit is de stuurman,’ schreef Don Juan aan Filips, ‘die het schip naar zijn welbehagen stuurt. Hij alleen kan het in den grond boren of redden. De grootste beletselen zouden uit den weg geruimd zijn, als men hem winnen kon.’ Hij had aan Filips voorgeslagen, en deze had dit goedgekeurd, dat de graaf van Buren met zijns vaders waardigheden zou worden bekleed, onder voorwaarde, dat de prins zelf zich naar Duitschland zou begeven. Spoedig bleek echter, dat dit voorstel niet veel bijval zou vinden, daar de post van vader des vaderlands en beschermer van 's lands rechten niet vatbaar was om aan iemand opgedragen te worden.

Don Juan had zich na de afkondiging van het Eeuwig Edict naar Leuven begeven en daar met den hertog van Aerschot overlegd om doctor Leoninus met eene geheime zending naar den prins af te vaardigen. Alvorens deze zending te gaan verrichten, had de geleerde gezant een langdurig onderhoud met den landvoogd, van wien hij in last ontving om den prins de gevaren te schetsen, waaraan Don Juan zich had blootgesteld, toen hij uit Spanje overkwam tot de bevrediging der Nederlanden. Hij moest verzekeren, dat men het pas gesloten verdrag stipt zou uitvoeren; dat de Spanjaarden zouden vertrekken; dat de andere beloften nagekomen zouden worden, en dat de landvoogd de wapenen zou opvatten tegen ieder, die dit mocht willen beletten. Hij moest den prins onder het oog brengen, dat Don Juan zich, ten bewijze van zijne goede trouw, in de macht der Staten had gesteld, en er hem op wijzen, hoe zich thans eene gunstige gelegenheid voor hem opdeed om de Kroon een dienst te doen, ter vergelding waarvoor hij niet alleen vergiffenis voor vroegere vergrijpen, maar ook de gunst van den Vorst en alle eerbewijzen verkrijgen zou, die hij wenschen mocht. Zoo zou hij de toekomst zijner familie verzekeren en zich Don Juan maken tot een goeden vriend, die meer voor hem doen zou, dan hij zich kon voorstellen⁽¹⁾. Ook moest de gezant den prins trachten te overtuigen, dat, ingeval hij in zijn tegenstand volhardde, aller hand tegen hem en de ondergang van zijn Huis onvermijdelijk zou zijn. Hij moest bevestigen, dat Don Juan alleen gekomen was, om te vergeven en te vergeten, om den ouden staatsvorm en den voormaligen bloei te herstellen; zoodat, indien de prins daarvoor de wapenen had opgevat, het thans zijn plicht was, die neder te leggen en zijn best te doen om den vrede en den katholieken godsdienst in stand te houden. Ten slotte moest hem de gezant in vertrouwen te kennen geven,

(1) Uittreksel uit een brief in HS., van den 16den Maart 1577, bij GACHARD in zijne voorrede tot het IIIde Deel der Correspondance de Guillaume le Taciturne, p. LI, LII.

dat hij, indien hij goed vond aan Don Juan te schrijven, zeker kon zijn van een voldoende antwoord. Don Juan meende het oprecht met deze vredelievende en vriendschappelijke betuigingen. ‘De naam van Uwe Majesteit,’ schreef hij openhartig, bij gelegenheid dat hij den Koning van deze zending verslag deed ‘wordt in de Nederlanden evenzeer verafschuwd en veracht, als die van den prins van Oranje er bemind en ontzien is. Ik ben in onderhandeling met hem en geef hem alle mogelijke waarborgen; want ik zie, dat de vaststelling van den vrede, zoowel als de handhaving van den katholieken godsdienst en van het gezag Uwer Majesteit, thans van hem afhangt. Zoover is het gekomen, dat wij van den nood eene deugd moeten maken. Zoo hij aan mijne voorstellen gehoor leent, zal het slechts *op zeer voordeelige voorwaarden* zijn; maar men zal zich daaraan moeten onderwerpen, liever dan alles te verliezen.’

Meende Don Juan het ernstig, ongelukkig beseft hij niet, dat het den prins evenzeer ernst was. De kruisvaarder, die dertigduizend Heidenen in één gevecht versloeg, en die van de Koningin van Schotland en den troon van Engeland droomde, had geen besef van een *patriot*. Koninklijke gunstbewijzen, de voorspoed van een geslacht, waardigheden, posten, eereteekenen, voordeelige voorwaarden, ziedaar het lokaas, waarmede de landvoogd Willem van Oranje te vangen zocht. Hij begreep niet, hoe gehechtheid aan een halfverdronken land en aan een verachten godsdienst bij mogelijkheid dergelijke voorwaarden en zulk een schitterende toekomst kon in den weg staan. Het viel hem niet in, hoe de afvallige prins, niet slechts zeker van vergiffenis, maar zelfs van verheffing, een oogenblik aarzelen kon om de koninklijke hand te grijpen, zoo heusch hem aangeboden.

De uitslag der bezendingen, die hij naar den prins afvaardigde, zou hem de oogen openen⁽¹⁾. Bij het eerste onderhoud te Middelburg, wees Leoninus er den prins op, hoe Don Juan zonder krijgsvolk in de Nederlanden gekomen, zich in de macht van den hertog van Aerschot gesteld had, hoe hij sedert te Leuven verbleven was, zonder anderen waarborg, dan het woord der burgers en studenten, en hoe dit alles de oprechtheid zijner bedoelingen bewees. Hij verzocht den prins, *zulk een gunstige gelegenheid, om zijn Huis boven ongunstige lotwisselingen te stellen*

(1) Uitvoerige bijzonderheden omtrent de zending van Leoninus vindt men medegedeeld in de reeds aangehaalde voorrede van GACHARD, in het IIIde Deel zijner Correspondance de Guillaume le Taciturne, p. LIV, sqq. Die uitstekende geschiedkenner heeft ze bijeenverzameld uit een verslag in HS., door Leoninus na zijne terugkomst in Leuven opgesteld, waarvan GACHARD eene spaansche vertaling vond in de archieven van Simancas.

niet te laten ontglippen. Hij herinnerde hem aan Marius, Sylla, Julius Caesar en andere aanstokers van burgeroorlogen, en bad hem, toen hij voor dien dag afscheid nam, ernstig na te denken over hetgeen hij hem had voorgehouden, en te bidden, dat God hem een goed besluit ingeven mocht.

Den volgenden dag berichtte Willem den gezant, dat hij, na God om bijstand te hebben gebeden, meer dan ooit zijn plicht gevoelde, om de zaak voor te leggen aan de Staten, wier dienaar hij was. Hij voegde er bij, dat hij den dood van Egmond en Horne niet vergeten kon, evenmin als de wijs, waarop de belofte, door de hertogin van Parma aan de verbonden Edelen gedaan, geschonden was, evenmin ook als het gedrag van den franschen Monarch jegens den admiraal de Coligny. Hij wees op het bericht, hem van alle kanten, uit Spanje, Frankrijk en Italië, geworden, en behelzende dat men besloten was hem en den Staten van Holland en Zeeland den oorlog aan te doen. Hij voegde er bij, dat zij dus hunne maatregelen namen, en dat zij zeer goed wisten, hoe een pauselijke nuntius in de Nederlanden gekomen was, om hem in het geheim lagen te leggen. Des avonds beklagde de prins zich, dat de Staten zoo overijld te werk waren gegaan in het sluiten van de overeenkomst met Don Juan. Hij haalde verscheidene artikelen daarvan aan, wel berekend om achterdocht te wekken; inzonderheid drukte hij op de verbindtenis, door de Staten aangegaan, om den Katholieken godsdienst te handhaven. Dit artikel verklaarde hij rechtstreeks in strijd met het gentsch verdrag, volgens hetwelk dit stuk aan de beslissing van eene toekomstige vergadering der Staten-Generaal overgelaten werd. Leoninus trachtte, zoo goed hij kon, deze stellingen te ontzenuwen. Bij hun laatste onderhoud, bleef de prins volharden bij zijn voornemen om de zaak aan de Staten van Holland en Zeeland voor te leggen. Dit niet doende, zeide hij, zou hij zich blootstellen zoowel aan een wissen ondergang, als aan de verontwaardiging van hen, die konden meenen dat hij hen verried. De gezant verzocht te weten, of men eenige hoop mocht koesteren op eene schikking in het vervolg. Oranje gaf ten antwoord, dat hij er volstrekt geen verwachting van had, maar gaf doctor Leoninus den raad om zich te Dordrecht te laten vinden, wanneer de Staten daar zouden bijeenkomen.

Ondanks den ongunstigen afloop van deze zending, gaf Don Juan het nog niet op om de stijfhoofdigheid van den prins te buigen. Hij hoopte bij een mogelijk te beramen persoonlijke bijeenkomst in staat te zijn om vele redenen van achterdocht uit den geest van zijn tegenstander te verwijderen. ‘In tijden als deze,’ schreef hij aan Filips, ‘valt er niet te kiezen; ook zie ik geen ander middel om den Staat voor ondergang te bewaren, dan

dezen man, die zooveel invloed op het volk heeft, voor ons te winnen⁽¹⁾.’ Werkelijk had de prins het gansche spel in handen. Geen mensch was er in Holland en Zeeland, die zich niet in alle gewichtige omstandigheden gewillig aan zijne beslissing onderwierp. In de overige gewesten zag de bevolking alom met grenzeloos vertrouwen tot hem op, terwijl de geestelijkheid en de aanzienlijkste edelen hem achting en ontzag toedroegen, zelfs wanneer zij heimelijk zijne plannen poogden te dwarsboomen. Met onbeperkte macht in twee provinciën en grooten invloed in de vijftien anderen toegerust, kon den prins niets gemakkelijker vallen, dan het land te verraden. De gelegenheid was buitengewoon gunstig: de wraakgierige Koning lag bijna geknield voor den afvallige; alles werd hem voorgehouden: vergiffenis, bevordering, macht. ‘Gij kunt u niet verbeelden,’ schreef hem Don Juan, ‘wat ik in staat zal zijn, voor u te doen.’ En welke dienst werd daartegenover van den prins verlangd? Een beuzeling: hij moest slechts de overtuiging opgeven, die hij levenslang gekoesterd had, en eenige millioenen menschen verraden, die in hem vertrouwen stelden.

Wat de beloften van den landvoogd betreft om het land met zachtheid te besturen, zoo kon de prins de bedoeling niet anders dan goedkeuren, hoewel hij aan de vervulling twijfelde. In zijn antwoord op de beide brieven van Don Juan bedankte hij Zijne Hoogheid, met een zweem van ironie, voor de hoffelijkheid en uitstekende eer, die hij hem bewezen had, door hem zoo liefderijk en met zulk een teedere bezorgdheid aan te moedigen *tot een rustig leven* waarin, volgens Zijne Hoogheid, het volmaakt geluk in dit aardse bestaan was weggelegd, en door hem zoo vrijgevig gunst en genade toe te zeggen⁽²⁾. Hij gaf hem evenwel ernstig te verstaan, dat de beloften omtrent de bevrediging van het arme nederlandsche volk van veel meer aanbelang waren. Hij had altijd het welzijn en de veiligheid van het algemeen oneindig hooger dan zijne eigene belangen gesteld, ‘en nooit gearzeld die eigen belangen te vertreden, gelijk hij besloten was te blijven doen, zoolang hij het leven hield⁽³⁾.’

Op deze wijs bejegende Willem van Oranje de geheime voorstellen der spaansche regeering. Intusschen was Don Juan in Leuven gekomen. Zoolang de hoofdvoorwaarden van het Eeuwig

(1) Ibid. LX. - Brief in HS. van den 16 Maart 1577.

(2) Brief van den prins van Oranje aan Don Juan van Oostenrijk, van den 24sten Mei 1577, bij GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 289-291.

(3) GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. 290: ‘Aiant tousjours mis dessoubz les pieds mon regard particulier, ainsi que suis encore résolu de faire, tant que la vie me demeurera.’

Edict niet vervuld, en de spaansche troepen niet uit het land gezonden waren, behoefde men hem ook nog niet als landvoogd te ontvangen; doch hij achtte het onvoegzaam langer op de grenzen te blijven en begaf zich dus in het hart des lands, terwijl hij zich zonder door krijgsvolk vergezeld te zijn op de edelmoedigheid der bevolking verliet en een ridderlijk vertrouwen toonde, dat hij werkelijk volstrekt niet voedde. Hij werd spoedig door hovelingen, vleiers en adellijke postenbejagers omringd; zij, die zich schuil hadden gehouden, zoolang de uitslag der ingewikkelde onderhandeling twijfelachtig scheen, volgden hem thans met kruipende gediensstigheid als zijn schaduw: de een verlangde het kommando van een regiment, de ander een stadhouderschap, een derde een kamerheerssleutel; allen begeerden titels, eereteekenen, posten, geld. Don Juan deelde met onbekrompen vrijgevigheid gunsten en beloften uit⁽¹⁾. Het doel, waarmede Filips hem naar de Nederlanden zond, om de harten der ingezetenen voor zich te winnen door de innemendheid, die hij van zijn vader geërfd had, scheen spoedig bereikt te zullen worden; want hij zocht niet alleen de baatzuchtige toejuiching van adellijke fortuinzoekers, maar ging met alle klassen van burgers gemakkelijk en gemeenzaam om. Overal deden zijn bevallig uiterlijk en voorkomende manieren hunne werking. Met de stedelijke overheid hield hij op het stadhuis middag- en avondmalen, feesten der burgerij vereerde hij met zijne tegenwoordigheid, en beurtelings was hij spraakzaam en deftig, vernuftig en gebiedend. De vijf leuvensche schuttersgilden hielden een plechtig feest, en volgens gewoonte werden de overige broederschappen en al de andere schuttersgilden van den omtrek daarop genoodigd. Bonte en luisterrijke optochten, kostbare gastmalen, wapenspelen wisselden elkander af. Op den dag van het schieten om den prijs waren alle hoge ambtenaren des lands naar oud gebruik genoodigd, en het behaagde den landvoogd goedgunstig de plechtigheid met zijne tegenwoordigheid te vereeren. Groot was de vreugde toen Don Juan zich, naar het voorbeeld van Keizers en Vorsten in vroeger dagen, met den kruisboog in de hand onder de mededingers voegde; nog hooger klom de geestdrift, toen de overwinnaar van Lepanto den vogel nederschoot, en onder algemeenen bijval tot Schutterkoning voor dat jaar uitgeroepen werd. Overeenkomstig het gebruik hingen de kapiteins van het glide Zijne Hoogheid een gouden papegaai om den hals, en volgden zij hem in statigen optocht naar de hoofdkerk. Toen de godsdienstoefening aldaar afgelopen was, toog men naar het feestmaal, waar de gezondheid van den

(1) BOR, X. 804. HOOFT, XI. 493. TASSIS, III. 257, sqq. CABRERA, XI. 904.

nieuwen Koning der Kruisboogschutters van harte gedronken werd⁽¹⁾. Langdurig en luid was de vroolijke galm van dit inhuldigingsfeest, dat door vele andere feesten gevolgd werd gedurende deze korte verademing in den storm; want de goedhartige Nederlanders geloofden reeds aan de gezegende komst van den vrede. Weinig droomden zij, dat de oorlog, die tien jaren lang het merg van den Staat in zijn gloed had verteerd, pas in zijn eerste tijdperk was, en dat zij noch hunne kinderen er het einde van zien zouden.

Voor het oogenblik echter was alles vroolijkheid binnen Leuven. De landvoogd verlevendigde door zijn innemendheid de herinneringen aan den vroeger bij het volk zoo geliefden Keizer. Hij betuigde een onbegrensde zucht voor 's lands welzijn en het volkomenste vertrouwen in de Koningsgezindheid der ingezetenen. Hij beloofde hunne vrijheden te handhaven en hun voorspoed te herstellen. Daarenboven had hij zoo pas den papegaai geschoten met eene bedrevenheid, die zijn keizerlijke vader hem had mogen benijden, en bij burgergastmalen voorgezeten met eene bevalligheid, die Karel moeielijk had kunnen evenaren. Zijn uiterlijk bekleedde voor het oogenblik de plaats van deugden. 'Zoo groot was de schoonheid en de levendigheid zijner oogen,' zegt zijn geheimraad Tassis, 'dat hij met een enkelen blik aller harten veroverde⁽²⁾;' en toch beseftte het toekomstig slachtoffer, dat hij het mikpunt was van een schutter, die geen tijd over had om naar geschilderde papegaaien te schieten, maar die nochtans zelden zijn doel miste. 'Het gansche land en bijna al de ingezetenen staan ter beschikking van den prins⁽³⁾,' zoo schreef hij in het geheim aan zijn koninklijken broeder te midden van de uitgelaten vreugdebedrijven, die zijne intrede in Brussel voorafgingen.

Terwijl de landvoogd nog te Leuven toefde, was zijn geheimschrijver Escovedo druk in de weer met schikkingen te maken voor het vertrek der Spanjaards⁽⁴⁾; want in spijt van zijn aanvankelijk tegenstreven en van de achterdocht van Orange, wilde Don Juan zijne belofte eerlijk houden. Hij schoot zelfs zeven-en-twintigduizend gulden voor, om de onkosten der wegzending gedeeltelijk te dekken⁽⁵⁾; doch het geheele bedrag,

(1) VAN WIJN op WAGENAAR, VII. 50.

(2) TASSIS, IV. 326.

(3) Brief van Don Juan aan Filips, van 7 April 1577, in het bijvoegsel op de onderschepte brieven, Discours sommier des justes causes qui ont contrainct les Estatz Generaux de pourveoir à leur defense contre le Seigneur D. Jehan d'Austrice, p. 41. Ed. Sylvius, Anvers, 1577.

(4) Brief van Escovedo. Discours sommier etc. p. 24, sqq.

(5) BOR, X. 806, 807.

noodig voor het vervoer en de betaling van de achterstallige soldij, was moeielijk bijeen te krijgen. De Staten brachten de honderdvijftigduizend gulden, waartoe zij zich verbonden hadden traag op. Het krediet des Konings was diep geschokt: zijne laatste wissels waren niet behoorlijk betaald geworden, en zelfs was het gebeurd, dat de regeering geweigerd had hare schulden te erkennen zoodat het niet te verwonderen was, dat de vereischte nieuwe leeningen niet gemakkelijk slaagden. Escovedo liet zich onverholen over dit onderwerp uit, en hij, zoowel als Don Juan, drongen er op aan, dat de regeering in het vervolg al hare geldelijke verbindtenissen stipt zou nakomen. Zij verzochten, dat er behoorlijk gezorgd mocht worden, dat de wissels, in Filips' naam op lombardische bankiers getrokken, en door het fuggersche handelshuis in Antwerpen tegen hooge rente verrekend, op den vervaldag betaald werden. 'Ik smEEK Uwe Majesteit ernstig,' schreef Escovedo, 'wat er ook gebeuren moge, voor de betaling dezer wissels te zorgen,' en met vermakelijke eenvoudigheid voegde hij er bij: 'dit zal voor Uwe Majesteit een middel zijn om haar krediet terug te krijgen. Wat het mijne betreft: ik geef er niet om of ik het verlies, hoe klein het wezen mag'. Don Juan was nog dringender. 'Om Gods wil, Sire,' schreef hij, 'blijf thans met het betalen niet in gebreke. Gij moet bedenken, hoe noodig het is, uw krediet terug te krijgen. Indien dit nu den doodsteek ontvangt, zal Uwe Majesteit zich door allen verlaten zien, en zullen de soldaten tot wanhoop gebracht worden⁽¹⁾'.

Door den grooten ijver van Escovedo en het vertrouwen, dat men in hem stelde, werden de noodige gelden binnen den loop van eenige weken bijeengebracht. Nu was er echter onder de officieren verschil ontstaan over het recht op het kommando van het leger gedurende den terugtocht. Don Alonzo de Vargas werd, als opperbevelhebber der ruitery, door den landvoogd met het kommando belast; doch Valdez, Romero en andere grijze aanvoerders weigerden onder iemand te dienen, dien zij voor hun mindere verklaarden. Dit gaf aanleiding tot groot geschil en ergernis. Men beproefde de zaak te schikken door aan den graaf van Mansfeldt het opperbevel op te dragen. Maar dit was die in het vuur. Allen waren misnoegd over den voorrang, dus aan een vreemdeling gegeven, en Alonzo de Vargas, die er inzonderheid over geërgerd was, schreef den landvoogd uiterst spijtige brieven. Desniettemin kwam er in deze schikking geen verandering, en eindelijk verlieten de troepen het land in de

(1) Brief van Escovedo aan den Koning, 6 April 1577, in *Discours sommier etc.* p. 11. Brief van Don Juan aan den Koning, *Discours sommier etc.* p. 34, bijvoegsel.

laatste dagen van April⁽¹⁾. Een ontzaggenlijke schaar van burgers was ooggetuige van hun vertrek, en nauwelijks konden zij hunne oogen gelooven, toen zij eindelijk de kwelgeesten zagen heengaan die het land zoo vele jaren lang hadden gepijnigd⁽²⁾. Hunne vreugde, hoe uitgelaten ook, werd echter getemperd door de gedachte, dat er nog tienduizend Duitschers, in de Nederlanden in dienst des Konings gebleven waren, en dat zelfs nu de mogelijkheid nog bestond, dat het vertrek der Spanjaarden slechts voorgewend was. En werkelijk, hoewel Escovedo de bevelen van Don Juan omtrent de verwijdering der troepen hielp ten uitvoer leggen, ontzag hij zich niet, den Koning er zijn spijt over te betuigen en zijne vrees voor de gevolgen te openbaren. Altijd had hij gehoopt, dat men een voorwendsel had kunnen vinden in den toestand in Frankrijk, om het voortdurend verblijf der krijgsmacht dicht bij de grenzen van dat Rijk te rechtvaardigen. Hij verzekerde den Koning, dat hij zich zeer bezorgd maakte over de wending, die de zaken zouden kunnen nemen na het vertrek der troepen, met het oog op de groote ongeregeldeheid, die hunne aanwezigheid niet volkomen had kunnen beteugelen⁽³⁾. Hij had gehoopt, dat men ze bij de hand had mogen houden, om bij de eerste de beste gelegenheid de eilanden te bemachtigen. ‘Wat mij betreft’, schreef hij, ‘ik geef niets om het bezetten van plaatsen in het binnenland; maar van de eilanden moet men zich verzekeren. Dit,’ ging hij voort, met een looze zinspelende op de geheime ontwerpen van Don Juan, ‘is mijns inziens moeilijker, dan de uitvoering van het ontwerp tegen Engeland. Indien het eene volvoerd was, zou het andere gemakkelijk genoeg in zijn werk gaan en niet zoo veel kosten veroorzaken. Uwe Majesteit onderstelle niet, dat ik dit zeg omdat ik het plan van Don Juan begunstig, want daar denk ik niet om⁽⁴⁾’.

In weerwil van den argwaan, die bij het volk, en van den tegenzin, die bij de regeering bestond, aanvaardden de troepen nochtans den tocht en zetten dien onafgebroken voort, tot zij Lombardije bereikt hadden⁽⁵⁾. Don Juan hield den Koning herhaalde malen en met aandrang de aanspraken voor, die deze

(1) HOOFT, XII. 495, 496. STRADA, IX. 433.

(2) Onder de menigte vernuftige spelingen die bij deze gelegenheid in het licht kwamen, vond men ook het volgende puntgedicht:

‘Baetica gens abiit. Cur ploras, Belgica? Dicam:
A quod in non est littera versa, queror.’

(3) Brief van Escovedo aan den Koning, van den 6den April 1577, in Discours sommier, etc. p. 16, bijvoegsel.

(4) Brief van Escovedo, 9 April 1577, Discours sommier, p. 50.

(5) MENDOZA, XVI. 336. VAN DER VIJNCKT, II. 233. STRADA, IX. 433.

oudgediende krijgers en hunne voornaamste aanvoerders, Romero, Avila, Valdez, Montesdocca, Verdugo, Mondragon en anderen, zich op de koninklijke gunst hadden verworven. Zij waren misnoegd vertrokken, daar zij voor hunne lange en gevaarvolle diensten niet de minste belooning hadden ontvangen. En waarlijk, indien onwrikbare volharding, wanhopige dapperheid en verregaande wreedheid in het oog van den Vorst konden opwegen tegen de muiterij, die hunne eindelijke verwijdering noodzakelijk had gemaakt, dan waren deze arbeiders alleszins hun loon waardig. Don Juan had hen tevreden gesteld door de verzekering, dat zij bij hunne aankomst in Lombardije beloond zouden worden naar verdienste, en hij had zeer sterk op de vervulling van hunne eischen en van zijne beloften aangedrongen. Hoewel Don Alonzo de Vargas zich, naar zijne eigene uitdrukking, ‘met vliegende vendels⁽¹⁾’ over hem beklagde had, haastte hij zich toch om in de warmste bewoordingen bij den Koning voor hem tusschenbeide te treden. ‘Zijn ongeduld heeft mij geenszins verwonderd’, schreef de landvoogd, ‘al spijt het mij ook, dat hij zich geërgerd heeft: want ik houd veel van hem en acht hem hoog. Hij heeft vele jaren lang met onderscheiding gediend, en ik kan verzekeren, dat hij als buitengemeen rechtschapen en godsdienstig bekend staat.

Terstond bij het wegtrekken der troepen was de antwerpsche citadel ontruimd. Het bevel over deze gewichtige sterkte zou aan den hertog van Aerschot worden opgedragen⁽²⁾. De aanspraak, die hij daarop maakte als gewezen opperbevelhebber van het leger, gedurende den tijd dat de Raad van State het hoog gezag uitgeoefend had, en zoo mede als hoofd van den katholieken adel, kon moeilijk voorbij gezien worden; doch hij was iemand, wien geen van de partijen vertrouwde. Hij liet zich al te zichtbaar door eigenbaat leiden; trotsch als hij zich zelven veilig en een ander in hachelijken toestand waande, buigzaam en kruipend zoodra die verhouding veranderde, sloeg hij een onderhoud met Willem van Oranje af, omdat bij er Don Juan niet over geraadpleegd had, en verzocht hij er later om, toen hij zag dat alle pogingen in het werk gesteld werden om den prins te winnen. Onbeschoft was hij tegen den landvoogd in Februari, en eerbiedig in Maart. Hij nam het voorgestoelte in de kerk in, toen Don Juan nog niet als landvoogd erkend was geworden, en was de eerste om hem als zoodanig te gaan verwelkomen. Hij speelde in den Staatsraad de rol der verontwaardigde rechtschapenheid, toen men hem van ambtsbejag

(1) Brief van Don Juan aan den Koning, 7 April 1577, in *Discours sommier*, etc. p. 29, bijvoegsel.

(2) BOR, X. 805. CABRERA, XI. 907. VAN METEREN, VI. 119.

beschuldigde, maar zorgde wel de hoogste waardigheid te verkrijgen, die de landvoogd te begeben had. Welke ook zijne verdiensten mogen geweest zijn, zeker is het dat hij noch den aanhangers des Konings, noch die van den prins vertrouwen inboezemde, terwijl hij aan beide partijen beurtelings zijne warmste deelneming betuigde. Spanjaards en Nederlanders, Katholieken en Protestanten, hielden den man op hetzelfde oogenblik voor verdacht, en schreven aan zijne handelingen eene bedoeling toe, volkomen in strijd met den schijn, waaronder hij optrad⁽¹⁾. Zoo vergaat het menigmalen hen, die in troebel water visschen om hun eigen net te vullen.

Nochtans werd de hertog tot bevelhebber der citadel aangesteld. Sancho d'Avila, de vorige slotvoogd, weigerde met kastiliaanschen trots, de sterkte aan zijn opvolger over te geven, en droeg zijn luitenant Martin d'Oyo, die plechtigheid op. Escovedo stond met Aerschot op de valbrug en nam dezen den eed af. 'Ik, Filips, hertog van Aerschot,' sprak de nieuwe slotvoogd, 'zweer plechtig, dit kasteel voor den Koning te houden en aan niemand te zullen overleveren, dan aan Zijne Majesteit of zijne opvolgers, tenzij op Zijner Majesteits bevel.' Waarop Escovedo er bijvoegde: 'Zoo gij doet als gij zegt, zoo helpe u God met al de Heiligen! - Anders hale u de duivel met lijf en ziel!' - Eenige omstanders riepen: 'Amen', en na deze haastige plechtigheid werden de sleutels overgeleverd, en de gevangenen, Egmond, Capres, Goignies en anderen, in vrijheid gesteld, en de Spanjaarden rukten uit⁽²⁾.

- (1) GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, III. Préface, p. LV, note 1. TASSIS, III. 241. VAN DER VIJNCKT, II. 228. Archives et Correspondance, VI. 66, 67. - Vergelijk den brief van Escovedo, Discours sommier, p. 13, bijvoegsel.
- (2) BOR, X. 805. VAN METEREN, VI. 119. HOOFT, XII. 494. CABRERA, XI 907, 908. MENDOZA, XVI. 325, 326.